

ВСЕГБИТ

ВСЕГБИТ • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
MUNDO • 全世界 • ŚWIAT • SVĚT
UNIVERSAL • ВЪРЪТ • BOTANICA
विश्व • 世界 • N THE GIÓ
VARLDEN • ΟΛΟΣ Ο
ВСЕГБИТ • DIE WELT
MUNDO • AT • SVĚT
UNIVERSAL • ВЪРЪТ • BOTANICA
विश्व • 世界 • N THE GIÓ
VARLDEN • ΟΛΟΣ Ο
O MUNDO • AILMA • ΟΛΟΣ Ο
ΟΣΜΟΣ • DE VERELD • DÜNYA • 世界

N12

1964

Я ПЕРЕДМАТИВ
ЦЕЙ ЖУРНАЛ

А ВИ?

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА:
на рік 7 крб. 20 коп.,
на півроку 3 крб. 60 коп.,
на 3 місяці 1 крб. 80 коп.
Ціна окремого номера журналу 60 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ МІСЦЕВІ ВІДДІЛИ
«СОЮЗДРУКУ», ПОШТОВІ ФІЛІЇ, АГЕНТИ ЗВ'ЯЗКУ,
ЛИСТОНОШІ ТА ГРОМАДСЬКІ УПОВНОВАЖЕНІ БЕЗ
ОБМЕЖЕНЬ ГОТІВКОЮ ТА В РОЗСТРОЧКУ.

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

КАРОЛІНА МАРІЯ ДЕ ЖЕЗУС. **Фавела.** Щоденник. 6
«Фавела» — хвилюючий твір негритянки Кароліни Марії де Жезус про життя людей у трущобах Бразилії. Надзвичайно цікаву історію цієї книги розповідає бразильський журналіст Аудаліо Дантас у своїй передмові.

ОРХАН ВЕЛІ. **Жити. Стамбул я чую. До ранку. Для вас. Безплатно. Задля вітчизни. Квітень. Раптом.** 96
Вірші.

КАРЛО МОНТЕЛЛА. **Прогулянка у неділю.** Оповідання. 117
Карло Монтелла (нар. 1922 р.) — відомий італійський письменник, автор романів «Родичі з півдня» (1953), «Пожежа в земельній управі» (1956) та ін. Його оповідання «Той, хто від'їжджає на світанні» (1957) ми друкували у «Всесвіті» № 9 за 1961 рік. «Прогулянка у неділю» — оповідання з тієї ж серії творів К. Монтелли.

СТАТТІ, НАРИСИ

ВОЛОДИМИР ЛЕВИЦЬКИЙ. **Слідами Шевченкового друга.** 76

І. СЕРЕДЮК. **Ян Матейко — співець братерства.** 80

КЛАУС ХЕММО. **В країні Моро-Наба.** 89

ОЛЕКСАНДР ГАНУСЕЦЬ. **Поет високої наснаги.** 95

В. ГАККЕБУШ. **Друга зустріч.** 99

Ю. ЛІДСЬКИЙ. **В тяжких пошуках.** 127

Л. СМІКАЛОВА. **На сценах Нігерії і Гани.** 139

Ол. ПОЛТОРАЦЬКИЙ. **Розмова з читачами.** 153

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. СТЕФАН ПРОДЕВ. **Фред або весна;** МОНІКА ВАРНЕНСЬКА. **Хлопці з міста Лодзі.** 131

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Вогняні джунглі наступають...	3
ОЛЬГЕРД БУДРЕВИЧ. Не вітайтеся з північним сяйвом!	82
150 спадкоємниць Саріта Танарата.	86
Г. КОРОТАЄВСЬКИЙ. Хто вони, «генії Америки»?	104
Е. ЦЕРКОВЕР. Міф, легенда і орден.	106
Подорож по одній рейці.	114
13 проти 13.	116
Сфінкси Південної Дакоти.	141
Фальшивий свідок.	142
З Новим роком, з новим щастям!	150
ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ	134
ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ	152
ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ	
ЗБІГНЄВ ЛЕНГРЕН. Поради на всі випадки життя.	144
Посмішки (з журналу «Шпількі»).	149
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ	75, 79, 85, 113, 140
Зміст журналу «Всесвіт» за 1964 рік.	158

«Весь мир» (на українському мові).

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. ПОЛТОРАЦЬКИЙ**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, В. Ф. Скофенко, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський
(відповідальний секретар), **Т. К. Якимович.**

Художній редактор **М. Я. Коваленко**

Технічна редакція **Є. Б. Борського**

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».

БФ 37009. Підписано до друку 19/ХІ—64 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 25.922. Зам. 05140. Ціна 60 коп.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

Партизанський загін ангольських патріотів виходить з джунглів.

*Вогняні джунглі
наступають...*

Подібно до того як тремтів і метушився Макбет перед грізним Бірнамським лісом, так тремтить і метушиться португальський фашистський диктатор Антоніо Олівейро Салазар перед джунглями Анголи, які наступають на нього.

Так, ці джунглі рухаються і дихають вогнем на 75-тисячну армію португальських колонізаторів; зеленою вулицею розступаються во-

ни перед героїчними партизанськими загонами і могильним склепінням зникаються над карателями. І марно намагаються салазарівці залякати ангольських патріотів розправами напалмом, відтятими партизанськими головами, якими для залякування обвішують паркани міст і сіл, — армія бійців за незалежність Анголи невпинно зростає. Не допомагає колонізаторам і най-

сучасніша військова техніка, що їй так щедро постачають їм покровителі з НАТО. Джунглі Анголи залишаються неприступними, особливо страшними стають вони у період дощів, коли шляхи перетворюються на багно, в якому грузнуть танки і обози. Втрати колонізаторів, принаймні, вдесятеро перевищують втрати ангольських патріотів. Переважна частина Анголи вже визволена, карателі відсиджуються в містах, наче хижаків в оточених барлогах.

Щоб якось виправдати свою неспроможність загасити пожежу ви-

звольної війни, генерал-губернатор Анголи Альваро да Сільва Таварес висунув таку глибокодумну версію: секрет перемог ангольських патріотів полягає в тому, що вони вживають якихось таємничих наркотиків, виготовлених в комуністичних лабораторіях. Оті наркотики й роблять їх безстрашними перед лицем смерті...

А салазарівський міністр закордонних справ Альберто Франко Нogueйра погрожує лютими розправами всім вільним африканським країнам за їх солідарність з ангольськими братами. У цьому витті битих колонізаторських вояків відчувається безсилля, страх перед народно-визвольним рухом, перед неминучою розплатою за цілі сторіччя колоніального гніту.

Багрово палає заграва над Анголою, над Мозамбіком, над «португальською» Гвінеєю.

Ангола була мало не першою колонією в Африці, вона вже протягом п'яти сторіч сходить кров'ю у португальському ярмі. Прикрою здається та обставина, що ця найстаріша колонія стає однією з останніх колоній на земній кулі.

Незліченні багатства висмоктаї з Анголи португальські колонізатори за час свого 500-річного кривавого панування. Вони й тепер щороку вивозять з країни, крім величезної кількості кофе, цукру й інших сільськогосподарських продуктів, близько мільйона каратів діамантів, 16 тисяч тонн міді, 20 тисяч тонн марганцевої руди тощо. Але головне джерело казкових прибутків португальських колонізаторів становила протягом понад чотирьох сторіч работоргівля. Ангольський порт Луанда був світовим постачальником «чорного товару». Історики підраховали, що за цей період на американський континент і на Антільські острови було вивезено близько 20 мільйонів негрів. Якщо врахувати, що з кинутих в трюми рабів виживала і потрапляла на невільничі ринки тільки десята частина, то, виходить, що всього було захоплено мало не 200 мільйонів негрів — більше ніж все сучасне населення Чорного континенту. Що ж до самої Анголи, то звідти вивезено людей у кілька разів більше, ніж

становить зараз все її 5-мільйонне населення.

Работоргівля — такою була суть «цивілізаторської місії» португальських колонізаторів в Анголі.

Які ж її підсумки? Ще і тепер в Анголі 99 процентів неписьменних і нема жодного свого лікаря. Є, правда, у країні 174 лікарі-європейці, але вони обслуговують майже виключно колонізаторів. Ще і сьогодні в Анголі панує рабство; щороку на португальські плантації поневолювачі зганяють 250 тисяч чоловік. Третину цього щорічного контингенту фактичних рабів колонізатори продають гірничорудним монополіям Південно-Африканської Республіки. А над тими, що гнуть спину від сонця до сонця на ангольських плантаціях, свистить «бата метаді» — кий у формі чоловічої руки. За п'ять сторіч страшних мук рабства подає тепер колонізаторам рахунок повсталий народ Анголи.

Чим безнадійнішими стають позиції португальських колонізаторів в Анголі, тим більше шаленіють вони і тим впертіше намагаються втримати свою владу. За іронією

Під час бойової операції.

Бійці визвольної армії використовують кожну годину перепочинку для військового навчання.

долі Португалія, цей колись найнезначніший хижак у колонізаторському паноптикумі, стала нині, в період агонії колоніалізму, найбільшою колоніальною державою. За післявоєнний час визволилося 97 процентів африканців, розсипалися у прах найбільші колоніальні імперії, а Португалія зберегла майже повністю (за винятком Гоа, Діу, Даману) всю свою колоніальну імперію, яка перевищує територію метрополії більше, як в 20 разів.

Чим це пояснити? Насамперед, широкою всебічною допомогою, яку надає Португалії НАТО і вся світова реакція. Але жодні зусилля імперіалістичного табору не здатні врятувати від загибелі розхитану португальську колоніальну імперію. Наближається година визволення. І цілком можливо, що саме на вмітій кров'ю землі Анголи, яка так довго була обітованою землею рабовласників, повсталий народ заб'є осиковий кіл в могилу тричі проклятого колоніалізму.

Пожежа у джунглях від скинутих карателями напалмових бомб.

МУДРІСТЬ НАРОДНА

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ НАРОДУ МАОРІ

Війна — пожежа, яка спа-
лахує від одної іскри.

Найтяжча кара — ганьба.
І добре діло роби без
зайвого галасу.

Маленький клин розко-
лює велику колоду.

Хочеш дістатися мети —
йди або пливи разом з усі-
ма.

У куточки хати зазирнути
можна, в куточки серця не
зазирнеш.

Тріснуте дерево стає пер-
шою здобиччю сокири.

Птах, що вирвався з сіль-
ця, удруге туди не потра-
пить.

Землю копати — охочих
нема, врожай ділити — все
село біжить.

Смачна страва, якою при-
гощають, але стократ смач-
ніша та, яку добудеш влас-
ними руками.

Коли в старі сіті вже не
йде риба, їх заміняють но-
вими.

Горлянка бездонна, а си-
ли кволі (про ледарів і не-
нажер).

Хто прямує дорогою
батьків — ніколи не заблу-
кає.

Нема нічого дорожчого
за честь.

Од дерев'яних стріл мож-
на захиститися, від словес-
них стріл — ніде не схова-
тися.

Люди народжуються й
помирають — земля живе
вічно.

Буває, що солоденькі сло-
ва прикривають чорні діла.

Хоч сіті люблять лежати,
та завжди готові рибку спій-
мати.

Жінку в горі важче заспо-
коїти, ніж розбурхане море.

Вмерла дитина — відла-
мався кусок каное, вмерла
дружина — розбилосся ка-
ное.

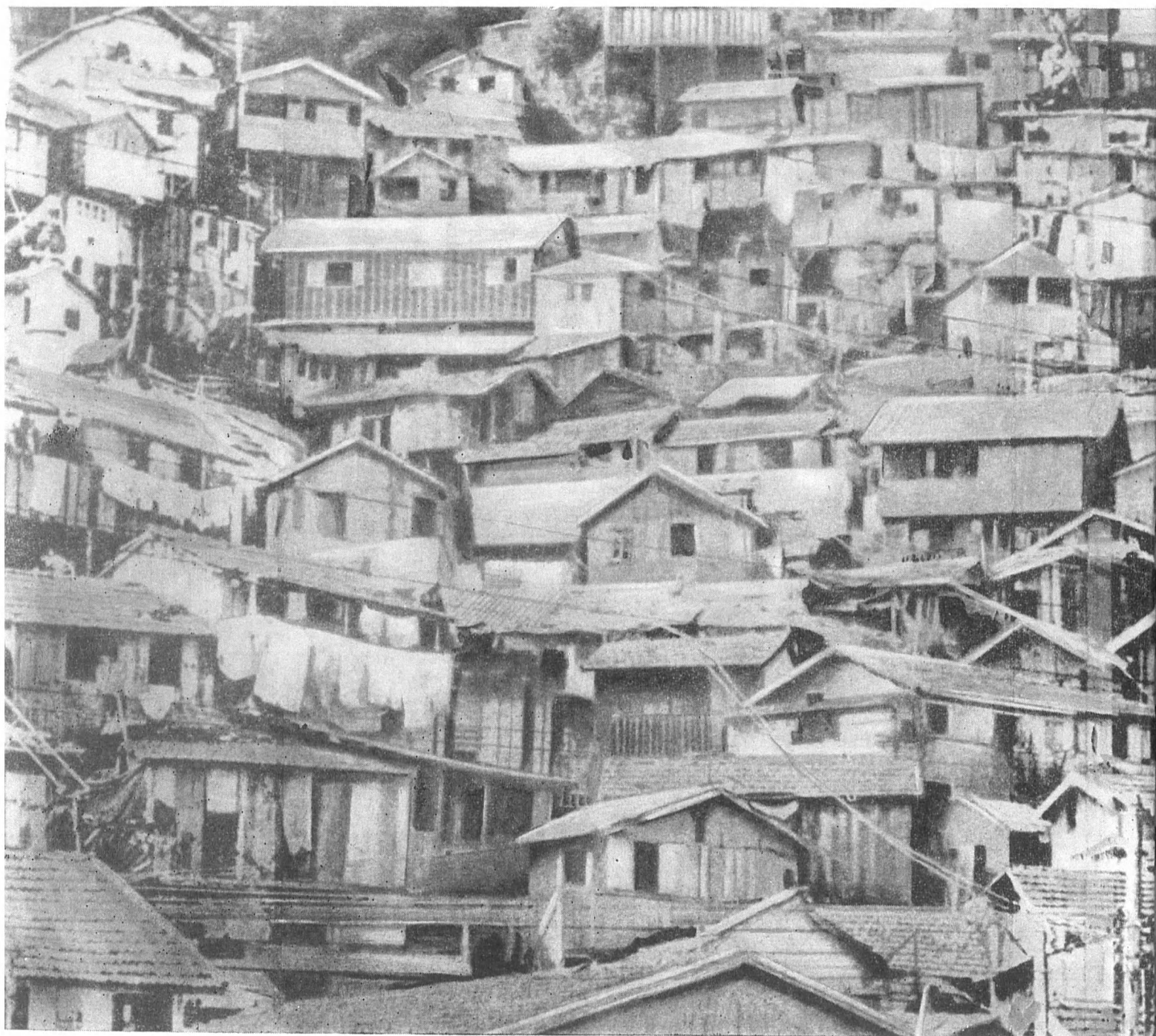
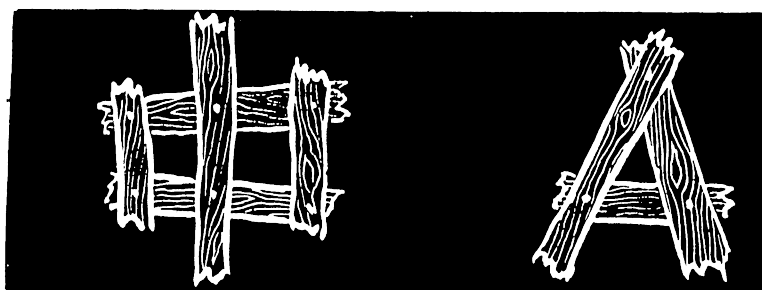
Спочатку людина живить-
ся плодами дерев, по тому
коріння дерева живиться
людиною.

Велике каное важко scho-
вати (тобто, великий талант
не сховаєш).

Боягуз — як неповорот-
ка деревина, сміливець —
як стрімке каное.

Важливо не те, що воно
робилось, а що з того ви-
йшло.

КАРОЛІНА МАРІЯ де ЖЕЗУС

В

Е

Л

А

Як було написано щоденник Кароліни Марії де Жезус

Фавела — бразильське слово, що не піддається точному перекладові. Воно могло б бути синонімом слова злидні. Ось як тлумачить його бразильський словник португальської мови: «Назва одного з «горбів» Ріо-де-Жанейро, царства злиднів, розбою та беззаконня, щось на зразок Двору чудес у Парижі. Взагалі означає місце соціального розкладу, деградації, занепаду».

Спочатку це був лише один «горб», куди приходили відщепенці суспільства, приваблені розкішшю міста, що розкинулося внизу, тягнучись до моря. Місто розросталося, поступово заселялися інші «горби» (Ріо-де-Жанейро лежить між морем і горбами), стаючи новими кварталами бідноти. Всі такі «горби» називалися фавелами.

Та цей процес розкладу не зупинився лише на «горбах» Ріо-де-Жанейро, колишньої столиці Бразилії. Він поступово захоплював занедбані околиці всіх великих бразильських міст і скрізь він називався однаково — фавела; суто бразильське слово і суто національна проблема. На горі, на березі річки чи на рівнині — фавела всюди однакова, потворна і сумна, як і люд, що її населяє. Її житла — не житла, а темні бруднощі халупи, зліплені з трухлявих дощок, з іржавої бляхи та картону. Їх називають «барракон» (барак). Там в одній тісній конурі злязяться до купи, як тварини, чоловіки, жінки й діти. Це жахливі місця, з вулицями, трагічно темними, заваленими брудом, що, здається, проникає навіть в душі фавелян, істот, які стоять уже над безоднею життя, і їх невблаганно затягує трясовина злиднів. Безробітні, бродяги, покинуті чоловіками жінки, матері-одиначки. Голод — це спільний знаменник, він рівняє всіх, накладаючи печать мо-

рального розкладу навіть на ті корисні суспільні елементи, що працюють, але неспроможні чинити злидням бодай найменший опір і змушені жити у фавелі.

Кількість робітників, що поповнюють населення фавели, день у день зростає. Це типова проблема великих промислових міст, в які вливаються маси втікачів із сіл, що шукають заробітків. Процес той веде до зростання безробіття та ускладнення житлової проблеми; так виникають приміські поселення, по суті відмежовані від суспільного життя, — фавели.

Фавели в різних кінцях світу відрізняються лише за назвою, а за суттю людської трагедії вони скрізь однакові. Гарлем у Нью-Йорку і Лондоні, Хог-Стайз у Новому Орлеані чи селище бідняків в Буенос-Айресі, Парижі або Марселі. Причини їхнього виникнення різні, а наслідок один.

Фавели, відносно до темпу розвитку промисловості країни, зростають у Бразилії з різкою швидкістю. В Ріо-де-Жанейро населення фавел досягло шестисот тисяч чоловік. Більшість із фавелян залишається суспільно корисними людьми — вони працюють на фабриках, у крамницях, споруджують розкішні висотні будівлі, незважаючи на нелюдські умови життя.

Не можна сказати, що проблема фавел не турбує власті. Про неї немало говорять, та оскільки ця проблема має соціально-економічне походження, розв'язати її в такий спосіб нелегко.

Ми — в Сан-Паулу, в індустріальному місті-велетні, місті розкоші та хмарочосів, що гордовито здіймається у небо, місті, пе-

реповненому народом, що завжди, вдень і вночі, кудись поспішає.

У Сан-Паулу сотня дуже схожих між собою фавел, в яких живе п'ятдесят тисяч чоловік. Одна з фавел, Канінде, заслуговує на особливу увагу, бо саме там я познайомився з негритянкою, видатною жінкою — Кароліною Марією де Жезус, автором надзвичайно трагічного документу, книги, яку можна назвати трагедією голодної людини. І ось яка передісторія цієї книги.

Якось після обіду, в серпні 1958 року, я вийшов з редакції газети «Фолья де Сан-Паулу»¹ (пробачте, забув сказати, що мені тридцять років, я газетяр чи, вірніше, ентузіаст репортер) з наміром закінчити одну працю про фавели Сан-Паулу, над якою я бився вже з місяць. Мені треба було відвідати фавелу Канінде, розташовану за кілька кілометрів від центру міста. І ось там, саме коли я місив ногами чорне липке болото, намацуючи твердий ґрунт; зустрів я негритянку Кароліну де Жезус, що вела серйозну дискусію з місцевими безробітними.

«Якщо ви й надалі битимите дітей, я запишу всіх вас до своєї книги!» — говорила вона, і голос її звучав рішуче і владно. Цілком природно, мені захотілося довідатись, про яку книгу йде мова. Негритянка, мабуть, не зовсім мені довіряючи, спочатку не схотіла зі мною розмовляти, та скоро поступилася й запросила мене до свого барака — темної комірчини, що водночас правила за вітальню, кухню і спальню для неї та її трьох дітей! Зі старої шафи вона дістала кілька засмальцьованих, вкритих шаром пилюки зошитів. Я прочитав одну, другу, десяту сторінку. Мене буквально приголомшили розказані тут надзвичайно правдиво і яскраво історії фавели, я одразу відчув, що ніхто, ніхто в світі не зміг би створити такі страшні й правдиві картини, як ці, написані Кароліною Марією де Жезус. Розповідь Кароліни, незважаючи на деяку стилістичну невірність, оголювала всю трагедію її днів і днів усіх фавелян. З цих сторінок поставали злидні, відтворені людиною, що сама з головою погрузла в них.

Як газетяр, я одразу вирішив, що нема рації писати від себе репортаж — хай би це був навіть найгостріший памфлет про злигодні жителів фавел. І до редакції я повернувся з пачкою зошитів Кароліни. Редактор, ознайомившись з кількома сторін-

Кароліна Марія де Жезус і журналіст Аудаліо Дантас, який відкрив її у фавелах Сан-Паулу.

1. «Листок Сан-Паулу».

Обкладинка книжки, перекладеної майже на всі європейські мови.

ками щоденника Кароліни, цілком зі мною погодився, і наступного дня в ранковому випуску газета «Фолья де Сан-Паулу» замість мого репортажу опублікувала уривки цієї хвилюючої повісті. Так Кароліна Марія де Жезус почала вести — та ще й як вести! — репортаж замість мене. Це було перше велике випробування щоденника голоду, морального розкладу, всіх людських бідувань разом узятих.

Я працював над зошитами Кароліни де Жезус цілий рік — їх було понад двадцять, — вибираючи найяскравіші місця і не змінюючи жодного слова цього найгуманнішого документу. Я весь заглибився в роботу над твором негритянки, яка, щоб разом зі своїми трьома дітьми — безбатченками не вмерти голодною смертю, збирала по міських смітниках папір та різні харчові покидьки.

В день нашого знайомства я пообіцяв Кароліні, що спробую зацікавити цим правдивим документом одне видавництво і опублікувати його. Свою обіцянку я виконав без особливих труднощів. Ставши співробітником журналу «О крузейро», я надрукував там оглядову статтю про щоденник Кароліни Марії де Жезус і дав кілька уривків з оригіналу. Це одразу ж привернуло увагу видавців, і в серпні 1960 року книга побачила світ, викликавши незвичайний інтерес, навіть більший, ніж ми сподівалися. Тільки в Сан-Паулу за три дні було продано десять тисяч примірників. А за півроку книга посіла перше місце в списку найпопулярніших наших видань. Це був нечуваний в Бразилії успіх, і він випав на долю негритянки з фавели, яка жила з того, що збирала папір і харчувалася переважно недоїдками одного

з найбагатших і найпишніших міст! «Звалище» (таку назву мало бразильське видання) — це образ, створений Кароліною де Жезус для визначення фавели, міського звалища, смітника, куди викинуто не речі, що вийшли з ужитку, а людські істоти, що постають зі сторінок щоденника: вони не вигадані, ми знаємо їх поіменно, знаємо як конкретних мешканців фавели Канінде в бразильському місті Сан-Паулу. Та, якщо не брати до уваги деякі традиції і звички, бразильці мало чим відрізняються від тих, що голодують у Нью-Йорку, Буенос-Айресі, Мілані, Амстердамі чи Калькутті. Всіх їх рівняє спільний знаменник — злидні.

Кароліна описує своє голодування й голодування своїх сусідів — людей усіх рас — так, як це зробив би ескімос чи робітник з околиць Берліна, якби хтось із них був приречений на голодування і мав би такий талант оповідача. Кароліна де Жезус майстерно узагальнила речі, спільні для всіх людей. Ця книга універсальна, хоч вона й розповідає конкретно про трагедію групи людей Бразилії.

Кароліна Марія де Жезус відтворила правдиву, сувору картину злиднів. Але її твір, незважаючи на все страхітливе, показане в ньому, — незрівнянний вияв непоборної віри в кращу долю: розповідаючи про трагедію фавел, негритянка вимагає людських умов життя.

Ця книга звернена до всіх людей світу. Висловлені тут болі й печалі, а поруч з ними віра й надія — властиві характеру людей Парижа й Рима й Токіо і навіть найвідсталішого поселення африканських джунглів. А тому твір цей зрозуміють прості люди усього світу.

Аудаліо Дантас

Трагедія голодної людини

15 червня 1955. Сьогодні моя дочка Вера Еунісе іменинниця. Хотіла подарувати їй хоча б якісь поганенькі черевички. Та харчі такі дорогі, що про все інше й думати нічого. Зараз ми тільки раби дуже дорогого життя. Знайшла на звалищі пару черевиків, помила, полатала їх, нехай хоч у це взується дитина.

Не було ні сентаво¹ грошей, щоб купити хліба. Вимила три пляшки і за них купила в Арнольдо хліба. Потім за зданий папір отримала 65 крузейро². Купила на двадцять м'я-

1. Дрібна монета.

2. Грошова одиниця в Бразилії, дорівнює 100 сентаво.

са, на шість — сиру, а на решту по кілограму шпигу й цукру. От і всі гроші.

Весь день почувала себе погано, десь застудилася. З вечора боліло в грудях, душив кашель, і я не пішла збирати папір, а вийшла пошукати свого сина Жоао. Знайшла його на вулиці Фельберто де Кавальо, біля базарчика. Там автобус переїхав якогось хлопчика, й зібралось багато люду. Мій теж стояв у натовпі. Дала йому прочухана, і за кілька хвилин він уже був дома.

Помила й повклала спати дітей, помилася сама і теж лягла. До одинадцятої чекала одного, та він не прийшов. Потім встала, випила порошоків від простуди і заснула. Коли прокинулася, сонце вже піднімалося над обрієм. «Мамо, хочу води», — попросила Вера Еунісе.

16 червня. Встала й пішла по воду. Принесла води і зварила чорної кави. Дітям сказала, щоб їли м'ясо з маніоковим борошном і пили каву, бо хліба сьогодні немає. За ніч мені не покращало. Вирішила прогнати хворобу заклинанням. Лише двічі розкрила рот, як переконалася, що все це від поганого ока, — одразу ж хворобу наче рукою зняло. Вийшла з дому і попрямувала до Мануеля: продати порожні бляшанки. Все, що мені вдається знайти на смітнику, я збираю і продаю. Мануель дав мені тринадцять крузейро. Треба купити хліба, мила й молока для Вери, а тринадцяти крузейро на все це замало. Знесилена, знервована поверталася я до свого дому, вірніше, до своєї нещасної халупи. Дорогою думала про своє гірке життя. Ночами збираю папір, перу білизну двом молодим людям, а весь день тиняюся по вулицях — і ніколи в мене нічого немає. Вері ні в що взутися. А боса вона не може ходити. Уже два роки мрію купити м'ясорубку. І швейну машину...

Повернувшись додому, приготувала сніданок для дітей — рис, чорна квасоля та м'ясо — і одразу ж пішла збирати папір. Дітей залишила самих. Наказала, щоб гралися в дворі і не вибігали на вулицю, аби їх не скривдили злі сусіди. Знову так погано почувую себе, що коли йшла з дому, то хотілося одного — лягти. Але бідняк ніколи не відпочиває. Він не має права на відпочинок.

У мене вже увірвався терпець, і я весь час проклинала свою долю. Зібрала дві торби паперу. Потім ходила ще, знайшла якесь залізничя, консервні бляшанки і дрова. Поверталася додому з важким передчуттям. Мабуть, Роза або ледача Марія дос Аньос таки позбиткувалися над моїми дітьми. Та ні, Вера спала, а хлопці гралися надворі. Я трохи заспокоїлася: вже друга година, то, мабуть, день мине без особливих пригод.

Зайшов Жоао сказати, що поліція, яка видає допомогу, ділитиме продукти. Взяла

сумку й пішла. Одержала два кілограми рису, бобів, два кілограми вермішелі і була дуже задоволена. Поліція поїхала з фавели, і та скованість, яку я відчувала, розвіялася. Взяла журнал і сіла на траві поніжитися на сонечку. Прочитала одне оповідання, а коли почала друге, прийшли діти і попросили хліба. Написала записку і послала Жоао в крамницю Арнольдо, наказала йому купити мила, два порошки від голови і на решту грошей — хліба. Поставила на вогонь воду для кави. Вернувся Жоао і сказав, що по дорозі загубив порошки. Ходили вдвох шукати, але даремно.

Коли я підходила до воріт, побачила юрбу дітей і жінок. Вони прийшли скаржитися на Жозе Карлоса, вимагаючи, щоб я покарала сина і він більше не кидав каміння в їхні двори.

17 липня. Неділя. Чудовий день. Сонячно, блакитне безхмарне небо. Я встала о пів на сьому. Пішла по воду, приготувала каву. У мене є тільки кусень хліба і три крузейро. Дала дітям по скибці хліба, поставила варитися одержані вчора боби і пішла на річку прати білизну. Коли я повернулася, боби вже були готові. Діти просили хліба. Дала три останні крузейро Жоао, щоб купив хліба. Сьогодні Найр Матіас зранку почав воювати з моїми дітьми. Сільвія зі своїм коханим теж влаштували концерт. Він її лупцює. Я ніяк не можу звикнути до того, що ці сцени відбуваються на очах у дітей. Яких тільки лайок не наслухаються вони тут! От горе! Якби я тільки змогла переїхати кудись у ближгородніше місце, щоб не чути й не бачити цього!..

Зайшла до доньї Флорели позичити зубчик часнику, а потім до доньї Амалії. Як і сподівалася, і там і там почула одну відповідь: «Нема». Так ні з чим і подалася викручувати білизну. Донья Апаресіда запитала мене:

— Ти що, вагітна?

— Ні, сеньйоро, — відповіла я їй чемно.

А сама нишком вилаялася: ну, а якщо й вагітна, то яке тобі до того діло? Страшенно боюся жінок з фавели: все їм треба знати! У них язика, як у курей лапи: чого лише не вигребуть у смітті! Виявляється, ходять чутки, що я вагітна. А я нічого й не знала!

Вийшла вночі збирати папір. Коли проходила біля поля Сан-Паулу, звідти вийшло кілька чоловіків, усі білі, а між ними один негр. І він почав мене зачіпати:

— Папірці йдеш збирати, голубко? Побежи-но свою... тітусю.

...Погано себе почувала, хотілося впасти і не вставати, але треба було працювати. Зустріла кількох знайомих, трохи з ними поговорила. Коли проходила проспектом Тіра-

дентес, зустріла знайомих сеньйор. Одна з них почала розпитувати:

— А ви що, ноги вже вилікували?

Так, після операції я почуваю себе добре, дякувати богу, навіть танцювала на карнавалі, забувши всі свої болячки. Оперував мене доктор Жозе Торрес Нетто. Хороший лікар. Ми з ним і про політику говорили. Коли одна сеньйора спитала мене, що я думаю про Карлоса Ласерду¹, я відповіла без вагань:

— Дуже хитрий, але обмежений. Це комітетський політикан. Надто вже полюбляє інтриги.

А одна сеньйора дуже пошкодувала, що куля під час замаху влучила в майора з охорони, краще б поцілила Карлоса Ласерду.

— І до нього черга дійде...— сказала інша.

Нас почали обступати люди, і я стала центром уваги. Мені було незручно, адже я вийшла збирати папір і мала дуже злидений вигляд... та й до чого ці пустопорожні балачки про політику? Працювала до пів на дванадцятю. Повернулася додому опівночі. Підігріла їжу, нагодувала Веру, повечеряла сама й лягла. Коли прокинулася, сонячне проміння вже пробивалося крізь щілини барака.

18 липня. Встала о сьомій з легким серцем. Втома приходить потім. Пішла на склад і одержала шістдесят крузейро. Зайшла до Арнольдо, купила хліба, масла, віддала борг і ще відклала грошей на лікер з какао для Вери. Повернулася в пекло. Відчинила двері й повиганяла дітей надвір. Роза тільки побачила мого Жозе Карлоса одразу ж почала з ним лаятися. Вона хоче, щоб хлопець і близько не підходив до її барака. Накинулася на нього з палицею, була б побила. Жінці сорок вісім років, а воює з дитиною. Буває, коли я йду з дому, вона підкрадається до мого вікна і висипає на дітей повну корзину сміття. Повертаюсь і застаю забруднену постіль і обкаляних дітей. Вона ненавидить мене, каже, що я завжди відбиваю її коханців і заробляю більше грошей.

Тут нагодилася донья Сесілія. Я їй прямо в очі сказала:

— Є жінки, які хваляться, що вміють виховувати дітей, але в декого з них діти сидять за ґратами, як злочинці.

Тільки-но вона забралася геть, прийшла ледащо Марія дос Аньос. Я їй теж виговорила:

— Я нікуди не ходжу оббивати пороги. Це ви чогось канючите під моїми дверима. Я ніколи не лаю і не б'ю чужих дітей і ще не ходила до вас і не оббрівувала ваших дітей. А вони, по-моєму, теж у вас не святі. Я вмію терпіти дитячі пустощі спокійно.

Приходила й Сільвія, теж лаяла моїх дітлахів. І всі кажуть, що вони погано виховані, що я сліпа, бо не бачу в них поганого. А вони й справді нормальні діти — і мої, і їхні. Я знаю, що дитина не народжується вихованою й розумною. Коли я розмовляю з дитиною, то завжди ласкава з нею, і як обурливо, що ці жінки приходять до моєї хати і порушують мій короткий душевний спокій. Та, незважаючи на їхнє надокучання, — я пишу. Я вмію тримати себе в руках. Чогочого, а дружби, взаєморозуміння в фавелі й близько немає. Я вчилася тільки до другого класу, але пройшла велику життєву школу.

Приходив рибалка сеньйор Антоніо Ліра і дав мені риби. Це вже я матиму на обід. Жінки розійшлися і, здається, на сьогодні дали мені спокій. Але концерт, розпочатий ними, триває. Під моїми дверима цілий балаган. Зібрався гурт хлопчаків і шпурляють сюди каміння. І в цій драмі мої діти — жертви. Усі сусідки допікають мені тим, що я живу без чоловіка. Та я ж щасливіша за них. Що з того, що в них є чоловіки, коли жінці доводиться жебракувати? Вони тільки й живуть з милостини Товариства милосердя.

А мої діти не їдять церковних сухарів. Я не гребую ніякою роботою, аби утримувати своїх дітей самій. Жити жебрачкою, як мої сусідки, і мати чоловіка лише для того, щоб терпіти від нього побої, — не велика радість. Вечорами, коли вони йдуть по місту з простягнутою рукою, я в своєму бараці спокійно слухаю віденські вальси; а коли їхні п'яні чоловіки бешкетують у своїх бараках, я і мої діти вже бачимо добрі сни.

Не заздрю заміжнім жінкам, що несуть на собі ярмо індіанських рабниць.

Я незаміжня і не нарікаю на свою долю. Ті, що мені «віддавали перевагу», були бридкі, а умови, які вони пропонували, — жахливі.

Ось хоча б Марія Жозе, її більше знають як Зефу, що живе в бараці номер дев'ять по вулиці Б. Вона п'яничка. Коли Марія вагітніє, то багато п'є, і діти, народжуючись, помирають, не проживши й року. Вона ненавидить мене і за те, що в мене діти не помирають, і навіть за те, що в мене є радіо.

Якось вона хотіла позичити в мене радіо. Я відмовила їй, сказавши, що живе вона сама, то могла б і працювати, заробляти гроші і мати своє радіо. Та відомо, що хто вже заглядає в чарку, той нічого більше не купує. Навіть сорочки на тіло. П'яниці не бувають багачами. Вона часто збиткується над моїми дітьми, обливає їх водою і страшенно лає мене за те, що я їх не б'ю. А я не звикла до цього.

Щоб розрадити мене, Жозе сказав:

— Не журіться, мамо, наша пречиста діва

1. Газетяр, політичний інтриган, що в часи, згадувані в щоденнику, в спілці з американцями готував урядовий переворот у Бразилії.

зглянеться на нас. Коли я виросту, то куплю вам справжній будинок.

Пішла збирати папір і проходила цілу годину. Повертаючись додому, помітила на березі річки гурт хлопчаків. Коли підійшла ближче, побачила вкрай п'яного чоловіка, а лобуряки з фавели спорожняли його кишені і дерли документи.

Уже п'ята година. Сеньйор Ектор увімкнув світло, піду помию дітей, нехай лягають спати, бо мені треба вийти. Потрібні гроші, щоб заплатити за освітлення. Тут усе так. Люди не користуються світлом, але мусять платити за нього. Пішла збирати папір. Поспішала, бо було вже пізно. Зустріла одну сеньйору, вона проклинала своє сімейне життя. Я вислухала її нарікання, але нічого не сказала. Підтягла торби, переклала зібрані консервні банки в інший мішок і побрела додому. Коли зайшла в барак, включила радіо, щоб дізнатися, котра година. Було вже майже дванадцять. Підігріла їжу, роздяглася і лягла. Заснула одразу ж.

19 липня. Прокинулася о сьомій годині, розмовляли діти. Встала і пішла по воду. Жінки вже стояли біля бочки з водою. Коли я підійшла до черги, флорентійка запитала мене:

— Якій партії належить отой плакат?

Я прочитала і відповіла — Бразильській соціальной партії.

Прийшов сеньйор Жермано, і вона знову запитала:

— Сеньйор Жермано, якої партії оцей плакат?

— Жаніо¹.

Вона зраділа і почала говорити, що доктор Адемар де Баррос² просто злодюга. Що лише нікчеми слухають і схиляються перед цим Адемаром. Ми з доньєю Марією Пуерта, однією славною іспанкою, стали на захист доктора Адемара. Донья Марія Пуерта говорила:

— Я завжди була адемаристкою. Мені дуже подобається доктор і його донья Леонора.

— А вона вже давала милостину? — запитала флорентійка.

— Так, у «Госпіталь де Клінікас».

Надійшла моя черга, і я підставила свою бляшанку, а флорентійка все хвалила Жаніо. Води в бочці чимдалі меншало. Жінки завели балачку про Розу, що нібито вибирає воду з чотирьох годин ранку і вже випрала вдома всю білизну і що за це вона мусить платити двадцять крузейро на місяць. Моя бляшанка нарешті наповнилася, і я подалася геть від черги.

...Важкі наші дні. Але я стійко терплю всі лиха, якими нагороджує життя. Що ж, коли

не змогла заpastися усім потрібним для існування, то тепер мушу заpastися терпінням.

Я нікому не зробила ніякого зла. Я дуже поміркована, навіщо ще тягатися з судом? Але я нікого не боюся, бо сумління моє чисте.

Ходила на склад, щоб одержати гроші за папір. Заробила п'ятдесят п'ять крузейро. Швидко повернулася, купивши молока й хліба. Наготувала дітям їсти; поставила на вогонь боби. Прибрала ліжка, підмела в бараці і попрохала сеньйора Ірено Венансіо да Сільва зробити дітям гамак. Може, коли буде гамак, вони гратимуться біля хати й сусіди не воюватимуть з ними. Заплатила сеньйору Ірено шістнадцять крузейро. Поки він порався біля гамака, пішла й намилила білизну. Коли повернулася, він уже закінчив роботу. Діти були дуже раді і всі разом лізли гойдатися!

Замкнула двері, забрала з собою дітей і пішла продавати консервні банки. День дуже гарний, і мені хочеться, щоб діти трошки побули на повітрі. Але яка мука нести на руках Веру, а на голові іншу ношу! Здала банки та брухт, одержала тридцять один крузейро. Це була для мене така радість, що я аж запитала:

— Сеньйор Мануель, а ви не помилились?

— Ні, а що?

— Та сумка з банками зовсім не була такою важкою, щоб за неї одержати тридцять один крузейро. Це ж якраз стільки, скільки треба заплатити за світло.

Попрощалася й пішла. Вдома заходилася варити обід. Поки в каструлях кипіло, я трошки пописала. Нагодувала дітей і пішла в Клабін збирати папір. Залишила дітей самих, вони гарно гралися біля порога. Було багато паперу, але я дуже поспішала — не йшло з думки, що ці звірі в людській подобі здатні на все: серед білого дня можуть напасти на барак, до смерті побити моїх дітей. Так хвилювалася і квапилася, що аж розболілася голова. Адже вони весь час чатують, коли я піду з дому, щоб налетіти й побити моїх дітей. Що вони там можуть наробити, коли мене немає дома, коли нікому заступитись за дітей, а самі вони ще малі захищатися...

...У фавелах, коли дівчині п'ятнадцять, вона вже гуляє допізна. І такі підлітки ходять разом з пов'ями і потім розповідають про свої пригоди. Там збираються й ті, хто працює, і ті, хто веде легковажне життя. Люди старшого віку працюють, а молодь здебільшого не хоче. Нащо їм працювати, коли в них є мами, що збирають викинуті фрукти й зелень на базарах, у них є церкви, що дають милостину. Є також святий Франсіск, який раз на місяць дає харчі, мило й таке інше. ...А то йдуть на базар, збирають риб'я-

1. Віце-президент Бразилії в 1963 р.

2. Інтендант міста Сан-Паулу.

чі голови і все, що лише можна жувати. У них, мабуть, броньовані шлунки.

Інколи я вмикаю радіо і танцюю з дітьми, буває, влаштовуємо «бій на рингу». Сьогодні купила їм мармелад. Радість і вдячність світилися в їхніх очах, коли я давала їм ласощі! Жоао аж вигукнув:

— Яка добра в нас мама!

Коли злі жінки налітають на наш барак, мої діти починають відбиватися від них камінцями. Тоді ті кричать:

— Які в тебе невиховані діти!

— Мої діти захищають свою матір, — відказую я їм. — Вам бракує культури, щоб зрозуміти це. А я напишу книжку про фавелу. В ній я розповім усе, що тут діється, і все, що ви зі мною робите. І мені недалеко ходити за сюжетами для своєї книжки, ви самі оце зараз даєте мені їх.

Сільвія просила мене викинути її ім'я з книги.

— Ви ж сама бездомна і спали в нічліжці. Ви все одно здохнете на вулиці, — лаяла вона мене.

— Це правда, — відповіла я їй, — я спала в нічліжці, я з тих, кого скривдило життя. У нас немає грошей, щоб жити по-людськи. А от ви кажете, що ніколи не спали в нічліжці; то що ж ви робите тут, у фавелі? Ви мали б жити у власному домі. Чому ж ви живете в таких самих злиднях, як і я?

— Єдине, що ви вмієте, це збирати папір, — не знаючи, що відповісти, почала допікати вона мені.

— Так, я збираю папір. Зате ж хоч видно, з чого я живу!

...Зараз я живу в фавелі, та бог допоможе, і я вирвусь звідси. Сподіваюся, політики знищать фавели. У багатьох родинах, де по півдесятка дітей та ще й старі, щодня всі ходять по вулицях жебрачати. Є й такі родини де чоловік нібито нездужає, і жінка змушена утримувати сім'ю та ходити за хворим. З часом чоловік бачить, що жінка дає раду сім'ї, і на все життя залишається «хворим»... Сьогодні я не вийшла збирати папір, а тому зовсім не відчуваю втоми і не хилить на сон, як завжди. Учора пила пиво, а сьогодні хочеться знову. Але я не питиму, щоб не звикнути. Я мушу тримати себе в руках, на мені велика відповідальність — мої діти! І ті гроші, що їх я витрачу на пиво, вкрай потрібні їм. Я проклинаю фавелу, коли бачу, як батьки посилають дітей купувати горілку, а потім дають їм пити, та ще й вигадують, ніби цим виганяють глисти.

Мої діти не будуть п'яницями. Жоао каже мені:

— Коли я виросту, мамо, я ніколи не питиму горілку. Ті, що п'ють, не купують нового одягу, не мають радіо і ніколи не матимуть справжнього дому.

Сьогоднішній день у мене продуктивний. Ті безпутні з фавели вже не чіпають мене, коли пишу, бо знають, що я все про них розповім. З чоловіками в фавелі ще можна жити, вони досить мирні, скандалістки тут жінки. Вони інтригують так само, як і Карлос Ласерда. Здається, ніякі нерви не витримують цього. Але я сильна! Я намагаюсь не брати близько до серця того, що могло б вибити мене з колії. Я не здаюся!

20 липня. Щоб пописати, встала о четвертій годині. Відчинила двері і довго дивилася на зоряне небо. Коли викотилося сонце, я пішла по воду. Мені пощастило: нікого з жінок біля бочки ще не було, і я без черги набрала в бляшанки води. Потім пішла в крамницю Арнольдо по молоко і хліб. Коли поверталася, здибала сеньйора Ізмаїла, він стискав у руках здорового ножа. Він мені признався, що підстерігає Беніто й Мігеля, щоб убити їх, бо вони побили його п'яного...

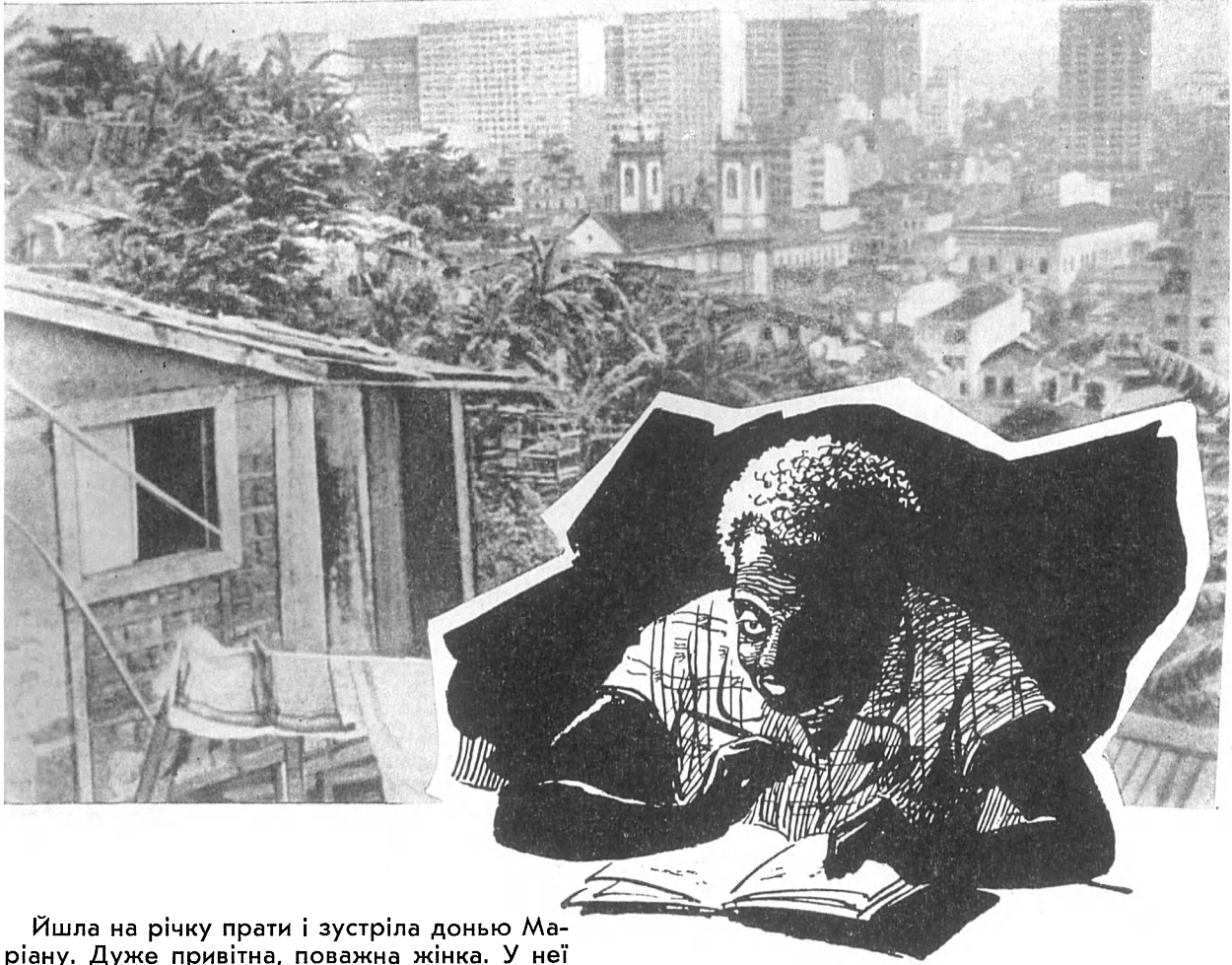
Я спробувала переконати його, що вбивство — злочин і що нікому це не дає ніякої користі. Та, відчувши, як тхне від нього горілкою, пошкодувала, що завела серйозну розмову; хіба п'яному щось доведеш? Коли сеньйор Ізмаїл тверезий, від нього можна почути розумне слово. За фахом він телеграфіст, був членом товариства спіритуалістів, знає біблію, може дати добру пораду. Та він безвольний і спився. А його розумне слово багатьом би допомогло вийти в люди.

Почала готувати сніданок. Тут кожний хоче чогось свого. Вера супу із засмажкою з пшеничного борошна. Жоао — чорної кави, Жозе — молока, а я — вівсяного супу.

Якщо вже мої діти не можуть мати людського житла, то хай хоч інколи добре поїдять. Я вже стараюсь, як можу.

Покінчила з сніданком, помила посуд і, не гаючись, іду прати.

В моєму домі немає чоловіка. Доводиться самій утримувати себе й дітей. Але я й не думаю здаватися. Колись я мріяла завжди бути чистою, носити дороге вбрання, жити в комфортабельному домі. Але все це нездійсненне. Та я й не нарікаю, що мені доводиться тяжко працювати. Звикла я вже й ходити брудною. Не так страшно, що восьмий рік живу, збираючи папір! Найжахливіше, що моїм притулком стала фавела. А тут дорослі хлопці цілий день вилежуються на травичці, і в них тільки й розмов, що про крадіжки. Вони вже пробували пограбувати сеньйора Раймундо Гельо. І один з них після того ходить зі шрамом від кулі. Напали вони на сеньйора о четвертій годині, зовсім уже ранком, коли діти вийшли шукати гроші на вулицях. Одному хлопчині пощастило знайти аж двадцять крузейро, і він так зрадів, що похвалився іншим. Його схопили, і суворий суддя жорстоко покарав хлопчину...

Йшла на річку прати і зустріла донью Маріану. Дуже привітна, поважна жінка. У неї десятеро дітей, непоганий будинок. Живе вона з чоловіком у злагоді. Вони все роблять для того, щоб жити в мирі і виховувати дітей. Донья Маріана теж прийшла прати білизну. Вона мені розповіла, що Беніто доньї Геральдес щодня арештовують. Поліцейським уже надокучило щораз приїздити за ним машиною, і вони вирішили дати йому роботу у в'язниці. Це видалося мені дуже комічним, і я довго сміялася.

Швидко порозвішувала сушити білизну й пішла збирати папір. Яка мука мені зараз збирати папір! Доводиться носити з собою й малу Веру. Їй тільки два роки і небезпечно залишати вдома саму. Сумку кладу на голову, а дочку беру на руки і так балансую під двома тягарями. Бувають хвилини, коли втрачаю самовладання, злюся на малу. Але подумаю: хіба воно винне, що з'явилося на світ божий, — і заспокоюся.

І взагалі, незважаючи на всі труднощі, я повинна бути доброю з дітьми. Адже у них, крім мене, в усьому світі немає більше нікого. Як все-таки важко жити самотній жінці...

А жінки тут лають мене. Кажуть, що я гостра на язик, що я вмю заманювати чоловіків... Що ти їм на це скажеш? Мені дуже

боляче це чути, і я йду від них, не сказавши ні слова. Краще напишу, щоб душу розважити. Тепер пишу щодня. Сідаю в дворі і пишу.

...Ні як не можу вибратися за папером: ні Вера, ні Жозе не хочуть спати. Кричить, лаючись зі своїм чоловіком, Сільвія. У них дев'ятеро дітей, а живуть вони, як собака з котом. Кожного дня бійка, лайка.

Продала папір, заробила сто сорок крузейро. Сьогодні дуже втомилася, аж захворіла. Випила порошоків і лягла спати. Тільки заснула, як Антоніо Андраде почав лаятися з жінкою, і сон пропав.

21 липня. Розбудив мене голос доньї Марії, яка питала, чи не куплю я бананів і салату. Глянула на дітей; ніхто з них ще не прокинувся, то краще промовчати: почують про фрукти — і мусітимеш купувати.

Коли попрокидалися діти, послала Жоао до Арнольдо купити цукру й хліба. Потім пішла прати. Поки мокла білизна, сіла на камені пописати. Проходячи повз мене, один сеньйор з цікавістю запитав:

— А що ви пишете?

— Все про трущоби.
— Пишіть, пишiть, а потiм дасте журналістів, щоб почитав.

Він подивився навколо і запитав:

— Це все вашi діти?

Я оглянулася: моїх тут було двоє. Та оскільки всі вони одного кольору, я відповіла ствердно.

— Ваш чоловік працює?

— У мене нема чоловіка, і я не хочу його мати.

Одна сеньйора, яка весь час стояла поруч і дивилася, як я пишу, одразу ж повернулася і пішла. Мабуть, їй не сподобалася моя відповідь.

— Забагато дітей, щоб самiй їх утримувати, — сказав незнайомий і витяг гаманець.

«Зараз він дасть грошей, — подумала я, — будь-кому з дітей, вважаючи, що вони мої. От дурна, забрехалася!» Але Вера простягла до нього рученята й пробелькотала:

— Дай, я знаю, купай чивички.

— Вона просить грошей, щоб купити черевички, — пояснила я.

— Це твоїй мамі, — сказав він.

Я підняла голову і з вдячністю глянула на чоловіка. Обличчя його мені знайоме. Якось я навіть розмовляла з ним, коли ходила до аптеки по ліки для Вери. Він пішов, а я кинулася до Вери — подивитись, що він їй дав. Сто крузейро!

А за кілька хвилин уже всі говорили, що Вера заробила сто крузейро. І як швидко людські язика підхоплюють і розносять новину! Юрба дітей оточила нас, довелося встати й піти — далі від цікавих очей. Знову сіла біля будинку доньї Маріани. Попросила в неї трошки кави. Я звикла пити каву в сеньйора Ліно. Що б я не прохала в них, усе мені дають. А коли хочу заплатити, не беруть грошей.

Потім викрутила білизну й пішла готувати обід. Сьогодні я навіть співаю. У мене легко на душі, і я просила сусідів, хоч сьогодні дати мені спокій. У кожного з нас бувають у житті радісні дні. Сьогодні мій день!

...Одна дівчина, звать її Амалія, сказала матері, що злий дух мучить її, і побігла до річки топитися. Жінки ледве перехопили її по дорозі...

Решту дня писала. Ну, звичайно, сеньйор Ектор вимкне світло. Викупала дітей і вийшла збирати папір. Почувала себе дуже погано. Скоро повернулася, бо змерзла. Зайшла до хати — було пів на одинадцятку. Увімкнула радіо. Викупалася, підігріла вечерю. Трохи почитала — не можу заснути, щоб не почитати. Люблю гортати книгу: книга — найкраще творіння людей.

22 липня. Буває, що я повстаю проти свого гіркого життя, не хочу коритися долі. Роз-

мовляла з однією жінкою, яка виховує маленьку негритьянку. Вона дуже добре ставиться до дитини, купує їй дороге вбрання.

— Раніше чорні доглядали білих, а тепер білі доглядають чорних, — сказала я їй.

А сеньйора розповіла, що дівчинка у неї з дев'яти місяців, що негритьяночка спить разом з нею і називає її мамою.

Підійшов молодий чоловік. Виявилось, це син сеньйори. Я розповіла кілька смішних історій, і ми щиро посміялись.

Після того знову взялася збирати папір. Йдучи вулицею Тірадентес, віталася зі знайомими сеньйорами. Хазяйка хімчистки сказала мені вслід:

— Бідненька, вона така славна!

Я довго в думці повторювала: «Вона така славна!..»

Як я люблю зачинитися дома і читати, читати!.. Або писати! Зовсім не тягне мене на вулицю, де сусідки простоюють годинами, переказуючи різні плітки...

Завернула на вулицю Фрай Антоніо Гальван. Майже не було паперу. Біля вікна стояв Найр Баррос. І я йому сказала, що я з фавели, а фавела — це найжахливіший свинюшник, які лише є на світі.

...Набрала дві сумки на вулиці Альфредо Майя. Спершу віднесла одну, потім пішла за другою. Поверталася іншими вулицями. Трошки поговорила з сеньйором Жоао Педро. Зайшла до однієї негритьянки, яка просила принести їй кілька великих коробок. Познайомилася з однією гарненькою негритьяночкою. З нею було так приємно поговорити. Вона модистка, але їй ця робота не подобається.

Я дуже весела. Щоранку співаю. Я наче пташка, що співає, як тільки благословляється на світ. Встаю, відчиняю вікно і милуюся блакитним небом.

23 липня. Увімкнула радіо, щоб послухати один романс. Зварила їсти і лягла відпочити. З півгодини проспала і навіть не чула кінця передачі. Сіла писати свій щоденник. Час від часу відривалася, щоб втихомирити дітей. Раптом постукали в двері, я послала Жоао відчинити. Це, виявляється, сеньйор Жоао зайшов розпитати, чи не знаю я, де можна роздобути картопляного листя, бо треба вирвати дочці зуб. Сеньйор Жоао поцікавився також що це я пишу. Я відповіла: щоденник.

— Зроду не бачив, щоб негритьянка так любила книжки, як ото ви.

Кожен чимось захоплюється. Я — читанням книжок. Сеньйор Жоао дав моїм дітям по п'ятдесят сентаво. Коли ми з ним познайомилися, в мене було ще тільки двоє дітей.

Слава богу, ніхто мені більше не надочував.

24 липня.

Встала о п'ятій, щоб раніше піти по воду. Сьогодні неділя, і сусідки братимуть воду пізніше. А я вже звикла вставати вдосвіта. Купила хліба й мила. Повернулася додому, поставила на вогонь боби й пішла прати білизну. На річку прийшла також Адаїр Матіас, нарікаючи, що мати її покинула, і тепер їй самій доводиться варити їсти і прати білизну. Вона говорила, що її мати ще міцна жінка, але на неї зараз найшла мана. Навіть знахар сказав, що це наслано. Мені ж здається, що насланням на родину Матіаса є горілка.

А донья Маріана проклінала чоловіка, що допізна десь волочиться.

Розвішала на сонці білизну й пішла готувати їсти. Коли повернулася додому, застала донью Франсіску, що кричала на мого Жоао. Сорокалітня жінка, а розум як у шестирічного хлопчика. Загнала малого в хату і замкнула двері. Та донья Франсіска не вгамувалася. Довелося гримнути на неї:

— Заткни пельку, туберкульозна!

Я не люблю говорити людям про їхні фізичні вади, бо ніхто не винен, що його мучить хвороба. Та що ж робити, коли вже просто несила слухати отой бруд.

Сеньйор Жоао прийшов за картопляним листям, і я сказала йому:

— Я зробила б усе можливе й неможливе, щоб тільки переселитися з фавели. Мені здається, що я живу в пеклі.

...Сіла на сонці, щоб пописати. Підійшла шестирічна дочка Сільвії і крикнула:

— Пишеш, паскудна негритянка?

Це чула її мати і навіть слова не сказала. Самі матері намовляють дітей на таке.

25 липня.

Удосвіта встала з легким серцем. Співаю. Ранок — це єдиний час, коли мені спокійно в фавелі.

...Сьогодні Франсіска підіслала до мене свою семирічну дочку, щоб якось втягти мене в сварку. Але мені до всього байдуже, я хочу спати. Зачинила двері і лягла... Ходила провідувати новонародженого сина доньї Марії Пуерта. Славна іспанка, окраса фавели, вона наче золота піщинка в свинці.

27 липня.

Встала раненько і пішла по воду. Там посварилася з чоловіком Сільвії, що не давав мені набрати води. На хазяйстві — ні сентаво. Що було з їжі, підігріла й дала дітям поснідати.

Сеньйор Ірено розповідав, що цієї ночі в фавелі сталася крадіжка. Вкрали одяг у доньї Флорели і тисячу крузейро в доньї Пауліни. Тепер зроблять трус і у мене. Уже другий вечір я не виходжу збирати папір. Щоб на якийсь час зарадити лихові, радіо

віднесла до доньї Флорели. А я мріяла купити собі ще й швейну машинку...

Приходив Жіно, у нього одне в голові, каже, щоб я йшла до нього. Чи може, я ним гордую? Я йому категорично відмовила, не піду — і край! Сказала, що пишу книгу, хочу продати її й на ці гроші купити ділянку та вибратися з фавели. Але Жіно наполягав. Йдучи, він сказав:

— Ти лише стукни в двері, я одразу ж відчиню тобі.

Та моє серце не хоче, щоб я йшла до нього.

28 липня. ...Я в розпачі! Спалили п'ять моїх мішків, повних паперу. Онука Ельвіри сказала мені:

— Ми бачили дим. Чого ви ставите мішки в куцах? Чого ви з ними ховаєтесь? Я чула, що ви там, у фавелі, з того й живете, що обкрадаєте одне одного.

Як послухати цих жінок, усі тільки те й роблять, що крадуть, ніби кругом самі злодії. Вона наговорювала на мене, а я знаю, що то вона спалила мої мішки. Я не схотіла з нею розмовляти — не терплю підлоти. Мені давно кажуть, що ці португальці — злодії і що Ельвіра ще ніколи нікому не зробила добра. Мене попередили, а я не вірила. Та хіба мені вперше терпіти зло від людей?

О, а як мені бракуватиме цих мішків!

(Кінець щоденника 1955 року)

2 травня. Якось уже пробувала писати щоденник, та покинула. Не з лінощів, а просто подумала, що та писанина — лише марнування часу.

...Останнім часом я дуже змінилася. Мені тепер хочеться бути уважнішою до знайомих, хочеться бути лагідною з дітьми і привітною з робітниками.

...Дістала повістку, що маю з'явитись о восьмій годині вечора до відділення комісаріату. Цілий день збирала папір, і надвечір у мене так розболілися ноги, що я вже не могла ходити. Але треба було йти до комісаріату і вести туди Жозе Карлоса — повістка була на його ім'я. Жозе Карлосу дев'ять років.

3 травня. ...Ходила на базар по вулиці Карлос де Кампос, сподіваючись щось знайти. І мені пощастило, назбирала чимало всякої зелені. Та що з нею зробиш, коли немає жиру. Діти стали надокучливими, нервовими — нічого їсти.

6 травня.

Вранці я не ходила по воду. Послала Жоао. Душа трошки заспокоїлася. Вчора прислали повторний виклик до комісаріату, та я саме писала вірші, вони склалися так легко, що я забула про все. Вже була одинадцята, коли згадала про виклик отого лейтенанта з комісаріату.

...Я хочу сказати всім, хто має намір вершити політику, що народ не терпить голоду. Треба самому пережити голод, щоб зрозуміти, що це таке.

Тут поруч, на вулиці Арагуайя, будують арену для цирку.

9 травня.

...Збираю папір. Коли це мені надто вже набридає, змушую себе думати, що сплю.

10 травня. Таки пішла до комісаріату й поговорила з лейтенантом. Який люб'язний чоловік! Коли б знала, що він такий привітний, пішла б за першим викликом. Лейтенант поцікавився, як я виховую своїх дітей. Він сказав, що фавела більше сприяє тому, щоб люди порушували закони, ніж щоб ставали корисними для батьківщини. Я подумала: якщо він знає про це, то чому не складе рапорта й не одішле високим політикам? Сеньйору Жаніо Куадросу, Кубічеку¹ чи сеньйору Адемару де Барросу? А каже це мені, нещасній жебрачці, що днями риється в смітниках. Я ж не можу зарадити навіть своїм власним злидням.

...Треба, щоб Бразілією керувала людина, що пройшла через голод. Голод дуже хороший учитель.

Хто голодує, той вчиться думати про ближнього і про дітей.

11 травня. День матері. Небо синє, ані хмаринки. Здається, навіть природа хоче потішити матерів, цих нещасних жінок, що не можуть дати своїм дітям, чого ті просять.

...Сонце піднімається, сьогодні буде гарна погода, бо це наш день.

...Донья Терезінья прийшла провідати мене. Дала п'ятнадцять крузейро, щоб Вера пішла до цирку. Але я на ці гроші куплю завтра хліба, бо в мене залишилося всього тільки чотири крузейро.

...Вчора на холодильнику розжилася на половину свинячої голови. Ми з'їли м'ясо, а кістки я сховала. Сьогодні поставила варити їх. В навар кинула картоплі. Мої діти завжди ходять надголодь. А тепер, після тривалої голодовки, вони зовсім невибагливі.

...Настала ніч, поховалися зорі. В бараку кишать кліщі. Запалюю газету і воджу нею по стінах — так люди з фавел знищують москітів.

13 травня. Хоч ранок сьогодні і дощовий, зате день для мене знаменний. День скасування рабства, день визволення рабів.

...Раніше негрів ні за що кидали у в'язниці. Тепер білі стали цивілізованішими й не поводяться з ними так погано. Господи, просвітлі розум білих, щоб негри були щасливими!

Дощ не вщухає, а в мене немає навіть

бобів. Надворі просто злива, та я все одно вирядила дітей до школи. Писатиму, поки випогодиться, а тоді піду до сеньйора Мануеля — здавати брухт. За виручені гроші куплю рису й ковбаси. Дощ перестав, пішла.

...Як у мене болить душа за дітей. Коли вони бачать, що я принесла щось їсти, то вигукують: «Хай живе мама!»

Мене тішить така любов, але я вже не можу навіть усміхнутися до них. Не минає й десяти хвилин, як вони знову просять їсти. Послала Жоао взяти трохи жиру в доньї Іди і написала таку записку: «Донья Іда, прошу, якщо можете, дайте мені трошки жиру, щоб зварити дітям суп. Через дощ я не могла вийти збирати папір. Наперед дякую. Кароліна».

Та жиру в неї не було.

...Після дощу надворі похолоднішало. Це наближається зима. А взимку люди більше їдять. Вера попросила їсти, а в мене нічого не було. І знову почався концерт. Є два крузейро, мабуть, куплю трохи борошна, щоб зварити бурди. Пішла до доньї Аліси — може, дасть трошки жиру. А вона мені дала жиру та ще й рису. Було дев'ять годин вчора, коли ми поїли.

Так минуло в мене 13 травня 1958 року. Я боролася проти нинішнього рабства — голоду!

15 травня.

Часто тут серед ночі збираються волоцюги, горлають пісні і нікому не дають спати. Мешканці з нормальних будинків уже не раз посилали скарги з багатьма підписами, вимагаючи знищити фавели. Та це їм нічого не дало. Тепер мешканці цегляних будинків кажуть:

— Політики захищають голодранців з фавел.

Якщо хто й підтримує нас, то це прості люди. А політики бувають тут тільки під час виборів. Сеньйор Кантідіу Сампаю, коли ще був членом міської ради в 1953 році, щонеділі навідувався до фавели. О, тоді це був дуже приємний чоловік! Він не гребував пити нашу каву з наших чашок, говорив нам всякі солодкі слова, грався з нашими дітьми. Він усім дуже сподобався. Та коли він переміг на виборах і став депутатом, то жодного разу не виступив у палаті з якимсь проектом на користь мешканців фавел. Більше його тут і не бачили.

Я розмежую Сан-Паулу так: будинок уряду — вітальня, муніципалітет — їдальня, місто — сад, а фавели — звалище, куди викидають сміття...

Ніч задумлива. Небо ясне, зоряне. І мені, людині дуже екзотичній, хотілося б вирізати шматок неба... собі на плаття.

Чую якісь крики й виходжу на вулицю. Це Раміро хоче побити сеньйора Беніто — ста-

1. Кубічек ді Олівейра Жузеліно (нар. 1902 р.) — бразильський державний діяч. 1956 року, підтриманий великими буржуазними партіями, став президентом Бразилії.

лося непорозуміння. На електричний дріт упала дошка, і в будинку Раміро погасло світло. За це й хотів той побити сеньйора Беніто, адже Раміро сильний, а Беніто кволий.

Раміро ще більше розлютився, коли я почала захищати сеньйора Беніто. Тоді я сама спробувала полагодити освітлення, та Раміро знову напався на зовсім п'яного Беніто. Не можу судити, що таке алкоголь, бо сама не п'ю. Якось випила просто задля цікавості, та втратила свідомість.

Поки я морочилася з дротами, Раміро не перестав лягтися.

— Засвічітьте світло, давайте світло, бо я цьому п'яниці пику розіб'ю.

Дріт розірвався, і його треба було з'єднати, а я нічого не тямлю в електриці. В будинку світло не загоралося. Довелося піти за електромонтером сеньйором Альфредом. Він теж нервував, з ненавистю поглядаючи на сеньйора Беніто. Жуана, дружина сеньйора Беніто, дала сеньйору Альфредо п'ятдесят крузейро, і той не відмовився. Хоч спочатку й супився, та, видно, зрадів, що вдалося підробити.

16 травня. Підвелася вранці з дуже поганим настроєм — хотіла залишитися дома, та не було чого їсти.

...Сама я й не думала їсти, бо хліба було мало. Чи ще хто в світі живе так, як я? А чого мені сподіватися від майбутнього? Коли мучить голод, мені хочеться зарізати Жаніо, повісити Адемара і задушити Жузеліно. Злидні вбивають любов народу до політиків.

17 травня.

Встала з думкою, що краще знову лягти і вже більше не вставати. Якщо вже ти не маєш місця в житті, то нащо взагалі жити? Невже бідні в усіх інших країнах теж так мучаться, як у Бразилії? Настрій такий поганий, що без будь-якої причини почала лягати свого Жозе Карлоса... Сюди, в фавели, заїхала вантажна машина, і шофер зі своїм помічником викинули кілька бляшанок консервованих сосисок. Просто страх, як шахраюють ненажерливі торгаші. Вони завжди вичікують, щоб ціни підскочили, а тоді загрибають гроші. А якщо зіпсується щось, вони викидають воронам і нещасним з фавел.

— Ох, яке смачне! — вигукують діти, відкривши бляшанку з сосисками.

Донья Алісія дала мені трохи консервів, та виявилось, вони вже зовсім зіпсувалися.

18 травня. У фавелі новини поширюються блискавично. За якусь мить скрізь стало відомо, що померла донья Марія Жозе. Одразу ж почали збиратися люди. Прийшов чернець-вісентієць, що опікував небіжницю. Він бував у неї щонеділі. І взагалі цей чер-

нець не цурається мешканців фавел, йому не байдужа доля нещасних. Він немовби виступає конкурентом службі соціального забезпечення.

Привезли домовину фіолетового кольору. Колір скорботи, що сповнює серця жителів фавел.

Донья Марія вірила в бога і твердила, що душа віруючих ще до їхньої смерті переселяється на небо. Похорон о третій годині дня. Віруючі моляться й співають. Голоси ніжні-ніжні, мені здається, що це співають ангели. Дивно, що не видно жодного п'яного. Мабуть, не понапивалися з поваги до небіжчиці. Та навряд, скоріше через те, що ні в кого немає грошей.

Приїхав катафалк, щоб везти в останню дорогу тіло доньї Марії Жозе, яка вирушає до свого вічного дому. Донья Марія Жозе була доброю жінкою. Кажуть, що живі мають прощати гріхи мертвим, бо в усіх нас бувають хвилини слабості. Прийшли і могильники. Чекають, коли буде час іти на кладвище.

Зараз піду викручувати білизну. Я не можу дивитися, як когось ховають.

19 травня. Встала о п'ятій. Горобці вже почали свою ранкову симфонію. Птахи, очевидно, щасливіші за нас. Між ними, мабуть, панує дружба й рівність. Світ птахів, певно, кращий за світ жителів фавел, які лягають спати й не сплять, бо їх мучить голод.

Чим може похвалитися сеньйор Жузеліно, то це голосом. Він, як саб'я¹, його слухаєш і не наслухаєшся. Але тепер саб'я живе в золотій клітці — в Кетете². Стережися, саб'я, стережися, щоб не втратити цієї клітки, бо коти, коли вони голодні, підкрадаються й до пташок у клітках. А жителі фавел — це коти, та ще й голодні.

...Мої думки перервав булочник, що йшов вулицею, вигукуючи:

— Виходьте, виходьте, скуштуйте солодких пампушечок з кавою!

Він же знає, що в фавелах тепер мало таких, хто п'є каву. Більшість жителів фавел їдять тоді, коли пощастить щось знайти. В усіх сім'ях — купа дітей. Тут жила одна іспанка, донья Марія Пуерта. Вона купила ділянку й почала на всьому заощаджувати — на будиночок. Та коли закінчували будинок, діти вже не стояли на ногах. А мала вона їх вісім душ.

Були й такі, що приходили до нас і говорили:

— Чорти б його взяли, тут свиням жити, а не людям. Це свинюшник Сан-Паулу.

Поступово втрачаю інтерес до існування,

1. Пташка, що славиться в народі своїм співом.

2. Палац президента в Ріо-де-Жанейро, колишній столиці Бразилії.

більше того, з'являється відраза, ненависть до всього. І це закономірно.

...Помила підлогу, бо чекаю візиту одного майбутнього депутата, який хоче, щоб я зробила йому кілька доповідей-інформацій. Він каже, що прагне глибше вивчити фавели і, якщо його оберуть на пост, ліквідує їх.

Довго не могла одірвати погляду від неба, воно було кольору індіго, і раптом зрозуміла, що дуже люблю мою Бразілію. Далі погляд мій зупиняється на рядах дерев, якими починається вулиця Педро Вісенте. Листя ледь-ледь тріпотіло на вітрі, а мені здалося, що воно аплодує моїй любові до батьківщини. Тягнучи за собою візок, вирушила далі шукати папір. Вера йшла біля мене й усміхалася. Я згадала слова Каземіро де Абреу¹: «Смійся, дитя, прекрасне життя!» Може, за тих часів життя було прекрасним. Але зараз воно таке, що можна тільки крикнути: «Гляч, дитя, гірке життя!»

...Я така заклопотана, що навіть забула помилуватися міським садом. А зараз же пора білих квітів, вони цвітуть усюди. Адже у нас місяць Марії, вітарі, мабуть, утопають у білих квітах. Ми повинні дякувати богам чи природі за те, що нам дарували зорі, прикрасивши ними небо, і квіти, прикрасивши ними луки, ліси і всю землю навкруги.

Проходячи по авеніді Крузейро до Сул, ми зустріли сеньйору в синіх черевиках і з синьою сумочкою.

— Поглянь, мамо, — сказала мені Вера, — яка гарна жінка. Я її повезу в моїй автомашині.

Моя дочка Вера каже, що коли купить автомашину, то кататиме тільки красивих людей. Жінка почула її слова й усміхнулася. А Вера не вгавала:

— Мамо, а як від сеньйори пахне духами!

Я й не знала, що моя дочка вміє так піддобрюватися. Жінка відкрила сумку і дала Вері двадцять крузейро.

...Тут, у фавелах, усі б'ються із злиднями, ледь животіючи. Та лише я одна відверто показую всі наші страждання. Багато хто зараз шукає на смітниках черевики, щоб взутися. Але там усе таке перетліле, що в ньому й тижня не проходиш. Раніше, десь з 1950 до 1956 року, у фавелі влаштовувалися гулянки, люди збиралися тут поспівати. Та в п'ятдесят сьомому-п'ятдесят восьмому життя стало важчим. Збиралися чимдалі менше й менше, а потім зовсім перестали. Цими днями зустрілася з одним солдатом.

— Ви ще живете в фавелі? — здивовано спитав він мене. — Чому?

...Поклала спати Жоао й Веру і пішла за Жозе. Подзвонила по телефону в Централ. Потім сіла в трамвай і поїхала. Я не відчувала холоду, здається, в мене температура до

сорока. Зайшла в поліцію, де мені сказали, що Жозе зараз в суді для малолітніх на вулиці Асдрупал Насільєнто.

...Пішки попленталася на вулицю Асдрупал Насільєнто. Я не вмю орієнтуватися вночі. Яскраві вогні міста збивають мене з пантелику. Доводиться розпитувати людей, куди йти. Ніч для мене красива тільки тоді, коли я милуюся зоряним небом, читаю або пишу. Вона приваблює мене тишею.

Нарешті добралася до потрібної мені вулиці. Черговий сказав мені почекати. Почала розглядати дітей. Одні плакали, інші сердилися, що їм не дозволяють робити того, що б їм хотілося. Жозе плакав, та, почувши мій голос, повеселішав. Хоч син намагався не показати цього, але я бачила, як він зрадів. А яким ніжним поглядом зустрів він мене!

...О пів на дев'яту була вже в фавелі, в ніс ударив сморід ескрементів, змішаний із запахом гнилого болота. Коли я в місті, мені здається, що я в розкішній світлиці з кришталевиими люстрами, парчевими килимами та гаптованими подушечками. А коли я в фавелі, то мені здається, що я викинута, нікому не потрібна річ, місце якої серед мотлоху в смердючій комірчині, на звалищі.

20 травня. Тільки зажеврив обрій на сході, як я вже була на ногах. Прокинулася Вера і почала співати. Попросила й мене допомогти їй. Заспівали вдвох, нас підтримали Жоао і Жозе.

Вранці накрапав дощ. Хоч сонце піднімається, йому не вдається прогнати холод. Як воно в природі, — думала я, — настає пора, коли над усім бере гору сонце, потім усе міняється, — настає пора дощів і вітру. А зараз дощуляє холод. Всьому своя черга, і ніхто не може порушити цього.

...Відчинила вікно й побачила жінок, що швидко проходили мимо. Усі вони були в своїх поношених, вицвілих від часу пальтах. Скоро це лахміття, яке вони дістали в інших і яке давним-давно треба викинути, буде замінено іншим. Політики дадуть його нам. Я мушу теж іти з ними, бо я теж із фавели. Я покидьок, мотлох, я те, що лежить в комірчині для мотлоху, спалюється або викидається на смітник.

...Жінки, що так поспішають повз моє вікно, йдуть до церкви за хлібом для своїх дітей. Це обдаровує їх Фрай Луїс. А тим часом їхні чоловіки вилежуються в ліжках, гріючись під ковдрами. Одні тому, що в них немає роботи, другі — через хворобу, а треті — просто після п'ятики.

Мене не цікавлять їхні чоловіки. Коли вони влаштовують танці, я навіть не заглядаю туди — просто не лежить у мене душа до цього. Я тільки втручаюся в бійки, коли відчуваю, що буде злочин. Я не знаю, звідки у мене така неприязнь і до чоловіків, і до

1. Португальський поет.

жінок. Свою усмішку, свою ніжність і ласкаві слова я бережу для дітей... Є тут один підліток, на ймення Жуліан. Як він знущується з свого батька! Він б'є старого з насолодою, наче справжній садист. Лупить, ніби в барабан. А батько все робив, щоб він вивчився на адвоката... Коли Жуліан іде під арешт, старий проводить його зі сльозами на очах. Жуліан бунтується не без причини. Чого вони живуть у фавелі? У них є будинок на Альто де Вілья Марія.

Буває, до фавели приїздить із сім'єю дитина. Спочатку вона вихована, чемна. А міне кілька тижнів, і дитина вже розмовляє мовою фавели, стає таким грубіяном, що бачити й слухати її гидко. Речі, що раніше були у вітальні, опинилися в комірчині для мотлоху. Тут, у фавелі, діаманти перетворюються на свинець.

Мені здається, що світ, замість того, щоб іти шляхом прогресу, повертається до свого первісного стану. Хто не знає, що таке голод, мабуть, скаже: «Той, хто пише це, — божевільний». Але голодні похвалять мене.

— Правильно, Кароліно, — скажуть вони. — Треба, щоб усі мали вдосталь їжі.

Як страшно, коли голодна дитина ще не кінчить їсти, а вже каже: «Я хочу ще!» Ці слова «Я хочу ще!» обпалюють мозок матері, яка дивиться в порожні каструлі.

...Якщо політик у своїх виступах порушує проблеми фавели, присягаючись, що він за народ, що він прагне віддати всі свої сили на поліпшення умов нашого життя, і тут же просить наші голоси, обіцяючи заморозити ціни, — то це тільки випробуваний спосіб перемогти на виборах. Потім цей діяч пориває з народом і дивиться на його життя напівзаплющеними очима, із зверхністю, що боляче ображає нас.

...Коли я повернулася з палацу, яким є для мене місто, мої діти радісно сказали мені, що вони в смітті знайшли макарони. Але макаронів було мало, і я приготувала їх з бобами. А коли сіли їсти, Жоао кинув мені докір:

— От як. А ви казали, що ми ніколи нічого не будемо їсти із смітника.

Це вперше я не дотримала слова перед ними.

— Я вірила Кубічеку, — відповіла я Жоао.

— Тоді ви вірили, а тепер хіба не вірите?

— Ні, сину, демократія втрачає своїх прибічників. В нашій країні все слабеньке: і гроші, і демократія, а політики й поготів. А ти ж знаєш, все, що довго слабує, раптом одного чудового дня помирає.

...Політики знають, що я поетеса, то мусять вони знати, що справжні поети йдуть навіть на смерть, коли бачать свій народ пригнобленим.

21 травня.

Минула ніч для мене була жахливою. Приснилося, ніби я жила в нормальному будинку, в мене була ванна, кухня і навіть убиральня. І я готувалася відсвяткувати день народження Вери. Купувала їй каструльку, яку вона вже давно просить, і в мене були на все це гроші. За столом, застеленим білою, як лілея, скатертиною, я їла біфштекс, хліб з маслом, смажену картоплю й салат. Коли вже намірялася з'їсти другий салат, — прокинулася. І, о жах, яка гірка дійсність навкруги! Я вже не в місті, а в фавелі, в бруді, на березі Тіете¹. У мене на прожиток є тільки дев'ять крузейро. В хаті немає цукру, бо вчора я не виходила з дому, і діти повимітали все, що можна було з'їсти.

...При владі мають стояти талановиті люди, що вболівають душею за народ, дбають про нього. А нашою країною правлять багатії, ті, хто ніколи не знав, що таке голод, біль і печаль бідняка. А якби більшість збунтувалася, що могла б зробити меншість? Я на боці бідняка, що має тільки руки, виснажені робочі руки. Нам треба звільнити країну від політиків-спекулянтів.

Вчора я їла макарони, підібрані на смітнику, пригадувала один випадок, і мене брав страх, що можу померти. Було це 1953 року, коли я продавала металевий брукхт в Зінью. Там зустріла я одного дуже вродливого негра. Він був ще молодий і не хотів збирати папір: мовляв, це не для нього, нехай збирають старі. Яюсь я йшла продавати залізо й зупинилася на авеніді Бом Жардін, на звалищі, як називають це місце. Тут саме викинули зіпсоване м'ясо, і мій знайомий негр вибирав ще не цілком зогнілі шматки.

— Візьми, Кароліно, це можна їсти, — простягнув він мені кілька шматків м'яса. Я взяла, щоб не образити його, і почала просити, щоб він не їв цього м'яса. Краще їсти сухарі, погризені мишами. Та він не міг послухатися мене, бо вже два дні не мав і ріски в роті. Хлопець тут же розпалив вогонь і почав смажити м'ясо. Голод так мучив нещасного, що він, не чекаючи, поки м'ясо підсмажиться, тільки підігрівав його і їв напівсире. Я пішла від нього, намагаючись не думати, що я була свідком самогубства. Таку картину важко навіть уявити собі в такій багатій країні, як моя. Як я обурювалася так званою службою соціального забезпечення, що нібито мусить допомагати зубожілому населенню. Там навіть знати не хочуть про страшні злидні, в яких живуть фавеляни. Продала залізо в Зінью і повернулася до авгієвої стайні Сан-Паулу, в фавели.

А на завтра того негра знайшли мертвим. Його так рознесло, наче він був гумовий. Пальці на ногах стирчали віялом. У негра не

1. Річка, що перетинає Сан-Паулу.

виявилось документів, і його поховали, як бездомного. Та ніхто й не намагався дізнатися, хто він такий.

...Через кожних чотири роки міняються політики, та цим зовсім не розв'язується проблема голоду, центром якого є фавели, а філіалами — робітничі поселення.

...Вийшовши по воду, я побачила одну нещасну, що впала біля крана. Вона лягла спати не ївши і знепритомніла від виснаження. Лікарі, яких немало у нас серед вершителей політики, добре знають про це... Зараз я йду до доньї Жуліти на роботу. Назбирала паперу. Сеньйор Мануель зважив його і дав мені дванадцять крузейро. Пішла по авеніді Тірадентес і нарешті дісталася до будинку номер сімнадцять на вулиці Фрай Антоніо Сантана де Гальван, щоб попрацювати у доньї Жуліти. Насамперед вона прочитала мені лекцію, що коли я не уникатиму чоловіків, то матиму ще одну дитину, і що чоловіки не допомагають вирощувати дітей. Я посміхнулася: щодо чоловіків, то в мене є гіркий досвід, я вже давно досягла того віку, коли всіма твоїми почуттями керує тверезий розум.

Я знайшла серед відходів одну кара¹, один батат і картоплину. З цим і повернулася до фавели. Мої діти гризли шматок черствого сухаря. Я подумала: щоб пережувати цей хліб, треба мати сталеві зуби.

Не було жиру, і м'ясо поставила на вогонь з помідорами, які назбирала на фабриці Рейкше². Налила води, кинула кара і картоплину. Коли все це закипіло, всипала макарони, знайдені дітьми на смітнику.

Жителі фавел поступово переконуються, що їм у житті судилася доля ворон. Служба соцзабезпечення нічого для них не робить. Завтра в мене не буде хліба.

22 травня. Сьогодні мені дуже важко. Не знаю, чи плакати, чи кинути світ за очі й бігти, поки не впаду мертвою.

Вранці йшов дощ. Я нікуди не ходила роздобувати грошей. Цілий день писала. Залишилися макарони, підігріла їх дітям. Зварила картоплю, трохи підживилися. У мене є металевий брукх, треба віднести до Мануеля. Коли прийшов Жоао зі школи, послала його здати залізо. А він купив склянку мінеральної води за два крузейро, і я страшенно розгнівалася. Де це чувано, щоб житель фавел дозволяв собі таку розкіш?!

...Діти їдять багато хліба. Їм подобається м'який свіжий хліб. Та коли його немає, вони їдять і черствий.

Твердий хліб, що ми їмо, тверда постіль, на якій ми спимо, жорстоке життя у жителів фавел.

О Сан-Паулу, королево, що в бучній славі

1. Особливий вид картоплі.

2. Одна з найбільших консервних фабрик Бразилії.

піднімаєш свою золоту корону з хмарочосів, одягаєшся в парчу і шовк, навіщо взуваєш на ноги подерті бавовняні панчохи — фавели?..

...Грошей на м'ясо не вистачило, і макарони приготувала з морквою. Жиру не було — і вийшло страшенно несмачно. Тільки одна Вера їла та просила ще.

Вона не перестає мене благати:

— Мамо, продай мене доньї Жуліті, у них така смачна їжа.

Я знаю, що тут, у Сан-Паулу, є бразільці, які мучаться ще більше за мене. В червні 1957 року я захворіла й обійшла всі пункти соціального забезпечення. У мене тоді розболілися нирки, бо я переносила на собі дуже багато металу. Щоб не дивитися, склавши руки, як голодують мої діти, я пішла просити допомоги у хваленій служби соціального забезпечення. Скільки бідняцьких сліз я побачила там, які сумні трагедії розігрувалися на моїх очах! Скільки зверхності, зневаги до бідних!

Спочатку я пішла в палац, звідти мене послали в центр на авеніді Бригадейро Луїс Антоніо, з авеніді Бригадейро послали мене в службу соціального забезпечення Святого дому. Там я досхочу наговорилася з доньєю Марією Апаресіда, яка дала мені багато порад, але, по суті, не допомогла нічим. Тоді я вирішила ще піти в палац і стала в чергу. Говорила з сеньйором Альсідесом. Цей чоловік не японець, але він жовтий, як старе сало.

— Я хвора і прийшла сюди просити допомоги, — сказала я сеньйору Альсідесу. — Спочатку мене послали на авеніду Бригадейро Луїс Антоніо — я пішла. Звідти мене послали до Святого дому, я поїхала й туди. Останні свої гроші я витратила на транспорт.

— Затримати її!

І солдат приставив дуло гвинтівки до моїх грудей. Я глянула солдатові в очі й відчула, що йому жаль мене.

— Я бідна, тому й прийшла сюди, — сказала я.

З'явився доктор Освальдо де Баррос, міський філантроп, одягнений немов святий Вісент де Пауль, і крикнув:

— Викличте поліцейську машину!

23 травня. Встала дуже сумна, бо йшов дощ. В бараці страшенно безладдя. Немає пасти, щоб помити посуд. За звичкою, я називаю череп'я та бляшанки посудом. Якби в мене було мило, я взялася б прати білизну. Я не якась там нечупара. Якщо й ходжу зараз брудна, то лише через злигодні, такі характерні для життя в фавелі.

Нарешті я дійшла до висновку: раз не можна потрапити до раю, то нічого марно витріщати на небо очі. Нам так само нема чого

вдаватись у фантазії, коли ми приречені жити в фавелі, хоч нам це й не до вподоби.

...Готую сніданок. Як гарно пахне підсмажений жир! І яке це чудове видовище, коли діти радісно усміхаються, поглядаючи на повні каструлі. А коли ще в тих каструлях — рис, боби, то для малечі це справжнє свято!

Ще зовсім недавно в нас найдорожчою стравою вважалися макарони. Тепер вони поступаються перед рисом і бобами. А все це лише тому, що нові багаті, нувориші, перейшли на бік ідальго. Чому воно так виходить, що навіть ви, квасоля і горох, покидаєте нас? Ви, колишні друзі мешканців

фавел, бідняків. Навіть боби забувають нас. Вони вже гордують тими бідолами, що живуть на звалищі. Хто ще не відвертається од нас, так це маніокове борошно. Але дітям воно не подобається.

Коли поставила на стіл сніданок, Жоао усміхнувся. Діти попоїли і навіть не звернули

уваги на те, що боби чорні. Наше життя теж чорне, чорне все, що нас оточує.

На вулицях, на стінах крамниць уже висять плакати з іменами кандидатів у депутати. Декого з них я знаю. Це переважно ті, що провалилися на попередніх виборах і виставляють свої кандидатури знову. Народ байдужий до виборів, бо це, по суті, троянський кінь, якого нам підсовують кожних чотири роки.

...Небо таке чарівне, що від нього не можна одірвати очей, по його безмежних просторах плывуть хмарки, утворюючи фантастичні картини. Легкий вітерець приносить ніжні пахощі квітів, а горде сонце, як завжди, розсипає своє проміння й котиться далі за обрій. Вночі на темну синяву неба випливають

мерехтливій зорі. У світі стільки чудес, що й описати важко! Лише одне засмучує нас: ціни, коли ми йдемо щось купувати. Вони кидають тінь на все прекрасне на світі.

Тереза, сестра Майри, випила каустичної соди, але не померла. Кажуть, у кишені свого коханого вона знайшла лист від іншої. Бідолаха втратила багато крові, лікарі кажуть, що хоч вона й виживе, то все одно вже не буде здорова. А в неї двоє дітей: одному чотири роки, другому — лише дев'ять місяців.

26 травня. Ранок почався дощем. У мене тільки чотири крузейро, трошки рису, що залишився з учорашнього дня, та кілька кісток. Принесла води — варитиму кістки. Ага, в мене ще збереглося трохи макаронів. Зварю дітям супу. Бачила, що сусідка мила боби, і позаздрила їй.

...Вже два тижні не перу білизни — немає мила. Продала кілька дощок за сорок крузейро. Жінка, що купила їх, обіцяла принести гроші сьогодні. Якщо принесе, куплю мила.

...Поліція вже кілька днів не заглядала у фавелу, а сьогодні приїхала, бо Жуліан побив батька. Так відлупцював старого, що той заплакав і пішов скаржитися в поліцію.

27 травня. Сьогодні бачила, що на холодильнику у відходи кидають креолін, щоб мешканці фавели не могли брати для себе м'ясо. Кави я не пила, ходжу, наче в тумані. Коли голова паморочиться з голоду, то це зовсім не те, що вона йде обертом від випивки. Від хмелю хочеться співати, а коли ти голодний, — тремтиш, немов у пропасниці. Як це страшно, коли в твоєму шлунку порожньо...

Відчувши в роті гіркоту, я подумала, що життя гірке й без цього. Здається, доля змалечку прирекла мене на голодування... Зібрала мішок паперу. На вулиці Пауліно Гімараес одна сеньйора дала мені кілька газет. Вони були чисті, і я пішла з ними на склад. Збирала потім залізо, бляху, вугілля — все, що може знадобитися для мешканця фавели. Леон дав мені за папір шість крузейро. Спочатку хотіла за ці гроші купити бобів, але відчула, що більше не витримаю, так мучив голод. Вирішила випити чашку кави з молоком і купити хлібець. Як чудодійно впливає на організм людини їжа! З голоду мені все здавалося жовтим: і небо, і дерева, і пташки, а коли трохи перекусила — побачила все в природних тонах.

...Їжа в шлунку — все одно, що паливо в машині. Я почала працювати проворніше, тіло моє стало легшим, і я пішла швидше. Мені здавалося, що я пливу. На мою обличчя з'явилася усмішка, ніби переді мною поставали захоплюючі картини. Та хіба може бути щось чарівніше, ніж безліч страв перед

тобою? В мене було таке відчуття, наче я їла вперше в житті.

...Приїхав патрульний автомобіль, привезли двох негринят, що блукали на вокзалі. Одному чотири роки, а другому п'ять... Неважко здогадатися, що вони з фавели, таких обідранців не знайдеш більш ніде. Їдять вони все, що трапляється на вулиці, — шкірку з бананів, кавунів, навіть шкаралупу з ананаса. Як тільки їм удається розжувати її?! У них були повні кишені алюмінієвих монет — ці гроші недавно в обігу.

28 травня. Вдосвіта йшов дощ. У мене сталося тільки три крузейро, бо п'ять позичила Лейлі — поїхала в лікарню по дочку. Не знаю, за що братися. Хочеться писати, а треба прати білизну. Холодно, а в мене немає у що взутися. Діти теж усе порвали.

...Найгірше, що в фавелі од дітей нічого не приховаєш. Хлопчаки в фавелі знають буквально все, навіть те, як виглядає гола жінка. Та й як їм не знати, коли жінка, щоб уникнути кулаків п'яного чоловіка, вибігає часом гола на вулицю. Якщо вже в фавелі починається бійка, то кожен кидає все й біжить дивитися на цю комедію. А коли з хатини вибігає роздягнена жінка, то це для зівак справжній спектакль. Від хлопчаків не раз можна почути:

— Коли Армін бив Фернанду, вона вибігла зовсім гола!

— А я не бачив, шкода!

А інший, розказуючи дружкові про свої враження, щось соромливо шепоче йому на вухо. Потім вони аж заливаються реготом. Все вульгарне мешканець фавели засвоює дуже швидко.

...Тут і бараки проститутток, які займаються своїм ремеслом навіть при дітях.

...Багаті з пристойних будинків кажуть, що нам співчувають політики. Це неправда, бо політики з'являються тут лише під час виборів. Цього року нас уже відвідав кандидат у депутати доктор Пауло де Кампос Моура. Він обдарував нас бобами і прекрасними ковдрами. Це він зробив дуже вчасно — незабаром почнеться холод.

...Треба сказати, що не всі в фавелі так бідують, дехто живе навіть непогано — це в основному прибулі з півночі. Вони працюють, економлять гроші, потім купують собі будинки або знову повертаються на північ.

...Є й такі, що будують бараки не лише для себе, а й щоб наймати їх іншим. Плата за барак тут від п'ятисот до семисот крузейро. Дехто будує бараки на продаж. Вкладає у цю справу чотири тисячі крузейро, а продає потім за одинадцять тисяч. Наприклад, цим займається Тибурсіо.

29 травня. Дощ нарешті перестав. Хмари пливуть на захід. Але натомість дощукує холод. Багато хто в фавелі не має теплого

одягу. Якщо є черевики, то нема чого накинути на плечі. Я не можу дивитися на те, як по холодній грязюці ходять босі діти. Бачила нових людей, що з'явилися у фавелі. Обидрані, виснажені. Сяк-так зліпили з різного мотлоху халупу. Боляче дивитися, скільки лиха випадає на долю злидаря. Одна з жінок дивилася на фавелу, на бруд навколо, на нещасних дітей, і це був найсумніший погляд з усіх, які я тільки бачила в житті. Очевидно, вона вже втратила всяку надію на краще життя. В очах її відбився справжній розпач.

Мабуть, знайдеться хтось такий, що, читаючи оце, що я тільки-но написала, скаже: «Це брехня!» Та злидні й бідність — речі цілком реальні.

...Мене обурюють розкоші тих, що висмоктують з людини соки, немов з лимона.

30 травня. Переодягла Веру, і ми вийшли з дому. Може, бог зглянеться і щось пошле нам? Може, я дістану десь грошей на сьогодні? Чи знає взагалі господь, що існують фавели й що люди в них гинуть з голоду?

...Жозе Карлос приніс пачку бісквітів, яку знайшов на смітнику. Коли я бачу, що діти їдять щось із смітника, то завжди думаю: а що, коли там отрута? Та діти не можуть ходити голодні, а бісквіти були такі смачні... Я теж їла їх і навіть згадала приказку: «Якщо ідеш у танець, то мусиш танцювати те, що й інші». Я теж була голодна, то чого мала перебирати?

В фавелу прибувають все нові люди. Обшарпані, ходять згорбившись, не підводячи погляду, весь час думаючи про своє лихо, яке змусило їх переселитися в таке жахливе місце. Тут ніхто не садить квітів, щоб дихати їхніми пахощами, не чути тут і бриніння бджіл, не пурхають колібрі, ніжно торкаючись до пелюсток квітів своїм маленьким дзьобиком. У фавелі завжди стоїть один і той самий запах — сморід від гнилого бодота, кізків та горілки.

31 травня. Субота — день, коли я мало не божеволію, не знаючи, як роздобути щось поїсти на суботу й на неділю... Зварила кави, а хліба трохи лишилося з учорашнього дня. Поставила варити боби. Сьогодні в мене нарешті будуть варені боби. Просто якийсь сон!

...На базарчику, що на вулиці Гуапоре, знайшла кілька бананів і маніоків. На авеніді Крузейро до Сул одна сеньйора з будинку 728 попросила мене викинути здохлу собаку в Тіету, пообіцявши за це п'ять крузейро. Я залишила Веру коло неї і пішла. Собака була в мішку. Сеньйора дивилася мені вслід, а я мало не бігла до річки. Коли повернулася, сеньйора дала мені шість крузейро. «Тепер я матиму за що купити мила», — подумала я.

...Повернулася в фавелу; ніяк не зважуся сказати: повернулася додому. Дім — це дім,

а халупа залишається халупою, брудною зовні і всередині. Глянула на подвір'я — скрізь розкиданий різний мотлох, стоїть страшний сморід. Тільки в неділю я можу знайти час, щоб трохи прибрати.

...Купила одне яйце і на п'ять крузейро жиру. Приготувала яєшню і з'їла, може, перестане нудити. Перестало. Ясно, що це від виснаженості. Лікар порадив мені їсти масло, але де я візьму його... Зготувала вечерю: рис, боби, перець, сосиски та підсмажене маніокове борошно. Вера, побачивши стільки страв, вигукнула:

— У нас сьогодні справжнє свято!

...Якось я розговорилася з однією сеньйорою, яку бачила в фавелі вперше.

— Ви тут живете? — запитала я її.

— Так. Але, розумієте, жити далі я тут не можу, в мене страшна огида до цього місця. Воно для свиней, а не для людей. Зрештою, навіть свині, якби їх сюди загнали, не витерпіли б. Я багато всілякого чула про фавели, але навіть уяви не мала, що це таке. Один господь бог може зглянутись на нас.

1 червня. Пів на четверту ранку. Не можу спати. У нас з'явився Віктор, найнеприємніша людина з усіх в фавелі. Така потвора, а має двох жінок, обидві живуть в одній халупі. Не встиг він ще поселитися тут, як почав нагонити страх на всіх своєю жорстокістю.

— Мені зробили щеплення кров'ю Ламжано¹, — похвалився він якось.

Першого січня 1958 року він хотів побити мене. Та я показала йому, де раки зимують. Він із заліза, а я із сталі. Я кволала, зате мої слова ранять сильніше за шпагу. І рани одних не скоро заживають. Він перестав сікати до мене, бо я покликала поліцію, і його посадили на чотири години. Вийшовши з тюрми, він нахвалювся, що вб'є мене. Та Адалберто застеріг його:

— Не раджу тобі з нею зв'язуватися. Вб'єш ти її, чи ні, а вона тебе таки доконає.

Я виявила спритність, про яку не розповідатиму, бо це — таємниця самозахисту. Живеш у фавелі, то живи собі саме так, щоб для всіх ти залишалася нерозгаданою.

...Сьогодні неділя, і можна було б поспати до восьмої, та Віктор увімкнув радіо. Хіба в фавелі хтось знає, що таке взаємоповага?

...Я нічого не можу сказати в докір своїй матері. Вона була дуже добра, хотіла, щоб я вивчилася на вчительку. Та несподівані повороти життя звели нанівець її мрію. Однак вона прищепила мені риси людяності, навчивши любити бідних і безсилих. Ось чому в мене стільки співчуття і жалю до мешканців фавели, хоч я знаю, що тут є люди, варті лише зневаги, люди, порочні духом.

1. Бандит, який протягом багатьох років разом зі своєю бандою наводив жах на населення північних штатів країни.

Цієї ночі Амелія посварилася зі своїм коханцем. Вона кричала, що той живе з нею тому, що має з цього вигоду. Більше було чути голос Амелії, вона лаялася з явною насолодою. В неї двоє дорослих синів, та вона і бачити їх не хоче. Виганяє на вулицю рідних дітей, віддаючи перевагу мужчинам.

Мужчина прийде і піде, а дитина міцно приростає до твого серця.

Ще тільки чотири години, а я вже зготувала сніданок. Це неважко, коли є з чого. Рис, боби, капуста й ковбаса, — стільки страв, що я почуваю себе справжньою багачкою. Коли я бачу, що мої діти їдять рис і боби, то усміхаюся з радості, мов дурна. Випрала білизну, прибрала в халупі. Зараз буду писати й читати. Мені видно, як хлопці грають у м'яча. Скільки в них енергії! А якби вони ще пили молоко та їли м'ясо!..

2 червня. На світанку було холодно. Я розпалила в плитці й послала Жоао купити хліба та кави. Хитрун по дорозі відпанахав собі добрячий окрасець хліба. Я накинулася на нього з докорами, вилаяла його. Хліба не вистачило, й діти лишилися голодні.

...Зранку я майже завжди нервую, боюся, що не роздобуду грошей на прожиття. Але сьогодні понеділок, і на вулицях багато паперу. Прийшов сеньйор Мануель і запропонував мені стати його дружиною. А я не хочу, не ті вже в мене літа. Та й хто зна, чи подобатиметься чоловікові жінка, яка не може, щоб не читати, встає вночі й пише, спати лягає, поклавши під подушку олівець та папір. Ні, краще я житиму так, як і досі жила. Сеньйор Мануель дав мені п'ятдесят крузейро, і я розплатилася зі швачкою за Верину сукню. Донья Алісія скаржилася, що сеньйор Александр лаяв її за витрачені шістдесят п'ять крузейро. «Гроші, все гроші, — подумала я, — вони корінь зла і ненависті».

3 червня. ...Коли ми ждали трамвай, Вера розплакалася. Їй захотілося тістечка, а в мене було тільки десять крузейро — два на трамвай і вісім на м'ясний фарш. На щастя, нагодилася донья Жеральде і дала Вері на тістечко чотири крузейро. Дитина почала їсти тістечко й співати. Сіли в трамвай. Вера знову почала пхикати, бо не хотіла їхати навстоячки, а місця, щоб сісти, вільного не було.

...Коли в мене мало грошей, я намагаюся не думати, як мої діти підуть просити хліба й кави. Краще линути думками в небесні простори й думати, чи там теж є розумні істоти, чи нема? Якщо є, то які вони й чи схожі на нас? Чи може таке статися, що вони з'являться колись сюди і витіснять нас? Чи й там теж стільки різних народів, як тут, на землі, чи, може, лише якийсь один народ? Чи й там є фавели? Якщо є, то чи потраплю я туди, коли помру?

...Тільки сіла писати, як надворі залунали збуджені голоси. Давненько вже не чути було лайки в фавелі. Це Одете накинулася на свого колишнього чоловіка Альсіно. Альсіно приїхав до брата Франсіско машиною, на якій працює шофером, і привіз свою нову дружину. Коли вони обоє вийшли на вулицю, жінки накинулися на неї. Чотири жінки й хлопчина з такою люттю били її, що звалили на землю. Марлі, яка теж нагодилася на цю катавасію, одразу ж почала шукати каменя, щоб провалити нещасній голову. Я допомогла Альсіно і його жінці сісти в машину й порадила втікати. Спочатку хотіла покликати поліцію, та потім подумала, що, поки вона приїде, жінку можуть убити. Коли б я не допомогла Альсіно, він не вирвався б звідси цілий. Жінки, що живуть у фавелі, дуже страшні під час сварки. Те, чого не вдається їм добитися нормальною розмовою, вони намагаються досягти сварками та бійками.

...Одете розгнівалася на мене за те, що я стала на захист Альсіно.

— У вас же четверо дітей, треба думати й про них, — сказала я їй.

— А що мені діти? Дуже шкода, що я не вбила його.

Коли я штовхнула в машину жінку Альсіно, вона промовила:

— Тільки ви одна тут добра.

Враження було таке, наче я вирвала кістку з собачих пащ. Бачачи, як її чоловік утікає в машині з іншою, Одете накинулася на мене. Боже, як вона мене лаяла, що я втрутилася в їхню сварку! Та я думаю, що на милування нема силування.

Фавела — наче кімната кривих дзеркал. Це вже п'яту жінку Альсіно приводить сюди. І щоразу Одете влаштовує скандали.

...Сьогодні фавела вирує. Вдень Лейла лаялася зі своїм коханцем Арнольдо. Арнольдо — негр. Він ще хлопчиною прийшов сюди. Але яким хлопчиною! Чемним, вихованим і слухняним. Він був гордістю свого батька. Всі сподівалися, що коли він виросте, то буде «негр, о сеньйор». В Африці негрів поділяють так: «Негр ту», «Негр турутуту», «Негр, о сеньйор».

«Негр ту» — звичайний негр. «Негр турутуту» — негр нічого не вартий. «Негр, о сеньйор» — негр з вищого товариства. Та Арнольдо, коли виріс, став «негром турутуту». Він став розбещеним, весь час пиячив. Важко навіть повірити, що людина може до такого дійти. Він — кум доньї Домінгас. Але який кум...

Донья Домінгас — добра негритянка. Спокійна і слухняна. Коли Лейла залишилася без притулку, вона пішла жити до доньї Домінгас. Та годувала її, прала їй, а Лейла одібрала в старенької ліжко, і бідолаха змушена

була спати на підлозі. Лейла стала повновладною господинею в її домі.

— Робіть щось, Домінгас, — порадила я старій.

— А що я можу зробити, вона чаклунка, ще вчарує мене.

— Та ніяких чарів немає.

— Ні, є, це я добре знаю.

А Лейла тим часом хвалилася, що вміє добре влаштуватися в житті. Я бачила, як до неї почали ходити пристойно одягнені сеньйори. Навідувалася і аферистка Гномарчи Едвіхес Гонсалес, яка раз по раз міняє імена й місця проживання. Це вона робить для того, щоб брати товари в кредит. Потім не платить, і її ніхто не може ніде знайти... Донья Домінгас одержує за свого померлого чоловіка пенсію і всі ці гроші змушена віддавати Лейлі. Арнольдо, як кум доньї Домінгас, мав би стати на захист слабкодухої жінки, але він і сам не кращий за свою подругу: забирав у доньї Домінгас гроші, на очах у її приймака розважався з Лейлою.

І донья Домінгас змушена була покинути власну хатину, перебратися до доньї Ірасеми. А приймак її, Нільтон, залишився дома. Я зробила все можливе, щоб забрати його звідти, та він не послухався, бо Лейла залякала хлопця: «Я чаклунка, і якщо ти підеш звідси, то я зроблю так, що ти перекинешся в слона».

Якось я зустріла Нільтона й, привітавшись, запитала:

— Ти не хотів би побачитися з мамою, Нільтоне?

— Я не можу провідати її, бо Лейла сказала, що вона чаклунка, і якщо я піду з дому, то вона зробить з мене слона. А слон — дуже бридка тварина. Донья Кароліна, а що, коли вона оберне мене на свиню? Тоді я змушений буду їсти різні покидьки, і хто-небудь зажене мене в хлів на відгодівлю. А якщо вона зробить з мене коня, то я тягатиму воза, і мене стьобатимуть батогом.

Та коли Нільтона добре притис голод, він таки пішов до матері. Я подумала, що голод — непоганий учитель.

Якось я посварилася з Лейлою, і вони з Арнольдо підпалили за це мою халупу. Якби не сусіди, то я не погасила б пожежі.

5 червня. Бачила наших політиків. Щоб подивитися на них, ходила до Асамблеї. Це філіал чистилища, бо центром його є резиденція служби соціального забезпечення в палаці уряду. Там я чула скрегіт зубів, бачила, як бідні люди плачуть гіркими слізьми. А слюзи бідних печуть душу поетів, не салонних поетів, а поетів з болота, з фавел, поетів, які є свідками страшної трагедії.

6 червня. Жозе Карлос уже кілька днів з'являється додому не раніш, як о пів на

одинадцятую. Сьогодні вранці я його опередила, що коли він не прийде до десятої, я не відчиню дверей... О другій годині купила хліба, а о п'ятій він був уже черствий. Теперішній хліб все одно, що серце політиків — воно черстве, і крик народу для нього ніщо.

7 червня. Діти напилися кави й пішли до школи. Це додало їм веселості. Лише той, хто голодує, може по-справжньому оцінити смак їжі.

Ходила з Верою збирати папір. Зайшла на холодильник, щоб дістати ковбаси. Стала в чергу, була дев'ятою. Така вже в мене звичка — за всім спостерігати, все рахувати, оцінювати.

Паперу назбирали багато, і я виручила за нього двадцять крузейро. Зайшли в бар випити кави з молоком. Взяла собі й Вері по чашці, заплатила одинадцять з половиною крузейро. Збирали папір до пів на дванадцятую і продали його за п'ятдесят крузейро.

...В дитинстві мені дуже хотілося стати мужчиною, щоб могли захищати Бразілію. Я багато читала і знала, що в світі весь час ідуть війни. Але серед тих, хто захищав свою батьківщину, зустрічалися тільки чоловічі імена.

— Чому ви не зробите мене хлопчиком? — попросила я одного разу матір.

Хтось мені тоді сказав:

— Якщо хочеш стати мужчиною, спробуй пройти під веселкою.

Після того я, тільки-но забачу веселку, завжди біжу, щоб пройти під нею. Та веселка залишалася недосяжно далекою для дитини, як і політики для народу. Втопившись бігти, я сідала на землю й починала плакати. Але народ не повинен стомлюватися й не повинен рюмсати. Йому треба боротися за краще майбутнє Бразілії, щоб наші діти не терпіли тих мук, які випали на долю батьків. Я поверталася додому і казала мамі:

— Веселка втікає від мене.

Біднота звичайно живе на берегах річок. Береги річок — це місця звалищ, сміття і притулку для бездомних та безробітних. Мешканці фавели від них нічим не відрізняються.

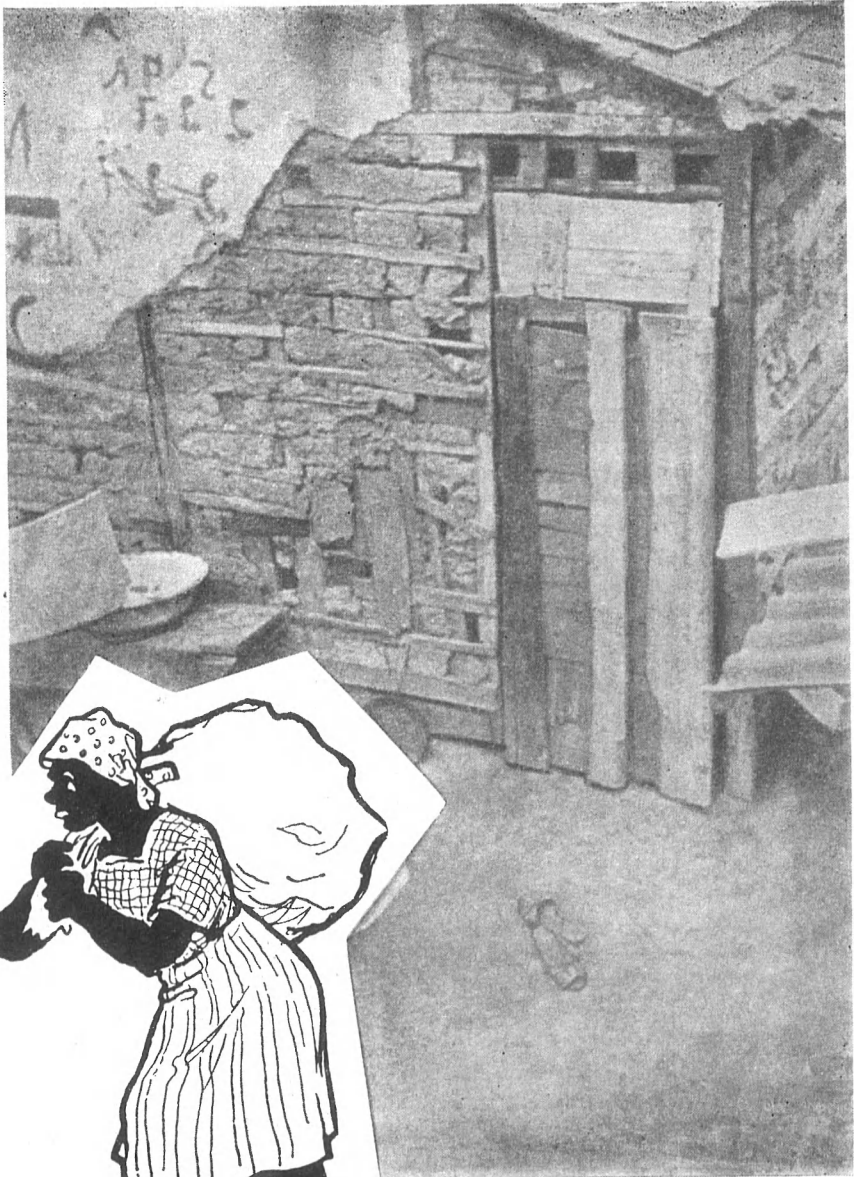
Ідучи збирати папір, я зустріла одного негра. Він був такий обідраний, що на нього жаль було дивитися. В своєму лахмітті він цілком міг би зіграти роль директора синдикату жебраків. Його очі, повні суму, дивились на світ з абсолютною байдужістю. Їхній погляд мало чим був схожий на людський. Негр їв якісь ласощі, знайдені на смітнику. Він ледве тримався на ногах, і можна було подумати, що він п'яний. Але негр хитався від голоду.

Зустрівши його вдруге біля складу, я сказала:

— Зачекайте, я продам свій папір і дам

вам п'ять крузейро, вип'єте хоч кави з молоком. Це корисно зранку...

— Не треба. Щоб нагодувати своїх дітей, ви день і ніч збираєте папір, за який вам дають кілька мізерних монет. А ви ще хочете поділитися ними зі мною. Послуга, яку ви хочете зробити мені, дуже дорога. Я вже знаю, що мені робити. За кілька хвилин мені вже нічого не треба буде від цього світу. Я не зміг працювати у фермерів, бо вони жорстоко мене визискували. Не міг знайти роботи і в місті, бо кому потрібний старий, виснажений робітник? А тут потрібні

гроші, інакше не проживеш. Єдиний вихід у мене — смерть. Голод найстрашніша хвороба, від якої немає ліків...

Чоловік замовк, і я з мішком паперу за плечима рушила далі...

В суботу у фавелі дехто ходить на танці. Але я сиджу дома. Та й чи не безглуздя з мого боку було б зараз викручуватися в танку? Досить з мене того, що я натупцююся і набігаюся за день, роздобуваючи що-небудь на прожиття.

Повернулася додому. Вери ніде не було. Почала гукати, але вона не озивалась. Тоді

я пішла на футбольне поле. Там уже розпочиналося червнєве свято. Вери й там не було. Хотіла вже їхати в поліцію і мало не потратила на це останні крузейро. Та добре, що повернулася в барак по документи. Вера була вже дома і вийшла мені назустріч. Вона розповіла, що шукала м'ячики і дуже далеко зайшла од дому.

8 червня. Сьогодні у нас непоганий сніданок. Коли на столі є м'ясо, я почуваю себе в гуморі, і діти теж радіють. Боби, рис, пиріжки! Діти вже давно просили пиріжків. Як безглуздо усміхається Жоао: в нашому домі пиріжки! Коли я вимовляю слово «дім», то мені здається, що я ображаю муровані будинки.

У фавелі щодня сварки, не треба й театру.

Вісенте і Жоао Кока — брати байянці¹, а коли вони сваряться між собою, ніхто не сказав би, що їх породила одна мати.

Мешканці справжніх будинків не приховують своєї огиди до мешканців фавели. Я розумію їхні сповнені ненависті погляди — вони не хочуть, щоб тут були фавели, через які таке безладдя в кварталі. Багаті споконвіку гордують бідними. Та вони забувають, що після смерті всі будуть бідними.

Я добре знаю одне: жителі фавели мусять усе терпіти. Ще як тільки ми переселилися сюди, то ходили по воду до сусідів у справжні будинки. Я брала воду в доньї Іди Кардосо. Донья Іда давала нам воду тричі на тиждень у будень, бо в неділю їй хотілося довше поспати. Якось ми пішли по воду, але крана в саду, звідки раніше всі брали воду, вже не було. Перед дверима доньї Іди вишикувалася черга, і всі страшенно обурювалися.

Мені вода була дуже потрібна — без неї я не могла зварити малому каші. Всі були в розпачі: що робити без води? Почали стукати в інші будинки, але ніхто нам не відчиняв, не відгукувався на наші прохання.

Довелось бігти по воду аж на вулицю Гуапорре, до паперового складу. Інші користувалися водою з убіралень.

Якось свекруха доньї Іди, яка сиділа після обіду надворі, обурено сказала:

— Коли б хоч потоп який стався, щоб змив цю фавелу разом з усією злидотою. Хоч-нехоч, а людина змушена нарікати на бога за те, що він розплодив на землі стільки нечисті. Здається, вони лише для того й живуть, щоб не давати спокою іншим.

Донья Мулата, почувши це, зауважила:

— Дасть бог, вона перша втопиться у ложці води.

Під час поведі 1949 року втонув син доньї Іди — Педро Кардосо. Почувши цю сумну звістку, я подумала, що бабусі його буде досить гірко! Вона просила потопу на мешканців фавели, але повідь забрала її онука. Так їй і треба, щоб знала, який бог справедливий, як він карає багатих і бідних. Люди — божі створіння. А гроші — звичайнісінький метал, який створили і якому надали ціни люди. Якби бог був попередив донью Іду, що коли вона не даватиме нам води, то вона втратить сина, — вона б не шкодувала нам води. Педро загинув через гордощі своєї бабки та злобу своєї матері. Бог завжди карає зарозумілих!

8 червня. Вийшли з дому з Верою. Зібрали папір навпроти Бела Віста. Коли йшли вулицею Педро Вісенте, якийсь сеньйор дав

Вері м'ячика. Вона дуже зраділа, подякувала і сказала сеньйорові, що він потрапить за це в рай.

Коли народилася Вера, я була зовсім самотня. Провідати мене не прийшла жодна сусідка, нікому було хоча б білизну випрати, доглянути моїй дитей. Лежачи в постелі, я не переставала думати про те, чи не пішли діти до річки, чи не впало котре у воду. А тоді після пологів мене охоплювало ще більше безсилля. Я не могла навіть руки піднести, не те щоб повернутися...

Раптом до мене долинув галас дитей, вони кричали, що на вулиці показують кіно. Це приїхали з «Відділу здоров'я» показати мешканцям фавели фільм про те, скільки хвороб чатує на людину, якщо вона їсть недоброякісну їжу, живе в бруді. Вони агітували нас не вживати води з річки, бо в річковій воді множаться різні заразні бацили. Замість того, щоб зміцнювати наше здоров'я, вода заражає нас. Навіть повітря, яким ми дихаємо в фавелі, заразне, бо фавела — це звалище сміття.

Прийшов наказ, щоб усі мешканці фавели поробили вбиральні.

11 червня. ...Вже півроку не плачу за воду, у місяць треба платити двадцять п'ять крузейро. Якщо вже зайшла мова про воду, то ще скажу, що мене бере жах, коли я подумаю, що треба йти по воду. У черзі біля крана, поки жінки наберуть води в свої бляшанки, пересудять усе на світі. Якщо котрась із жінок починає повнішати, — кажуть, що вона вагітна, якщо навпаки, — кажуть, що в неї туберкульоз. Доньї Беніті вже вісімдесят два роки. Та коли вона почала повніти, всі одразу ж заговорили:

— Буде дитина! Донья Беніта вагітна!..

— Та що ви кажете? В такі роки!

— І скільки вже місяців, не знаєте?

Казали — шість, сім, кому що збрело на думку. А коли хтось розповідав про ці плітки доньї Беніті, вона обурювалась і страшенно лютувала:

— Я вже давно не можу бути матір'ю, як їм не соромно таке верзти! Я в цьому ділі вже давно на пенсії!

Я теж подумала, що в такі роки дитей мала хіба мати Іоанна Хрестителя.

У фавелі кожен день щось трапляється. Вчора донья Ізальтіна забула зняти в дворі білизну, а на ранок білизни вже не було. Донья Себастьяна сказала доньї Ізальтіні, що то була справа рук Лейли.

Мешканці фавели намагаються по змозі не прогавити такого видовиська. Поліцейський повів до дільниці якусь недоумкувату дівчину. Казали, що вона втекла з японцем, а сьогодні раптом знову з'явилася в фавелі.

...Ходила до доньї Жуліті. Вона дала мені

1. Вихідці із штату Байя.

кави, мила й хліба. На авеніді, що веде до Естадо, в будинку номер 1140 знайшла багато паперу. Дістала за нього дев'яносто вісім крузейро. Вистачило на масло, м'ясо, цукор. Купила кілька бананів на солодке. Жозе Карлос став спокійніший після того, як у нього вигнали глисти. Двадцять один глист.

12 липня. Встала о третій: хіба людина може спокійно спати, коли в голову лізуть думки про її злидні? Сіла трохи пописати. Коли беруся за перо, то мені починає здаватися, що я опинилася в золотому замку, повному сонячного світла, яке виграє на сріблі вікон, міниться в кришталі люстр, або що я гуляю в казковому саду і мій погляд чарують нечуваної краси квіти. Тільки дофантазувавши такі казкові обставини, можна забути на якусь мить, що ти в фавелі.

Зварила кави і пішла по воду. Подивилася на небо: зоря Дальва вже зійшла. Як неприємно їти босоніж по болоту!..

Найщасливішою я почуваю себе тоді, коли переселяюся в думках до свого казкового палацу.

...Бідолашний Вальдемар накинувся сьогодні з заступом на сеньйора Александра. Це мене здивувало, бо сеньйор Александер поважає Вальдемара, тим часом як усі сміливі жінки фавели б'ють Вальдемара віниками, дають йому запотиличники.

13 липня. Одягла дітей і вирудила до школи. Сама пішла збирати папір. На холодильнику бачила дівчину, що витягувала з купи покидьків свинячу ковбасу. Невже вона не може знайти собі роботу й жити краще! Дівчина запитала мене, чи можна заробити щонебудь на збиранні паперу. Я відповіла їй, що можна. Вона сказала, що хоче працювати, аби мати змогу гарно вдягнутися. Їй п'ятнадцять років — пора, коли світ здається людині чарівним, пора, коли починає розпускатися троянда. А потім одна за одною облітають пелюстки, з'являється лахміття. Дехто втомлюється від життя вже в такому віці й накладає на себе руки, інші стають злодіями.

Ціни ростуть, як хвилі на морі, одна вища за іншу. Хто може боротися з хвилями? Тільки акули. Але найхижіша акула — розумна істота, оптовий торговець. Сто крузейро за кілограм сочевиці!

Одна несподівана подія принесла мені стільки радості, що я співала й підстрибувала аж до стелі, дякуючи всевишньому. Це сталося в січні, коли вода залила склади з продуктами. Як це чудово! Бо замість того, щоб продати людям дешевше, торговці ховають продукти, чекають, поки підскочать ціни. Я бачила, як у річку викидали мішки рису, тріску, сир, цукор, і заздрила риbam, котрі не працюють, але живуть по-панському.

Сьогодні прочитала в газеті про злочини

депутата Нейя Мараньяо із міста Ресіфе. Прочитала це повідомлення жінкам, щоб і вони знали. Історія ця викликала в них обурення, і вони почали лаяти убивцю, страшно проклинати. А я знаю, що прокляття мешканців фавели ніколи марно не минають.

...Добрим я хвалю, а злих і підлих викрикую. В мене завжди знаходяться слова любові для трударів, для знедолених, для рабів злиднів.

14 липня. ...Іде дощ. В дощ папір я не збираю і почуваю себе жебрачкою. Ходжу обідрана й брудна. Взагалі всі мешканці фавели жебраки. Вера не піде зі мною під дощ. Взяла стару парасолю, знайдену на смітнику, й пішла на холодильник. Дістала там кілька кісток. Це вже деяка полегкість. Зварю суп, щоб хоч чим-небудь підкріпитися. Коли в шлунку порожньо, здається, от-от знепритомніеш. Працюватиму з останніх сил, бо не хочеться все-таки прощатися з життям.

Якби знаття, коли я помру. Правда, ніхто не повинен думати про смерть. Сьогодні ті, що доживають до своєї смертної години — герої, а слабкі занепадають духом.

...Жінка, якій дісталися на холодильнику самі кістки, дуже обурювалася:

— Мені потрібне м'ясо!

Це мене роздратувало. Чому людина, з'явившись на світ божий, не може знайти, чим себе прохарчувати?

Якщо придивитися, то бог — цар мудреців. Заселив землю і людьми, і тваринами, але зробив так, що тварин годує природа. Бо якби тварини з такими труднощами роздобували їжу і харчувалися, як люди, то вони були б приречені на страшні муки. Щоразу, коли я думаю про це, починаю заздрити тваринам, бо в мене нема чого їсти...

...Поки стояла в черзі за галетами, наслухалася різних нарікань жінок. Одна розповідала, як вона зайшла до багатого дому просити милостиню. Господиня звеліла їй трохи почекати, а потім винесла якийсь згорток. До самого дому жінка не розгортала його, щоб, бува, не поділитися зі своїми ближніми тим, що їй пощастило випросити, хоч її брала нетерплячка дізнатися, чим усе-таки її обдарували. Мабуть, добрячим шматком сиру, а можливо, м'ясом, — думала вона. Вдома жінка швидко розгорнула пакунок, щоб задовольнити свою цікавість, яка так мучить інколи всіх жінок. Та коли вона розв'язала шпагат, побачила здохлих щурів.

Є такі ще люди, які люблять познущатися над жебраком.

Незабаром вийшов до нас власник фабрики і сказав, що більше не даватиме галет. Та жінки все ще не розходилися, черга дедалі росла.

— Вибачайте, що тут таке діється, ці люди не дають мені дихати. Щосуботи тут справ-

жне пекло, — сказав власник фабрики покупцям.

Я намагалася не пропустити жодного його слова, а також того, що говорили жінки. Яка сумна картина постає перед тобою, коли ти глянеш на все оком сторонньої людини.

Бідний іде на всякі приниження, аби щонебудь роздобути, а багатий нічого не хоче давати даром... А якщо й дасть кілька галет, то нещасні жінки так радіють, як, мабуть, не раділа й англійська королева Єлизавета, коли їй на іменини президент Кубічек послав на тринадцять мільйонів коштовностей.

Жінки не розходилися, і власник фабрики наказав дати їм відчипного. Робітниця знову почала видавати галети.

— Хто одержав, може йти геть! — сказала вона.

Мені галет не дісталось, і я пішла на ринок збирати овочі. Там я зустріла донью Марію де Жозе Бенто, і ми поскаржились одна одній на дорожнечу.

15 липня. ...Вийшла купити м'яса, хліба та бобів і зупинилася біля газетного кіоска переглянути газети. Вичитала, що одна сеньйора та її троє дітей заподіяли собі смерть, бо не могли більше витримати такого життя. Ні, жінка, що наклала на себе руки, не жила в фавелі — тут, коли починається голод, всі риються у ящиках зі сміттям, ідуть збирати на ринку гнилі овочі, жебрачать і все-таки живуть. Бідолашна! Хто зна, як вона намучилася, поки зважилася на таке... Матерям завжди дуже шкода своїх дітей... Яка ганьба для держави, в якій через голод люди вкорочують собі віку!.. Найстрашніше для матері чути пісню голоду:

— Мамо, я хочу хліба! Мамо, я хочу їсти!..

Ця жахлива історія так схвилювала мене, що я цілий день не могла забути про неї і страшенно лаяла політиків. У мене теж нема чим годувати дітей, і я теж, наче божевільна...

У фавелі створено футбольну команду «Рубро Негро». Вона захищає честь негрів. Заснував команду Альмір Кастільйо. Широкому колу болільників ця команда ще не відома, та її добре вже знає поліція. Два роки тому футболісти виїхали на матч у Пена і там зав'язали бійку з командою суперників. Бійка переросла в справжнє побоїще. Наші відступили тільки тоді, коли втрутилася поліція. В результаті — один убитий і кілька поранених. Нікого не заарештували, але рахунок було відкрито: кожен учасник бійки мусив заплатити дві тисячі крузейро штрафу.

...Сьогодні в фавелі зчинилася бійка. На вулиці «А» в третьому бараці живуть байянці, чоловік десять. Всі вони дебелі, обличчя — наче в бандитів, їм працювати б десь, а вони тут байдикують. Усі десятеро — пернамбу-

канці¹ — напали на одного параїбанця². Коли вони накинулися на параїбанця, жінки заступилися за нього і, відвівши його до барака, замкнули двері. Пернамбуканці довго не могли вгамуватися, нахвалялися, що все одно вб'ють параїбанця. Вони спробували вдертися до барака, та їм це не вдалося, і вони лютували, наче собаки.

...У неї було шестеро дітей, троє від Маноло, а троє — від інших. Мала вона й хлопчика, якому тепер було б чотири роки. Якось вони понапивалися з чоловіком і почали битися. Картина була жахлива. Барак ходив ходором, у повітрі літали речі. У цій веремії хлопчик упав на долівку, але цього ніхто не помітив, і на нього наступили. Лише через кілька днів виявилось, що в хлопчика потрощені всі кісточки. Нещасну дитину відвезли до лікарні, взяли у гіпс. Проте кісточки не зростались, і дитина померла.

У них знову народилося дві дівчинки: одній уже два роки, а друга тільки-но з'явилася на світ. Той, з ким вона живе тепер, теж п'є, і вони часто б'ються. Коли в запалі бійки вони качаються клубком по долівці, я завжди згадую померлого хлопчика.

...У фавелу вряди-годи заходить солдат. Я тікаю від нього, бо він надто активно залицяється до мене. Якось у розмові з Лейлою я мала необережність сказати, що солдат, можливо, нічого собі хлопець, та я все одно не хочу з ним зв'язуватися, бо він багато п'є. І ось однієї ночі він трохи напідпитку прийшов до мене.

— То, ви, донья Кароліно, кажете, що я п'яниця? — запитав солдат.

Я одразу ж згадала про Лейлу, бо тільки з нею розмовляла на цю тему:

— Ви здаєтеся мені добрим хлопцем, та я скажу вам відверто: те, що ви п'єте, — погано, — відповіла я йому.

Видно, мої слова не сподобалися солдатові.

16 червня. Жозе Карлосу полегшало. Поставила йому клізму з часником і дала напитися чаю з м'ятою, хоч спочатку сміялася з цього рецепту, коли почула його від жінок. Та довелося звернутись і до такого методу — людина рятується чим може. Через неймовірну дорожнечу життя ми змушені повертатися до способу життя первісних людей: прати в ночвах, варити їсти на багатті.

...Написала кілька сценок і однесла до цирку.

— Шкода, що ви негритянка, — сказали мені там.

А звідки їм знати, що мені найбільше подобається чорна шкіра і чорне волосся? Мені здається, що чорне волосся слухняні-

1. Виходець із штату Пернамбуку.

2. Виходець із штату Параїба.

ше, ніж біле. Волосся негра, як його зачешеш, так воно й лежить. А білий хитне головою — і волосся в нього розсипається на всі боки. Якби переді мною постала можливість вибору, я, незважаючи ні на що, залишилася б чорною.

...Один білий якийсь сказав мені:

— Обурення білих ще можна було б зрозуміти, якби негри з'явилися на світ після них. Але ні білі, ні чорні не знають, як вони з'явилися на землі.

Білі кажуть, що вони стоять вище за нас. Та які в них переваги перед чорними? Якщо негр п'є горілку, то хіба білий обминає її? Хвороба косить і чорного, і білого; якщо голодує білий, то чорному теж приходиться кінць. Природа жодному з них не надає переваги.

17 червня. Кілька разів уночі прокидалася і бралася за перо, потім знову засинала. О п'ятій годині Веру занудило. Я дала їй ліків, і вона знову заснула. Дощ перестав, і я, скориставшись тим, що Вера спить, вийшла збирати папір. Назбирала цілий мішок, та виручила тільки дванадцять крузейро. Підбрала кілька помідорів та часничин і побігла додому, тривожачись за дочку. Вера ще спала, і я розбудила її. Вона одразу ж попросила їсти. Я купила молока і зварила супчику. Вера поїла, та незабаром виблювала глиста. Потім устала, трошки походила і знову лягла.

...Віднесла до сеньйора Мануеля трохи металевого брухту, щоб мати кілька зайвих крузейро. Дуже боюся, щоб Вері не стало гірше, бо тих грошей, які в мене є, не вистачить на лікаря. Цілий день благаю бога, щоб Вера одужала.

19 червня. Вера ще хвора. Вона каже, що їй дуже погано від клізми з часником. У фавелі майже всі діти заражені глистами.

...Жозе Карлос не хоче йти до школи, бо почалися холоди, а в нього нема в що взутися. Боюся, щоб ми не позамерзали. Але що вдієш?!

Пішла по папір. Навідалась до доньї Жуліти, та вона подалася на ринок. Біля взуттєвої крамниці назбирала багато паперу. Мішок був такий важкий, що ледве дотаскала. Можна було вернутися ще раз, але дома лежала хвора Вера, і я мусила квапитися.

20 червня. Дала Вері молока. Ох, це молоко спорожнює мою і без того порожню кишеню. Поклала Веру знову в ліжку і вийшла. Мене мучили різні думки. Треба прати, а тут Вера захворіла. Що, коли хвороба прогресуватиме? Ніхто тоді не допоможе, навіть рідний батько Вері. Правда, він не знає своєї дочки, а вона не знає його.

В моєму житті все, як у казці. Батько не знає своєї дитини, а дитина не знає батька.

...Паперу на вулицях нема. Але Вері треба купити черевички, і я продовжую шукати. Продала зібраний папір за сорок один крузейро. Подумала, що Вера знову плакатиме і, як завжди, коли їй нема в що взутися, нарікатиме, що не хоче бути бідною. Діти й ті ненавидять злидні.

21 червня. Одягла Жозе Карлоса і вирядила до школи. Коли знову вийшла збирати папір, мене охопило обурення. Щодень одна й та сама боротьба, щодень з ранку до вечора ганяєш, щоб роздобути яку монету, і врешті нема за що прогодувати себе й дітей. На холодильнику дістала кісток. Коли йшла з дому, Вера нагадала, щоб я принесла черевички. В Жоао сьогодні не було уроків, і я залишила його коло Вері. Пройшла кілька вулиць, але паперу ніде не знайшла. В мене було тридцять крузейро, і їх, мабуть, вистачило б на черевички Вері, та сьогодні субота, а треба якийсь прожити і в неділю. Вера теж попросила, щоб їй завтра зварила щось смачне. На бульварі Тірадентес дістала трохи бляхи і однесла її на склад сеньйора Сальвадора Занутті. Чогось я його не люблю, хоч він нічого поганого мені не заподіяв. Навпаки, коли я була хвора, навіть позичав мені гроші. А я тоді була в такій скруті, що мало не наклала на себе руки.

Сеньйор Сальвадор почав розпитувати, чому я так давно не заходила до нього. Мені аж незручно стало. Він заплатив мені тридцять один крузейро, і я, зрадивши, одразу ж побігла купити Вері черевички. На вулиці згадала, що забула сумку. Довго чекала, поки пройде транспорт, і лише після цього вернулася на склад.

— Ви так утікали від мене, що забули свою сумку, — сміючись, сказав сеньйор Сальвадор.

Назбирала ще трохи паперу і одержала за нього десять крузейро. Тепер у мене було сімдесят крузейро. Тридцять я віддала за черевички, залишилося сорок один. Але цього не вистачить, щоб купити кави, хліба, цукру, рису і якогось жиру. Згадала про кістки, можна буде зварити суп. У мене ще є трохи рису й макаронів, я все це змішаю — і вийде непоганий суп. Хай Вера їсть або не їсть, як собі хоче. Ми живемо в такі часи, коли не можна бути надто вередливим. Вера гралася, коли я повернулася додому, мабуть, їй уже стало краще. Вера невимовно зраділа, коли побачила черевички. Вона щасливо усміхалася, щебетала, що дуже любить мене і вже ніколи не купуватиме собі білу маму, бо я дуже добра, не обманула її — сказала, що куплю черевички, й купила.

...Відчуваю, що дуже стомилася. Хотіла йти й роздобути ще хоч трохи грошей, але втома пересилила моє бажання. Та коли по-

чула дитячий крик про те, що роздають запрошення на свято, втому наче рукою зняло, я схопилася і помчала, мов стріла. Жоао ще здалеку махав мені запрошенням. У всіх на обличчях була написана така радість, наче кожен виграв велику суму грошей. Я заглянула в запрошення — там було написано, що на вулиці Жаваес в будинку № 771 можна одержати подарунок для дитини.

22 червня. Встала о п'ятій і почала одягати дітей, щоб іти з ними на вулицю Жаваес. Вера трохи перекусила, а Жоао не захотів ні до чого навіть доторкатися.

— Я їстиму на святі. Там даватимуть щось смачніше, — сказав він.

Взагалі Жоао не любить ходити на свята. Але дізнавшись, що там можна буде попоїсти, він перший схопився за сумку. Зайшла до доньї Жуліти і сказала їй, що ми йдемо на свято. «Мабуть, там буде банкет», — подумала я. Коли святий Людовік, король Франції, запрошував народ до себе на свято, то влаштовував справжні банкети. Сіла в трамвай, хоч на квитки не було грошей. На вулицю Жаваес приїхали о другій годині. Черга була вже велика — близько трьох тисяч чоловік. Коли почали пропускати по запрошеннях, мешканці фавели дуже зраділи. Ті, кому не дісталися запрошення, почали плакати, нарікаючи, що їм взагалі не щастить у житті. Я помітила, що вони вже звикли одержувати милостиню. Просто на тротуар поклали застелені папером дошки, на них розклали хліб.

— Не так уже й погано бути бідняком, — сказала якась жінка.

Всі, що прийшли сюди, були дуже бідно одягнені й переважно босі.

Нарешті з'явився такий високий і товстий негр, наче його предками були слони, а не люди.

— Слухайте мене, я не депутат! Я друг скромних людей!.. — голосно почав викрикувати він.

Я тим часом записувала все, що бачила й чула на цьому зборищі. Сеньйор Зуза помітив, що я щось пишу, — червоний одяг та високий зріст виказали мене, — я підійшла до нього, щоб поговорити.

— Хто ви такий? — запитала я його.

— Що за дивний народ? Я — Зуза. Невже ви ніколи не чули про Зузу? Так от: я й є той самий Зуза!

— З якою метою ви влаштовуєте це свято?

— Без ніякої мети, просто хочу зробити свято для народу!

— Я запишу про вас у свій щоденник.

— Можете записувати про мене куди завгодно...

Мені цей Зуза не сподобався. Йому чогось бракує, щоб бути справжньою люди-

ною. Дивлячись, як нетерпеливиться народ, він сказав крізь зуби:

— Почекайте ще трохи. Ви що, з голоду вмираєте?

Якась вагітна жінка знепритомніла. Зуза дав жінкам кілька хлібин і наказав підняти їх угору, щоб це сфотографували. Автомобілі й автобуси ледве пробиралися вулицями, забитими людьми, діти раз по раз перебігали з тротуару на тротуар. Кожну хвилину можна було чекати нещастя.

Дехто почав уже нарікати:

— Якби знаття, що даватимуть лише хліб, то ми і не йшли б сюди.

Сеньйор Зуза дав знак двом скрипалям, щоб грали; з'явився клоун. Але хіба це було свято!..

Була неділя, і святково одягнені люди кидалися врзтіч, бачачи, як натовпи обідраних бідняків штурмують автобуси. Один із кондукторів згодився везти нас, незалежно від того, що ми дамо за проїзд. Між нами була одна жінка, яка з дітьми приїхала аж із Сантоса. На святі їм перепало всього-на-всього хлібина, мішечок карамелі та учнівська лінійка, на якій було написано: «На пам'ять від депутата Пауло Тексейра із Камарго». Інша жінка витратила на дорогу двадцять крузейро, але нічого не одержала.

Мені в порівнянні з іншими пощастило. Покинувши чергу, яка стояла в затінку, я перетнула вулицю. Коли я підійшла до сеньйора Зузи, на моєму обличчі застигла усмішка. Очевидно, сприйнявши її на свою адресу, він почав давати мені хліб. Я нарахувала шість хлібин і благала бога, щоб він більше не давав, бо вже чула, як позаду жінки клануть його... Зі мною в автобус сіло п'ятеро дітей і шестеро дорослих, і я попросила кондуктора, щоб він провіз нас за три крузейро. Це були всі мої гроші. Вера так натомила ніжки, що вони в неї аж попухли.

В фавелі всі проклинали Зузу. Жінки, що ходили на вулицю Жаваеса з немовлятами, не одержали через тісняву навіть хліба.

О шостій годині з'явилася в фавелі машина. Якийсь сеньйор привіз нам сандвичі, що їх не доїли у нього весільні гості. Дещо перепало й мені. Машину люди обліпили, як мухи...

23 червня. ...Зайшла до крамнички, щоб купити півкілограма м'яса на біфштекс. Мене здивувала різниця в цінах на м'ясо — двадцять чотири і двадцять вісім крузейро. Я почала сваритися, мовляв, це неподобство. Та м'ясник пояснив мені, що філе завжди дорожче. Мені стало жаль корови, рабині людини, вона теж протягом усього свого життя веде напівголодне існування. Вона любить сіль, та людина не дає їй, бо сіль дорого коштує. А потім її ріжуть. Вона гине, коли цього захоче людина. За життя корова

приносить людині гроші і, загинувши, теж збагачує її. Взагалі світ такий, яким його хоче бачити білий. Я не біла і тому зовсім не винна в цьому безглузді.

...Коли я повернулася додому, діти гралися. Я запитала, чи ніхто не кривдив їх. Вони сказали, що на них гримала байянка, наша сусідка, в якої троє дітей. Діти також розповіли, що Лейла билася з Арнольдо і хотіла кинути своє немовлятко у вбиральню. Вони гнались одне за одним аж до вулиці де Порто. Лейла кинула двомісячну дівчинку посеред вулиці. Люди, які це бачили, хотіли покликати поліцейських, щоб ті забрали дитину в комісаріат.

Я так стомилася, що одразу ж лягла спати. Не вистачило навіть сили переодягтися.

24 червня. По дорозі додому зустріла на вулиці Веру. Вона одразу ж почала мені розповідати, — а вона вже все добре розуміє, — що приходили поліцейські і сказали, що мати Чаредайо померла.

Чаредайо була непогана жінка, та багато пила.

...Коли я готувала обід, Вера вбігла до барака і сказала, що в фавелі б'ються. Я вийшла подивитися, що там таке. Виявляється, Марія Матіас учинила істеріку.

...Мешканці фавели щороку палять на святі багаття. Та замість того, щоб самим роздобути десь дров, вони крадуть їх один в одного. Залазять у двори й тягнуть усе, що де побачать. У мене поцупили теж кілька полін. Не можу зрозуміти, чому люди тут такі злі. Та крім своїх пройд, сюди іноді вчащають Чіко, Бом-Бріль і Вальдемар. Вальдемар з самого ранку тиняється по фавелі.

Чому він ніде не працює? — не раз обурувалася я. І Вальдемар за це мене ненавидить. Його мати, донья Апаресіда казала, що це ми, мешканці фавели, зіпсували їй сина. Але це неправда — і в фавелі є чоловіки, які не цураються роботи. Вальдемар уже народився таким. І я не можу про це не написати. Якби я написала, що Вальдемар — добра людина і хтось потім це прочитав би, то сказав, що я пишу неправду.

...Жоакін знову посварився зі своєю жінкою Петітою. Бідолаха, скільки він терпить заради того, щоб зберегти сім'ю!

25 червня. Зварила кави, одягла дітей. Поставила варити боби, вийшла з Верою на вулицю. Жоао грався. Побачивши мене, хлопця кинувся тікати, а за ним і Жозе Карлос. Неподалік стояла крита машина Служби здоров'я, — очевидно, робитимуть огляд мешканцям фавели. А може, даватимуть ліки, бо більшість у фавелі неспроможні купити їх собі. Я не ходила перевірятися, бо пішла збирати папір. Виручила двадцять

п'ять крузейро. У моїй зоні почав збирати папір ще якийсь чоловік, але я йому нічого не казала. Все одно днів за два покине. Він казав, що такого заробітку не вистачає навіть на горілку, краще, мовляв, жебракувати.

...Ходила на фабрику, знайшла кілька помідорів. Управляючий лається, коли ми моголимо йому очі. Та бідний мусить удавати, що не чує ніяких образ. Повернулася додому і приготувала дітям салат.

На вулиці знову зчинилася бійка. Зчепилися Наїр і Мейрі. Наїр — біла, Мейрі — чорна. Мейрі давно вже нахвалялася побити Наїр. З нею небезпечно заводитися, бо вона ходить з бритвою. Та коли почалася бійка, Наїр схопила її за плаття і розпанахала згори до самого низу. Під платтям у Мейрі нічого не було, і вона звивалася зовсім гола.

Ото було реготу. Для мешканця фавели кращого спектаклю і не треба. Діти верещали від захвату, плескали в долоні. Потім у їхньому гурті тільки було й чути:

— Я бачив...

— А я ні...

— От якби ще побачити...

Правда, тепер для підлітків такі речі не дивина, вони вже звикли до цього. Зберуться отакі десь на вулиці й починають говорити, що тіло в усіх жінок однакове, хіба що колір шкіри різний. Мої хлопці, бува, придуть додому і починають розпитувати, чому в жінки є те, інше. Я вдаю, що не розумію їхніх запитань, і вони сміються:

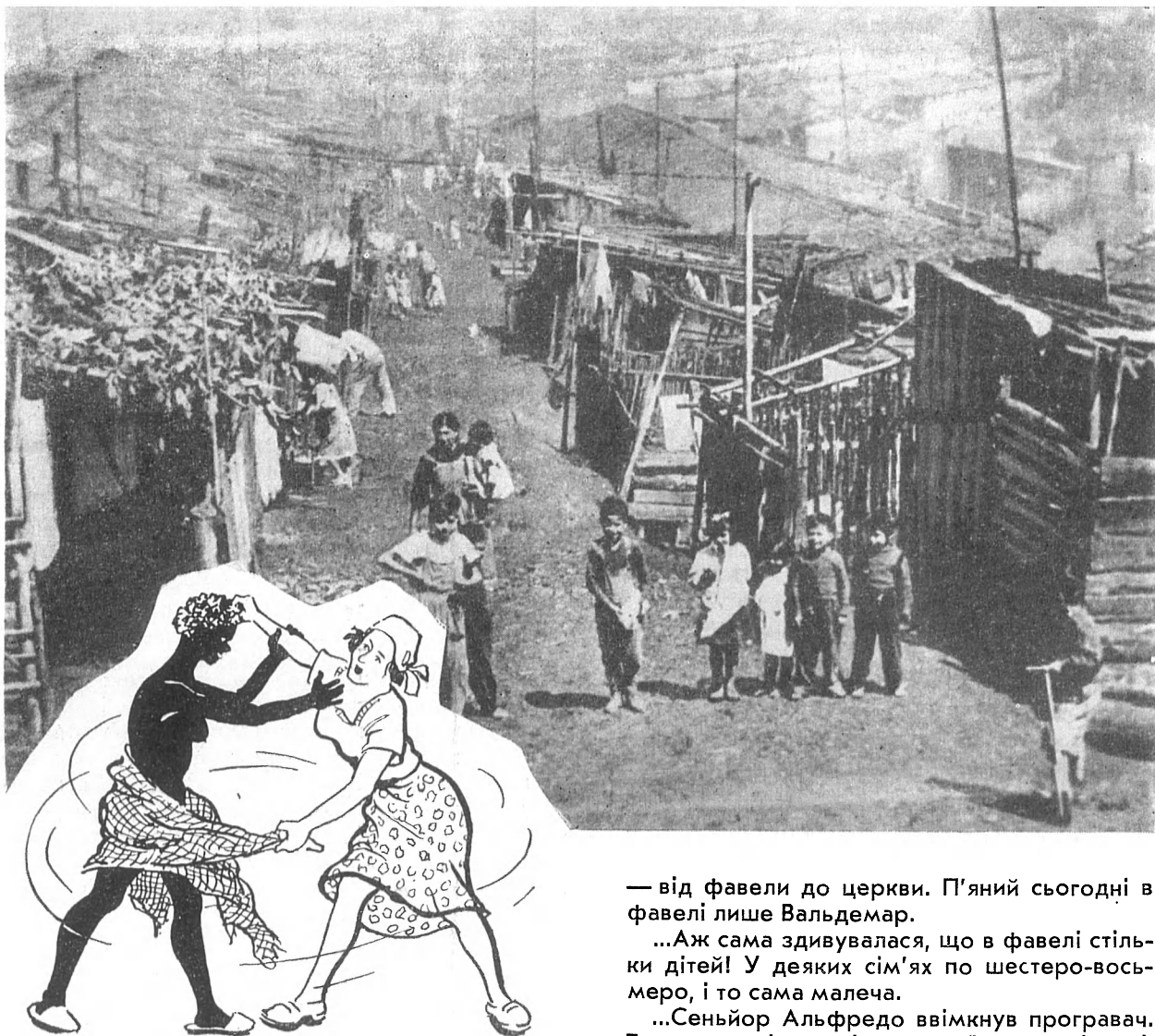
— От дивна у нас мама — зовсім нічого не розуміє.

26 червня. Ходять чутки, що прокуратура має намір примусити мешканців фавели звільнити державну територію, на якій вони без будь-чийого дозволу наліпили бараків. На тому місці, кажуть, хочуть зробити дитячий майданчик. Але я не вірю — сюди вже якось були привезли будівельний матеріал, та мешканці фавели все порозтягали. А Зе Повіньо потроху навіть будує барак із краденого матеріалу.

27 червня. Лейла сьогодні була п'яна, як чіп. У мене не вкладається в голову, як жінка, мати двох маленьких дочок, може так напиватися. Двоє чоловіків принесли її буквально на руках. Що, коли вона повернеться на ліжку і задушить дитину?..

...Не розумію, чому так уже завелось, що коли хтось зайде до бару чи крамниці й на той час нагодиться хтось знайомий, то перший частує другого чаркою горілки. Чому б замість цього не запропонувати кілограм рису, бобів, якихось ласощів чи ще чогось?

...Дехто в фавелі говорить, що я не п'ю горілки тільки тому, що хочу цим похизуватися. Я самотня жінка, в мене троє дітей, і як вони на мене дивилися б, якби я почала пити? Звичайно, писати зараз про це — без-

глуздя, бо виходить, наче я перед кимось виправуюся. Та коли вже почала, то треба закінчити думку. Я не п'ю, бо не люблю. Краще я ті гроші, які в інших ідуть на спиртне, витрачу на книги. Коли ви теж вважаєте, що я роблю правильно, благаю вас, скажіть:

— Молодець, Кароліно!

28 червня. Сьогодні вночі в фавелі відбудуться святкові змагання. Їх організували за пропозицією «Рубро Негро». Купили спиртного, щоб зробити кенто¹ для дорослих, і бататів для малечі. Розклали багаття, з чотирьох боків освітили площу. Я з цікавістю чекала на ці змагання, хотілося побачити, хто переможе. Визначили призи: за перше місце — медаль, за друге — пляшка вина і солодоші, а тому, хто буде на третьому місці, дістануться тухлі яйця й свічка. Дистанція

1. Традиційний напій на червневі свята. Суміш імбирну, горілки, кориці й цукру.

— від фавели до церкви. П'яний сьогодні в фавелі лише Вальдемар.

...Аж сама здивувалася, що в фавелі стільки дітей! У деяких сім'ях по шестеро-восьмеро, і то сама малеча.

...Сеньйор Альфредо ввімкнув програвач. Танцюють тільки ті, що приїхали з півночі, бо паулустанці терпіти не можуть «Пісано фуль»¹. Поки тривали танці, я принесла води і прибрала в бараці. Потім знову вийшла.

Змагання почалися о восьмій годині п'ятдесят хвилин. Донья Іда Кардосо розпалила багаття. Я зауважила, що в центрі міста святкують без вогнищ. Якесь сеньйора відповіла, що вогнища в центрі палають, але інакше. Змагання швидко закінчилися, перше місце виборов Жоакін. Коли треба було нагороджувати за друге місце, Армін, який був суддею, зіткнувся з труднощами — двоє чоловіків доводили, що вони прийшли до фінішу разом. Йому почали допомагати жінки, і Армін нагородив того, кого визначили ці збуджені болільниці. Подали кенто й вино. Я випила аж дві чашки кенто, і мені стало весело. Танцювала із сеньйором Беніто, по тому з Арміном. Коли відчула, що мене починає розбирати хміль, пішла додому спати.

1. Назва народного танцю жителів північних штатів.

Перед тим, як лягти, дала добрячого прочухана Жоао, бо він останнім часом зовсім розпустився.

Забула сказати, що, коли розкладали багаття, жінки розповіли, що бачили в газеті портрет Зузи й фейлетон на нього. Я подумала, що Зуза, замість того, щоб здобути прихильників, нажив собі ворогів.

Ось що писалося в газеті за 26 червня 1958 року:

«Зуза, святий отець, — за ґратами. З учорашнього дня Зуза сидить у в'язниці, справжнє його ім'я — Жозе Онофре. Ця на вигляд солідна людина утримувала у Бом Ретіро так званий «Намет отця Мігеля Ксанто» — місце зборищ секти спіритуалістів. Він також був директором фабрики стільців, якою останнім часом зацікавився комісаріат. «Зуза» (фото) — на місці злочину».

Я ж казала йому, що про нього писатимуть. А один сеньйор прямо так і сказав, що Зуза шахрай. Значить, йому вилізли бокком прокляття жінок, що витратили останні гроші на проїзд на свято, а звідти повернулися з порожніми руками.

29 червня. Одержала в церкві два кілограми макаронів, трохи цукерок і кілька бутлочок. Купила дітям по бутерброду. По дорозі додому зустріла сеньйора Альдо. Дізналася, що будуть організовані змагання й для жінок. На вулиці «А» сьогодні танці. У фавелу найшло повно вихідців з півночі, які тільки й дивляться, з ким би погуляти, а потім затіяти бійку. Фавела збуджена, вся — як гарячий перець. Була до дев'ятої години на вулиці, хотіла подивитись, що роблять уночі мешканці фавели. Збиралася вже йти додому, як раптом з'явилися Флоренціана й Беніто. Флоренціана, як завжди, була голодна. Вона лаяла на всі заставки свою дочку Вільму, яка нічого не заробила, мовляв, вона сама візьме участь у змаганнях і отримає нагороду.

Та першою до фінішу прийшла Ірасема.

Флоренціана — негритянка, але вона нітрохи не схожа на своїх одноплемінників: з усього, що б не робила, вона старається здобути певний зиск. Мені здається, що якби вона була власницею бойні, то з'їдала б, мабуть, і бичачі роги та ратиці.

...Між жінками, учасницями змагань, було багато невдоволених. Усі хотіли отримати нагороди. Я стояла збоку і стежила за суперечкою, але не втручалася в неї, бо я не люблю зайве молоти язиком... Донья Роза, що здає в фавелі бараки, справжня кровопивця. Сьогодні Франсіско попросив її, щоб чотири тисячі крузейро, внесені ним як квартплату, вона вважала частиною суми, котру він сплатить їй за барак.

— Я не можу цього зробити, — відповіла

та, — не можу. Наймаєш барак, то й плати за це. Хто сказав, що я продаю бараки?

Сеньйор Франсіско тяжко хворий, на його утримання чотири душі, і він, до того ж, мусить щомісяця платити сімсот крузейро доньї Розі.

Хотіла вже лягати спати, бо, здається, щойно вибила перша година, і почала стелитися, та раптом почула якийсь шум на вулиці «А». Вийшла подивитися, що там таке. Виявилось, що це сваряться байянци. Пернамбуканець запросив потанцювати з ним жінку Чо. Вона зміряла його презирливим поглядом і відмовилася. Від такої зневаги той страшенно розгнівався, вихопив з-за пояса ножа й кинувся на неї. Досі я думала, що так блискавично можуть утікати лише миші; щурі й зайці. Та коли жінка Чо побачила блискуче лезо, то кинулася тікати з такою швидкістю, що її, мабуть, не наздогнала б і блискавка. Люди схопили пернамбуканця й відібрали од нього ніж.

— Все одно я сьогодні когось уб'ю. Все одно сьогодні у фавелі проллється кров! — закричав він і побіг на вулицю «Б». Вирвавши там кілок із тину сеньйора Антоніо Венансіо, знову вернувся. — Ану виходь на вулицю! — зарепетував він біля дому Чо, — виходь, пові!

Що далі було, важко й описати. Ті, що приїхали з півночі, кричали в один голос, так що ніхто майже нічого не міг розібрати. Якщо на півночі всі такі, то там, мабуть, справді таки жахливо.

Жінці Чо якось удалося уникнути скандалу.

Сьогодні, в ніч святого Петра, я бачила в фавелі і ще дещо й не розповісти про це не можу.

До фавели часто приходять один солдат на прізвисько Тауба. Тут він завів собі кілька коханок і проводить у фавелі цілі ночі. Все лихо в тому, що солдат дуже нестриманий і будь-який конфлікт вирішує зі зброєю в руках. Двох чоловік він навіть поранив. Не погано було б, якби йому командир заборонив навідуватися до фавели...

...На вулиці «Б», у дворі шановного сеньйора Себастьяна Гонсалеса розклали багаття. Я не пила нічого хмільного, тільки ковтула трошки кенто. Приїхав поліцейський патруль. Я пішла назирці — хотіла побачити, що вони робитимуть. Та поліцейські поїхали ні з чим, так нічого й не з'ясувавши, бо, як я вже казала, люди з півночі дуже хитрі, і їх ніхто не може зрозуміти. Проїшлася по вулиці «А», потім по вулиці «Б» й сіла біля багаття. Навколо голосно розмовляли. Хоч мене й не дуже цікавили ці балачки, я залишилася коло багаття. Говорили про бійки, про те, що людина збирається летіти на Місяць. Почалася суперечка, одні були впев-

нені, що хтось таки полетить, інші висловлювали сумнів. Слухаючи, з яким запалом кожна сторона відстоювала свою думку, я зрозуміла, що скоро почнеться нова бійка.

Почекала, поки влаштують фейерверк, бо, хоч би й пішла спати, все одно не заснула б у такому шумі.

30 червня. Приготувала каву й пішла по воду. На вулиці почула якісь крики. Виявилось, що це Одете свариться зі своїм коханцем.

— Донья Кароліно, підіть покличте поліцію! — закричала вона, побачивши мене.

— Заспокойся, Одете, ти ж вагітна! — почала я втихомирювати її. Але де там, хіба її міг хтось зупинити? Я вже одинадцять років живу в фавелі, і мені остобісіло дивитися на такі сцени.

Сусідки казали, що Одете линула в обличчя своєму коханцеві окропу...

1 липня. Я починаю розуміти, що коли мій щоденник побачить світ, то на мене ображатиметься багато людей. Вже й тепер дехто, коли я проходжу вулицею, зачиняє двері або відходить од вікна. Та це для мене навіть краще — менше трачу часу на зайві розмови. Проходячи повз фабрику, я помітила на землі кілька помідорів. Хотіла була підняти їх, та раптом побачила управляючого й не наважилася. Він дуже сердиться, коли бачить, що тут хтось щось збирає. Скільки тих помідорів розсипається, коли розвантажують машини, але щоб дати їх комусь — боже борони. Краще хай зогниють, ніж ними має хтось скористатися. Та коли управляючий одвернувся, я все-таки схопила кілька помідорів і пішла збирати папір. Зустріла листоношу Самсона, зарослого, з підпухлими червоними очима. Він або плакав, або хотів курити, або був дуже голодний. Для Бразилії це цілком звичайне явище. Глянула на його вилялий мундир і подумала, що сеньйору Кубічеку, який так любить пиху, не завадило б краще одягати своїх чиновників. Самсон мовчки подивився своїми добрими очима спочатку на мене, потім на мій мішок з папером. Ми без слів зрозуміли одне одного. Коли така беззахисна людина, як цей листоноша, помітить, що їй хтось співчуває, вона стає сильнішою духом.

...Байянець, чоловік моєї сусідки Зефи, приходив скаржитися, що Жозе Карлос робить йому шкоду. Що я можу сказати на це? Я знаю тільки одне: з того часу, як у фавелі все більше з'являється байянців, корінні мешканці змушені перебиратися в інші місця. Байянці ладні на все, щоб показати над нами свою зверхність. Щоб вижити нас із фавели, вони йдуть на неймовірні жертви — купують ділянки і ні самі не осідають на них, ні іншим не дають.

— Твої діти теж роблять мені шкоду, —

відповіла я чоловікові Зефи. — Вони часто нишпорять біля барака і тягнуть усе, що тільки потрапить їм під руку.

— Я цього не знав, — сказав він невдоволено і пішов геть.

...Неподалік живе одна швачка, яка приїхала сюди з півночі. Спочатку вона мені навіть трохи подобалася, і я допомагала їй, чим могла. Та якось Жозе Карлос грався біля її дому, і вона облила його водою. Другого дня, коли в фавелу привезли машину гнилих апельсинів, щоб викинути їх тут, я зустрілася з нею і запитала, нащо вона облила мого сина.

— Я облила його холодною водою, це правда, — розкричалась вона. — Та якщо він і далі надокучатиме мені, то я виллю йому на голову окропу з каустичною содою, щоб не псував нервів уже більш нікому, не тільки мені.

Моя симпатія до доньї Чікіти пропала одразу ж. А через день вона прийшла до мене й заявила, що коли в мене є бажання з нею побитися, то вона піде по ніж. Я просто не повірила своїм вухам.

3 липня. Я сиділа й писала, як раптом почувула, що сусід Антоніо Насім'єнто лає Жозе Карлоса. Це з його боку було страшною несправедливістю: сорокавосьмирічний здоровань присікався до дев'ятилітнього хлопчини. Та в Антоніо Насім'єнто просто вже така вдача.

...У Дірсе померла одна з дочок-близняток. Минулого року в неї теж померли двійнята — спочатку хлопчик, а через день дівчинка.

Коли хтось умирає в фавелі, деякі хитруни користуються з цього і просять на вулицях — начебто на похорон, а потім ідуть і все пропивають.

У фавелі тільки й мови, що про гру наших футболістів.

4 липня. Коли я проходила вулицею Едуардо Чавес, мене гукнула одна сеньйора й дала кілька алюмінієвих каструль, паперу та з кілограм смаженого м'яса з картоплею. Я гадаю, що вона це зробила завдяки Вері — дівча сказало їй, що хоче перебратися зі своїм ліжечком на ринок, бо там багато всього смачного, а коли виросте, то вийде заміж за м'ясника, бо дуже любить м'ясо.

...Якось у фавелі з'явилася негритьянка з хлопчиком, якого вона звала Сесар. Себе вона назвала Вікторією. Розповівши, що зовсім недавно вона прислугувувала доньї Марі, яка танцює в «Бойте Оасіс» по вулиці Сьомого квітня, Вікторія почала просити мене, щоб я дала їй зошит з моїми віршами й пішла до неї на вулицю Сан-Жоао. Негритьянка також сказала, що вона вивчає музику в консерваторії й що до мене її направила Флоренсіана. Вона навіть залишила мені

свою адресу: «Вулиця Сан-Жоао, 190, вісімдесять другий поверх, квартира 23». Я здивувалася, дізнавшись, що в Сан-Паулу є такі високі будинки, хоч звідки мені знати, що діється в центрі, коли я майже не виходжу з фавели? Оскільки негритянку прислала до мене Флоренсіана, я віддала їй зошит з віршами.

Незабаром я подалася в центр, на вулицю Сан-Жоао, й почала шукати сто дев'яностий будинок, але такого номера ніде не було. Тоді я пішла в «Бойте Оасіс» з надією зустріти там донью Мару й дізнатися в неї, де можна знайти її колишню служницю. Там мені сказали, що донья Мара буває в «Бойте Оасіс» після півночі. Я залишила їй листа, але відповіді й досі не одержала. Якщо я зу-

Донья Алісія ходить сумна — вона наймала у доньї Рози барак, а та тепер вимагає од неї чотири тисячі крузейро. В чоловіка доньї Алісії немає грошей, і донья Роза з ними вже й не вітається. Донья Роза страшенно скупа. Та якби тільки скупа, а то ще й заздрісна, просто жах. Коли я, наприклад, розжилася на червону спідницю, вона аж підскочила од заздрості.

— Тільки я нічого не купую! — сказала вона сердито.

Недавно донья Роза збудувала ще один барак, а той, у якому мешкала сама, найняла квартирантам. Там живе тепер сеньйор Франсіско.

Коли мої діти були ще зовсім малі, то я,

стріну коли-небудь Вікторію, їй перепаде від мене.

...Намилила близну й пішла на річку прати. Люди з санітарної служби вважають, що через річкову воду передаються всілякі заразні хвороби. Ми й самі тепер це знаємо, але як обійтися без води?

ідучи по папір, замикала їх. Якось приходжу додому й застаю Жоао заплаканого.

— Мамо, — поскаржився хлопець, — донья Роза обкидала мене гноєм.

Я нічого не сказала їй тоді, розпалила вогонь, нагріла води й викупала хлопця. Я ніяк не могла зрозуміти, чому донья Роза така лиха людина. Вона знає, що в фавелі не дозволяється наймати іншим бараки, проте не зважає на це. Донья Роза найгірша людина, яку я зустрічала в своєму житті. Чому так влаштовано на цьому світі, що один бідняк не співчуває іншому?..

5 липня. ...Сьогодні до нас на своєму автомобілі-молильні завітав Фрей Луїс. Він сказав, що вивчатиме з дітьми катехізис, щоб підготувати їх до першого причастя, а з нами щосуботи читатиме біблію.

6 липня. Прокинулася о пів на п'яту від кашлю Нейде... Переконавшись, що вона не дасть мені спати, встала й дала їй мікстуру. Мені шкода її, в неї нікого немає, вона кругла сирота. Коли захворів чоловік, мати Нейде покинула і його, і трьох дочок. Ця безсердечна жінка зовсім не доглядала хворого чоловіка, не дбала про виховання дочок, покинувши їх.

...Підігріла рис, рибу й нагодувала дітей. Потім пішла по дрова. Здається, я вродилася на цей світ з єдиною метою — все збирати. Та щось ніяк не можу знайти своє щастя.

...Повісила білизну. Поруч мене прала квартирантка подружжя Чо. Вона була дуже збуджена і безперестанку говорила, язик у неї працює, як мотор. Цим вона трохи схожа на Карлоса Ласерду. Вона бідкалась, що мусить прати білизну дружині Чо і що та платить їй тими грішми, які її чоловік дає Чо за квартиру.

Пів на шосту. Фрей Луїс показуватиме у фавелі кіно. Вже почепили екран і зібралися всі мешканці фавели.

Ті, що живуть у нормальних будинках, дивуються, як це культурні люди можуть потикатися до фавели.

Коли почалося кіно й на екрані з'явилися кадри з маленьким Христом, діти заверещали від задоволення. Вікарій Фрей Луїс, демонструючи фільм, як правило, коментував його. Коли, наприклад, на екрані з'явилися волхви, він пояснив, що «волхви» — це ті, які вміли вгадувати по зірках людську долю. Потім, запитавши, чи знає хто імена волхвів, сказав, що найвідоміший з них Балтазар.

— А другий звався Пеле!— вигукнув хтось у натовпі.

Всі розсміялися. Після кінофільму Луїс проказав уголос молитву. Я ще трохи поспівала в хорі, а потім пішла додому — треба було дати дітям їсти. Вера була дуже задоволена кінофільмом і розповіла мені про

пустування Жозе Карлоса. Жоао загубив одинадцять крузейро, які йому дали, щоб він пішов у Ріальто¹. Гроші він заховав у гаманець, але з ним були хлопці з фавели, з яких не один уже вміє майстерно потягнути з кишені.

7 липня. ...Пішла до доньї Жуани, і вона дала мені кілька хлібців. Завернула на фабрику — може, вдасться знайти декілька помідорів. Побачила купу дров і хотіла вже взяти кілька полін, але на мене нагримав якийсь негр, щоб я забиралася геть, інакше він відлупцює мене. Я відповіла йому, що цим мене він не злякає. Негр, який складав дрова на машину, презирливо глянув на мене й кинув крізь зуби:

— Шарлатанка.

— Ти маєш рацію, й тому краще не зв'язуйся зі мною, я вмію все робити — і красти, і битися, і пиячити. П'ятнадцять днів кожного місяця я на волі, а п'ятнадцять — у тюрмі.

Він ступнув крок у мій бік, і я закричала:

— Я з фавели Канінде! Вмію різати бритвою і непогано орудую ножем, мене цього навчив мій коханий з півночі. Підходь, побачимо, хто кого. — І почала мацати по кишнях. — Де моя бритва? Ви сьогодні попрощаетесь зі своїм вухом, бо я, коли вип'ю кілька чарок, стаю, мов божевільна. У фавелі давно вже заведено, що всіх, хто туди з'являється, ми лупцюємо, очищуємо від грошей їхні кишені.

Негр не наважився підступити до мене, і я пішла собі. Якщо хтось кривдить тебе, досить згадати про фавелу, і кожен одразу ж дає тобі спокій. Мешканців фавели всі бояться. Я знала, що негр не зачепить мене, що його злякають мої слова. А насправді я зовсім не люблю із кимось битися.

...По дорозі додому мене перестрів Нельсон да Віла Гільермо і сказав кілька слів, які мені не сподобалися. Я вдала, що не почула.

— Невже ви й досі не можете зрозуміти, чого я за вами ходжу?

Дітей у бараці не було. Я почала гукати їх надворі, проте ніхто не озивався. Пішла до сеньйора Едуардо й купила півлітра олії та ковбаси на шістнадцять крузейро. Ці гроші Жоао виручив за металевий брухт. По дорозі додому бачила кількох чоловіків, що живуть у фавелі. Більшість чоловіків у понеділок не працюють. Понесла до сеньйора Мануеля залізо, яке знайшла на вулиці, й вирішила, що подивлюся, чи немає там моїх дітей. Біля складу побачила Жоао. Він сказав, що знайшов кілька консервних банок і продав їх за чотири крузейро. Запитала його, де Вера. Виявляється, він залишив її дома з Жозе Карлосом. Коли ми наблизилась до

1. Один із районів в Сан-Паулу

барака, назустріч нам з криком: «Жозе, мама йде!» — вибігла Вера.

Вона одразу ж почала розказувати, що вони з Жозе ходили просити милостиню. У неї через плече й досі висіла торбинка. Я висварила Жозе Карлоса за те, що він займається чортзна-чим, аби тільки не вчити уроків.

Знову зібралася до міста. Дурваліно лаявся з якимось п'яним. На вулиці почали збиратися жінки, які тут нічого не пропускають: можуть стояти й дивитися годинами, забувши про все на світі, навіть про те, що в бараці у них щось вариться. Бійка для них — все одно, що корида для іспанця. Я вийшла якраз тоді, коли Дурваліно накинувся на п'яного, силкуючись схопити його за горлянку. П'яний майже не захищався. Армін і ще кілька чоловіків розчепили руки Дурваліно й віднесли п'яного на другий берег річки.

...Ходила міняти посвідчення. Сфотографувалася у Лара на вулиці Семінаріо. Заплатила сімдесят крузейро. Чекаючи на фотографії, розговорилася з людьми, що теж прийшли фотографуватись, забрала фотографії і стала в чергу до комісаріату. Одна жінка, чоловік якої служить у муніципалітеті, почала розпитувати мене, за кого я голосуватиму. Я сказала, що за доктора Адемара. Вийшовши з комісаріату, сіла на трамвай. Зійшла на останній зупинці й пішла купити м'ясного фаршу. Купила також півкілограма рису. Запитала продавщицю газет, чи є в неї посвідчення. Весь час думала, що діти й досі нічого не їли.

Не встигла переступити поріг, а Вера вже кричить: «Їсти!» Підігріла, що лишилося од сніданку, й нагодувала її. Хлопці теж поїли. Жозе Карлос розказав мені, що дівера донї Апаресіди привезла побитого швидка допомога. Його взяли в гіпс.

Коли я в місті, мені здається, що я потрапила в рай. Як приємно дивитися на цих гарно одягнених жінок і дітей, таких несхожих на жінок і дітей з фавели. Перед розкішними будинками — клумби квітів. Все це, мабуть, чарує того, хто вперше приїздить у Сан-Паулу й не знає, що найзнаменитіше місто Південної Америки — тяжко хворе і все вкрите виразками — фавелами.

8 липня. Мені щось нездужалося, і я рано лягла спати. Та незабаром прокинулася від шуму, що знявся на вулиці. Хтось страшенно галасував, і важко було розібрати, що там таке скоїлося. Спочатку я хотіла встати і попросити крикунів угамуватися, та потім подумала, що це не допоможе, бо всі вони п'яні. Потім розходилася Лейла й цілу ніч не давала спати своїм сусідам. О четвертій годині сіла писати. Якщо я прокинуся серед ночі, то вже не можу знову заснути. Обсїдають різні думки — про гірке життя, про про-

повіді Фрай Луїса, який навчає нас покірності. Хотіла б я побачити, яким би він був покірним, коли б мав кілька дітей і мізерну платню. Він каже, що бог любить лише тих, хто покірно терпить усі муки. Якби Фрай Луїс побачив, що його діти їдять гнилі продукти, недодзобані воронами й недогризені мишами, то навряд чи вистачило б у нього покірності. Як не обурюватись, коли в тебе болить душа.

...Дала Жоао десять крузейро й послала його купити сиру. Його перестрів Адельберто і сказав, що прийде поговорити зі мною. Справа в тому, що я роздобула трохи дощок — хочу відгородити собі в кімнатці невеличкий куточок, де можна було б писати й зберігати книги. Ходила збирати папір, але повернулася майже ні з чим — папір визбирав нещасний, якого я часто бачу п'яним. Збере папір, продасть його, купить горілки, нап'ється, потім сяде десь у куточку й гірко плаче.

...Стомилася так, що ледве на ногах трималася, а заробила тільки двадцять три крузейро. Коли повернулася додому, Жоао читав «Жібі»¹. Підігріла, що було, й дала йому їсти. Жінки скрізь говорили про подію, яка минулої ночі не дала нікому спати. Компанія чоловіків випила чотирнадцять літрів горілки. Лейлу побив якийсь юнак, якого вона образила. Повалив її долі і вдарив черевиком в обличчя. Варварство. Обличчя в Лейли зовсім розпухло, і вона тепер лікується пеніциліном. Правда, п'яна Лейла може будь-кого розіслати. Вона вивела з терпіння навіть Чікле, найлагіднішого негра в усій фавелі. Він спочатку змовчував їй, та Лейла глузувала з нього, аж поки Чікле не вибив їй два зуба. Відтоді його прозивають у фавелі дантистом. ...У фавелі живе одна жінка, що приїхала сюди з півночі. Коли вона нап'ється, то стає просто нестерпною. В її сина була наречена. Правда, така «молода», що годилася йому в бабки. І от він привів свою майбутню дружину додому. Але мати майже щодня пила, і вони весь час лаялися. Врешті-решт молодята не витримали і забралися геть. Тепер стара сидить і плаче, виглядаючи сина.

...Зі школи повернувся Жозе Карлос. Переодягнувши його, я пішла з ним у крамницю купити йому черевики. Вибрали одні — за сто п'ятдесят дев'ять крузейро. Хазяїн віддав їх за сто п'ятдесят. Жозе Карлос дуже зрадів їм. Всю дорогу він оглядався на людей, чи вони помічають, що в нього нові черевики.

Повернувшись до фавели, позичила в сеньйора Франсіско візок і пішла шукати дощок. У візок посадила Веру, Жозе Карлоса й Ніно. Візок зовсім легко котився по

1. Дитячий журнал пригоспінського характеру.

асфальту. Набрала дощок. Вони були різного розміру. Мабуть, треба було розділити їх на два рази, та в мене вже така звичка, що я стараюсь зробити все за раз, не думаючи про те, що може бути важко. Насилу перетягла візок через перехрестя вулиць Арагуай і Канінде. Мої босі ноги весь час ковзали по болоту. Скільки не напружувалася, проте ніяк не могла зрушити візок з місця. На щастя, нагодився якийсь чоловік і допоміг мені вибратися з болота. Він також порадив зв'язати дошки. Я подякувала йому, й потягла візок далі. Біля останньої зупинки трамвая мої дошки розсипалися. Жозе Карлос, бачачи, як я мучуся, несподівано сказав:

— Чому ви, мамо, не вийшли заміж? У вас тепер був би чоловік й у всьому допомагав би вам.

...З тяжкою бідою добралася до фавели. На мене чекала сусідка, яка прийшла скаржитися на Жоао. Мовляв, він хотів згвалтувати її дворічну дочку й вона заявить на нього в поліцію. Я не витримала і розплакалась: значить, єдиний вихід — самій здати Жоао в колонію.

...Поклала Жозе спати й пішла з Жоао в поліцію, щоб розпитати, чи можна влаштувати його в колонію для малолітніх. З вулиці його треба забрати, бо тепер, що б де не сталося, говоритимуть на Жоао. Черговий сказав, щоб я прийшла десятого числа, бо дев'яте — неробочий день. Вийшли з поліції й сіли в трамвай. На останній зупинці ми зійшли. Жоао став під дверима кондитерської, а я сіла трохи перепочити. Коли добралися до фавели, була вже північ. На душі в мене було неймовірно тяжко.

9 липня. Цілу ніч мене мучили кошмари. Здається, якби в мене були крила, я знялася б і полетіла в далеку, глуху пустелю. Іноді я клянусь себе за те, що народила дітей.

...Коли я збиралася йти по папір, зайшла донья Алісія і сказала, що в фавелі блукають двоє хлопчиків з колонії. Я пішла подивитися на них. Побачивши мене, хлоп'ята засоромилися. Я запитала, чи не хочуть вони кави, але хлопці відповіли, що вони неголодні.

Я пішла додому. Жозе Карлос залишився на вулиці з хлопчиками. Невдовзі він прийшов і запитав, чи немає в нас для них якої одежини.

— Поклич їх сюди, — сказала я синові.

Він вийшов і незабаром повернувся з хлопчиками. Один з них був світлий мулат; досить негарне обличчя, великий ніс. Другий, білий, навпаки, був дуже гарненький. І хлопчики почали розповідати мені про жахи колонії. Вони там постійно голодують, ходять голі й босі, їх весь час б'ють. Попросили, чи не могла б я дати їм по сорочечці, і я дала їм і сорочечки, і штанці. Запитала,

як їх звати. Мулата звали Антоніо, а білого — Нельсо, обидва вони з Вілья Марія і в обох них є матері. Моїм синам вони порадили слухатися матері, бо коло матері — найкраще, вона — найдобріша в світі людина. Хлопчики подякували за сорочечки й штанці. На штанцях у Нельсо, які він скинув, було стільки латок, що вони важили близько трьох кілограмів. Прощаючись, хлопчики запам'ятали номер нашого барака і сказали, щоб я не здавала в колонію Жоао, бо діти там завжди голодують, змушені тяжко працювати. А якщо хтось із них викине рештки несмачної їжі в помийницю, то його змусять вийняти все звідти й доїсти. Жоао і Жозе принишкло слухали розповідь утікачів з колонії. Я вирішила, що нізащо не здам Жоао в дитячий притулок, бо там він пропаде зі своїм апетитом. Хлопчики запитали, як мене звуть, і, щасливо усміхаючись, пішли.

Мабуть, вони недарма втекли з колонії й так погано про неї говорять. Видно, там дітей справді псують. Наглядачів мало цікавлять душі їхніх вихованців. Цікаво, чого їм бракує — любові до цих нещасних дітей, чи, може, їм погано платять?

...1952 року я хотіла вступити на роботу в кінокомпанію «Вера Крус» й пішла до юриста, доктора Насім'єнто, порадитись, чи не можна куди-небудь влаштувати дітей. Він щиро відповів мені, що коли я здам дітей у притулок для малолітніх, то звідти вони вийдуть злочинцями. Я жахнулася, почувши таке від офіційної особи.

Я не раз згадую вулицю Ітабоку, кубло повій, за яким і нині шкодує багато мужчин. Іноді, проходячи цією вулицею, я розпитувала бридких жінок:

— Де ви виховувались?

— У притулку для малолітніх.

— Чи вмієте ви читати?

— Ні! А ви що — священик, що, наче на сповіді, допитуєтесь?

На цьому розмова, як правило, закінчувалася. Але мені й так було ясно, що вони неписьменні й зовсім не вміють вести домашнє господарство. Нещасні сироти з притулку...

...Знову пішла збирати папір. Настрій у мене явно зіпсувався. Коли я чимось засмучена, мені стає байдуже до всього, життя здається зовсім безбарвним, нецікавим. Сьогодні сонце ні разу не визирнуло з-за хмар, день був похмурий, як і моє життя. Жоао замкнула в бараці й звеліла вчити уроки. Я майже переконана, що не можна чогось доброго чекати від тих дітей, які ростуть у фавелі. Оточення сприяє тому, щоб вони виростили злочинцями.

...Повернувшись додому, зустріла біля барака сусіду, вихідця з півночі, який шукав з ножом мого сина. Побачивши мене, він мов-

чки пішов геть. Я теж нічого не сказала йому. Дізналася, що помер сеньйор Жоао з вулиці до Порто і лежить уже два дні, бо нема за що поховати. Спочатку думала, що піду попрощаюся з небіжчиком, та потім відчула себе погано й лягла. Вже років зо два не лягала я вдень. Почала думати про сеньйора Жоао. Він давно хворів і не раз говорив, що хоче померти, бо набридло вже жити на утриманні жінки. Він мав рацію, бо в фавелі й для здорового життя нестерпне. Його жінка, донья Анжеліна, старалася з усіх сил. Багато їй допомагали черниці-вісентійки. Та незабаром вони перестали допомагати цій бідній жінці. Хіба це по-божому?

Трошки поспала, потім сіла писати. Донья Алісія принесла мені тарілку супу. Того дня, коли я виберуся з фавели, поставлю велику свічку Себастьяну. Деолінда знову лається з чоловіком. Вони довго жили в сусідстві, й вісентійки порадили їм побратися. Він п'є багато, а вона — удвічі більше. Деолінда каже, що вона не може поснідати, якщо не вип'є. Зранку нап'ється, а потім цілий день сидить і смочче пальця. Гидко дивитися, як п'ятдесятилітня жінка смочче палець. Довелось викликати поліцейську машину, бо вони попровалювали одне одному голови. Мати Деолінди теж п'є. Це найскандальніша родина на вулиці «С».

Я зберігаю одяг хлопчиків із притулку як доказ жажливого злочинства. До нього гидко навіть підійти — такий він брудний і так смердить потом.

10 липня. Встала о пів на шосту, щоб принести води. Не люблю довго стояти в юрбі жінок і слухати всілякі плітки. Щось мені знову нездужається, і я лежала б, якби мала що дати дітям їсти. А так доводиться їти, може, що де знайду. Жоао лишився вчити уроки. Знайшла трохи брукху й циркуль. Циркуля я віддала якомусь студентові, а він мені дав за нього три крузейро на чашку кави. На ринку купила бататів і риби. Повернулася у фавелу о дванадцятій. Підігріла Жоао їсти, прибрала в бараці. Потім понесла брукху — одержала за нього сорок крузейро. На вечерю вистачить.

Деолінду з чоловіком забрала поліція, і вони не повернулися й досі. Мабуть, їх посадили.

На землю поволі спускається вечір. До барака на вулиці «Б» починають сходитися віруючі зі своїми музичними інструментами. Там вони збираються тричі на тиждень і моляться богам. Половина барака вкрита бляхою, а половина черепицею, і часто під час молитви хлопчак з вулиці кидають на дах каміння. Коли воно падає на одну половину, б'ється черепиця, а коли на другу — бляха починає страшенно гуркотіти. Та це зовсім не виводить віруючих з терпіння. Вони по-

вчають мешканців фавели не красти, не пити й любити ближнього, як самого себе. Вони рішуче протестують, щоб жінки ходили в штанях і з великим декольте. Та з них усі сміються.

Якась жінка сказала мені, коли я ходила по воду:

— Якби я була молода, то жодного дня не залишалася б у фавелі. Та, на жаль, я вже стара. А ми, старі, нікому не потрібні.

Іноді в фавелі й справді волосся на голові дибом стає від усіх жахів, які тут можна побачити. П'яниці, які вдень відсипляються, виходять уночі на вулиці й не дають людям спокійно спати.

Не з'яю, чи є хоч одна душа, якій подобалося б жити в фавелі.

11 липня. Встала о пів на шосту. Трохи писала, а потім знову лягла поспати. Але бараки стоять так близько один від одного, що тільки хтось десь грюкне, як це скрізь уже чути. І Нейде своїм кашлем знову розбудила мене. Пішла по воду. Там була вже страшна черга. Які це муки — стояти в черзі за водою! Тут завжди лаються, копірсаються в бруді фавельного життя. Біля колонки щоранку буває дуже насмічено, і я ніколи не йду звідти, поки не приберу. Інших це зовсім не бентежить.

...Повернулася увечері до фавели зовсім хвора, особливо боліли в мене ноги. Останнім часом я все більше відчуваю себе хворою — і фізично, і духовно.

12 липня. ...Пішла на холодильник, дістала трохи кісток. Самопочуття вкрай погане. Купила Жоао й Вері два солодких хлібці. Знайшла кілька помідорів. Потім зустріла одного досить культурного негра із Жакани. Він дав Жоао два крузейро, і я купила за них гасу. Одвела дітей додому, а сама понесла брукху до сеньйора Мануеля. Та склад був замкнений. Повернулася додому й лягла. В фавелі вже всі знають, що я хвора, але досі ніхто ні разу не зайшов, щоб чимось допомогти мені. Жоао я все ще не пускаю на вулицю. Сидить у бараці й цілий день читає. Ми з ним багато розмовляємо, і я розказую йому про світ, такий, яким він є насправді.

Хлопець уже не малий, доводиться говорити з ним цілком серйозно. Жозе пішов на ринок. Я зварила з кісток супу, та Вера не захотіла їсти. Фрай Луїс знову повісив екран, збираючись демонструвати новий фільм. Я не піду, бо нездужаю. Жоао просив, щоб я його пустила в кіно, але я сказала, що, поки ми житимемо в фавелі, він не зустрічатиметься з іншими дітьми. Раніше він дуже сердився, коли я йому таке казала, а тепер слухається. А я думала, що поговорю з сином про серйозні речі тільки тоді, коли він стане дорослим.

Але хто живе в фавелі, той не знає, ні що таке дитинство, ні що таке юність.

Жоао ще тільки одинадцять років, але він думає вже про жінку. Я сказала йому, що нехай закінчить школу і вчиться далі, бо початкової освіти для життя дуже мало.

13 липня. По фавелі ходять сестри милосерця Фрай Луїса, які лікують різні болячки. Цікаво, як це Фрай Луїс відкрив, що мешканці фавели на щось хворіють?..

Підігріла дітям вечерю. Через стіну чути, як Мейрі запрошує Найра на танці. Вера кашляє. В мене температура, і я не можу встати. Жду, коли повернеться Жозе. Нарешті він прийшов, і я попросила, щоб дав мені коробку, де я тримаю ліки. Біль поступово вгамувався, і я заснула. Прокинулась о другій годині ночі, Арнольдо і Лейла знову сварилися.

14 липня. Весь день пролежала, ноги болять, температура досі не спадає. Гроші вийшли зовсім, але ще до хвороби я залишила брукхт на складі сеньйора Мануеля і тепер послала Жозе одержати за нього гроші. Сеньйор Мануель дав йому двадцять два крузейро. На п'ять крузейро Жозе купив хліба, а на п'ять — цукру. Насилу встала зварити їсти і знову лягла. Жозе каже, що чув, як Флоренсіана казала, що я, мабуть, божевільна, бо весь час пишу й нічого більше не роблю.

15 липня. Сьогодні день народження Вери Еунісе. Та про те, щоб якось відзначити цю подію, нема чого й думати, бо це все одно, що дотягтися руками до сонця. Сьогодні в нас навіть сніданку не буде, тільки вечеря.

Мені трохи полегшало. Вчора насилу вблагала падре Доніцетті, щоб полікував мене. Дякувати богові, хоч святі отці нас не забувають, бо на лікарів грошей у бідних нема.

...Ідучи по папір, взяла з собою і дітей. Не хочу лишати Жоао самого. Провідала донью Жуліту. Потім зготувала сніданок і понесла до сеньйора Мануеля брукхт. Одержала двадцять п'ять крузейро. Купила в португальця півкілограма волячих нутрощів. Я взагалі не люблю мати справу з португальцями, вони страшенно невиховані, вульгарні й обмежені люди. Побачать де-небудь негритьянку і тільки й думають про те, щоб переспати з нею. Про себе всі вони страшенно високої думки. Торговець нутрощами сказав Фердінанді, що дасть їй шматок печінки, якщо вона піде з ним гуляти, та Фердінанда не захотіла — їй, як і ще деяким негритьянкам, білі не подобаються. Нахаба португалець нічого не продав Фердінанді, і вона пішла з порожніми руками.

16 липня. ...Сьогодні паперу на вулицях не було зовсім. Зайшла на холодильник. На смітнику було багато ковбаси. Підбрала те, що здалося мені незіпсованим. Боюся, що

Одна з ілюстрацій книги, виконаних письменницею.

зовсім виб'юся з сил, бо грошей нема. Апетит у мене і в дітей звирячий, тому доводиться жити навіть зі смітника.

17 липня. Лейла й Арнольдо знову сварилися цілу ніч і не давали нам спати. Встала о пів на шосту й пішла по воду. Біля колонки, як завжди, сварка:

— Ви стали переді мною!

— Ні, це ви влізли поперед мене!

Якось чоловік Сільвії, що стояв у черзі, посварився з сеньйором Мануелем, батьком Же Марії. Спочатку вони розпікали один одного, а потім сеньйор Мануель вихопив ножа. Антоніо Андре вже немолодий, минуло шістдесят п'ять років, та коли в руці супротивника блиснув ніж, він підскаочив, як Адемар Феррейра¹ в потрійному сальто.

...Збирала папір, виручила шістдесят крузейро. Донья Аніта дуже збентежена воєнними вістями. Війна завжди забирає молодь. Матері весь час думають про солдатів, бо солдати — наші діти. Ходять чутки, що генерал Тейшейра Лотт збирається послати на Середній Схід військо.

18 липня. Пішла збирати папір. Жінки зі сльозами на очах скаржаться, що не можуть більше терпіти страшної дорожнечі. Я знову взяла з собою Жоао, щоб не було ніякого скандалу. Біля газетного кіоска на

1. Бразильський цирковий акробат.

авеніді Тірадентес трохи поговорила з людьми та продавцем газет.

До фавели повернулася о пів на першу.

19 липня. ...Ходила по галети. Хазяїн сказав, що більше нікому не даватиме галет. По дорозі додому позбирала все, що потрапило на очі. Йде дощ, і я не захотіла збирати папір. Вера поскаржилася, що до неї знову сікалася байянка. Доросла жінка, а гірше п'ятирічної дитини! Сусідка теж сказала мені, що вона бачила, як байянка кривдила Веру. Останнім часом ця негідниця й мене почала паплюжити. Недавно показала мені ножа й пригрозила, що перетне ним шию Жозе.

Понесла до сеньйора Мануеля зібраний брухт. Дав мені за нього п'ятдесят п'ять крузейро. Мені здалося, що це забагато, і я навіть спитала, чи він, бува, не помилився.

...Пішла на ринок і купила кілограм бобів та нирку. Один із торговців-португальців викинув кілька листків салату, і я підібрала їх.

...Хотіла сьогодні прати, але не буду, бо немає за що купити мила. Сяду трохи попишу.

Лейла, щоб не оддати Івоне Орасіо ночви, пробила в них сокирою дірку. Мені дуже шкода Івоне, хоч вона кілька років тому штрикнула мене ножем. Її хотіли судити, але Івоне не з'явилася на суд.

...Побилися двоє переселенців з півночі. Вальдемар Еспадела і Віктор Фракістан. Вони вже давно шукали зачіпки. Вальдемар відлупцював палицею хвалькуватого Віктора, який хотів верховодити у фавелі. Всі дуже зраділи, що так сталося, а дехто з жінок навіть пообіцяв купити Вальдемару вовняний светр на згадку про цей подвиг.

20 липня. ...Сиділа й писала, коли раптом почула надворі голос сеньйора Беніто. Запросила його до барака. Він привів якогось сеньйора із спиритичного центру, що на вулиці Оріенте. Сеньйор приніс мені два талони, на які двадцять третього числа я зможу одержати дітям пальта. Це була така несподіванка, що я аж підскочила. Призналася сеньйорові, що пишу.

...Хотіла ще трохи посидіти над своєю писаниною, та прийшов Адальберто — я просила його зробити мені хоч яку-небудь огорожу — може, не так докучатимуть переселенці з півночі, які ходять попід вікнами, коли їм тільки заманеться. Адальберто заходився допомагати Луїс, колишній житель фавели, та Жозе доньї Розі. Купила пляшку горілки і зготувала їм кайпірінью¹ на обід.

О першій годині ночі сіла писати. Сеньйор Александре знову почав бити жінку, перепало і дітям. Коли оскраженілий чоловік став душити донью Нену, донья Роза покликкала на допомогу. Прибіг солдат Едісон Фернандес і попросив сеньйора Александре вгаму-

ватись. Той у відповідь вихопив ножа. Тоді Едісон Фернандес так заїхав йому в пику, що Александре відлетів од нього, як гумовий м'ячик.

Едісон попросив мене викликати по телефону поліцейську машину. Я швидко подзвонила в поліцію й повернулася у фавелу. Бійка була в розпалі. Александре накинувся з лайкою на хлоп'ят, що збіглися на крик. Потім він знову метнувся до солдата і хотів ударити його по голові.

— Можете забрати собі цю паскуду! А взагалі, якщо вона вийшла за мене, то мусять терпіти! Я не дозволю, щоб у моєму домі верховодив якийсь солдат! А може, моя жінка вас чимось зацікавила?

Через п'ять хвилин приїхала поліцейська машина. Я з Верою сіла в кабінку, щоб показати шоферові, куди їхати. Вері дуже сподобалося їхати в машині. Люди, побачивши мене в кабінці поліцейської машини, закричали: «В фавелі вбивство!» — й кинулись бігти слідом за нами.

...Жозе Карлос повернувся з кіно, і я розповіла йому, який тут Александре влаштував спектакль. Син був дуже здивований, бо тільки що бачив Александре на останній трамвайній зупинці. Я не повірила йому. Хіба може поліція безкарно відпустити такого скаженого чоловіка, що мало не повбивав власних дітей?

Незабаром я на власні вуха почула голос Александре. Він сварився з Едісоною матір'ю. Я вирішила втрутитися, бо знала, що жінка вагітна. Хотіла вже йти шукати Бобо, щоб забрав Александре, та саме нагодився Беніто й одвів п'яного до його барака. Александре ледве тримався на ногах. Зайшовши в барак, він замкнув за собою двері.

Я з дітьми лягла спати. Але довго не могла заснути й лежала з розплющеними очима. Докоряла собі, що не сіла вдень писати щоденник. Прокинулася о четвертій ранку — Александре знову збиткувався над жінкою, лаяв солдата, кричав:

— Цей смердючий негр побив мене! Та він мене запам'ятає, я йому цього не подарую!

Бачачи, що Александре ніяк не вгамовується, я знову пішла в комісаріат. Черговий солдат, до якого я звернулася, сердито вигукнув:

— Ця фавела — просто жах!

Потім сказав, що коли Александре й далі бешкетуватиме, то щоб я прийшла ще раз — о шостій годині. Повернулася у фавелу. Александре вже розгулював по вулиці й сікався до кожного перехожого. Вирішила сварити кави. Бешкетник не вгамовувався, і я, відчинивши вікно, хлюпнула на нього холодної води.

— Це ти викликала поліцію, чорна свиня! Я з тебе шкуру спущу!

1. Напій з горілки, лимонів та цукру.

21 липня. ...Пішла збирати папір, але все ще була під враженням нічного скандалу. Назбирала трохи брукхту й паперу. Біля газетного кіоска спіткнулась і впала. Якийсь чоловік, мабуть, тому, що в мене був дуже нужденний вигляд, сказав:

— Це від голоду.

І подав мені милостиню. Але я впала тому, що заснула на ходу.

«Добре Александре, — подумала я, — ніде не працює, бо його жінка ходить старцювати. Дочка Діка теж просить удень милостиню, а ввечері йде до школи. Дівчинка знає вже всі літери й цифри, але ще не вміє складати слів.

А вона вже майже два роки ходить до школи.

Александре знову сварився з матір'ю Едісона, а коли побачив мене, загорлав на весь двір:

— Паскуда, волоцюга, жебрачка!

Я не витерпіла, вилаяла його і кинула в нього шматком скла. Він швидко зачинив вікно. А коли знову відчинив, я пошпурила в нього щіткою. Александре заховався і вже не чіпав мене. Та потім почав ображати Едісона. Той попрямував до Александре в барак. Побачивши солдата, бешкетник злякався.

— Ану-ну, спробуй ударити, я тобі ще вчорашнє не забув.

— Заткни пельку, — сказав Едісон.

На крик збіглася дівтора, щоб не прогавити нової бійки. Яке ганебне видовище! Солдат довго вмовляв Александре вгамуватись, а коли той знову кинувся на нього, вдарив його по пиці. Діти заверещали від захвату.

Врешті-решт Александре замкнувся в бараці, погасив світло й до ранку нікого не чіпав.

22 липня. ...Ідучи вранці з дому, я попросила сусідів:

— Якщо Александре знову до когось чіплятиметься, повідомте в поліцію.

Дорогою думала свою гірку думу. Вже два тижні не перу — немає мила. Постіль така брудна, що в неї гидко й лягати.

Я зовсім не ображаюся на того незнайомого чоловіка, який сказав учора, що я неохайна. Мабуть, треба почепити собі на спину оголошення: «Я така брудна тому, що не маю за що купити мила».

На холодильнику дітям дали по сосисці. Я почала збирати папір. Іспанець, що підмітав вулицю, напустився на мене з лайкою. Я не дозволила, щоб якийсь зайда кричав на мене.

...Якось іспанка, що теж прийшла на холодильник за покидьками, почувши крик іспанця, вилаялася:

— Наша земля не родить таких, це португалець.

А португалка, що теж чула нашу сварку, образилася:

— Ні, ця тварюка не з Португалії.

— Богу дякувати, він і не бразілець, — сказала я.

23 липня. Встала о сьомій. Знову щось нездужаю. Слава богу, що Александре мовчить.

...Підігріла дітям їсти, і ми почали збиратися до Благодійницького центру, там сьогодні даватимуть дітям одяг. Побачивши цілий гурт жінок із фавели, люди почали питати нас, чи не ходили ми з петицією до міністрів.

— Та нібито, — відповідала я, а жінки посміхалися.

Сеньйор Пінейро прийняв нас дуже люб'язно. Мені дісталось два светри — один для Вери, а другий для Жозе. Коли ми вже йшли додому, Жоао одержав пуловер. Слова сеньйора Пінейро трохи підбадьорили мене.

24 липня. Як це страшно — прокидатися з думкою, що в тебе зовсім немає чого їсти; іноді закрадається навіть думка накласти на себе руки. І все це через голод. Сьогодні, мов на зло, я теж прокинулася із цим неприємним відчуттям.

Діти знайшли десь шматок черствого хліба. Я обшкрябала його, і ми напилися з ним кави. Поставила варити рештки бобів. Взяла торбу й разом з дітьми повільно пішла вулицями. На вулиці Карлос де Кампос зайшла до доньї Жіллерміни і попросила в неї чогоньбу з продуктів. Вона дала мені рису й макаронів. Поговорила з її чоловіком. Він дав мені кілька пляшок. Назбирала трохи брукхту.

Надія, що я сьогодні матиму чим нагодувати дітей, трохи підбадьорила мене. Понесла до сеньйора Мануеля пляшки й одержала за них двадцять два крузейро. На десять крузейро купила хліба й кави.

...Повернувшись додому, зварила обід і пішла прати. За три тижні назбиралася ціла купа білизни. Сусідки вжахнулися, коли побачили, скільки мені треба прати.

25 липня. ...Сьогодні був гарний сонячний день. Назбирала трохи паперу.

26 липня. ...З голоду в мене з самого ранку крутилася голова. Вставши, зварила кави й пішла на річку прати. Департамент здоров'я недавно опублікував у газетах, що в фавелі Канінда останнім часом вилікувалося сто шістдесят хворих. Насправді ж становить жителів фавели безнадійне.

Жінка, котра показувала фільм про поширене в фавелі захворювання, сказала, що його дуже важко вилікувати. Я не перевірялася, бо все одно нема за що купити ліків.

...Попросила Жоао однести до сеньйора Мануеля брукхт, а сама пішла по папір. В урні

для сміття біля холодильника було багато сосисок. Вибрала ті, що були незіпсовані, зварю супу. Назбирала трохи брухту. На кінцевій зупинці трамвая зустріла Жозе Карлоса, що йшов на ринок шукати овочів.

...Приходив Адальберто по білизну. Я з ним майже не розмовляю, бо він останнім часом зовсім знахабнів. Учора при Вері наговорив мені всіляких дурниць. Як він мені обрид!

...Навідувався сеньйор Мануель, пропонував вісімдесят крузейро, та я відмовилася. Покликала дітей, щоб викупати їх. Побачивши сеньйора Мануеля, діти дуже зраділи. Але я сказала, щоб ішов додому, бо я цілу ніч писатиму.

— Зустрінемося завтра, — мовив сеньйор Мануель на прощання.

Я глянула йому в вічі.

— А може, вам краще не приходити сюди? Я вже немолода, і мені не до чоловіків. Всю свою любов я віддаю дітям.

Сеньйор Мануель пішов. Це дуже порядний чоловік. Такий, як він, не може не подобатись будь-якій жінці. З ним ніколи не нудно.

Фрай Луїс знову приходив читати катехізис.

27 липня. ...Дала дітям їсти й вирішила трохи зайнятися своїм щоденником. Хотіла знайти затишне місце, де б ніхто мені не заважав, та хіба його знайдеш у фавелі? На сонці душно, а в затінку холодно. Крутячись із зошитамі в руках, я почула збуджені голоси. Пішла подивитися, в чому річ. Мене перегнав Павіньйо. Виявляється, підпалили автомобіль сеньйора Маріо Пеласі. Побачивши, що з машини клубочиться дим, діти побігли сказати про це сеньйору Маріо. Він саме грав у футбол.

28 липня. Взяла з собою Веру й Жозе, а Жоао залишила вдома. Так тяжко на душі, що просто жити не хочеться. Хто може усе це витерпіти, той справжній герой. У фавелі зараз популярний віршик:

Чую зараз у народі:
Адемар все багатіє.
А чому ж людина чесна
Ледве-ледве животіє?

Що ж, нехай доктор Адемар живе собі в спокої й достатку. Він ніколи не буває голодний і не харчується зі смітника, як бідняки. По дорозі до доктора Адемара я зустріла якогось сеньйора — він дав мені свою візитну картку: Едсон Марейра Бранко.

Він був дуже пристойно одягнений, і на нього всі звертали увагу. Сказав, що збирається зайнятися політикою.

— А які ваші плани на майбутнє? — запитала я його.

— Розбагатіти, як і Адемар.

Мені стало страшно: абсолютно ні в кого немає любові до своєї батьківщини.

Біля холодильника я зустріла донью Марію де Жозе Бенто.

— Якби ще не ці покидьки, ми всі опинилися б у божевільні. Лише в одного всевишнього за нас болить душа, — сказала вона гнівно.

Я розповіла їй, де можна знайти часнику, назбирала трохи вугілля і розпрощалася з нею. Зустріла донью Нену, директорку муніципальної школи, вчительку Жоао. Ми розговорились, і я сказала їй, що бувають хвилини, коли хочеться вкоротити собі віку. Вона почала мене заспокоювати. Але що мені з її заспокоювань, коли іноді я зовсім не маю що дати дітям їсти.

30 липня. ...Одержала за папір п'ятнадцять крузейро й пішла до шевця, чи не готові Верині черевички. Дитина зовсім не може ходити боса. Черевички були готові. Вера взулася. Радості їй не було меж. Я сумно подивилася, як усміхається донька, бо сама вже давно не усміхаюсь.

Розаліна знову сварилася з Еліо. Якось хлопчина сказав, що не любить своєї матері, бо вона скупа й зла, що, мабуть, я його мати, а не Розаліна.

— Якби ти був моїм сином, то був би чорний, а ти білий, значить, твоя мати Розаліна, — сказала я йому.

— Коло тебе я ніколи не голодував би. А мати спроможна годувати нас лише черствим хлібом.

Нещасні діти, яким змалечку доводиться нарікати на своє життя.

Кажуть, що англійська принцеса Маргарет не хоче бути принцесою. Чого тільки на світі не буває!

31 липня. Запалила в плиті, принесла води. Жозе послала купити цукру. Прийшов Луїс, що робив огорожу навколо нашого барака. Всівся і ніяк не йде геть. Я сказала йому, що мені треба йти з дому і не хочу залишати когось чужого в хаті.

Паперу на вулицях було дуже мало. Як мені вже набридло без кінця збирати його! До цього всього Сесілія, котра працює на складі, почала ображати мене. Ця грубіянка верзе все, що їй спаде на думку, називає мене нікчемною, та я вдаю, що не чую. Двадцять сьомого числа Сесілія не пустила Жозе до вбиральні. Вона така пащекувата, що навіть хазяїн складу не любить її.

Сьогодні я вже нервую трохи менше, але мені все одно сумно, що життя і мрії — абсолютно різні речі. Антоніо Насім'єнто вибрався з фавели. Йому і його коханці не сиділося тут: він покинув четверо дітей, а вона — троє. Нещасні діти бідують через своїх безпутних батьків. Чого досягла його коханка, покинувши чоловіка й малих дітей? Здихалася одного злидаря і знайшла такого самого, виміняла шило на швайку.

1 серпня. ...До португальця, що раніше торгував кондитерськими виробами, приїхала швидка допомога. Двадцять восьмого липня я ходила провідати його. Він попросив викликати когось із страхового відділу. Агент, хоч і з'явився, платити допомогу відмовився. Сьогодні я знову зайшла до нього. Португалець голосно стогнав. Біля нього сиділи дві сеньйори, теж португалки. На моє запитання, як він себе почуває, хворий лише скрикнув. Одна з португалок запитала мене:

— Скажіть, чим ви займаєтесь?

— Збираю папір, брухт, а у вільні хвилини пишу, — відповіла я їй.

— Ну, то йдіть собі й не морочте тут нікому голову, сеньйоро! — зухвало крикнула вона.

2 серпня. Одягла дітей і випровадила їх до школи. Сама попростувала до міста, щоб роздобути щось на обід. Була на холодильнику, дістала кілька кісток. Якись жінки рилися на смітнику, шукаючи м'яса. Та воно годиться тільки для собак.

3 серпня. ...Сьогодні діти їстимуть хіба черствий хліб та боби з борошном. Так хочеться спати, що ледве на ногах тримаюся. Мене всю морозить. Слава богу, що діти трохи перекусили. Ходжу з кутка в куток і не знаю, що далі робити. Од усього віє холодною пусткою. Як сумно в домі, котрий не зігріває веселий вогонь. Для мене неабиякою прикрасою дому є навіть каструлі, що киплять на вогні.

Провідала донью Нену. Вона поралася на кухні — варила курку, м'ясо, вермішель — яка розкіш!..

Донья Нена пригостила мене. Не один десяток років не їла я вже таких страв. Од них розходилися такі пахощі, що в мене аж сльози на очах виступили: мені до болю стало шкода своїх дітей. Якби їм хоч покуштувати цих ласощів... У фавелі Лейла і Арнольдо знову влаштували «спектакль», вся малеча збіглася дивитись.

Я сиділа й писала, як раптом до барака вбігла Вера і сказала, що на вулиці дають якісь талони і що там зібралось дуже багато людей. Я вибігла з барака й побачила неподалік цілий натовп мешканців фавели. Вулицю прямував якийсь високий білий сеньйор і вів за руку хлопчика років десяти. Його супроводжувало кілька чоловіків. На сеньйорові були сірі штани й темно-синій піджак. Порівнявшись зі мною, він раптом обняв мене за стан. Я страшенно обурилася такою безцеремонністю зовсім незнайомого чоловіка.

Зовиця Кока-Коли пояснила мені:

— Та це ж наш депутат, доктор Контріні.

Коли Контріні відреккомендувався всім, що він колишній наш депутат, я одразу ж зрозуміла, чому він такий люб'язний: наближаються вибори.

...Сеньйор Контріні приходив повідомити, що він знову виставив свою кандидатуру. Що нам до того, ми нічим не зобов'язані Контріні й не хочемо мати з ним нічого спільного.

6 серпня. Зварила дітям кави. Жозе сьогодні минуло десять років. Про якийсь подарунок нема чого й думати.

7 серпня. Встала о четвертій годині. Не спалося, бо дошкуляв голод.

...До фавели приходив прокурор і шукав сеньйора Тібурсіо, який будує бараки й про-

дає їх, а сам просить милостиню на вулиці Дірейта. Тібурсіо збудував і продав уже сім бараків. Він убогий і тілом, і душею.

...Прийшов зі школи Жоао, дала йому попоїсти. Потім ми подалися до міста. Грошей у мене не було зовсім, і ми пішли пішки. Збирала по дорозі брукхт. На вулиці Кантареїра Вера побачила у вітрині сир, і в неї потекла слинка.

Донья Алісія розповіла мені, що Полікарпо, який живе в фавелі, привів додому негритянку і сказав дружині, що це його двоюрідна сестра. Його дружина, добросердечна жінка, з радістю прийняла її. Негритянка кілька днів прожила в їхньому домі. Коли дружина Полікарпо йшла кудись, Полікарпо залишався дома з негритянкою. Та одного разу донья Марія несподівано повернулася додому й застала Полікарпо з його двоюрідною сестричкою в ліжку. Після цього скандалу Полікарпо покинув жінку і перебрався зі своєю сестричкою до Дескальвадо... Він забрав з дому геть усе, залишивши донью Марії тільки ліжко.

8 серпня. Вийшла з дому о восьмій годині. Зупинилася біля газетного кіоска, щоб дізнатися про останні вісті. Поліція ще не впіймала Премесіньї. Цей бандит чинить досить нерозумно—в його літа час думати вже про спокійніше життя. Промесінья з фавели Вілла Пруденте. Це ще раз свідчить, що фавела згубно впливає на людей. У фавелі знаходять притулок різні суспільні покидьки. Власті про це нічого не знають.

...Пішла прати. Налія, Фернанда та Ірасема, що теж прали, дискутували з якоюсь сеньйорою про релігію. Сеньйора говорила, що лише християнство можна вважати справжньою релігією. Фернанда відповіла їй, що в біблійі записано: живіть і множитесь, але нічого не сказано про одруження. «Тепер мені зрозуміло, чому у віруючого Полікарпо кілька жінок», — зауважила я. Фернанда обурилась і сказала, що Полікарпо не християнин.

Мене надзвичайно розвеселила ця дискусія. Вона була саме в розпалі, коли я пішла додому.

9 серпня. Встала дуже сердита: залишилось тільки трохи бобів та сіль, а завтра ж неділя.

Пішла збирати папір біля шевських майстерень. Один із шевців спитав, чи не пишу я комуністичну книгу. Я відповіла йому, що моя книга буде правдива. А він порадив мені не писати правди.

У фавелі гуде, як у казані. Депутат Франсіско Франко дав футбольній команді футболки й труси, і цілий день тут тільки й мови, що про цього депутата.

11 серпня. ...Пішла до шевця платити за Верині черевики і розговорилася там з

якимсь негром, що читав газету. Він обурювався вчинком поліцейського, який побив одного з негрів, а потім прив'язав його до дерева. Цей поліцейський був білий. Серед білих є ще такі, що ладні катувати будь-кого із кольорових.

Почула крик дітей і дуже злякалася. Вибігла на вулицю. Жоасіньйо, син Деолінди, кидав у моїх дітей камінням. В руках у нього була палиця. Я підбігла і одібрала її. І тут відчула, що від нього тхне спиртним. Хлопчисько був п'яний, а йому всього дев'ять років. Вітчим п'є, мати п'є, дід теж п'є. Його весь час посилають по горілку — от він і причащається по дорозі. Мати вже не раз дивувалася, коли він приносив додому неповну пляшку:

— І це все? Зовсім совість утратили шахраї!

12 серпня. Встала о пів на сьому. Пішла по воду. Черга була величезна. Зараз вода у фавелі — найбільша проблема. Поруч мене в черзі стояла якась негритянка. Обличчя в неї було все у віспі, наче подзьобане грамофонною голкою. Вона розповідала, що її зять жорстоко б'є дочку. Та її ніхто не слухав, крім доньї Клари.

Як важко зараз стало з водою. Людей у фавелі збільшилося вдвічі, а кран залишився один.

13 серпня. ...Переселенці з півночі приходили скаржитися на Зефу, яка побилася з однією переселенкою. Якими тільки словами вони не обзивали її! Нещасні діти, вони все це чули. Зефа — вродлива мулатка. Вона неписьменна, багато п'є. Через горілку вона занапастила двох дочок — бідолашні діти померли з голоду.

...Написала записку братам Мейї, в якій просила, щоб вони прийняли мене в свій цирк співачкою. Випрала білизну і хотіла вже була йти до цирку, коли раптом почула надворі постріл, а потім якийсь крик. Казали, що це Ансельмо вистрелив у Жоао Коке. Трохи пописала щоденник, потім сховала зошит і вийшла на вулицю. Він сидів у португалки на городі, тримаючись одною рукою за голову, а другою за ногу. Я спитала, чи викликав він поліцію, і Жоао відповів, що викликав.

Жоао скаржився, що нога в нього зовсім не згинається, спробував озутися, але не зміг. Я дала йому свої пантофлі. Почали збиратися цікаві, розпитували, як усе сталося. Ніхто не знав подробиць сутички, і всі лаяли Ансельмо. Спочатку розповідь про Ансельмо, а потім про Жоао.

Ансельмо з'явився тут 1950 року з вагітною дружиною. Коли вона народила хлопчика, він почав знущатися з неї, виганяв її з дому, не давав їсти. Від цього в жінки пропало молоко.

А тепер він побив Жоао. Наречена Жоао Ірасема живе в сусідстві з Ансельмо. Ансельмо дратували зустрічі закоханих у нього на очах, і він проганяв їх до річки.

Сьогодні Жоао спокійно пив каву, як раптом прийшов Ансельмо й почав кликати його надвір. Жоао відповів, що він тільки-но повернувся з роботи і йому нема коли. Тоді Ансельмо вистрелив. Жоао зовсім не бачив, що той у нього цілився. Хотів попасти в груди, але куля пішла вниз і потрапила Жоао в ногу. Ансельмо втік.

...Кажуть, що йому влаштують самосуд — зберуться і поб'ють палицями. Жоао ходив на перев'язку і незабаром повернувся. Я запитала, чи зробили йому укол проти болю. Він відповів, що зробили укол, але проти правцю.

Отже, в поліції завели ще одну справу.

14 серпня. ...Син Нени Дітінью живе в фавелі змалечку. Він неписьменний, не має ніякої спеціальності і вміє тільки жлуктити горілку. У Нени був непоганий барак по вулиці Порто, та Тібурсіо ошукав бідну жінку. Він умовив її помінятися з ним бараками, виміняв хороший барак на поганий, а потім продав його за п'ятнадцять тисяч крузейро.

...Понесла на склад брухт. Виручила п'ятнадцять крузейро. Віднесла лагодити Верині черевички. Завтра базарний день, а в мене зовсім нема грошей. Якась сеньйора сказала, щоб я пішла по папір на вулицю Порто Секуро до одного будинку, в четверту квартиру на четвертому поверсі.

Піднялися з Верою ліфтом на четвертий поверх. Я страшенно боялась, і ті хвилини, протягом яких ми піднімалися, здалися мені вічністю. Подзвонили. Вийшла хазяйка і служниця. Вони дали мені мішок паперу. Два сини хазяйки провели нас до ліфта. Коли ми сіли в ліфт, він, замість того щоб спуститися, піднявся ще на два поверхи вгору. Але з нами було двоє юнаків, і я вже не боялася. Іноді людина боїться чогось зовсім нестрашного.

На шостому поверсі в ліфт зайшов якийсь сеньйор і з неприхованою огидою подивився на мене. Та я вже звикла до таких поглядів.

Він поцікавився, що я роблю в ліфті. Я пояснила йому, що мати цих двох юнаків дала мені старі газети, і я спускаюся від неї. Я в свою чергу теж запитала, хто він — лікар чи депутат. Сеньйор відповів, що він сенатор.

Сенатор був пристойно вдягнений, а я обідрана, боса. Звичайно, куди мені їздити в ліфті.

Внизу попросила продавця газет подати мені на голову мішок і жартома сказала, що обніму його за це, коли буду хоч трохи чистіша. Він усміхнувся і відповів:

— В такому разі я помру, так нічого й не дочекавшись від тебе.

Чоловік завдав мені мішок з газетами, і я пішла спочатку на фабрику, а потім до сеньйора Родольфо. Одержала за газети двадцять крузейро і повернулася додому така стомлена, що ледве на ногах трималася. Здавалося, от-от впаду і вже не підведуся, а якщо лишуся жива, то вже ніколи так не виснажуватимусь. Проте сьогодні я заробила сто крузейро.

Одразу ж лягла спати. Та довго не давали заснути блохи. Як я втомилась від цього життя!

15 серпня. ...Збирала гній, щоб віднести його Івані, й раптом побачила машину, що зупинилася навпроти барака Ансельмо. Флоренсіана й донья Лурдес побігли сказати Жоао Кокі, щоб він швидко покликав поліцію, бо Ансельмо кудись перебирається. Та в Жоао ще не загоїлася нога, і я побігла сама.

За кілька хвилин уже всі знали, що я пішла дзвонити в поліцію. Повернулася у фавелу раніше, ніж приїхала поліція, і всі, хто зустрів мене, питали:

— Чому, Кароліно, досі не їде поліція?

Я стільки потратила грошей на ці виклики, що могла б купити за них кілька кілограмів м'яса.

...Почали збігатися люди, щоб побити цього негідника Ансельмо. Зібралось майже все доросле населення фавели.

Та Ансельмо вислизнув з барака через інший вихід, переліз через огорожу і втік. Я сказала, що якби була чоловічиною, то вже давно скрутила б в'язи цьому Ансельмо. Один з чоловіків відповів мені:

— Ти диви, а я хотів би бути жінкою, та тільки, правда, один день.

Всі засміялися.

16 серпня. Ходила у взуттєву майстерню. Сеньйор Жако був у поганому настрої. Він сказав, що якби настав комунізм, то йому жилось б краще. А зараз їхнього заробітку не вистачає навіть на найнеобхідніше.

Раніше тільки робітники хотіли, щоб настав комунізм, а тепер про нього заговорили й інші. Всьому виною страшна дорожняча.

Сумка з папером була дуже важка, і один з робітників завдав мені її на плече. За останні дні стільки переносила цього паперу, що не можу доторкнутися до лівого плеча.

Коли я проходила вулицею Тірадетес, один з робітників фабрики гукнув мені:

— Слухай, Кароліно, якщо вже тобі так подобається писати, то ти підними своєю книгою людей на виступ за новий режим.

17 серпня. ...В обід все було зовсім пісне, жирів не вдалося роздобути ніяких. В мене остаточно зіпсувався настрій, коли я побачи-

ла в газеті портрет депутата Консесіо де Коста Невес. Це так розізлило мене, що я порвала газету й кинула її у вогонь. Він тільки під час виборів говорить, що боротиметься за наші права.

18 серпня. ...В понеділок я намагаюся не гаяти ні хвилини і виходжу з дому якомога раніше, бо в цей день на звалищах можна знайти багато речей. Беру з собою Веру, хоч мені й шкода її так рано будити.

Заходила до доньї Жуліти, вона дала паперу. Продала його за п'ятдесят п'ять крузейро.

Мені стало погано, і я трошки полежала. Потім збрала тридцять кілограмів заліза та консервних банок і все це принесла додому. Відпочивши, попросила в Розалінди візок і відвезла брухт до сеньйора Мануеля. Мабуть, я простудилася. Сеньйор Мануель зустрів мене дуже привітно. Зважив залізо й дав за нього сто дев'яносто один крузейро.

По дорозі додому зайшла до кондитерської Гине й купила гуарани¹ та кілька бананів. Веру посадила у візок, і вона їхала до самої фавели. Жоао попросив мене повести його до лікаря вирвати зуб, бо дуже мучить його.

Я звеліла йому помити ноги й збиратися. Спочатку хотіла йти так, як була, та потім передумала й переодяглася. На вулиці Фелісберто де Карвальйо почула крики. Це чубилися Мейрі, Петіта, Вальдемар і Армін. Португалець повертався з ринку додому і, зустрівши Мейрі, зупинився поговорити з нею. Раптом десь узявся Вальдемар і попросив у нього велосипеда покататися.

— Якщо хочеш кататися на велосипеді, то купи собі, — відповів той.

Вони почали ображати один одного. Вальдемар давно вже звик знущатися з мешканців фавели. Замахнувшись, він ударив португальця. Той теж заїхав Вальдемара у вухо. На захист Вальдемара прибіг Армін і шпурнув каменем у португальця, коли той нахилився збирати гроші, що розсипалися з гаманця. Як тільки жінки побачили гроші, вони, наче оскражені, кинулись до гаманця.

Все це мені розповіла Анна Тібурсіо.

— Мені здавалося, що пішов золотий дощ! — захоплено казала Ізабель.

Я підбігла до Вальдемара й Арміна, які посміхались, наче справді зробили якийсь подвиг. Збоку стояв португалець весь у крові.

— Нічого страшного тут не сталося, донья Кароліно, — сказав Вальдемар.

— Дай сюди гроші португальця! — крикнула я Армініві.

— Я не бачив ніяких грошей! — відповів він.

Тоді я підійшла до португальця. Мейрі саме оддала йому гаманця.

1. Прохолодний напій.

— Гроші не всі, — сказав португалець.
Поруч Мейрі стояла біла дівчина і все шептала, смикаючи її за руку:
— Ходімо звідси, ну, ходімо!
Португалець, на знак вдячності, дав Мейрі трохи м'яса.

...На будинку номер два на вулиці Ітакі ми з Жоао побачили табличку: «Дантист доктор Паульо де Олівейра Порто».

Ми подзвонили. Назустріч нам вийшла сеньйора і сказала почекати. Ми сиділи. Я все думала, як там Вера та Жозе. Нарешті доктор Паульо прийняв нас. Я сказала, що він найближчий до фавели лікар і тому ми прийшли до нього вирвати Жоао зуб. Жоао сів у крісло.

— Скільки, докторе? — запитала я.

— Сто крузейро.

Сума ця була для мене завелика, але Жоао вже сидів у кріслі.

Я розкрила сумку й почала рахувати гроші. Відрахувала двадцять п'ятірок.

19 серпня. Погано спала і встала дуже сердита. Пішла по воду.

Солдат Флаузіно розказав мені, що С. — коханка падре. Мовляв, вона сама розповідала, що ходить до падре й він платить їй по п'ятдесят крузейро.

Я розказала цю новину жінкам біля колонки. Багато хто з них давно вже догадувався про це.

Що день, то все трудніше стає в фавелі з водою.

20 серпня. Ходила з Верою збирати папір. Зустріли прокурора муніципалітету. Він приголубив дівчинку і жартував, що вона його наречена. Потім дав їй крузейро й попросив, щоб вона обняла його.

Загнала в ногу колючку. Довго колупалася, поки витягла її. Замотала ногу ганчіркою й пішла додому. По дорозі підняла кілька помідорів. Почуваю себе вже цілком здоровою, наче в мене хтось замінив деякі деталі. Правда, на душі, як і раніше, сумно.

21 серпня. ...Заварила кави й звеліла хлопцям умиватися та йти до школи. З Верою пішла збирати папір. На холодильнику Вера просила ковбаси. Одержала за папір п'ятдесят п'ять крузейро. По дорозі додому думала про своє життя. У Бразилії переважають білі. Та в багатьох випадках вони не можуть обійтись без негрів, як і негри, в свою чергу, без білих.

Коли я почала варити вечерю, прийшла Жуана й попросила часнику. Дала їй п'ять зубчиків. Виявилось, що в мене немає солі, і Жуана дала мені.

22 серпня. Встала о п'ятій і пішла по воду. Черга була жахлива. Лишилося тільки чотири крузейро та одна порожня пляшка. Пішла до крамнички сеньйора Едуардо. Він узяв чотири крузейро й пляшку і дав мені хлібину. Хлібина була маленька, але заплатила я за неї теж мало.

...Заварила кави й вирядила хлопців до школи. Назбирала ганчір'я. Зайшла до будинку на авеніді Тірадентес—там одна сеньйора попросила продати п'ятдесят кілограмів її паперу. Однесла папір на склад і одержала сто крузейро. Сеньйора була задоволена.

...Бувають дні, коли я дуже заздрю птахам. Просто дивуюся, як я досі не збожеволіла од такого життя.

23 серпня. ...Сьогодні в хлопців немає уроків, бо у школі скликають батьківські збори, Мабуть, піду. Пішла, взявши з собою Жоао і Веру. Сьогодні вони якісь незвичайні, ні разу ще не сварилися.

Зайшла на холодильник, назбирала трохи кісток. Раніше нам давали навіть ковбаси, а тепер викидають тільки кістки. Просто страшно стає, коли подумаєш, які ми терплячі, як прагнемо роздобути що-небудь із продуктів. Знайшла кілька бляшанок і заховала їх.

...Паперу на вулицях було сьогодні багато, і я повернулася додому із стома крузейро. Купила дітям сандвічів. Вони люблять ходити зі мною, бо я завжди купую їм чогось поласувати.

...Помила посуд, підмела барак і лягла. Написала кілька рядків і заснула. Раз по раз прокидалася вночі, бо кусали блохи. Ці непрохані гості ніколи не обминають наші бараки.

24 серпня. ...Пішла прати. Мила в мене було дуже мало. Донья Долорес дала мені кілька змилків. З голоду паморочилася голова.

...Навідалася до Чіке, і вона розповіла мені, що Полікарпо приходив бити свою жінку, бо вона заявила на нього в поліцію.

...Дорка розказала, що Армін з Вальдемаром напали на рибалку, та він накинув Вальдемарові на голову мішок і, поки той звільнявся, вихопив у нього палицю та віддубасив нею Вальдемара по спині. Армін і Вальдемар втекли.

Жоао й Жозе пішли в кіно. Сьогодні щось знову нездужала і ледве допрала білизну. Не знаю, чи завтра і встану.

Якийсь бідолаха заліз до нашого барака, сподіваючись щось украсти. Забрав тільки великого ножа.

25 серпня. Принесла води і заварила кави. Хліба не купила, бо не було за що. Хотіла взяти з собою і дітей, та сусідська дівчинка сказала, що сьогодні будуть уроки. Одягла Жозе, а Жоао пішов у чому був. Пообіцяла принести їм щось поїсти. Пішли по папір тільки з Верою. На вулицях паперу вже не було, в мене з'явився конкурент—якийсь бідняк збирає папір тільки-но розвідниться. Знайшла залізяку і ще трохи брукху.

26 серпня. ...Повернулася у фавелу, підігріла страву. Знову нездужала. Пообідала й лягла. Задрімала. До мене прийшов здоровий сон, без сновидінь.

Прокинулася від крику байянки. Вона лаяла моїх дітей і кидала в них камінням. У фавелі до цього вже звикли, бо вона вічно ганяється за дітьми. Пішла поговорити з доньєю Алісією, бо чогось так сумно на душі.

27 серпня. ...Донья Ірене дала мені газет. Одержала за них тридцять крузейро. Якась учителька теж попросила продати її газети. Продала за сорок крузейро, і вона дала мені половину. Потім роздобула ще п'ять крузейро, всього в мене було п'ятдесят п'ять крузейро. На фабриці назбирала помідорів. Повернулася додому і, взявши в Розалінді візка, пішла по дерево на загорожу для поросяти. Посадила на візок Веру й Жозе. Трошки погуляла з ними. Якщо мені вдається роздобути грошей, я відпочиваю. Це мій заслужений відпочинок.

28 серпня. ...Пішла по воду. Яка там була черга! Коли я бачу цей нескінченний ряд бляшанок, зовсім не хочеться жити. Залишила в черзі свої бляшанки й повернулася до барака заварити кави. Розбудила Жоао. Він умився й пішов по хліб. Помила посуд, скупала й переодягла Жозе. Діти пішли до школи, а я по воду. Там зчинилася сварка, бо кожен хотів якнайшвидше набрати води.

30 серпня. Зайшла на холодильник і дістала кісток. На складі здала папір і одержала десять крузейро. Потім поблукала по вулиці Порто Секуро.

Зайшла до крамнички сеньйора Едуардо купити гасу й олії. Коли я попросила дати мені також чорнила, якийсь чоловік, що стояв поруч, запитав, чи вмію я читати. Я відповіла, що вмію. Він узяв олівець і написав на клаптику паперу: «Ви маєте чоловіка? Якщо ні, то чи можна переспати з вами?»

Я прочитала й мовчки пішла геть.

31 серпня. ...Лейла справляє хрестини своєї дочки. Спів чути аж сюди.

1 вересня. ...Пішла на ринок і купила один апельсин. Коли повернулася додому, Вера вже гуляла у дворі. Дала їй лупня.

2 вересня. Розпалила вогонь і підігріла дітям їсти. Грошей немає й на хліб. Хлопців вирядила до школи. Веру взяла з собою.

Здається, я збожеволою: на вулицях майже зовсім немає паперу. Тепер ті, що вивозять сміття, забирають усе, що можна продати на складі. Які вони егоїсти! На вулиці Пауліно Гімараес міститься склад заліза, і там щодня разом із сміттям викидали чимало металевих відходів. Я збирала цей брухт і продавала. А тепер сміттевоз насамперед заїжджає на вулицю Пауліно Гімараес. У цих людей є робота, вони вільно користуються лікарнею, аптекою, їх лікують лікарі, і вони ще продають іржаве залізяччя, яке знаходять у смітті. Могли б залишити його мені.

...Пополудні довго мила бляшанки. Потім пішла на Бела Віста. Біля холодильника саме стояла вантажна машина з кістками. Попросила шофера, і він дозволив мені вибрати собі кістку. На ній було багато м'яса.

...Зварила суп і сіла писати. Вже вечір. Жоао повечеряв і ліг спати. Веру теж покляла в ліжку. А Жозе все ще десь гасає на вулиці й боїться повертатись додому, щоб не дістати прочухана. Хлопчисько ходить брудний, як свиня. Зробила загорожу для поросяти, зажену туди, мабуть, і його, хай сплять разом. Пройшлася по вулиці Пітока, запрошуючи людей у кіно. Хлопці кликали Жоао, та я сказала, що він уже спить. Знову показували біблейські історії.

Повертаючись з кіно, зустріла Пауло, що живе з доньєю Авророю. У неї є донька, світла мулатка, й вона каже, що це дитина Пауло. Та, глянувши на Пауло, ніяк цього не скажеш.

...Лягла спати. Снівся гарний сон. Начебто я ангел, а на мені біла-біла сукня з широкими, легкими рукавами. Я йшла по небу і брала руками зорі, милувалася ними. А вони, щоб розвеселити мене, пішли у танок й утворили навколо мене зоряний ланцюжок.

Прокинувшись, я думала, що злидні не дозволяють мені піти хоча б на яку-небудь виставу, і бог, із жалю до мене, посилає мені чарівні сни. Я вдячна йому, що він співчуває мені.

3 вересня. Вчора ми лягли спати майже голодні. Сьогодні теж.

8 вересня. ...Радію, сміюся без причини, співаю. Співаючи, складаю вірші і повторюю їх, поки не надокучить.

18 вересня. Сьогодні в мене веселіше на душі, почуваю себе бадьорою. І все це тому, що кілька днів у нас було що їсти.

Бачила робітників, на плечах у яких було написано назву фабрики, на якій вони працюють. На цю тему я написала вірша.

19 вересня. ...На холодильник вже не викидають на смітник зіпсованого м'яса.

20 вересня. ...Ходила до крамниці, купила кілограм цукру, кілограм бобів і двоє яєць. Із сорока чотирьох крузейро залишилося

два. Якась жінка теж купувала продукти й витратила сорок три крузейро. А сеньйор Едуардо пожартував:

— Сьогодні ви зрівнялися в покупках.

— Вона біла, — сказала я, — у неї є можливість тратити більше.

— Колір тут ні до чого, — відповіла жінка.

Ми заговорили про дискримінацію. Вона розповіла, що в Сполучених Штатах дітей негрів не пускають до школи.

Повертаючись додому, я думала, чому північні американці, вважаючи себе народом високої цивілізації, й досі не можуть зрозуміти, що ігнорувати негрів — все одно, що не бачити сонця. Бог створив усі раси одночасно. То чому ж білі ставлять себе вище за нас, негрів, — ми ж усі однакові; і вони, і ми — люди.

23 вересня. ...Була в доньї Жуліті, і вона дала мені їсти. Донья Жуліта бідкалася, що сеньйор Жоао ніяк не одужає. Жоао каже, що не має зла проти того, хто його поранив, бо він теж із бідних і знає, що між ними є багато благородних людей.

Тепер я розумію, що й між багатими йде боротьба за гроші. Але в чому суть цієї боротьби, чого їм ще треба — цього я не збагну, бо я бідна жебрачка.

25 вересня. ...Довго не могла заснути, зовсім вибилася з сил. Навіть подумала, що, можливо, вже близько моя смерть. Живу, наче в пустелі. Іноді й страшно лютую через репортера Аудаліо Дантаса. Якби не він, то я одіслала б свої рукописи в Сполучені Штати і була б хоч невелика надія, що їх опублікують.

...Зупинилася поговорити з Чіке. Мене покликала коханка Полікарпо, але я не пішла до неї. За хвилину вона вийшла сама і дала мені виклик до суду. В ньому писалося, що я з сином Жоао маю з'явитися в кабінет розслідування. Коханка Полікарпо сказала, ніби нас викликають тому, що 8 червня 1958 року мій одинадцятилітній син згвалтував її дочку. Але ж цього ніхто не підтвердить.

26 вересня. ...Зварила дітям обід. Дочекалася, поки хлопці повернуться зі школи, нагодувала їх, переодяглася, і ми всі пішли до суду. В кабінеті розслідування нас посадили в машину й відвезли до суду для малолітніх.

...В машині нас сиділо семеро душ. Мене схвилювала історія дівчини, що їхала разом з нами. Її мати померла рік тому, залишилася вона з батьком. Тепер їй доводиться втікати від нього, бо він посягає на її дівочу честь.

Приїхали на вулицю Асдрубал Насім'єнто, і я зайшла до сеньйори, яка мала встановити всі подробиці злочину Жоао.

— Ти знаєш, що таке паскудство? — запитала вона Жоао.

Хлопець відповів, що знає.

— Навіщо ж ти зробив це з дівчиною?

Жоао відповів, що він не робив ніякого паскудства. Сеньйора кілька разів переривала допит, перечитувала якісь папірці й немов зовсім забувала про нас. Потім задавала Жоао найнепрстойніші запитання, добивалася, щоб він розповів про те, як він втішався з дівчинкою.

Допит цей був для мене страшними тортурами, бо в кабінеті стояли Вера й Жозе і все чули. Такого навіть у фавелі не почуєш.

30 вересня. ...Чекала на чиновника юстиції, сенатора Фелісіано Годою. Він залишив мені кілька запрошень на вибори, щоб я роздала їх у фавелі. Та Ізабель, наприклад, не піде, бо для п'яниці закони — ніщо.

3 жовтня. Встала о п'ятій, хочу раніше проголосувати. На вулицях скрізь валялися бюлетені. Для мене проголосувати виявилось значно складнішою річчю, ніж одержати документи. Черга була велика, і Вера почала плакати, кажучи, що хоче їсти. Голова комісії сказав мені, що на вибори не дозволяється приходити з дітьми. Я розсердилась і відповіла, що не маю з ким залишити дитину.

4 жовтня. Встала сердита, бо не виспалась. В сусіда цілу ніч кричало радіо.

...Ходила на холодильник по кістки. На вулицях було повно паперу. Передавали по радіо, що, за попередніми підрахунками, перемогу на виборах здобуде сеньйор Корвалльо Пінто.

7 жовтня. В фавелі померла двомісячна дитина. Хоч не голодуватиме, бідолашна.

12 жовтня. Новий електрик вимагав сьогодні за світло та воду по тридцять крузейро з душі.

...Здається, я вже дуже давно народилася на світ, коли в мене з'явилася така відраза до життя. Але хто, скажіть, голодуючи так, як я, радітиме?

17 жовтня. Ходила з Верою до доньї Жуліти. Вона віддала мені своє старе ліжко. Чоловік її вже одужує, і в їхньому домі тепер веселіше. Поки я говорила з доньєю Жулітою, ліжко вкрали хлопчакі. Я наздогнала їх і відібрала. Понесла до скупника старих меблів. Він оглянув ліжко й почав торгуватися:

— Двадцять крузейро.

— Це дуже мало! Ліжко варте більше.

— Тридцять.

— Мало, зовсім мало!

— Тридцять п'ять!

— Ні, це ліжко варте більше.

— Сорок — і край!

Мені набридло торгуватися з ним, і я погодилася віддати ліжко за сорок крузейро. Хотіла вже йти додому, як Вера підбігла раптом до скупника й почала вимагати, щоб той заплатив більше.

— Якщо ви не заплатите більше, я заберу

ліжко! — крикнула вона. Скупник ударив її по обличчі, Вера розплакалася.

— Дайте їй один крузейро, бо в мене немає дрібних, — буркнув він мені.

...Після вечері одразу ж лягла спати. Снилось щось веселе.

22 жовтня. ...Орlando прийшов правити гроші за воду — двадцять п'ять крузейро. Пригрозив, що затримок з оплатою він не любить. Дала дітям повечеряти, і вони лягли спати. Сама сіла писати. Та не могла зосередитись — під моїми вікнами Лалау і одна заміжня жінка крутили любов. Який сором: безпутниця! Зовсім чоловіка не шанує!

Гидко слухати про жінок, що міняють чоловіків, немов білизну. В наші дні вільну й ні з ким не зв'язану жінку можна порівняти з картою, яка без упину переходить з рук до рук.

23 жовтня. ...Раніше Орlando жив з різних дрібних випадкових підробітків. Тепер, ставши уповноваженим по збиранню плати за світло й воду, він зовсім перестав працювати. Вранці сідає біля колонки й морочить людям голову. Та, здається, він від цього мало виграє, тільки зайвий раз наражається на лайки жінок. Хоч язики їхні без кісток, проте дошкуляють дуже боляче.

Навіть Ласерда не може позмагатися в розмові з жінками із фавели!

24 жовтня. ...Зварила кави й послала Жозе купити хліба на сім крузейро, давши йому п'ять крузейро паперових і два алюмінієвих. Ці нові гроші нагонять на мене смуток, коли я бачу їх. Як тільки вони з'явилися, все одразу ж подорожчало. Вартість грошей дедалі падає, а ціни на товари ростуть.

...Зварила супу з м'ясом і рисом. Послала Жоао купити півкілограма цукру, а він, теплень, купив рису. Цілі дні читає «Жібі» й зовсім уже звихнувся: то уявляє себе людиною-невидимкою, то верзе всілякі інші дурниці.

25 жовтня. ...Сьогодні в фавелі свято. Іде процесія з іконою богоматері. Хто хоче, може залишити цю ікону на п'ятнадцять днів у своєму бараці. Процесія саме доходить до зупинки трамвая.

А в бараці Чіке танцюють.

28 жовтня. ...І. розвелася з чоловіком. Чоловік застав її з двоюрідним братом. Тепер І. не соромиться розпутничати в присутності свого колишнього чоловіка. Розведеній жінці краще йти працювати, а не займатися проституцією. Бо проституція — це загибель для жінки. Вона поступово перетворюється на руїну. Проте є такі жінки, що люблять належати багатьом мужчинам. Для них це все одно, що танцювати куадрилью з кількома кавалерами. З обіймів одних вони переходять в обійми інших.

Донья Марія Прета привела до мене свою дочку, щоб я зробила їй профілактику. В дівчинки потріскалися губи в куточках рота.

29 жовтня. Встала о шостій в дуже поганому настрої. Вночі навіть повік не склепила — йшов дощ, і я латала дах. Закриєш одну дірку і бачиш, що тече в кількох інших місцях.

Дощ для мене просто погибель: ні паперу не назбираєш, ні грошей ніде не роздобуєш.

...Щось почала дуже мерзнути. Натягну на себе все, що можу, і дехто, зустрівши мене на вулиці, дивується:

— Як ви поправилися!

Та хіба нині поправишся.

Жінка Зе Байяно, двоюрідного брата Раміро, розповіла мені, що Жозе вигнав її з дому, і вони вже двадцять днів не розмовляють.

Я сказала їй, щоб вони помирилися, бо Жозе — добрий чоловік.

30 жовтня. ...Пішла з Верою збирати папір. Одразу ж помітила на вулицях якесь незвичайне пожвавлення. Один із чиновників муніципалітету скаржився поліцейському, що сьогодні він заплатив за омнібус п'ять крузейро.

Всі ходять якісь похмурі, заклопотані. Тепер взагалі нелегко побачити усміхнене обличчя.

Я підрахувала, скільки мені доведеться гратити грошей, якщо я повезу дітей до міста — вийшло двадцять чотири крузейро. А кілограм рису коштує тридцять крузейро.

Якась жінка покликкала мене до себе й дала паперу. Я розповіла їй про підвищення плати за транспорт та про те, що на вулицях повно поліцейських. Жінка засмутилася. Звістка про підвищення цін засмучує всіх.

— Тринькають гроші на вибори, — сказала вона, — а потім підвищують ціни буквально на все. Провалився на виборах Ауру — підскочили ціни на м'ясо, забалотували Адемара — подорожчав транспорт. Так кожен з них повертає втрачені на вибори гроші. А народ мусить за все розплачуватися!

31 жовтня. Ходила по воду. На щастя, ішов дощ, і черги не було. Жінки фавели щось збуджено обговорювали. Запитала, що трапилось. Вони розповіли, що Орlando Лопес, теперішній уповноважений по збиранню плати за світло, побив Зефу. Хтось заявив у поліцію, і Орlando арештували. Я запитала Жеральдіно, чи це правда, і він підтвердив, що правда. Нена сказала, що Зефа перша напала на Орlando.

Збирала папір. Продала його за сто шість крузейро. Вера ходила на холодильник просити ковбаси. Вона теж роздобула шість крузейро: пішла в бар напитися води, а там подумали, що вона просить милостиню, і дали їй шість крузейро.

Кажуть, що доктор Адемар підвищив плату за проїзд, щоб помститися народові за свій провал на виборах.

Діти були вже дома. Підігріла рештки страви. Діти не наїлися.

...У трамваях і автобусах повно поліцейських. Наші люди зовсім не вміють боротися за свої права. Треба було піти до будинку муніципалітету чи до Асамблеї і влаштувати там скандал цим нікчемним політикам, що не здатні керувати країною.

Знову нема чого їсти. Не знаю, що й робити вже: і не працюєш — голодуєш, і працюєш — все одно голодуєш.

Дехто бачить лише один вихід — убити Адемара.

...Вранці, коли я йшла збирати папір, Орландо й Жоакін поверталися з тюрми.

1 листопада. Знайшла на смітнику мішок маніокового борошна й однесла додому — буде чим годувати поросля. Я вже так звикла щось знаходити в урнах зі сміттям, що тепер не можу пройти мимо, не зазирнувши в них.

Пішла збирати папір, хоч знала, що нічого не назбираю. Останнім часом мене випереджає один старий. Вчора прочитала байку про жабу й вола. Я теж, мов та жаба: все дмуся, щоб вибитися із злиднів.

Мені здається, народ зможе добитися чогось лише тоді, коли ми виступимо взагалі проти високих цін на продукти харчування, а не атакуватимемо тільки муніципальну кампанію громадського транспорту. Доктор Адемар заявив через пресу, що він з боєм у серці підписав декрет про підвищення цін.

Яке там серце, в нього зовсім немає серця!

2 листопада. Ходила прати й пробула на річці до пів на восьму. Поруч мене прала Дорка, і ми завели мову про розпутність у фавелі. Говорили про Зефу, до якої щодня приходять хтось інший, про жінок, які ніде не працюють, але мають гроші.

Повернувшись додому, хотіла заварити кави. Забула, що кава вийшла ще вчора.

...Кімнатка, в якій я сплю, така маленька, що до неї аж страшно заходити. Щоб підмести в ній, доводиться розбирати ліжко. Тому я підмітаю її лише двічі на місяць.

Обід давно вже готовий, а дітей все ще немає. Жоао, мабуть, таки пішов у кіно. Трохи перекусила й сіла читати. Запитала одного сеньйора, чи це правда, що збираються зносити фавелу, а на цьому місці хочуть прокласти проспект. Він заспокоїв мене, сказавши, що це буде не скоро, бо у муніципалітеті зараз зовсім немає грошей.

...Жоао прийшов з кіно, і я дала йому прокухана. Він утік на вулицю.

3 листопада. ...Знайшла кілька залізяк. Біля газетного кіоска прочитала епіграму, складену якимсь студентом:

Жуселіну відзначається,
Адемар з нас шкуру здирає,
Жаніо життя одбирає,
А палата відвертається, —
Хай народ, мов, відбувається!

Ідучи до міста, я залишила біля будки стрілочника бляшанки і, повертаючись назад, зайшла забрати їх. Стрілочник запитав мене, скільки я за них одержу. Я відповіла, що мало, й почала нарікати, що тепер за брухт платять дуже мало. Стрілочник, як міг, підбавлював мене.

— Замість того, щоб і тут підвищити ціни, вони знизили їх, — обурено зауважив він і погодився зі мною, що життя справді тепер стало дуже дороге. Навіть жінкам доводиться платити більше. Підходиш до них, а вони заламують таку суму, що врешті від усього відмовляєшся.

Я вдала, що не почула цих його останніх слів — страшенно не люблю нахабних людей. Пішла, навіть не подякувавши йому за те, що він стеріг мої банки.

Викупала дітей і поклала їх спати. Помила посуд, потім сіла писати і писала доти, аж поки не здолали втома й сон. Лягла й одразу ж заснула.

Проспала годин зо три й прокинулася від крику надворі. Жоакін Парайба нарікав, що його наречена не хоче залишатися з ним у темряві. Підпускає його до себе тільки вдень.

Погані в тебе наміри до своєї нареченої, — подумала я.

4 листопада. ...Ходила збирати папір. По дорозі додому зупинилася біля газетного кіоска. Якийсь чоловік, що стояв з розкритою газетою в руках, обзивав поліцейських падлюками. На фото, вміщеному в газеті, поліцейський бив якогось старого. Під фото було написано, що цей поліцейський — із департаменту політичного та громадського порядку. Сіла у трамвай... Люди все ще обурюються, що Адемар підвищив ціну за проїзд. Якийсь чоловік сказав, що наші політики — блазні.

Адемар, звичайно, лютує і хоче жорстоко помститися над людьми, щоб показати свою силу. Але, по-моєму, політик повинен бути благодюшніший і не мстивий.

...Повернулася додому вкрай стомлена, боліло все. Вера гралася на вулиці. Ледащо Жоао знову кудись повіявся. Барак відчинений, все валяється на підлозі! Хоча б був боби поставив варитися. З'явився додому аж о пів на сьому. Ну, й перепало ж йому: спочатку я лупцювала його палицею, а коли вона поламалася, взяла пояса. Потім звеліла йому розпалювати вогонь, а сама пошмату-

вала всі номери «Жібі» — не можу спокійно бачити, як його читають діти.

5 листопада. ...Їздила до міста. На квиток не було грошей, і я здала за три крузейро пляшку. На зупинці зустрілася з Тоніньйо доньї Аделаїди, він працює в книгарні Сарайва.

— Бразильські видавці не хочуть друкувати мою писанину, Тоніньйо, бо я бідна і не маю чим їм заплатити. Пошлю свою книгу в Сполучені Штати, — сказала я йому.

Він порадив звернутися в одне видавництво і дав адресу.

...Збирала на вулицях брукхт. Навідалася до доньї Жуліти й попросила їсти. Вона підіграла мені трошки супу, кави й дала шматок хліба. Я була така голодна, що коли попоїла, мені стало погано.

...Зварила дітям на вечерю супу. Вони поспули, і довелося будити їх. Повечерявши, ми всі полягали спати. Мені снилося, що донья Жуліта взяла мене до себе на роботу й платить мені щомісяця чотири тисячі крузейро. Ми з нею також нібито домовилися, що хлопців я здам у притулок, і зі мною житиме тільки Вера.

Прокинулась і не змогла вже заснути до самого ранку. Голодного сон не бере.

Коли Ісус сказав ерусалимським жінкам: «Не плачте наді мною, а плачте самі над собою», — він явно мав на увазі нинішнє тяжке життя бразильського народу. Хіба назвеш його легким, якщо бідняк їсть тільки тоді, коли знайде щось на смітнику, а коли не знайде — лягає спати голодний?

Ви бачили собаку, що крутиться й крутиться, намагаючись схопити себе за хвіст?

Точнісінько так робить уряд Жуселіну Кубічека!

6 листопада. ...Коли прийшла до доньї Жуліти, вже було пів на сьому. Вона дала мені кави. Вера сказала, що хотіла б жити в такому домі. Потім донья Жуліта подала обід, і ми сіли їсти. Вера все смакувала, примовляючи:

— Яке смачне, ах, яке смачне!

...Коли я закінчила роботу, вона дала мені мила, соди, жирів та рису, чудового рису, що буває тільки у багатих людей.

8 листопада. ...Зайшла дещо купити в японця. Взяла кілограм бобів, два — рису та півкілограма цукру; за все заплатила аж сто крузейро! Цукор подорожчав. Поширені тепер слова — дорожчий... подорожчав!..

Згадала рядки вірша Роке, якого він дав мені, щоб я читала, як свій:

Пообіцяють кандидати:

— Настане вже для всіх добробут!

Не доведеться довго й ждати,

Як мук додасться у народу...

...Пішла забрати стару шафу. Одна дівчина з того будинку, де я брала шафу, допо-

могла мені знести її вниз і дала ще матрац. Ніяк не могла поставити шафу на візок.

— Хай вона згорить, ця шафа! — сердився Жоао. — Коли б знав, ні за що не пішов би за нею.

Хазяїн взуттєвої крамниці допоміг мені приладнати шафу на візку. Та коли ми рушили, все полетіло шкереберть. Поруч працювали робітники з електрокомпанії. Один з них кинув мені мотузку. Знову почала вкладати речі на візок. Та в мене нічого не виходило. Зібралися цікаві. Під їхніми поглядами Жоао рознервувався. Я дивилася на робітників електрокомпанії і думала: «Ні, немає мужчин у Бразилії! Швидше б дістатися додому! Здається, я народилася в самому пеклі!»

Поклала матрац у шафу, але так вийшло ще гірше. Робітники байдуже спостерігали мої дії, а я злостилася на них. «Я народилася в цьому світі такою нещасною, що мені годі й чекати від когось допомоги, — думала я. — Та буде край і цим мукам! Я таки приладнаю кляту шафу!» Вже зовсім захекалася, забула й про цікавих, та все-одно нічого не виходило. Аж злякалася, коли почула над самим вухом:

— Чекайте, я все вам зараз поскладаю.

Оглянулася, наді мною стояв досить симпатичний хлопець. Він витяг матрац із шафи, поклав його на візок, зверху поставив шафу і прив'язав, щоб не сповзала.

— Слава справжньому мужчині! — вигукнув Жоао.

...Лаяла в думці сеньйора Мануеля. Та коли він прийшов і сказав: «Добрий вечір», — я одразу забула, що злилася на нього.

— Я лаяла вас, ви не чули? — мирно спитала його.

— Ні, я нічого не чув.

— Я вже дітям казала, чому я не негритянка...

— А хіба ви не негритянка?

— Негритянка, але я б хотіла бути однією з тих сварливих негритянок, щоб побити тебе і пошматувати на тобі одяг.

...Минає кілька днів, а його немає — я починаю клясти його. Думую: прийде сюди — поб'ю його, обшпарю окропом. Та коли він приходить, я стаю лагідною й покірною.

Сеньйор Мануель каже, що хоче одружитися зі мною. А я дивлюся на нього й думаю: цей чоловік не для мене. Він чимось нагадує актора, який збирається вийти на сцену. Мені подобаються чоловіки, що вміють щось робити біля дому. Та коли я з ним, мені здається, що він створений саме для мене.

Зварила рису і поставила на вогонь води, щоб скупатися. Не можу забути, як жінка Полікарпо сказала, що від мене смердить

тріскію. Спробуй, перетягай сотню кілограмів паперу в таку спеку, як сьогодні. Тоді побачиш, чим од тебе запахне.

9 листопада. ...Приготувала дітям сніданок і пішла прати. На річці була вже Дорка і ще одна стара жінка звідкись з півночі. Стара розповіла, що вже три дні її невістка не може народити дитину. У лікарні їй не дали місця, викликали поліцейську машину, щоб хоч якось добитися до лікарні.

— Сан-Паулу, — це нора, а не місто. На півночі такого б ніколи не допустили.

— Але ви не на півночі, і вам треба шукати лікарню.

...Луїс багато вторгує на базарі, але на жінку не хоче витратити гроші. Економить, щоб виїхати на північ.

12 листопада. Треба йти з барака, але в мене зовсім нема сил. Помила посуд, підмела, позастеляла ліжка. Аж жажнулася, скільки бліх у бараці. Коли ходила по воду, розповіла доньї Анжеліні сон. Приснилося мені, ніби я купила дуже гарну ділянку, та не хотіла туди переселятися, бо це було на березі моря: боялася, щоб діти не потопилися. Донья Анжеліна сказала, що тільки уві сні ми й можемо купувати собі ділянки. А які пальми там над морем!.. О, як це було гарно! Лише у сні я можу бачити щось прекрасне.

Донья Анжеліна молодець, сказала чисту правду. Так, бразильський народ щасливий тільки уві сні.

14 листопада. Встала о п'ятій і пішла по воду. Біля колонки стояли тільки чоловіки. Вони спокійно брали воду в свої бляшанки і йшли. Що б тут робилося, якби це були жінки...

15 листопада. День сьогодні ясний для всіх, бо немає диму над заводами, що застеляє небо, мов чорна хмара.

17 листопада. ...І. та С. — справжні повії. За ними волочиться зо два десятка чоловіків, переважно підлітків. Це — підлість.

На вулиці Порто живе один дуже хворобливий юнак. Він завжди жовтий і такий худий, що здається ходячим скелетом. Мати змушує його лежати в ліжку, бо він зовсім слабкий і його стомлює навіть ходіння. Він виходить з матір'ю тільки просити милостиню. З цього вони й живуть. Кожен пожаліє нещасного і щось дасть.

Та навіть цей волочиться за І. та С. Розбещують п'ятнадцяти-шістнадцятирічних хлопчаків. Мабуть, повідомлю владі.

...Недавно бачила дівчат з кондитерської фабрики — такі славні, чистенькі. І. та С. теж могли б працювати. Їм немає ще вісімнадцяти років, а їх уже засмоктало житейське болото.

Сьогодні мені сумно. Бог мав би дати веселу вдачу поетові!

...Вибігла Пітіта, а за нею чоловік. Пітіта була майже гола. Вона відбігла трохи, зупинилася, вхопила камінь і жбурнула ним у Жоакіна. Він відхилився і камінь врізався в стіну над самісінькою головою Терезіни. «Ця може вважати, що повернулася з того світу», — подумала я.

І пішли балачки.

Франсіска заявила, що Жоакін нічого не вартий. Він тільки й уміє, що дітей плодити. А Лейла крикнула, що Пітіта посварилася з Жоакіном, бо той спить з І. Взагалі про І. зараз багато балачок у фавелі. Вона покинула чоловіка.

...Лейла під час сварок спалахує, як суха губка від іскри. Вона розставляє пастки, заплутує всіх, кого може, наче павук у павутиння.

...Коли Пітіта з кимось заведеться, виходить дивитися майже вся фавела. Важко уявити щось вульгарніше за це видовище. Діти почали кричати, щоб Петіта вище підняла спідницю, і я пішла з вулиці. Лежала вже в ліжку, а Пітіта все ще лаялася. Отак діти пізнають усі брудні сторони відносин чоловіка з жінкою. І це вони надовго запам'ятовують. Дуже шкода наших дітей, що живуть на цьому гидкому звалищі.

20 листопада. ...Виглянула на небо, здається, буде дощ. Встала, напилася кави й почала підмітати барак. Побачила жінок, які з цікавістю дивилися на річку. Пішла й собі глянути, що там. По дорозі перестріла мене Жуана Беніто і дала мені помідорів. Яюсь я дала їй трохи цибулі, тепер у неї є помідори, і вона захотіла віддячити мені. Веру з помідорами одіслала в барак, а сама пішла до жінок.

— Там, на річці, плаває дитина, — сказали вони.

Кинулася до річки, думаючи, як врятувати дитину. Підбігла до води, придивилася, а то ніяка не дитина, а порожня коробка з-під сиру. Повернулася до барака й сіла писати.

21 листопада. ...Побачила юрбу людей біля барака Лейли і собі підійшла туди. Запитала донью Камілу, що сталося.

— Померла дівчинка, — відповіла вона.

— А чому вона померла?

— А хто його знає.

...Лягла спати. Прокинулася від крику під моїм вікном. Галасували Іда й Амалія. Лаялись вони почали ще у Лейли, незважаючи навіть на те, що там лежить небіжчиця. Жоакін попросив їх вийти. Вони подалися на вулицю, і баталія триває.

...Сьогодні вранці розмовляли з португальцем Жоакіном про те, що дочка доньї Маркіти не вчиться читати.

— Нічого, зате різну гидоту вони вивчають і без учителя, — сказав він.

Я засміялася й додала:

— Португальська мова тут ні до чого!

З вікна мені видно мертву дочку Лейли. Місячне сяйво летить на землю. Ніч тепла. Жителі фавели збуджені. Хтось грає на саксофоні, хтось співає. Ніякої тобі шани до душі померлої! Більше схоже на гульбище. Уже прочитали молитву над дочкою Лейли. Труна біла-біла...

Намагаюся заснути, хоч навколо гармидер. Тут і смерть — привід для веселощів.

22 листопада. Встала о п'ятій і пішла по воду. Проходячи повз барак Лейли, побачила між цими бродягами Жозе до Пінью. А він непоганий хлопець...

Люди кажуть, що то було не моління над тілом дочки Лейли, а блюзнірство. Лейлина компанія всю ніч товклася по фавелі, й ніхто не міг спати.

...Прибув катафалк. Лейла голосно плаче. Відколи померло дитя, вона п'є не перестаючи.

Дивуюся з жителів фавели: вони п'ють, коли веселі, п'ють, коли їм сумно.

23 листопада. Зібрала брукхт, щоб віднести на склад. Ходила двічі. Отримала сто сімдесят вісім крузейро. Подзвонила в «Фальяс»¹, щоб вони прислали у фавелу репортерів — виганяти циган, які стали тут табором. Цигани загиджують вулицю, цілу ніч не дають спати тим, хто живе поблизу, вони дуже жорстокі, їх бояться навіть жителі фавели. Але я їм наперед сказала, що зі мною жартувати небезпечно.

Їхні дівчата зовсім безсоромні, ходять мало не голі, а тутешні бродяги сидять і не зводять з них очей. Коли хтось в'язне до молодих циганок, старші обурюються. Але ж вони самі розпалюють низькі інстинкти. Мені здається, що я вже бачу поєдинок між циганами і нашими з фавели.

Краще хай тут будуть наші бездомні, ніж цигани.

26 листопада. ...Йшла по воду повз те місце, де стояли табором цигани. Вони пробули тут тільки три дні, але за цей час усім в'їлися в печінки.

Бридкі люди. Кругом бруд, сміття, сморід...

27 листопада. ...Яка я рада, що мої діти добре вчаться. Вони все легко засвоюють. Жозе каже мені, що буде великою людиною і що я називатиму його сеньйором Жозе. Він мріє переселитися з фавели в комфортабельний будинок.

...Віднесла папір, одержала п'ятдесят п'ять крузейро. Повертаючись у фавелу, зустріла жінку, виселену з квартири муніципалітетом. Як важко слухати скарги бідняка!

Щоб якимось підбадьорити жінку, я сказала,

що читала в біблій, як бог обіцяв повернутися на землю і навести тут лад.

— Коли ж це буде, донья Кароліно? — запитала вона з надією в голосі. — Як би то було добре! А я, дурна, вже хотіла накласти на себе руки.

Я довгенько умовляла її, щоб вона мала терпіння й чекала, коли прийде Ісус Христос на землю й розсудить добрих і злих, праведних і грішних.

— Тоді я ще поживу! — посміхнулася нещасна.

...Коли жінка трохи підбадьорилася, я попрощалася з нею. Поправляючи мішок на голові, глянула перед себе й побачила полу-м'яно-червоні квіти.

Вони такі ж пекучо-багряні, як і печаль у серці голодного бразильця.

28 листопада. Пішла по воду. Біля колонки була тільки дочка Т., жінка, що часто вагітніє, і ніхто не знає, від кого. Сама вона каже, що діти однаково залишаються дітьми своїх батьків.

29 листопада. ...Коли я пішла спати, була одинадцята година. Та почали голосно лягтися дві жінки. Чути було і голос Лалао. Він уже вийшов з тюрми, відсидів три доби за качку, вкрадену в Пауло. Тепер, певно, йому вже не схочеться сусідової качки.

30 листопада. ...Побачила хлоп'я, що кульгало на одну ногу. Підійшла, подивилася — в ногу вп'ялася колючка. Взяла шпильку, витягла колючку, і хлоп'я весело побігло до батька.

А на мене воно глянуло з такою вдячністю, що я подумала: «Я маю ще одного друга!»

5 грудня. ...Лейла розповіла мені, що донью Д. арештували, бо чоловік піймав її на гарячому з одним байяцем, з тим, що має два золотих зуба.

...Сьогодні відремонтувала радіоприймач і слухала радіо аж до дванадцятої години, особливо музику. Орландо підключив світло, тепер я маю платити сімдесят п'ять крузейро на місяць, бо він бере двадцять п'ять крузейро за підключення.

6 грудня. Встала о четвертій, ввімкнула радіо, щоб послухати ранкову музику.

...Аж злякалася, коли почула від дітей, що син сеньйора Жоакіна прийшов до школи п'яний. Хлопчакові тільки дванадцять років. Весь день сьогодні якийсь сумний.

8 грудня. ...Вранці прийшов служити месу священик. Учора він приїхав з своєю пересувною молитовнею і під час проповіді говорив, що фавелянам треба мати дітей. А навіщо злидареві діти? Щоб вони теж бідували і бідняків було ще більше? На мою думку, коли хто й повинен мати більше дітей, то це багаті, бо вони можуть дати ди-

1. Одна з найбільших газет Сан-Паулу.

тині все потрібне їй. У багатих дитина ніколи не голодуватиме.

Коли в фавелі з'являється пересувна молитовня, часто спалахують суперечки про релігію. Ось і зараз жінки розповідають, що падре сказав, коли вони матимуть дітей і їм потрібен буде хліб, то вони можуть приходити за ним до церкви.

Сеньйор вікарій, мабуть, вважає, що дітям бідняків досить самого тільки хліба. І що вони не одягаються, і не взуваються...

11 грудня. ...Я скаржилася доньці Марії дос Гоельяс, що моїх заробітків не вистачає навіть на їжу для дітей. У них немає одягу, взуття. Я ж не знаю й хвилини перепочинку, збираю, збираю, що тільки може дати якусь копійку, а злидні невідступно сидять на нашій шії.

Донья Марія сказала, що вона взагалі не має ніякої радості від життя.

— Ми так голодні й сконасемо! — сказала я їй.

13 грудня. Ота жінка з півночі скаржилася, що її діти змушені податися десь вглиб країни, бо тут, у Сан-Паулу, не можуть знайти роботи. Поїдуть збирати бавовну. Я поспівчувала їм, бо мені вже доводилося збирати бавовну, і я знаю, що це за робота.

14 грудня. ...Вранці була меса. Падре умовляв нас не пиячити, бо той, хто п'є, втрачає розум. Радив нам вгамовувати спрагу лимонадом або водою. На месу прийшло небагато людей. Падре казав, що йому приємно бути серед нас.

Навряд чи радів би так падре, якби йому довелось жити з нами.

16 грудня. ...Розмовляючи з сеньйором Венансіо, я раптом побачила огидну сценку: жінка мулата, що живе навпроти сеньйора А., чіплялася до Жоао, що з двома золотими зубами.

18 грудня. ...Бачачи, що я пишу, вона мене запитала:

— Донья Кароліно, а ви про мене теж написали? Дайте мені почитати!

— Ні, я мушу дати цю книгу сеньйору Аудаліо Дантасу, і він надрукує її.

— А що тут є про мене?

— Тут описано той день, коли ви посварилися з Арміном і вибігли на вулицю голою.

Це їй не сподобалось, і вона сердито кинула:

— Думаєте, що ви щось виграєте на цьому?

...Вирішила йти додому, бо коли глянула на небо, там уже збиралися хмари, і от-от міг початися дощ.

19 грудня. ...Прокинулася від болю в животі, дуже нудило. От лихо — хвора, а дітям і в рот нічого кинути. Послала Жоао продати ганчір'я й брухт.

Приніс двадцять три крузейро, а цього мало навіть на суп. Що то за каторга — жити в фавелі! Видно, кінець мені сьогодні. Та ось стало легше, і я сіла в ліжку. Думки про смерть уже розвіялись, і я почала складати плани на майбутнє.

...Сьогодні не виходила збирати папір, хай буде що буде. На все воля господня.

20 грудня. ...Старі люди кажуть, коли настане кінець світу, то людям буде вже усе байдуже. А мені здається, що це просто балачки і що людина ніколи не втратить любові до життя. Нам, людям, сьятимуть зорі з неба, світитиме сонце, що дає нам тепло, випадатимуть дощі, щоб дати нам хліб насущний.

...Збиралася лягти, як прийшла Дока, почала просити мене піти до сеньйора Мануеля і поговорити з ним, бо, мовляв, телевизор, якого він недавно купив, забирає всю електроенергію, і фавела залишається без світла. Я цьому не повірила, бо телевизор саме був включений. Та й взагалі я не вірю різним побрехенькам, що їх плетуть про сеньйора Мануеля. Він найбагатіша людина в фавелі. Дев'ять років живе тут і завжди знає дорогу лише з дому і на роботу. Ще ніхто не чув, щоб він з кимось лаявся або мав справу з поліцією. Він працює в графа Франсіско Матаріцо і заробляє найбільше в фавелі.

24 грудня. ...Сьогодні мені щастить, — на вулицях багато паперу. О п'ятій годині я збиралася сама, збрала дітей і ми пішли в духовний центр «Божественний учитель» за різдвяними пожертвуваннями. Почула вигуки: «Дають картки!» — побігла й собі. На вулиці жителі фавели оточили автомобіль, звідусіль бігли ще люди, щоб теж одержати картки. В автомобілі сидів тільки шофер.

— Мені, дайте мені одну! — тяглися до нього руки.

— Відійдіть, бо ви каляєте машину! — кричав шофер.

— Що ви роздаєте? — запитала я його.

— Я привіз сюди одного чоловіка і не знаю, чого вони хочуть від мене.

— На різдво сюди часто приїздять роздавати подарунки. От вони й вирішили, що ви теж з тих.

— Ніколи більше не поїду сюди на різдво, — крикнув шофер, дивлячись на нас з відразою.

...Коли ми прийшли в духовний центр, там уже стояла довжелезна черга. Десятеро дітей якоїсь жінки просили хліба. Донья Марія Прета дала їм п'ятнадцять крузейро, і жінка одразу ж пішла по хліб.

Сеньйор Пінейро, достойний голова духовного центру, вийшов поговорити з прохачами. Проходив якийсь сеньйор, зупинився і, дивлячись на нас, промовив:

— Невже ви люди з цього світу?

Мене це насмішило, і я відповіла:

— Звичайно, в цьому дранті ми маємо страшний вигляд, але ми такі ж люди, як і ви.

Оглянулася на натовп, щоб пересвідчитись, чи справді ми вже такою мірою втратили людську подобу, що декому нагадуємо привидів з того світу. А чоловік той ще якийсь час стояв, дивився на мене і посміхався. Нарешті надійшла наша черга, у мене був дев'яностий номер. Давали одяг, чай, картоплю, рис і боби. Сеньйор Пінейра запросив мене до себе.

25 грудня. ...Зайшов Жоао й поскаржився, що в нього болить живіт. Я догадалася: він їв гнилі кавуни. Сьогодні їх викинули біля річки цілу машину.

Не знаю, навіщо ці бездушні комерсанти викидають біля фавели зіпсовані продукти. Хіба для того, щоб наші діти бачили і їли їх?

...Мені здається, торгаші Сан-Паулу розважаються, бачачи муки простого народу, як цезар колись розважався, катуючи християн. Тільки теперішній цезар винахідливіший за свого древнього попередника. Тоді християн переслідували за віру, а нас тепер переслідують за голод!

В ті далекі часи, коли хтось не хотів помирати, він зрікався Христа.

Але ми не можемо відмовитися від їжі.

26 грудня. ...Сеньйора, що живе на вулиці Пауліно Гімараес у будинку номер триста вісім, дала Вері ляльку. Коли ми проходили повз цей будинок, сеньйора покликкала Веру, кажучи, що давно ждала її.

— Ось зараз вона дасть мені ляльку, — сказала Вера.

— А мені здається, вона дасть нам хліба, — відповіла я їй.

Вера з нетерпінням чекала, поки повернеться сеньйора. Незабаром вона вийшла з лялькою в руках.

— Я ж казала, я вгадала! — зраділа Вера і побігла сеньйорі назустріч. Потім довго дякувала, кажучи, що дівчатка з фавели здиртимуть їй і що вона щодня проситиме у бога щастя сеньйорі. Вона ляльку теж навчить молитися, а тоді поведе на месу, щоб та помолилася за добру сеньйору, попросила для неї раю на небі, а також щоб сеньйора не знала ніяких хвороб.

27 грудня. Втомилася писати й лягла. Розбудив мене якийсь чоловічий голос, що кликав донью Марію.

Вставати мені не хотілося, я лежала, намагаючись не звертати уваги на шум. Та голос не вгавав:

— Вона сказала, що живе в дев'ятому номері.

Уже сердячись, я підвелася й пішла глянути, хто це такий настирливий. Виявилось,

прийшов сеньйор Даріо, з яким я познайомилася під час виборів. Запросила його зайти, хоч мені було дуже незручно, що в бараку такий розгардіяш.

...Сеньйор Даріо вжахнувся, що я живу в таких поганих умовах. Взагалі його все тут дивувало. Та йому слід знати, що фавела — звалище Сан-Паулу, а я — житель фавели.

28 грудня. ...Розпалила вогонь, поставила грітися воду і почала мити посуд і прибирати в бараці. Знайшла дохлого щура. Я вже кілька днів ганялася за ним, поставила пастку. Видно, його задушила чорна кішка сеньйора Антоніо Сапалейро.

Кіт — мудрець. Він ні до кого надто не прив'язується і нікому не дозволяє себе скорити. А коли йде собі й не повертається, то цим доводить, що в нього своя гордість. Я заговорила про ката, бо дуже була задоволена, що він задушив щура, який нищив мої книги.

29 грудня. Вийшла з Жоао, Верою й Жозе. Жоао поніс ремонтувати радіоприймач. На вулиці Педро Вісенто сторож складу порадив мені піти на берег річки, там можна набирати паперових мішків.

Подякувавши сторожеві, пішла до річки. Тут валялися подерті мішки з рисом, який, довго лежачи на складах, зіпсувався.

«Чому білі люди такі недобрі? — думала. — У них є гроші, а вони все скуповують і ховають на склади. Граються з народом, як кішка з мишею».

30 грудня. ...Прийшла прати білизну, зустріла жінок, які хвалили Марію, подружку байянця. Вона таки розійшлася із попереднім коханцем і пішла до іншого байянця, свого сусіда.

31 грудня. ...Сиджу й пишу. Діти гралися м'ячем біля барака. Сусіди почали їх проганяти. Коли їхні діти граються, я нічого їм не кажу. Та й чого б мені чіплятися до дітей — у мене немає шибок, а дерев'яної стіни м'яч не проб'є.

...Жозе й Жоао ганяли м'яч Тоніко. Він підскочив і перелетів на подвір'я до Віктора. А дружина Віктора проколола м'яч. Діти почали кричати. Тоді вона схопила пістолет і кинулась за хлопцями.

А якби пістолет вистрелив!

...Поки що не лягатиму, хочу послухати радіо. Заходила до одного цигана, що живе тут. Пожаліла його, бо він спить на землі, і пообіцяла віддати одне своє ліжко. Сказала, щоб прийшов, коли стемніє, бо підуть плітки. Жінки зробили б з цього сенсацію. Тут у всіх язики просто сверблять.

Циган прийшов уночі. Він сказав, що хоче осісти на одному місці, щоб віддати дітей до школи. Потім заявив, що я йому ду-

же подобаюся і просив жити з ним або вийти за нього заміж.

Коли він мене обняв і поцілував, я побачила, що в нього в роті повно золотих зубів. Ми обмінялися подарунками. Я йому дала одяг і цукерок для дітей, а він мені парфумів і трохи перцю. Ми говорили про мистецтво й музику.

Якщо я вийду за нього заміж, говорить циган, то він забере мене з фавели. Я відповіла, що не зможу мандрувати з табором, та циган переконував, що мандрівне життя поетичне. Він казав, що любов цигана велика, як море, і гаряча, як сонце.

Єдине, чого мені бракувало ще: стати на старості циганкою. Але між нами є духовна близькість. Циган навіть не хотів іти з мого барака. Та і я, коли б могла, то не випустила б його. Запросила приходити слухати радіо. Циган допитувався, чи є зараз хто у мене. Я відповіла, що не знаю, бо життя моє страшенно заплутане. Він любить читати, і я дала йому книжок.

Пішла глянути, як стало в цигановому бараці після того, як він поставив ліжко. Та незабаром прийшов Жоао і почав кликати мене, кажучи, що я дуже довго сиджу в цигана.

Фавела гуляє. Її жителі радіють що прожили ще один рік.

Сьогодні одна жінка з півночі пішла в лікарню родити. Дитина народилася мертва, і вона сама в поганому стані. Мати породилась плаче, бо це її єдина дочка.

А у Віктора сьогодні гуляння...

1 січня 1959 року. Встала о четвертій годині і пішла по воду. Потім прала білизну. Обід не варила, бо немає рису. Увечері приготую боби з макаронами. Діти нічого не їли. Лягла, бо дуже хотілося спати. Була вже дев'ята година вечора, як розбудив мене Жоао, щоб я відчинила йому.

Сумний сьогодні день.

4 січня. ...Раніше я часто співала. А тепер не можу, бо радість покинула мене і сум гризе серце. А в фавелу щодня прибувають нові бідаки, підселяються до якого-небудь родича й так живуть купою.

Ірено — нещасний чоловік, у нього анемія. Він вічно розшукує свою жінку, а вона його не любить. Ірено розповідав мені, що теща підбурює його проти власної дочки. Живе він зараз у брата. До того пробув кілька днів у сестри, але пішов звідти, бо йому почали натякати, що він об'їдає їх.

Ірено каже, що йому вже надокучило життя — воно тяжке навіть для здорового...

5 січня. ...Іде дощ, і я просто божеволію: з даху тече просто на ліжко. Барак вкритий

картоном, який зовсім розлізся. Вода на вулиці прибуває, вже позаливало двори по всій фавелі.

6 січня. Встала о четвертій, увімкнула радіо й пішла по воду. Яка мука — вранці босоніж шльопати по холодній воді! Але й інші живуть не краще. Чоловіки йдуть на роботу і несуть взуття в руках. Матері не випускають дітей з дому. А дітям так кортить полізти в воду! Люди жартують, кажуть, що фавела стала плавучим ковчегом, називають її Паулійською Венецією.

...Писала, коли прийшов син цигана і казав, що мене кличе батько. Пішла довідатись, чого він хоче. А він почав нарікати на життя, бо тут, у Сан-Паулу, ніяк не може знайти роботу. Казав, що повернеться в Ріо, там жити легше. Я заперечувала: тут легше можна заробити гроші.

— В Ріо можна більше заробити! — наполягав він на своєму. — Там я давав раду дітям, торгував м'ясом і заробляв добрі гроші.

Я вже знаю, що коли циган починає на щось скаржитись, то він говоритиме годинами, аж поки йому не запропонують грошей. Ні, від дружби з циганом мало користі.

...Коли хотіла вже йти, циган почав просити, щоб я не покидала його. Та я його не послухалася.

Купила рису, кави й мила, потім зайшла за м'ясом у «Бом Жардім». Коли заходила в магазин, касирка неприязно глянула на мене.

— Є жир? — запитала я її.

— Нема!

— А м'ясо?

— Теж нема!

Слідом за мною зайшов якийсь японець і теж запитав, чи є жир.

Касирка почекала, поки я вийду і запобігливо відповіла:

— Є, скільки вам?

Повернулась у фавелу дуже сердита. Виходить, навіть гроші наші нічого не варті. Чекай, я ж тобі покажу, я провчу тебе, нахабо! — думала всю дорогу.

7 січня. ...Сьогодні зварила рис, боби та ще й підсмажила яечню. Яка була радість! Послухавши мене, можна зробити висновок, що в Бразилії нічого їсти. Це зовсім не так. Тільки ціни не дозволяють нам купувати, що потрібно. У вітринах роками лежить тріска і чекає покупця, аж мухи засиджують її. А коли тріска псується, торговці викидають її на звалище, перед тим поливши рибу креоліном, щоб навіть там злидар не зміг підібрати її й з'їсти. Мої діти ще не пробували, яка та тріска.

— Купіть, мамо! — просять вони завжди, проходячи повз вітрини.

Легко сказати, купіть! Сто вісімдесят крузейро кілограм! Та бог допоможе, і я ще, поки помру, куплю вам тріски!

10 січня. ...Приходив сеньйор Мануель. Він запитав, чи часто зустрічаюся я з циганом. Відповіла йому, що коли хочу, тоді й зустрічаюся і що циган має ділянку в Осаскі; коли знесуть фавелу і мені нікуди буде податися, поїду на цю ділянку. Сказала, що циган мене поважає і, якби я того хотіла, то жив би зі мною.

Сеньйор Мануель розсердився і заявив, що більше не прийде до мене і що я можу кохатися зі своїм циганом.

А мені подобається в циганові спокій і діловитість, чого немає в сеньйора Мануеля. Сеньйор Мануель хвалився, що більше не прийде.

Побачимо...

11 січня. ...Мені не подобається мій теперішній легковажний настрій, у мене починає йти обертом голова. Циган збиває мене з пантелику. Та я борюся з цими почуттями. Помічаю, що він, зустрівши мене, стає дуже веселим. А в мене таке відчуття, наче в того каліки, що все життя озубав лише один черевик і стрибав на одній нозі, а тут раптом почав ставати на другу.

Не раз доводилося чути багато поганого про циган. Та цей не такий, він благородніший. Ні, цей циган, здається, хоче полонити моє серце. Спочатку я уникала його. А тепер, що міцнішою стає наша дружба, то більше радості дають мені зустрічі з ним. Якщо він покине мене, я страждатиму. О, якби я могла з'єднати свою долю з його!

У нього двоє дітей. Хлопчик не відстає від мене й на крок. Коли я йду прати, проводить мене до річки й сидить там, поки я не кінчу свою роботу. Дітлахи з фавели, бачачи нас, сміються. Та, подобаючись хлопчикові, я можу завоювати серце його батька.

Звуть цигана Раймундо. Він народився в столиці Байї. Раймундо дуже схожий на Кастро Альвеса¹, у нього теж брови зрослися над переніссям.

12 січня. ...Приготувала вечерю, нагодувала дітей. Прийшла Розаліна і попросила трохи бобів. Зайшов і сеньйор Раймундо за дітьми. Дивився, як вони їдять. Хотіла дати йому поїсти, та він узяв тільки одну сардинку, запитавши, чи не з перцем вона. Я не кладу перець у їжу для дітей.

Мені хотілося обняти його, але ж ми були не самі. Мені так хороше, коли він поруч. Мабуть, з цим чоловіком і каторга була б нестрашна.

1. Видатний бразильський поет.

Дала й Розаліні сардину й бобів. Йдучи додому, Раймундо сказав, що, коли знищать фавелу, він мене прийме з радістю. Та мене засмутило, що таке ж запрошення одержала й Розаліна. Я не егоїстка, просто в мені прокидаються ревності. Він пішов, а я подумала, що Раймундо ненадійний чоловік, в його жилах тече циганська кров. Та якщо цей циган коли-небудь стане моїм, я вже зумію вдержати його біля себе.

14 січня. ...Ходила по вулицях, була в доньї Жуліті. Зайшла в Червоний Хрест, щоб одержати гроші за бляшанки. Додому повернулася саме перед дощем. Сеньйор Раймундо прислав за мною свою дочку. Він сказав, що їде до Вольта Редонда. Здається, я дуже звикла до нього. Сказала, що не маю часу, бо треба писати, і попрощалася.

15 січня. ...Встала о четвертій, принесла води і ввімкнула радіо, щоб послухати музику.

...Хоч сеньйор Мануель і казав, що більше не прийде, але прийшов-таки. Брів до мого барака через воду, аж застудився.

Сьогодні я задоволена, бо заробила грошей. Підрахувала— триста крузейро! Отже, куплю м'яса. А коли тепер бідняк купує м'ясо, то радошам його немає меж.

16 січня. ...Ходила на пошту, забрала свій рукопис, що надійшов із Сполучених Штатів. Повернулася в фавелу вся розбита, «Рідер Дайджест» не прийняв мого рукопису. Це тяжкий удар для того, хто пише й на щось сподівається.

Щоб трохи розвіяти гнітючий настрій, що фіолетовим¹ саваном огорнув мою душу, вирішила піти до цигана. Забрала зошит, чорнильницю й пішла туди. Я розповіла йому, що одержала з пошти свої рукописи і тепер, мабуть, знищу їх.

Спочатку він розповідав про свої пригоди, а потім сказав, що виїздить у Вольта Редонда і житиме там у домі чотирнадцятилітньої дівчини, яка зараз із ним. Мені не сподобалося, як він дивився на дівчину, що крутилася тут-таки. Невже він думає жити з нею?

До барака зайшли мої діти, а він все ще лежав на підлозі. Я запитала, чи є в нього кинджал.

— Ні, — відповів він, — я віддаю перевагу пістолетові, хоча б такому, як оцей.

І показав пістолет.

Я не люблю зброї, а він дав пістолет Жоао — подивитися.

— Ми мужчини, а мужчина мусить уміти користуватися такими речами, — сказав він йому.

1. Національний траурний колір.

Циган попросив Жоао нікому нічого не розповідати, бо, мовляв, не хоче, щоб у фавелі знали, що в нього є зброя.

— Я показую це вашій мамі, — сказав він, — бо знаю, що подобається їй. А коли мужчина подобається жінці, то вона не викаже його. Купив я цей пістолет ще коли був солдатом.

— А ви були солдатом?

— Так, у Байї. Але скинув мундир, бо за це дуже мало платили.

І показав мені фотокартку, на якій він був у військовій уніформі. Коли я підвелася, щоб іти, він затримав мене і попросив зварити каву. Дівчина сказала, що немає цукру. Я послала Жоао за цукром і маслом, а циган свого сина — за хлібом.

— Я ніколи не обідав без м'яса, — сказав він мені, — я ніколи не їв хліба без масла. А тут, у цьому бараці, я змушений їсти все. Цей барак...

Він не договорив, бо повернувся син з хлібом. Зайшов і Жозе. Хлопці почали за щось сваритися, а циган, щоб помирити їх, сказав, що ми всі брати і нам треба жити в злагоді.

— Я йому не брат! — заперечив Жозе.

— Ви брати від Адама і Єви.

Він схопив Жозе на руки й хотів посадити поруч себе на підлозі. Та Жозе вирвався й вибіг з барака.

Я весь час сиділа, схилившись над зошитом, і писала. Коли підвела голову, побачила, що циган не зводить очей з дівчини. Мені не сподобався цей хтивий погляд.

...Я в думках картала підлого цигана, який зловживає своєю вродою. Він знає, що подобається жінкам, дурить молоденьких дівчаток, обіцяючи одружитися з ними, і, вдовольнивши свою хіть, кидає їх. Тепер я розумію, що означали оті погляди на дівчину. Це буде мені наукою. Ніколи ні в чиему домі я не залишатиму Веру, що б там не було.

Глянула на цигана. Справді, в нього дуже гарне обличчя, але зараз у мене воно викликає відразу. За цим обличчям ангела ховається душа диявола. Прийшла в свій барак. Коли клала зошит на стіл, відчула, що хтось торкнувся моєї спини. Це був циган. Він міцно обняв мене й поцілував.

— Я йду, — сказав він. — Залишаю тобі мій одяг, випери його. Коли повернуся, подарую тобі швейну машинку. А ти думатимеш про мене, я знаю, тобі бракуватиме мене. Я буду жаданим гостем твого серця. Та не сумуй, ти ще будеш у моїх обіймах.

Поки він мене обіймав, я думала: цьо-

му чортові давно вже слід сидіти за ґратами.

— Я прийду до тебе цієї ночі, — сказав циган прощаючись. — Ми вдвох ляжемо на цьому ліжку, а моя сестра спатиме в кімнатці поруч.

— Я ні з ким не лягаю в ліжку, коли поруч діти.

Він глянув на мене і сказав:

— От дурна! Діти лягають і одразу ж засинають.

І він пішов. А я думала про дівчинку, яку циган називав своєю сестрою, а сам пас очима, коли вона проходила біля нього. Тепер мені зрозуміло — йому не вперше зводити дівчаток.

Циган завжди шукав їх. Він хотів звести Дірсе, та це йому не вдалося, бо близько до неї його не допустили. Його врода, наче солод, на який летять бджоли.

Він обіцяв повернутися. То, може, передати його в обійми сеньйора Закону? Вийшла покликати Жозе. Циган стояв біля вікна, а перед ним викручувалася Пітіта.

— Перед вашою вродою не встоїш, та вас, здається, ми не дуже цікавимо, — сказала вона і блиснула своїм сороміцьким тілом.

Діти, що бачили це, стали серйозними. А циган розсміявся. Зготувала вечерю й пішла шукати Веру. Вона була з циганом у магазині. Він купив своїм і моїм дітям цукерок і вареної ковбаси. Переказав Жозе, що не прийде ночувати. Ну, то й добре.

Був сеньйор Мануель, та, зрозумівши, що мені не до нього, одразу ж пішов. Лягла сердита на Жозе: все ще пропадає на вулиці. Прокинулась опівночі — сина й досі не було в бараці. Сьогодні і вночі нема спокою. Нарешті прийшов Жозе і почав стукати у двері. Крикнула йому, що не пущу. Тоді він сів під дверима й заплакав. Відчинила. Була вже друга година. Помила Жозе, розігріла їжу, він повечеряв і ліг. Після всього не змогла заснути. Думала, коли повернеться циган, я віддам його в руки сеньйора Закону. Сеньйор Закон посадить його за ґрати, і циган матиме змогу подумати над тим, яка я дурна.

Він обіцяв мені подарунок, а я йому теж подарую — великого гарбуза.

17 січня. Прокинулась о четвертій годині, бо в сусіда заговорило радіо. Сіла писати. Теж увімкнула радіо, щоб послухати нічну музику. З голови не йшов циган, що виявився гіршим за будь-якого негра... Нікому не раджу дружити з циганами.

Розпалила вогонь, помила посуд, пішла по воду. Зустрілася з сеньйором Аделіно і запитала про цигана.

— Він побився з чоловіком моєї сестри. А почалося з того, що циган назвав себе байянцем, а мій зять розсердився і крикнув:

— Який ти байянець! Ти — циган! Я от байянець!

...Ходила до доньї Жуліти. Вона мені дала поїсти. Коли наїлася, ще більше засмутилась. Все було таке смачне — суп, м'ясо і все інше, — а коли голодний смачно їсть, у нього паморочиться голова.

Донья Жуліта говорила, що я сумую за циганом.

20 січня. Пролежала цілий день. Полегшало тільки після того, як усе вирзала. Пішла по воду. Жоао зрадив, що я встала, і все допитувався, чи легше мені. Знову запаморочилося в голові, і я лягла.

...Діти бояться, щоб я не померла. Вони навіть не залишають мене на самоті. Коли одне кудись іде, то друге сидить біля мене.

— Ми весь час будемо біля вас, і коли прийде сюди смерть, проженемо її, — кажуть вони мені.

Останнім часом діти зовсім засмутились. Чула, як вони тихо говорили:

— Якщо мама помре, то нас заберуть в дім для сиріт.

А Жозе питав мене, чи люди бачать смерть, коли вона приходить. Вера просила, щоб я поспівала їй.

...Жозе ходив на ринок. Назгортав пшона, назбирав помідорів, приніс синій баклажан. Я пообідала, і мені полегшало. Коли стогну, діти плачуть. Вони не хочуть іти в притулок. Жозе сказав мені:

— А знаєте, мамо, коли за вами прийде смерть, я проситиму, щоб вона не забирала вас, поки ми не виростемо.

...Заспокоюючи їх, говорила, що не помру. Діти раділи і йшли гратися. Заходив провідати мене сеньйор Мануель. Мені це було приємно.

3 лютого. Не писала останніми днями — хворіла. Зараз коротенько запишу, що сталося за цей час. Зайшла Фернанда і почала розпитувати, чи не знаю я, де циган. Це все одно, що вона запитала б мене, де вітер спочиває. Фернанда сказала, що циган дуже вродливий і що вона заходила до нього купувати перець тільки для того, щоб подивитися на нього...

В ті дні, коли я хворіла, сеньйор Мануель не залишав мене без грошей.

...Сеньйор Мануель каже, що циган добре робить, зводячи чотирнадцятилітніх дівчат. Хай не вірять йому.

В ці дні я трохи писала. В одному з віршів є такі рядки:

Не жди, що кохання повернеться знов,
Місця у серці для тебе немає, —
Там ненависть ти вже посіяв давно,
Коріння вона усе глибше пускає.

15 лютого. Сьогодні мені краще. Навіть сміюся. Особливо мене розсмішила сварка, що була в фавелі. Цієї ночі знаменита Лейла почала ображати байянця сеньйора Вальдемара. Лаялися до другої години. Нарешті він не витримав і хотів відлупцювати її. Кинувся до барака і почав ламати двері. Лейла вискочила у вікно, та зачепилася ногою за підвіконня, і той її зловив.

...Сьогодні Орlando Лопес прийшов одержати плату за світло. Хоче, щоб я заплатила й за праску. Я сказала, що не прасую білизни. Та він і слухати не хотів, бо знає, що в мене є праска. Сказав, що підключить свинцевий дріт, і коли я вмикатиму праску, він перегорить. Тоді вже мені взагалі не бачити світла. Він вимагав плати й за підключення до мережі.

— Але ж плату за підключення скасували ще в сорок восьмому році!

Та нахаба твердив своє: нібито електрокомпанія дозволила йому брати гроші за це і що взагалі він робитиме в фавелі все, що хочє.

16 лютого. ...Повертаючись додому, побачила натовп. Подумала — бійка. І справді, билися Арнольдо і байянець. Арнольдо беззахисний, як дитина. Я кинулася розбороняти їх. Мені допомагала Жуана Беніто Онса, а чоловіки стояли собі й дивилися. Байянець ще кілька разів ударив Арнольдо.

...Саме нагодився Армін і кинувся до байянця. Я схопила його за руку, намагаючись стримати. Він відштовхнув мене. Бачачи, що не зможу затримати Армїна, я закричала:

— Не йди, бо байянець уб'є тебе!

Кинулася за поліцією. Мені здавалося, що я бігла швидше за славнозвісного бігуна Мануеля Фарїа. Вскочила в комісарїат і закричала:

— Скоріше в фавелу! Вони там б'ються ножами!

...Назад у фавелу не хотіла йти, але треба було вертатися — там залишилися діти. Коли наближалася до свого житла, жінки сповістили, що в фавелі вже є поліція.

Кожен по-своєму зустрів мене тут. Наприклад, донья Себастьяна спершу вилаяла мене — вона була п'яна, а потім заявила, що зараз піде й одірве голову байянцеві. Порадила їй вгамуватися і не йти туди, якщо хоче жити. Тоді вона знову почала ображати мене.

— Паршива негритянка! Ти не суддя, не журналіст, то чого ж ти скрізь сунеш свого носа?!

Інші теж лаялися. А байянець утік.

...Прийшов Антоніо, на прїзвисько Бонїтон,

і спитав, чи нема у мене чогось, щоб переодягнутися. Я знайшла йому одяг, а сама пішла до барака Арнольдо дізнатися, чи повернувся він з лікарні, куди їх повели разом з Арміном.

23 лютого. ...Всі на вулицях питають, що трапилось в фавелі. Доводиться розповідати. Не знаю, де зараз байянець, а треба, щоб він сам здався поліції. У фавелі ходять різні чутки. Кажуть, що Армін помре.

...Була на Північному вокзалі і там зустріла байянця. Він насамперед запитав, де його жінка. Сказала, що вона у мене і що йому ніхто нічого не зробить, коли він повернеться в фавелу. Байянець признався, що дуже голодний. Дала йому двадцять п'ять крузейро. Далі байянець запитав, чи помер Армін.

— Ні, він у Пирітубі.

— Ех, ні на що не здатний! — вигукнув він із жалем. — Видно, вже несила мені кінчити розпочате. Побити когось, а не вбити — це тільки нажити собі ще одного лютого ворога. Я не знаю того чоловіка, якого вдарив ножом, але тепер мені не можна залишатися тут, бо він ходитиме за мною, щоб убити, а поліція — щоб посадовити в тюрму.

— Але ж ви мусите з'явитись у поліцію. Якщо вас арештують і я буду поруч, то постараюся вирятувати вас.

29 березня. Почувала б себе сьогодні добре, якби не самогубство сеньйора Томаса. Нещасний наклав на себе руки, бо не витримав мук голодного життя.

А я живу, бо їм усе, що знаходжу їстівного на смітниках. Мені бракує мужності вкрити собі віку, отак і животію.

Перестала писати щоденник, бо все мені стало байдужим, та й часу для цього немає.

1 травня. Встала о четвертій. Помила посуд і пішла по воду. Черги не було. Не слухаю парад, бо немає радіо. Сьогодні День трудящих.

2 травня. Вчора купила цукру та бананів, діти їли банани з цукром. Обіду не варила, бо не мала жиру. Згадала про сеньйора Томаса, що кінчив життя самогубством. Якщо бідняки Бразилії почнуть вкорочувати собі віку через голод, то живих залишиться дуже мало.

3 травня. Сьогодні неділя. Цілий день буду дома. Їсти нічого. Я нервова, розгублена і сумна. Є тут один португалець, який хоче жити зі мною.

...Сьогодні Фрай приїздив служити месу в фавелі. Він називає фавелу «кварталом Розаріо». Месу вистоювали кілька чоловік. Під час проповіді падре навчав нас не красти.

...Прийшов сеньйор Мануель, і ми довго розмовляли. Розповіла йому про маленьку дівчинку — двох років ще нема — яка, тільки побачить, що хтось жує, одразу ж питає:

— А що ви їсте?

Це найменша дитина Беніто Онси. Розумна дівчинка росте.

4 травня. Встала о шостій: коли сеньйор Мануель ночує тут, то не дозволяє мені схоплюватися надто рано.

Від природи — я не жадібна. Згадала слова з біблії: «Не збирай багатства, бо йому віддаси своє серце».

Старі люди кажуть, що багатий завжди журиться своїм багатством. Але ж і бідний ніколи не перестає думати, як прохарчуватися.

5 травня. Писала до другої години, а тоді встала, наносила в бочку та в що можна було води й розпалила великий вогонь. Треба нагріти багато води, бо сьогодні різатиму поросю. Тепер уже насмажу ковбаси, корейки, зготую бобів на шкварках. Не віриться, що їстиму справжнє свіже м'ясо! Аж заспівала з радощів.

...Думаючи про те, як давно я не їла свинини, пішла глянути, чи дома сеньйор Мануель, — щоб зарізав поросю. Його не було, а мені не терпілося. Прийшов брат сеньйора Мануеля, власник поросяти, за своєю часткою. Я годувала свиню за половину. Довелось попросити Орlando Лопеса, щоб заколов поросю. Він згодився, і я повернулася додому.

Прийшов Орlando. Коли зайшов у хлівець, поросю злякалось і ніяк не давалося йому. Та Орlando схопив поросю за ногу, витягнув надвір і всадив у нього ножаку. Я кинулася збирати кров на ковбасу. Поросю ще брикалося, й Орlando знову штиркнув його ножом.

Поросю вгодувалося як слід. Коли розбирали тушу, дітей зібралось повний двір. Поприходили й жінки, почали просити м'яса. А Чікле хотіла, щоб їй дали нутрощі.

— Нічого не дам і не продам. Вигодувала поросю для своїх дітей.

А вони не розходилися. Прибігла Марія, мати Амалії, і теж почала умовляти, щоб я продала їй шматок сала.

— Я сала нікому не продаю і взагалі не морочу мені голову. Коли ти вигодувала і заколола поросю, я й близько не підходила до тебе, — сказала я їй.

Але вона нічого не слухала, їй дуже хотілося сала. Та й усі вони тут дивилися на сало, як коти. А що, коли вони зараз кинуться на моє подвір'я? — подумала я і заходилася носити все до барака. Та глянула на барак, на його прогнилі дошки й подумала: пропала моя халупа, якщо вони натиснуть знадвору.

Я боюся жителів фавели.

Вера не пішла в парк, бо їй цікаво було подивитися, як ріжуть поросю.

Діти повернулися зі школи й одразу ж почали розпитувати:

— Мамо, вже закололи порося?

— Закололи.

— А Ніньо казав, що його тричі кололи ножем і два рази били довбнею.

Вони балакали, щасливо усміхалися, й у мене на душі теж було радісно. Дала по шматку м'яса Орландо і сеньйору Антоніо Сапатеро. Підсмажила дітям біфштекс. М'ясо лежало на столі, накрите шматком полотна.

— Наче мертва людина, — сказав Жоао.

— Піду помию кишки, а ти сиди тут, бо коти розтягнуть усе м'ясо, — наказала йому, йдучи на річку.

Вера пішла зі мною. Потім прибіг Жозе, я йому показала, як вивертати кишки. Вера сміялася, дивлячись, як бігає по кишці вода. Жозе запитав, чи й у тілі людини теж усе так, як у поросяти. Я відповіла, що так.

— Тоді поросятко усе розуміло, як людина?

— Не знаю.

Втомилася й пішла додому. А Марія здригла, що я заколола порося. Вера попросила їсти, і я дала їй рису з м'ясом.

6 травня. ...Зранку прийшов журналіст.

— Який ви точний, прийшли о пів на деся-

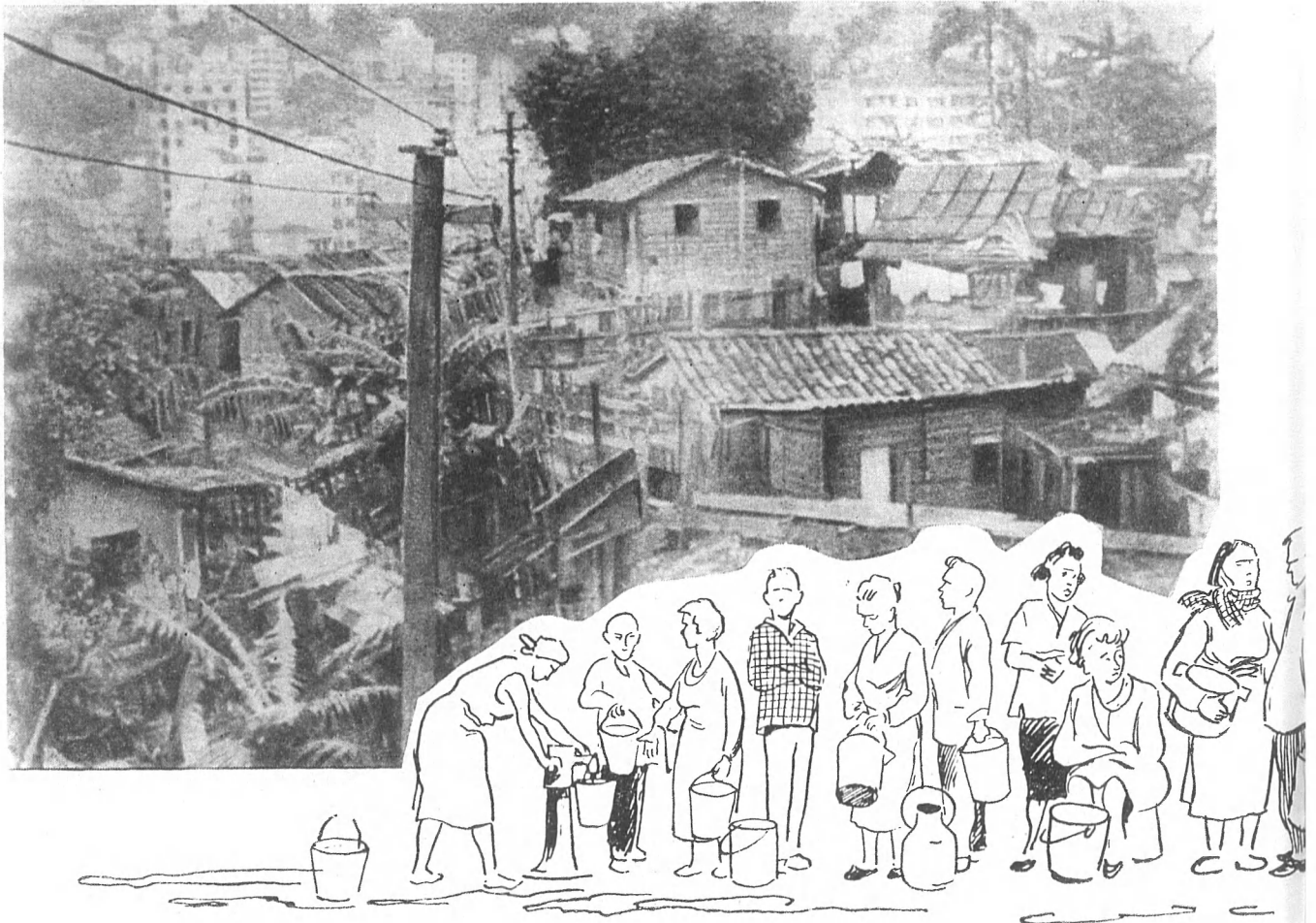
ту, як і обіцяли, — зраділа я, побачивши його. — Тут вас чекаю не лише я. Всім подобаються ваші репортажі.

...Ми сіли в таксі, Вера дуже втішалася з того, що їде в автомобілі. Коли проїздили по Ларго де Арсіч, журналіст фотографував мене кілька разів. Зупинилися біля Сан-Паульської академії літератури. Журналіст пішов у будинок, а я сіла на східцях, поклавши біля себе мішок для паперу. Підійшов швейцар, прогнав мене і забрав мішок, мій неоціненний скарб: адже це моє знаряддя виробництва! Повернувся журналіст і сказав швейцарові, що це він мене залишив на сходах. А швейцар відповів, що йому наказано проганяти всіх підозрілих.

...Потім ми пішли на вулицю Сьомого квітня, і журналіст купив Вері ляльку. Я розповідала робітникам про свій щоденник, що незабаром буде надрукований в «О крузейро».

7 травня. ...Випрала всю білизну. Я вже дала собі слово ніколи більше не різати свиню в фавелі. Так усе невдало склалося, що знову згадала свою приказку: нема в світі нічого гіршого за власне життя.

Фавела — філіал пекла або й саме пекло.

На вечерю зварила бобів, рису й м'яса. Вера не натішиться, що в нас є м'ясо. Коли йду фавелою, до мене підбігають діти й кричать.

— Кароліно, дайте м'яса!

Всі коти й собаки невідступно крутяться біля мого барака. Втомившись від усього цього, лягла й заснула. Та сон мій був короткий. Розбудив мене п'яний Адальберто, який щосили грюкав у двері й кричав:

— Кароліно, дайте мені шматок свинини!

Який жах! Я ж так хотіла спати! Ще довго чула, як він співав, ідучи вулицею. Тільки задрімала, як щось знову загримотіло по даху. Я переполохано схопилася й засвітила світло. Товклися коти. Вже більше не лягала. Писала аж поки не зарожевів схід і в фавелі загував продавець булочок:

— Виходьте, скуштуйте солодких булочок!

8 травня. ...Зварила рису з свининою, бобів немає. Помилася й переодяглася, щоб іти в центр. Коли вже була готова, зайшла Вера.

Згадали, що ми сьогодні не годували нашого собачати. Воно лежало, згорнувшись клубочком. Підсунула йому їжу і торкнула його, думаючи, що спить. Та собача не порухнулось, воно було мертво.

...Ходила за грішми, що ми відсудили в батька Вери. Та адвокат почав вимагати від мене документ.

— Без посвідчення я не прийму вас! — крикнув він і грюкнув дверима під самим моїм носом. Я пішла скаржитися до старшого адвоката. Той послав зі мною чиновника і сказав, сміючись:

— А ви його, Кароліно, розпишіть у своєму щоденнику.

І знову я пішла за чиновником до доктора Вальтера Аймбере. Та коли чиновник почав говорити доктору Вальтеру, щоб прийняв мене, той розкричався:

— Нехай іде геть, я не прийму її! Якщо

вона не принесе посвідчення, то я буду говорити про це зі старшим адвокатом.

Вера злякалася й сказала мені:

— Який страшний чоловік! Нащо, мамо, людям адвокати?

Сказала чиновникові, щоб дав адвокату спокій. Я піду, але нехай знає доктор Вальтер, що він уже в моєму щоденнику. Такого грубіяна ще світ не бачив.

...Пішла в банк одержувати гроші.

Стояла довго в черзі, та виявилось, мені грошей не було. А Вера вже чекала, що купимо їй платтячко. Сказала їй, що батько не переказав грошей.

— Поганий у мене батько, — промовила вона, мало не плачучи.

10 травня. ...Навіть не заснула, бо в сусіда цілу ніч говорило радіо. У Л. була така сварка, наче там чорти побилися. Вона спала з Вальдемаром, аж тут прийшов Арнольдо. Було вже дві години, як вони підняли крик:

— Ану забирайся звідси, Вальдемаре! Негритянка моя!

— Ні, негритянка наша! — огризався Вальдемар. — Але я прийшов перший!

12 травня. ...Пішла до доньї Жуліти, вона дала мені кави й рису. Повертаючись додому, зустріла донью Марію, ту, що збирає папір на кондитерській фабриці. У неї недавно вкрали мішок паперу. Що ж, поспівчувала їй. Зустріла Капітана, запитала, чому він покинув свою сім'ю.

— Знаєте, Кароліно, — сумно відповів він, — ніколи я не думав, що піду з власного дому. Та я не міг зробити інакше.

І Капітан розповів, що дружина його зраджує.

— Вона багато втратила, промінявши вас на коханця.

— Якби я й після всього, що сталося, жив у своєму домі, то колись убив би цю пройду.

На мою думку, чоловік, що розбив сім'ю Капітана, нічого не варта людина.

28 травня. ...Життя — як книга. Тільки прочитавши книгу, ми можемо її оцінити. Тільки стоячи в кінці життя, ми можемо оцінити, яким воно було. Моє життя досі було чорним, як ніч. Чорна моя шкіра, чорне те місце, де я живу.

29 травня. ...Адальберто, помилившись дверима, замість іти спати додому, завалився до кімнати Апаресіди. Сусіди хотіли витягти його звідти, бо якби нагодився Нельсон, то Адальберто це так не минулося б. Та п'яний не слухався нікого, поки не прийшла я. Розбудила його й почала просити, щоб ішов додому.

— Нещасний я чоловік, Кароліно! — сказав він мені. — Після того, як вмерла Марина, ніхто не хоче мене любити.

Я була розсміялася з того, що Адальберто так поетично висловлюється, та, чуючи в його голосі тугу, сама засмутилася.

1 червня. Сьогодні не пішла на роботу, бо похворіли Вера й Жозе. Ходила продавати брукхт і ганчірки, заробила тільки тридцять один крузейро.

2 червня. ...Сьогодні теж не виходитиму з дому, діти все ще нездужають. О четвертій годині почала кашляти Вера. Я встала і зготувала їй суп з маніокового борошна.

3 червня. ...Вийшла вранці, принесла тільки одну баночку води. Зварила кави. Послала Жоао купити пляшку чорнила і дві голки. Жозе краще, сьогодні він піде до школи. Залишаю Веру дома, а сама йду на вулицю — маю в хаті тільки трошки бобів, сіль та півкілограма цукру.

4 червня. ...Прийшов сеньйор Мануель. Тепер я ставлюся до нього добре, бо він мені подобається. Кілька днів не бачила його і скучила. Зрозуміла з цього, що не байдужа до нього.

Коли в мене був сеньйор Мануель, зайшла донья Аделаїда, — принесла мою шерстяну кофточку, — і дуже здивувалась, побачивши його в моєму бараці. Вона поглядала то на мене, то на сеньйора Мануеля. Він сидів такий статечний, говорив розважливо, на ньому був добротний одяг, на ногах нові блискучі черевики. А я, брудна, обідрана, схожа на жебрачку, маю з ним сердечні стосунки! Це просто злякало донью Аделаїду. Вона страшенно здивувалась, коли я сказала, що сеньйор Мануель дарує мені швейну машинку і радіоприймач.

— Сеньйор одружений? — питала вона з цікавістю.

— Ні.

— О, для сеньйори це чудова пара — холостяк, і сеньйора теж без чоловіка.

...Як вона хотіла б принизити мене перед ним! Та нічого не вийде — наша дружба з кожним днем міцніє.

Я з ним провела чудову ніч.

5 червня. ...Повернулася додому, зварила вівсяного супу. Вера плакала й не хотіла їсти.

— Я не люблю вівсянки, — хникала вона. Набила її і вона так-сяк поїла.

...Полягали спати о десятій вечора, а в цей час в фавелі спалахнула сварка. Апаресіда, нова сусідка, напилася й накинулася на Лейлу. Билися за барак. Покликали кінний патруль. Було чути, що Адальберто став на бік Лейли. Коли на вулиці почулося цокання кінських копит, сварка вщухла, та лише патруль від'їжджав далі — усе починалося знову.

Еуклідес, негр, що живе з Апаресідою, як вип'є, то аж шаленіє. Ось і тепер кричить за стіною:

— Застрелю! Уб'ю!

Вже була третя година, коли вони замовкли. Я так і не заснула. Навіть діти попрокидалися. Сусід ввімкнув радіо, саме передавали про катастрофу на залізниці.

А вранці Жозе тільки схопився з ліжка, одразу ж захотів подивитися, як зіткнулися поїзди.

— Бач, що вигадав! — нагримала на нього. — Підеш дивитись на муки нещасних людей...

9 червня. ...Сказала Мулатці і Дірсе, що завтра вийде репортаж.

— Побачимо! Ми вже викинемо п'ятнадцять крузейро на газету, та коли там нічого не буде, ви нам повернете гроші!

...Помагала дітям готувати уроки, як хтось постукав у вікно.

— Мамо, там якийсь чоловік в окулярах, — сказав Жоао.

Виглянула — аж то Верин батько.

— Заходь.

— А як же тут пробратися?

— Треба обійти.

Зайшов у барак і довго розглядався.

— Тут не холодно? Коли йде дощ, не те-че? — запитав.

— Все буває, та ми звикли.

— Ти писала, що дочка захворіла, от я й прийшов провідати її. Дякую тобі за листи. Спасибі, що ти мене не вписала до свого щоденника.

Він дав дітям грошей, і ті побігли купувати цукерки. Ми залишилися вдвох. Скоро діти повернулися, і Вера заявила, що хоче бути піаністкою.

— У неї тонка натура, — промовив він, посміхаючись.

Що ж, його діти справді музикально обдаровані. Потім Вера попросила радіоприймач. Він пообіцяв купити до різдва. Коли він пішов, у мене на душі залишився якийсь неприємний осадок. Та незабаром я заспівала й вийшла купити дітям хліба. Нагодувала їх,

і ми полягали спати. Я сказала Вериному батькові, що скоро друкуватимуся в «О крузейро».

Він дав нам сто крузейро. Жозе це видався мало, бо він бачив у нього тисячі.

10 червня. Сьогодні не виходитиму з дому, приберу в бараці, бо кругом страшний бруд. Спорядила дітей до школи і взялася замітати, знімати павутиння. Повернулися діти, пообідали. Жоао поніс їсти Вері. Попросила його подивитися, чи не вийшов репортаж в «О крузейро». Хвилювалася, що репортаж може не вийти, й тоді всі, хто даремно купить «О крузейро», вважатимуть мене хвалькуватою брехухою.

Повернувся Жоао і сказав, що репортаж надруковано. Кинулася шукати по всіх закарпелках грошей. Назбирала тринадцять крузейро. Не вистачало двох. Позичила у сеньйора Луїса, і Жоао пішов по газету. Моє серце калатало. Що вони там написали про мене? Коли Жоао приніс газету, я прочитала в ній: «Картина фавели в щоденнику Кароліни».

Читала статтю й усміхалася. Одразу ж подумала, що треба побачити журналіста та подякувати. Переодягнувшись, пішла в центр одержувати Верині гроші. Там сказала продавцям газет, що репортаж про фавелу в «О крузейро» мій. Одержуючи гроші, чиновникові банку теж сказала, що мене надрукували в «О крузейро».

...Дуже квапилася, думаючи про дітей, що самі залишилися дома. А в фавелі зараз неспокойно. Щоб швидше дістатися додому, сіла в автобус. На останній зупинці продавщиця газет сказала мені, що негрятки з фавели лаяли мене за те, що я нібито обплювала фавелу. Забрала Веру з парку, показала їй газету.

Ходила купувати м'яса. По дорозі до фавели зайшла в магазин сеньйора Едуардо. Показала газету робітникам з холодильника.

Жоао розповів мені, що уповноважений по світлу Орландо Лопес лаявся, кажучи, що я не платила за світло чотири місяці. Пішла поговорити з ним. Побачивши мене, Орландо почав кричати, що я брехуха і наклепниця, що я ославила його в своєму щоденнику:

— А що це за вигадки, ніби я вам не платила за світло аж чотири місяці?

— Авжеж не платила, паршива сучка!

— Я написала, щоб показати політикам все огидне в вас. Я й про сьогоднішню розмову розповім журналістові.

— Я не боюся цього бабія, цього!..

Який вульгарний, який бридкий цей Орландо Лопес! Повернувшись у свій барак, засмажила біфштекс і нагодувала дітей. Повечеряла сама. Заспівала вальс «Ріо Гранде до Сул».

11 червня. Встала й принесла води. Потім ходила в магазин. Одягла дітей і відправила до школи. Не піду працювати, хоч грошей і мало. Коли я йду вулицями, люди зупиняють мене й кажуть, що читали статтю в «О крузейро».

...В кіоску купила газету й віднесла її в бар Еспортесу Жозе. Він купив газету. Знову пішла до кіоска, купила ще одну газету і показала шевцеві. Він читав і посміхався. Зайшла в магазин Жозе Мартінса і запитала, чи не хоче він почитати статтю.

— Залиш, потім почитаю.

...Дала дітям вечеряти, а сама примостилася на ліжку писати. Та хтось постукав у двері. Сказала Жоао відчинити, гукнувши:

— Заходьте!

— Тут не негрятка, мамо, а біла жінка з «О крузейро».

Зайшла дуже вродлива блондинка. Вона сказала, що прочитала репортаж в «О крузейро» і зараз зайшла за мною, щоб одвести в редакцію, де я одержу гонорар.

...В редакції я дуже хвилювалася... Сеньйор Антоніо був на третьому поверсі, в кабінеті доктора Асіса Шатобріана. Він сказав, щоб я почитала журнали, а сам вийшов на кілька хвилин. Повернувся, і мені принесли біфштекс, картоплю, салат. Це була їжа, про яку я могла лише мріяти. Я сиділа в розкішній кімнаті і почувала себе, наче уві сні. Але дійсність краща, ніж сон.

Потім ми зайшли в редакцію, і мене сфотографували. Пообіцяли, що надрукують щоденник і в «Діаріо да Нойте». Яка я рада! Здавалося, нема нічого бруднішого за моє життя, а тепер його використовують як зброю в боротьбі проти бруду.

13 червня. Вийшла позбирати папір. Чую, як, показуючи на мене, кажуть:

— Це та, що пише в «О крузейро».

— А яка ж вона брудна!

...Розмовляла з робітниками. Розібрала картонні коробки, назбирала ще всякого паперу і заробила сто крузейро. Дівчата зі складу співали мені пісеньку:

Кароліна, гм-гм-гм.

— Вона надрукувалася в «О крузейро», — жартував Леон, — тепер у неї купа крузейро.

— Тобі заплатили?

— Мені дадуть будинок.

— Чекайте, діждетесь...

...Згадала про одного свого сусіда—негра сеньйора Еуклідеса.

— Донья Кароліно, — сказав він мені якось недавно, — ви мені дуже подобаєтеся. Ви хочете написати багато книг?

— О, звичайно, хочу!

— Але ж у вас немає нікого, хто б вас підтримував, і вам доводиться збирати папір.

— Так, я багато працюю, а пишу тільки у вільні хвилини.

— Я бачу, для себе ви мало живете.

— Та вже так звикла.

— Якби ви захотіли стати моєю, я просив би милостиню і забезпечив би вам спокійне життя. Я знаю, як і кожна жінка, ви любите гроші. А грошей у вас буде повно. Жінки байдужі до мене, бо я каліка. А без вас я не можу жити. Ви заволоділи моїм розумом і серцем.

Коли він хотів обняти мене, я відсахнулася.

16 червня. Сьогодні в нас нічого їсти. А може, справді покінчити з цим клятим життям? Уже хотіла поговорити про це з дітьми, та, глянувши на них, прогнала таку страшну думку. В них стільки життя! Але ж хто живе, тому треба щось їсти. Так розхвилювалася, що почала нарікати на бога: може, він забув про мене, чи за щось на мене злий?

18 червня. ...Барак Апаресіди — збірний пункт для п'яниць. Спочатку п'ють, а потім б'ються. Лалау хвалиться, що я про багатьох написала в своєму щоденнику, а от його обминаю.

— Якщо напишеш про мене, то я тебе розчавлю, безпутна! — лаявся він. — Взагалі цю паршиву негритьянку треба вигнати з фавели.

Приходила Апаресіда скаржитися, що Жоао послав її... — і повторила словечка.

— Ви ж учителька, а коли нап'єтєся, то говорите таке, що вуха в'януть, — відрубала я їй.

19 червня. ...Прийшов сеньйор Мануель. Сказав, що купив журнал, щоб подивитися на мій портрет. Допитувався, чи заплатили мені що журналісти.

— Ні ще, але заплатять.

— Повірю тоді, коли побачу гроші в твоїх руках.

Я пояснила йому, що письменник отримує гонорар тільки після того, як книга вийде в світ.

22 червня. ...Вийшла з дому сумна, їсти — нічого. Глянула на небо — слава богу, дощу не буде. Сьогодні понеділок — і на вулицях багато паперу. На трамвайній зупинці розійшлися з Верою.

— Наготуй багато їжі, бо я прийду дуже голодна, — сказала вона мені на прощання.

Слово «їжа» врїзалось мені в пам'ять, і де б я не ходила, в голові стукало: «Їжа! Їжа! Їжа!»

Кажуть, що Бразилія була колись багатою й розкішною країною. Та я не з епохи розкішної Бразилії... Сьогодні глянула в дзеркало й жахнулася. Моє обличчя точнісінько таке, як у моєї матері. Я вже теж беззуба.

А яка худюща! Мене охопив страх, що помру з голоду.

25 червня. ...Повернулася в свій остогидлий барак. Стала, оглянула його — дошки чорні, прогнилі. «Він такий, як і моє життя!» — подумала з болем.

Тільки хотіла сісти писати, як прийшов цей поганець Орlando і почав вимагати грошей. Дала йому сто крузейро.

— Давай двісті п'ятдесят. Ти ж мені винна за підключення.

— Я не платитиму за підключення, бо компанія давно вже скасувала плату за нього.

— Тоді в тебе не буде світла.

І відключив мене від лінії.

27 червня. ...Повз наш барак проходив з велосипедом Орlando Лопес.

— Гляньте, мамо, Орlando! — сказав хтось із дітей.

— Нічого мені дивитися на цього паршивого типа, — відповіла я.

А той почув і почав лаятися:

— Паршива та повія, що народила тебе!

...Сказавши, що мені треба писати і в мене не так багато часу, щоб марнувати його на всяких бродяг, зачинила двері.

29 червня. Сьогодні вранці встала зовсім охрипла. По воду ходила ще о четвертій годині, бо цей тип, Орlando Лопес, сказав, що не дасть мені брати воду. Зварила каву. У мене тільки вісімнадцять крузейро. На серці невимовно тяжко! О, якби я могла вибратися з цієї фавели! Її придумав сам диявол.

Тут є чимало бандюг, та цей Орlando перевершив усіх. Писала сьогодні цілий день. Порахувала бараки у фавелі, щоб знати, скільки здере цей Орlando Лопес грошей, якщо з кожного фавелянина візьме сто п'ятдесят крузейро. Бараків з електричним освітленням виявилось сто дев'ятнадцять.

...Небо чудесне, ясно-блакитне з білими ледь помітними хмаринками. В повітрі літають різнобарвні кульки. Діти бігають, намагаючись схопити кульку, коли вона починає опускатися на землю. Гарний день на Святого Петра!

Проходячи моєю вулицею, цей тип Орlando хвалився, що жінки переказали йому все, що я про нього говорила. От дурепи! Я хочу захистити їх від злодіїв, а вони й цього зрозуміти не можуть.

30 червня. ...Той негр, що збирає овочі на ринку, зайшов до мене й запропонував купити у нього кілька зів'ялих картоплин. Глянула на картоплю й подумала, що ніхто їх у нього не купить. Бідолаха, мабуть, довгенько вже з ними попоходив.

Запитала, чи не хоче він їсти.

— Хочу! — сказав негр і глянув на мене, наче на святу. Нагріла йому макаронів, підсмажила легеню й сала.

1 липня. Я вже задихаюсь у цій фавелі, більше не можу. Сказала сеньйорові Мануелю, що в мене велика скрута з грошима. Верин батько багатий, міг би допомогти мені. Я ж послухалася його, не розголошувала його прізвища в газеті, то мав би бути вдячний за це. Якби я була однією з тих сварливих негритянок, то вже б давно вдерлася в його майстерню і наробила б галасу на все місто: «Давай грошей на свою дочку, і край».

2 липня. ...Встала, розпалила вогонь і послала Жоао купити цукру на десять крузейро. Хтось постукав у барак. Діти сказали, що це Верин батько.

— А, татко, — посміхнулася Вера до нього.

Я не сподівалася таких відвідин. Він вибачився, що не вніс грошей до суду, сказав, що був страшенно зайнятий. Я показала йому Верині черевики, — вони розлізлися в кількох місцях.

— Скільки ти за них заплатила?

— Двісті сорок.

— Дорогувато.

...Дав мені сто двадцять крузейро, а дітям по двадцять, щоб купили собі цукерок. Діти побігли в крамницю. Бувають хвилини, коли ненавиджу себе за те, що я жінка. Дякувала богів, коли він пішов.

3 липня. Немає жиру. Сьогодні кінчилося сало, і тепер я муситиму жири купувати.

...Помилася й лягла. Та яка видалася жахлива ніч! Терезинья зі своїм коханим не дали мені спати. Десь дістали курку і почали торгуватися:

— Еуклідес, ідіть обпатрайте курку!

— Ні, патрайте самі!

І так до другої години ночі.

6 липня. Сеньйор Мануель пішов, а я ще трохи полежала. Потім підвелася і принесла води. Ще й досі бридко від балачок, що наслухалася біля колонки. Говорили там, що Д. втікає до коханця, а Р., сестра Б., не помине жодного чоловіка, щоб не віддатися йому. Що Х. Р. липне до рідної доньки І. Він стає перед нею в чому мати народила і просить:

— Іди до мене, моя донечко!

Я вже втомилася слухати таке про Х. Р. — на лихо, він ще й мій сусід. Цього чоловіка й близько не можна підпускати до дітей.

Вислухавши жіночі пересуди, я сказала їм:

— От тому я й кажу, що фавела — свиношник Сан-Паулу.

Набрала в свою бляшанку води і подякувала богів, що можу піти звідси. Вже йшла від крана, коли Е. розповіла, як попросила в батька грошей на черевики, а той відповів:

— Якщо поспиш зі мною... дам сотню.

Вона віддалася йому, та батько дав їй тільки півсотні. Спересердя дівчина порвала

гроші й викинула. І. підбрала їх і посклеювала.

То хіба після всього цього фавела — не пристановище самого диявола?

...Зготувала сніданок і сіла писати. Ніяк не заспокоюся — світ такий брудний, що не хочеться жити в ньому. Сіла на осонні погрітися. Ми скривджені життям, безпритульні в цьому світі, завжди відчуваємо зовнішній і внутрішній холод.

Поступово до мене повернувся бадьорий настрій і, коли вже смеркло, я навіть, заспівала. Мені допомагали Жоао й Жозе. Підтягали і п'яні сусіди.

Ми співали про садівницю.

7 липня. ...Донья Анжеліна Прета каже, що продасть свій барак і кудись переїде, бо не в силі більше тут жити. Радію за неї. Я сама, коли виїжджатиму звідси, спалю горю ладану. Я влаштую розумовий піст — думатиму тільки про те, що приємне богів.

11 липня. ...Була вже сьома година вечора, діти ще гралися на вулиці, коли в барак влетів, наче його штовхала російська ракета, Жоао.

— Мамо, Жозе забирають до суду!

— За що?

— Він розбив каменем вітрину в автомобільній майстерні. Сторож сказав, що передасть його до суду для малолітніх.

Що ж, треба платити за вітрину. Сердячись на весь світ, встала, одяглася, поклала гроші в сумку. Взяла також газету з моїм репортажем і пішла глянути на вітрину. Вона справді була розбита: камінь вибив круглу дірку.

У вікно визирнув сторож і гукнув до Жоао:

— А тобі чого тут треба?

— Я прийшла поговорити з вами, це мій хлопець розбив вітрину, — відповіла я йому.

З сторожем ми швидко домовилися. Забравши Жозе, я всю дорогу лаяла його, потім запитала, чи бив його сторож. Жозе сказав, що той тільки дуже стиснув йому руку.

Я повірила синові, коли він запевнив мене, що більше не бешкетуватиме. Взагалі, матері не можуть не вірити своїм дітям.

12 липня. ...Сьогодні зранку добре посушила собі голову, поки зготувала сніданок. Не було жиру. Поклала на сковорідку м'ясо й ковбасу разом, щоб на жирові від них засмажити рис і боби. Салат присмачила м'ясною підливою. Дітям це дуже сподобалося. Вера завжди співає, коли поїсть м'яса.

13 липня. ...Купила на тридцять крузейро м'яса і засмутилася, бо тридцяти крузейро, які залишились у мене, мало на жир і рис. Ходила по місту, а з голови не виходила думка про дітей: як вони там, чи не кривдять їх сусіди.

Та коли зайшла в барак, вони сиділи в загончику і тихо читали «Жібі».

— Уже перестали битися? — гукнула за стінкою донья Аделаїда.

Запитала Веру, що тут було і з ким вони билися. Вона розповіла, що Жоао й Жозе побилися між собою, кинули додолу гітару, вилили у вогонь духи, зламали щітку, якою я мию підлогу, відкрили пакет із зеленою фарбою, що її я берегла, сама не знаю нащо.

...Випрасувала свою зелену спідницю, випрала блузку, знайдену на звалищі, вимилася й зодяглася. Одягла Веру, і ми пішли в центр. У мене було тільки шість крузейро. Думала, що коли Верин батько не переказав грошей, то й не буде за що повернутися назад.

...Стала в чергу за Вериними грішми. Черга неймовірна! Там стояли жінки за щомісячними аліментами від чоловіків, батьків наших дітей. Я кажу «наших дітей», бо сама ж я теж із цього середовища. Кажуть: коли тебе вплели у вінок, то не кажи, що ти не цибуля.

Жінки не переставали лаяти своїх чоловіків.

— Мій — грубий, справжній жеребець!

— А мій — осел. Плюгава нікчема! Якось він їхав поїздом, так я молила бога, щоб сталася катастрофа, щоб його дідько вхопив!

— Хто ваш адвокат? — запитала я жінку, що стояла позад мене.

— Доктор Вальтер Аймбере.

— І в мене теж він. Але він мені дуже не подобається.

Одержала багато грошей — аж двісті п'ятдесят крузейро.

Вера посміхалася й казала:

— Тепер мені тато подобається.

Зайшли у взуттєву крамницю, купили Вері черевики. Коли Вері приміряли черевики, вона сказала:

— Знайдіть мені такі черевики, щоб ніколи не подерлися, бо мама не має за що купити інші. А я не хочу ходити боса.

...Зайшла в крамницю сеньйора Едуардо, купила кілограм рису. Залишилося сім крузейро. Тільки покрутившись по центру, ми витратили двадцять п'ять крузейро. Місто — це вампір, що висмоктує з нас кров.

15 липня. Коли я прокинулася, Вера вже не спала.

— Мамо, сьогодні мій день народження? — спитала вона мене.

— Так, вітаю тебе, бажаю тобі щастя!

— А ти зробиш мені торт?

— Не знаю. Якщо дістану грошей...

Запалила вогонь і пішла по воду. Жінки кричали, що мало води.

...Сміття вже позгрібали, і я зібрала зовсім мало паперу. Зайшла на фабрику пошукати

старого ганчір'я. Відчула, що паморочиться в голові, і вирішила завітати до доньї Анжеліни попросити трошки кави. Донья Анжеліна напоїла мене кавою, мені полегшало, і я подякувала їй.

— Це від голоду. Вам треба добре їсти.

— Для цього треба добре заробляти...

...Я схудла на вісім кілограмів. На мені вже майже немає м'язів. Пропало й те, що було. Набрала паперу й пішла. Проходячи повз вітрину, несподівано побачила там себе і одвернулася. Мені здалося, що переді мною привид з того світу.

...Підсмажила риби і зробила поленту, щоб дати дітям до риби. Зайшла Вера, побачила в казанку поленту й закапризувала:

— Оце такий торт? Я ж сьогодні іменинниця!

— Це не торт, а полента.

— Я не люблю поленти!

Вона принесла молока, і я дала їй поленту з молоком. Вера їла й плакала.

Хто я така, щоб пекти торти?

18 липня. Йдучи збирати папір, зустріла донью Беніту, матір чорної Нени. Кажу «чорної Нени», бо тут у фавелі є й біла Нена. Вона розповіла мені про хлопчика, який загинув на кабелях компанії «Лайт». Коли я почувла, що це молочний син Лаури, то аж скрикнула: я ж добре знала його.

Лаура на час пологів лягла в родильний будинок. Та немовля, народившись, одразу ж померло. Лаура затужила, бо дуже хотіла мати дитину. Поруч неї лежала одна молода мати і теж скаржилася на свою долю. Вона заздрила Лаурі, що в тої померла дитина. А в неї народився здоровий син, хоч вона бажала йому смерті.

Побачивши, що її сусідка плаче, Лаура здивувалася:

— Чого ви плачете, у вас же син живе, та ще й такий славний?

І жінка розповіла. Приїхала вона з півночі дівчиною. А в Сан-Паулу нагуляла собі дитину. Батько дитини не захотів одружуватися з нею. Тепер рідні пишуть, щоб вона повернулася додому, а з дитиною вона повернутися не може. Якщо Лаура хоче, вона віддасть їй свого хлопчика.

Лаура так зраділа дитині, наче їй дали все золото світу. Вийшовши з лікарні, вона не приховувала, що її дитина померла і що вона взяла собі чужого хлопчика. Лаура дуже любила його. Попросив син, і вона купила телевізор. Хлопчині було вже дев'ять років, він ходив у другий клас. І ось маєш — така несподівана смерть.

У нас один спосіб народжуватись, а померти — тисячі.

...Сьогодні в смітті багато паперу, та багато й тих, хто збирає його. Вони збирають папір, а потім валяються п'яні.

Я запитала одного такого:

— Чому ви так марнуєте зароблені гроші?

— А навіщо мені берегти їх? У моєму житті попереду вже нічого привабливого немає. Я й думати не можу про сім'ю, сім'я починається з двох, а потім зростає.

Він знову з докором глянув на мене і сказав:

— До чого ці балачки? Ми вже стоїмо над безоднею. Знаєте, де я сплю? Під мостом. І взагалі я вже ненормальна людина. О, як мені хочеться вмерти!

— Скільки вам років?

— Двадцять чотири. Але життя вже стало для мене нестерпним.

«Хто пише, тому хочеться бачити в світі красу, — думала я після цієї розмови, — а я бачу тільки кривду та скорботу».

22 липня. Десь о п'ятій годині ранку почали гиркатися Терезинья і Еуклідес.

— Адальберто! Вставайте та підіть купіть горілки.

— А ви що, може, сядете писати? — в'їдливо відповідав Еуклідес. — Чи, може, підете позбираєте папір, а тоді вже напишете, як живуть інші?

Я схопилася з ліжка, взяла палицю від щітки, щоб показати йому, як-то мене дразнить, знущатися з моєї тяжкої праці.

Кілька разів грюкнула палицею в стінку, вони замовкли і більше вже не балакали.

26 липня. ...Десь о сьомій годині вечора сеньйор Адальберто почав лаятися з дружиною. Спершу докоряв їй, що вона розбила годинник, а потім розкричався на всю фавелу і почав бити її. Жінка, в свою чергу, зняла крик. Я намагалася не звертати на них уваги, бо вже звикла до їхніх сімейних сварок з бійкою й криками. Розбороняти їх кинулася донья Роза. І тут хтось закричав, що сеньйор Адальберто вбиває жінку. Нібито він ударив її по голові якоюсь залізякою. Це мене так розхвилювало, що розболілася голова, а серце закалатало, як ті колеса швидкого поїзда.

Через тин почали стрибати чоловіки, щоб захистити нещасну жінку. Відчинили двері, й до барака зразу ж набилося повно жінок і дітей.

Та на них налетів розлютований Адальберто:

— Ану забирайтеся геть, наволоч! Ви що, до тещі в гості поприходили?

Всі кинулися тікати. Душ двадцять водночас намагалися проскочити на вулицю. Топтали й душили дітей. Хтось ударив Веру ногою, і вона впала на землю. Мало не затоптали дітей Жуани. А інші фавеляни стояли й сміялися. Але ж тут плакати треба, а не сміятись, розігрувалася не комедія, а драма.

28 липня. ...Писала, і сьогодні ніхто мені не заважав. Коли почало сутеніти, пішла за

Письменниця в книжковій крамниці Сан-Паулу дає автографи покупцям її книги.

Верою. В фавелі саме збирався натовп цікавих, щоб подивитися на сварку між негрятянкою, яка недавно оселилася тут, і Лейлою та Петітою. Досить вже з мене таких видовищ!

У фавелі вже горіло світло. Двері до Лейлиного барака були зачинені, але цілий гурт дітей заглядав туди у віконце. Я обминула їх, щоб не червоніти перед дітьми.

А потім прийшов Жозе й почав розказувати своїм:

— Ага, а я щось бачив!

— А що?

— Я бачив, як Чіко робить непристойне з П.

Я промовчала, а він вів далі:

— Чіко робить непристойне з П., а поруч стоїть Ванільда і дивиться.

А Ванільді тільки два роки!

30 липня. ...Писала допізна, бо мене мучить безсоння. А коли лягла, заснула одразу, й приснилося мені, ніби я в новому домі і у мене все є. Боби стоять мішками. Я дивилася на своє багатство і не могла натішитися. «Тепер нічого в нас робити злидням, — сказала я і закричала: — Ану геть звідси, злидота».

Прокинулася Вера й здивовано запитала:

— Кого це ви так виганяєте?

31 липня. ...Взяла на двадцять крузейро жирного м'яса, бо в мене немає жиру. Зайшла до сеньйора Едуардо купити рису, залишивши мішки з папером на вулиці. А Вера поклатла на мішок м'ясо; біг собака, вхопив і поніс.

— Ах ти ж негідниця, роззява! — накинулася я на Веру. Сьогодні ти в мене наїсися...

— Годі вам, мамо! — перебила вона

мене. — Коли я зустріну того клятого пса, я покажу йому, як красти чуже м'ясо.

...Прийшла додому страшенно голодна. Пробігла кішка, а я подумала: ніколи не їла котів, та якби зараз хто запропонував підсмаженого, з томатом і цибулею, я не відмовилася б. Чого тільки не зробить з людиною голод!

Сказала дітям, що сьогодні їсти нічого. Вони зажурилися.

1 серпня. Лягла, та заснути не могла, бо дуже перевтомилася. Почула, як щось шарудить у бараці. Встала подивитися. То була кішка. Я усміхнулася: їжа сама прийшла в хату. Але кішку пожаліла.

4 серпня. На світанку йшов дощ. Зварила каву й послала Жоао купити на п'ятнадцять крузейро хліба. П'ятнадцять позичила в Адальберто. По воду не ходила, остобісіло вже стояти в тій клятій черзі.

Залишила Веру в ліжку, а сама подалася в місто. З неба сіялась дрібна й холодна мряка. Добре, що підібрала в смітті старі черевики. По дорозі перестріла мене донья Есмеральда й попросила позичити двадцять крузейро. Я їй дала тридцять, бо в неї семеро дітей, а чоловік божевільний.

Побрела звичною дорогою. Збирала папір, брухт та різне лахміття.

...Зустріла одного сліпого, і між нами відбулася така розмова:

— Скільки вже років, як ви втратили зір?

— Десять.

— Це, мабуть, дуже тяжко.

— Ні, бо все, що робиться з волі господньої, легко.

— А через що ви осліпли?

— Від виснаження.

— І не можна було вилікуватися?

— Ні. Мені треба зробити пересадку рогівки, а хто ж дасть на це живе око?

— То ви бачили і знаєте, яке сонце, квіти, зоряне небо?

— Так, бачив, дякувати богам.

6 серпня. Сьогодні день народження Жозе. Він з 1950 року: найкращий вік. Та він шкодує, що такий малий, а то позалицявся б до Кларінди.

...Пішла з дому, забравши з собою Веру. Назбирала паперу, знайшла в смітті старі черевики і продала їх за двадцять крузейро. Повернулася у фавелу. Купила півкілограма м'яса і зробила біфштекс. Пообідала.

7 серпня. ...Знайшла два паперові мішки і заробила сорок п'ять крузейро. Це дуже мало: що за ці гроші купиш? Повернулася і ще назбирала трохи клоччя. Прогнала і заробила ще тридцять три крузейро. Довго вагалася, поки придумала, що зварити. Мила посуд, коли в двері хтось постукав.

— Це донья Терезинья Бекер! — вигукнув Жозе.

Донья Терезинья дала мені п'ятсот крузейро. Я довго дякувала їй, кажучи, що тепер куплю Жозе взуття. Провела її аж до автомашини. Зайшла до Чіки, похвалилася грішми, сказавши, що їх дала мені моя біла мама, донья Терезинья.

8 серпня. ...У фавелі помер хлопчик. Ховали його о дев'ятій. Негри, що зібралися провести померлого в останню дорогу, найняли вантажну машину і взяли з собою гітару, бубон та горілку.

— Коли помирає японець, живі співають. Будемо співати й ми, — сказав Зіріко.

...Велике зло в фавелі — злодії. Вночі крадуть, а вдень сплять. Якби я мала більше сил, нізащо б мої діти не жили в цьому кублі. Якщо бог дасть, піду звідси, не оглядаючись.

12 серпня. ...Зібралася піти одержати Верині гроші. Позичила в сеньйора Луїса три крузейро, один знайшла в сумці — мало, щоб проїхати автобусом. Зустріла одного сусіда і попросила один крузейро в нього. Так сіла в автобус.

...Ішла під дощем, не накриваючись, бо в мене немає парасольки. В центрі почула нарікання, що на ринку немає бобів, що торгаші навмисне не продають боби, наганяючи ціну. А хіба зараз ще малі ціни?

Ні, важко жити біднякові в цьому світі.

В суді виявилось, що сеньйор Х. А. М. В., Верин батько, не переказав грошей. Він уже кілька разів просив, щоб я не розголошувала його імені в своєму щоденнику, бо його підлеглі сміятимуться з нього. Але ж він зовсім не заслуговує на це. Він живе добре, а дає на Веру тільки двісті п'ятдесят крузейро. Заходить тільки тоді, коли я друкуюся. Все розпитує, скільки я заробила...

13 серпня. Встала о шостій. Мало не заплакала від злості на таке життя: немає грошей навіть на хліб. Хлопці пішли до школи, а Вера залишилася дома. Вийшла сьогодні сама, бо нахмарило на дощ. Збирала клоччя й картон. Заробила тридцять крузейро і засмутилася: хіба це гроші? А голод мучив. Випила чашку кави з молоком і з'їла булочку. Коли повернулася у фавелу, Вера сиділа на підвіконні й дивилася на машини, що понаїжджали сюди. Знімали фільм «Промесінья». Побачила юрбу навколо операторів і собі пішла глянути. Повернулася додому, розігріла дітям їжу. Трохи рису й риби. Діти з'їли все і залишилися голодні.

Чому Ісус Христос не зробив так, щоб цієї риби було більше?

Бачилася з сеньйором Мануелем. Коли поверталася з паперового складу, він перестрів мене. Давав двісті крузейро, але я не взяла.

— Ви мене більше не любите?

— Просто в мене багато роботи, і я не

маю часу на те, щоб розважатися з чоловіками. Для мене головне зараз — купити пристойний будиночок для своїх дітей. З чоловіками мені ніколи не щастило, тому я нікого й не покохала. Чоловіки, що ввійшли в моє життя, тільки ускладнили його дітьми, яких мені тепер доводиться виховувати самій.

Він забрав свої гроші, попрощався й пішов.

Помила посуд і пішла на склад, продала ключчя й брухт, заробила двадцять один крузейро.

...Хотіла подивитися, як знімають «Промесінью». Розпитала про імена керівників зйомки для свого щоденника.

— Кароліно, чи правда, що це приїхали зносити фавелу? — питали мене жінки.

— Ні. Вони просто знімають кінофільм. Звичайно, нікому не подобається фавела, але декому вона потрібна. А ці знімають тут подвиги Промесіньї. Але ж Промесінья не з нашої фавели.

Коли артисти сіли обідати, то жителі фавели мало не накинулися на них. Ще б пак! Курчата, пиріжки, смажене м'ясо, пиво. Я захоплена вихованістю артистів. «Вера Крус» — це національна кінокомпанія, що заслуговує на особливу похвалу. Артисти пробули в фавелі цілий день.

У фавелу подивитися зйомки насунуло стільки народу, що просто страх. Навіть Беніто прийшов. Я запитала, чи він уже знімався, у нього непоганий голос.

— Ні, тепер я не популярний.

15 серпня. Люди, що проходили по Віа Дутра й бачили пожежників, завертали в

фавелу глянути, чи не пожежа тут. Але їм казали, що знімають «Промесінью».

Справжня ж назва картини: «Місто в небезпеці».

16 серпня. Після обіду весь час писала. Сьогодні випрала білизну, і настрої у мене непогані. По фавелі ходить Орландо Лопес і здирає гроші за світло. А тут є багато таких, що вмирають з голоду.

31 грудня. ...Встала о пів на четверту й пішла по воду. Потім розбудила дітей, вони напилися кави, і ми вийшли з дому. Жоао сьогодні теж збирає папір, бо хоче заробити грошей на кіно. Яка мука — нести три мішки паперу! Ми заробили вісімдесят крузейро. З них тридцять дала Жоао.

...Ходила базарувати, завтра ж Новий рік. Купила рису, мила, гасу й цукру.

Жоао й Вера поснули, а я ще писала. Незабаром лягла і я. Прокинулася від сирен «Газети», що сповіщали про прихід Нового року. Подумала про коріди і Мануеля де Фарія. Господи, допоможи йому виграти коріду і благослови Бразілію на краще життя.

Нехай 1960 буде кращий за 1959. Ми так намучилися в 1959, що хочеться крикнути йому вслід:

Йди скоріше від нас!
Не муч більше нас!
Не повертайся ніколи до нас!

1 січня 1960 року. Встала о п'ятій годині і пішла по воду...

З португальської перекладали

*Лев ОЛЕВСЬКИЙ, Олександр СТАЄЦЬКИЙ та
Лідія ЄГОРОВА*

КАЛЕНДАР МОНЕТ ВСЕСВІТУ

КУЛІНАРНО - ГЕОГРАФІЧНА АНОМАЛІЯ. Італійські статистики підраховали, що швейцарці з'їдають значно більше риби ніж італійці. «Якщо взяти до уваги, що Швейцарія не

межує з морями, а в Італії морські кордони в кілька разів довші за суходутні, то виникає дивна кулінарно-географічна аномалія» — такий висновок зробило італійське статистичне відомство.

МОНЕТИ У ФОНТАНІ. Кому мають належати гроші, які марновірні туристи кидають до деяких фонтанів? Цю справу змушений був розглянути суд в Лондоні. Три студенти вилунали з фонтана в Гайд-парку монети загальною вартістю в одинадцять шілінгів. Ме-

рія Вестмінстера, у віданні якої знаходиться фонтан, вважає монети своєю власністю. Трьох юнаків визнали винними в крадіжці, але суддя залишив їх без покарання.

ДАРВІН ЩЕ РАЗ ОПРОТЕСТОВАНИЙ. Група батьків у місті Хаустон (штат Техас, США) звернулася до шкільних властей з петицією про заборону викладання в школі теорії Дарвіна. В петиції сказано, що ця теорія «суперечить католицькій релігії і не має ніякої наукової цінності».

СЛІДАМИ ШЕВЧЕНКОВОГО ДРУГА

Що відомо на цьому боці океану про Айру Олдріджа — драматичного артиста-негра, який, не маючи змоги дістатись на сцену в Америці, вимандрував молодим хлопцем в Європу, здобув там славу одного з визначних корифеїв театрального мистецтва і на вершині своїх успіхів, виступаючи наприкінці 1850-х років у Петербурзі, став одним з найближчих друзів Тараса Шевченка? Чи живе ще пам'ять про нього в Америці? Що відомо тут про його рід і про нього самого? Чи живе хто з його нащадків або родичів?

Багато років тому, десь під час останньої світової війни, я чув мимохідь про українця з околиці Ньюарка чи Джерсі-Сіті (в штаті Нью-Джерсі), який, зайшовши до лікаря-негра, свого сусіда, був дуже здивований, побачивши на стіні в його приймальні портрет Шевченка. На своє запитання він дістав відповідь від господаря дому: «Це ж друг нашого славного Олдріджа». Отже, ще живе пам'ять про Олдріджа та його українського друга між американськими неграми, подумав я тоді...

Пригадався мені цей випадок у зв'язку з Шевченковим ювілейним роком. Цього разу я вирішив пошукати слідів Олдріджа бодай в Нью-Йорку. Мої зусилля не були марними. За допомогою американських друзів ми знайшли досить цікавий матеріал.

В Гарлемі

Наші перші кроки завели нас у негритянські квартали Нью-Йорка — Гарлем, де ми відвідали місцевий відділ Публічної бібліотеки з цінною колекцією негритянської літератури. Відразу видно було, що Олдрідж і Шевченко тут не чужинці. В головному залі стоїть на постаменті мармурове погруддя Олдріджа. Актор зображений в його найславнішій ролі героя шекспірівської трагедії «Отелло». В збірці документів про Олдріджа часто зустрічається ім'я Шевченка.

Бібліотекарка Джін Гадсон охоче розповіла нам про Олдріджа і дала змогу познайомитись з документальними матеріалами про його життя й артистичну кар'єру. Сама вона — голова Товариства Олдріджа, що було організоване з метою повернути імені великого актора належне місце в театральній історії. Вона дала нам також відомості про ще живих нащадків родини Олдріджа. Це внук і правнук Джошуа Олдріджа, старшого брата Айри. Обидва живуть у Нью-Йорку. Сам Айра Олдрідж був двічі одружений і мав чотирьох дітей — двох синів і двох дочок. Молодший син — композитор і диригент — помер ще молодим у Парижі. Дві дочки —

обидві співачки — в глибокій старості померли в Лондоні. Старший син — Айра Давід вимандрував до Австралії, і там його сліди загубились. Можливо, там лишились якісь його нащадки, що живуть ще й тепер. Перша дружина Айри була англійка, друга — бельгійка.

За допомогою Джін Гадсон ми познайомились з Мілдред Сток, співавторкою єдиної сучасної біографії Айри Олдріджа англійською мовою, що з'явилася 1958 року в Нью-Йорку у видавництві «Макмиллан» (Герберт Маршалл і Мілдред Сток. «Айра Олдрідж, негритянський трагік»). Багатим інформаційним матеріалом, зібраним у цій книжці, ми здебільшого користуємось в дальшій нашій розповіді про життя і мистецьку кар'єру Олдріджа.

Крім театральних афіш, газетних рецензій, фотографій та іншого матеріалу про виступи Олдріджа, в бібліотеці зберігаються присвячені йому брошури німецькою, французькою мовами, що були видані в Європі за його життя.

Зворушливою несподіванкою для нас була невеличка книжечка на 14 сторінок, написана Мері Троммер і видана в 1939 році в Брукліні під заголовком: «Айра Олдрідж, американський негритянський трагік, і Тарас Шевченко, поет України». Книжечка починається Тарасовим віршем «Думи мої, думи мої, ви мої єди-

ні» в англійському перекладі авторки й розповідає далі про зворушливу дружбу двох жертвгноблення і жорстокості, з'єднаних нерозривними узами палкої любові до своїх поневолених народів. За епіграф свого твору авторка взяла Кобзареві слова: «А дай жити, серцем жити...»

Зацікавлені цієї книжечкою, виданою фотографічним способом з надрукованого на машинці рукопису, ми розшукали на околиці Брукліна її авторку. Вона виявилася відомою в тутешніх єврейських колах письменницею, що десятирічною дівчинкою прибула до Америки з Кременчука в 1905 році. Крім книжечки про Олдріджа і Шевченка, Мері Троммер (Марія Трембицька) має в своєму літературному доробку видану також фотографічним способом збірку поезій В. Сосюри в англійському перекладі, а в рукописах — переклади віршів М. Рильського.

В нетрях Нью-Йорка

Айра Олдрідж народився в Нью-Йорку 24 липня 1807 року. До недавнього часу існувала версія, ніби батько Айри Давід був єдиним членом сім'ї одного з племінних князів Сенегалу, якого вдалося врятувати й перевезти до Америки англійським місіонерам, тоді як решта його роду була винищена. Так, наприклад, Мері Троммер пише в своїй книжечці:

«Гуманні риси свого характеру Олдрідж успадкував від діда, вождя племені в далекому Сенегалі. Цей дід наказав своїм воїнам вимінювати військових полонених, а не продавати їх у неволю. Невдоволені цим наказом члени племені вбили вождя і майже всіх його рідних».

Новіші дослідники схиляються до думки, що князівський родовід Айри був вигаданий театральними агентами, щоб відкрити чорному артистові шлях до великих європейських театрів. Насправді ж його предки, очевидно, з'явилися на американській землі так само, як незлічені тисячі інших африканських невольників.

Живучи в Нью-Йорку, де робовласництво було заборонено, батько Айри заробляв на прожиток своїй сім'ї, як дрібний торговець; за невідтвердженими відомостями, на схилі років він став протестантським проповідником. Його два сини — старший Джошуа і молодший Айра — ще хлопчиками допомагали батькові, наймаючись до всяких послуг за кілька центів винагороди. Ці роки на все життя залишили слід в пам'яті Айри.

Майже з дитинства Айра прагнув стати актором. Його невтомні зусилля проникнути у царство театрального мистецтва нагадують зусилля його майбутнього друга Тараса Шевченка здобути освіту. Справді, Шевченкові слова про те, як «ходив я, та плакав, та людей шукав, щоб добру навчили», могли бути сказані Олдріджем.

Не маючи грошей на те, щоб ходити до театру, він найнявся гардеробником до одного з відомих тодішніх артистів. Це дало йому змогу слідувати з-за куліс, що діється на сцені. Негритянські аматорські трупи запрошували Айру виконувати невеличкі ролі, а коли в Нью-Йорку був заснований негритянський театр (в будинку на розі вулиць Блікер і Мерсер), юнак почав виступати в ньому на серйозних ролях.

Цей театр швидко здобув велику популярність завдяки своєму драматичному репертуару, до якого входили і п'єси Шекспіра, а також негритянськими музичними постановками. Проте незабаром почалися расові цькування. Мовляв, як сміють негри профанувати Шекспіра, виводячи на сцену чорну Джульєтту в обіймах чорного Ромео! Під час вистав на сцену сипалися петарди, хулігани зустрічали появу артистів свистом і криком. Нарешті поліція закрила театр і прямо з останньої вистави одвезла загримованих акторів у тюрму.

Айра Олдрідж наймається слугою до американського драматичного актора Валлака, що саме тоді виїздив на гастролі до Англії, і в 1824 році 17-річним хлопцем опиняється в Ліверпулі. Відтоді він в Америку більше не повертався.

Між славою і зневагою

З 1824 по 1852 рік Айра Олдрідж перебував в Англії. Це був майже тридцятирічний період важкої боротьби за належне йому місце в театральному мистецтві. Його природний талант блиснув відразу яскравим світлом і привернув до себе загальну увагу. Але на шляху до повного визнання знову стало расове походження. За весь час театральної діяльності він всього два дні (1833 р.) виступав у лондонському королівському театрі Ковент-Гарден. Незважаючи на великий успіх, третій виступ його відмінили внаслідок численних протестів. Англійські лорди не могли стерпіти, щоб негр виступав в королівському театрі.

Однак це нітрохи не пошкодило славі Айри Олдріджа. Відомі театри інших культурних центрів Англії запрошували його до себе, з особливим ентузіазмом його вітали в Ірландії. Сцени інших лондонських театрів були також відкриті для нього. За короткий час він здобув собі славу видатного трагіка, найкращого виконавця ролі Отелло, а потім головних персонажів в інших п'єсах Шекспіра.

В 1852 році Айра Олдрідж вирушив у першу подорож по європейському континенту, побував на гастролях у Бельгії, Німеччині, Швейцарії й Австро-Угорщині. Це була справжня тріумфальна подорож.

Таємниця успіху Олдріджа ховалася у надзвичайній широті і безпосередності його гри. Актор примушував глядача забувати, що він сидить у театрі, гра його зворушувала до глибини душі. І тут знову спадає на думку порівняння з Шевченком.

Як у Шевченка, так і в Олдріджа, джерелом натхнення була їхня безмірна й незмінна любов до покривдженого рідного народу, якому вони віддали всю силу свого таланту. Ні на хвилину Олдрідж не забував про своїх поневолених братів. Про це свідчать й рядки рецензії, вміщеної з наго-

В. Югай.

Айра Олдрідж в майстерні Шевченка.

ди його виступів у Кракові (1854 р.) в місцевій газеті «Час»:

«Мистецькі успіхи, здобуті Айрою Олдріджем під час кількох років його турне по Європі, всім відомі, тому нема потреби ще раз писати про це. Однак, менше відомо про те, як благородно й безкорисливо розпоряджається він матеріальними наслідками своїх тріумфів. Цей актор поставив собі завдання показати Європі, що його раса здібна до освіти. Він закликає до визволення негрів не тільки своїми виступами на сцені, недавно преса принесла звістку про таку рису його характеру... Одна негритянська сім'я Уїлсонів — батько, мати, син і дві дочки — втекла від рабства з Балтімори і вночі дісталася до Нью-Йорка. Згідно з законом 1850 року проти рабів-утікачів, їх спіймали і посадили до в'язниці — за прагнення визволитися, а потім виста-

вили на продаж поодиночі: мати і батько мали бути вислані на плантації в штат Джорджія, а двох дочок чекала сумна і принизлива доля рабиль-утікачок. Товариство визволення невільників у Нью-Йорку не мало в той час фондів, щоб викупити цю родину. Але Айра Олдрідж, який виступав тоді в Австрії, довідався про цю справу з англійської преси і негайно вислав до Нью-Йорка потрібну суму. Ось на що витрачає Айра Олдрідж свої заробітки».

Негритянська газета «Амстердам Ньюс», що виходила в Нью-Йорку, так писала у 1843 році про фінансові пожертви Айри Олдріджа:

«Він посилав тисячі доларів на допомогу своєму поневоленому народові і говорив не раз, що не буде почувати себе щасливим доти, доки бодай одна людина його раси буде в кайданах».

В Росії

В листопаді 1858 року Айра Олдрідж вперше виступив у Петербурзі, в складі німецької театральної трупи. Його гастролі тривали до початку 1859 року. Дуже добре приймала великого актора передова частина інтелігенції царської Росії, успіх на його долю випав величезний, він перевершив всі його попередні тріумфи.

Почався останній період театральної кар'єри Айри Олдріджа, тісно пов'язаний з театрами Росії. Під час свого першого перебування в Петербурзі видатний актор виступив на російській сцені 71 раз і завжди з величезним успіхом.

В 1861—1866 рр. Олдрідж виступає майже виключно на сценах театрів Росії. Петербурзькі театри були вже закриті для нього

(після того, як царська цензура заборонила йому ставити трагедії Шекспіра). Він гастролює в Москві, в провінціальних центрах Росії, а потім переїжджає на Україну, де виступає в Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Житомирі, Катеринославі (Дніпропетровську) та інших містах.

Олдрідж і Шевченко

Через кілька днів після першого виступу Олдріджа в Петербурзі Тарас Шевченко так писав про нього своєму другу Михайлові Максимовичу на Україну (6 грудня 1858 р.):

«У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує».

Це захоплення Шевченка талантом Олдріджа незабаром переросло у велику дружбу між ними. Нащадок африканських рабів і колишній український кріпак знайшли один одного і з'єднались нерозлучною приязню. Подобиці цієї дружби описані в спогадах су-

часників, що виходили друком на Україні. Тому я наведу лише одне висловлення — Катерини Юнге, дочки графа Федора Толстого:

«Шевченко не міг не зійтися з ним (Олдріджем). У них обох було дуже багато спільного: обидва — чисті, чесні душі, обидва — справжні художники, обидва з юних років зазнавали на собі жорстокого гноблення. Один, щоб потрапити в палко любимої театр, куди вхід був заборонений «собакам і неграм», найнявся в лакеї до актора, другого відшмагали за спалений під час малювання недогарок... Вони не могли розмовляти інакше, як з перекладачем, але вони співали один одному пісні своєї батьківщини і розуміли один одного...»

На початку грудня 1858 р. Шевченко почав малювати портрет Олдріджа.

Молодий скульптор Мікешин, який бачив Шевченка й Олдріджа «в найзворушливіших дружніх відносинах», каже, що з хвилини їхньої першої зустрічі «Олдрідж повністю заволодів усією увагою Шевченка».

Під час другого турне Олдрі-

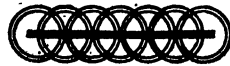
джа по Росії, що почалося в 1861 році, Шевченка вже не було в живих. Виступаючи в Москві (1862 р.), Олдрідж зустрівся з близьким Шевченковим другом — Михайлом Щепкіним. Один із свідків їхньої зустрічі розповідає, як Щепкін, чекаючи на Олдріджа в театрі після вистави «Отелло», із сльозами на очах декламував Кобзареві поезії.

Пізніше, мабуть, в 1864 році, під час гастролів у Києві, Олдрідж відвідав Канів, пішов на Чернечу гору і там заплакав на могилі свого незабутнього друга. Згадуючи про цей епізод у своїй книжечці, Марія Троммер так пише про цю дружбу:

«Доля звела разом палкі, споріднені душі двох переслідуваних рабів з далеких країн. Їм пощастило втекти від бруталності свого оточення в людський, культурний світ. Обидва вони, Айра Олдрідж і Тарас Шевченко, щиро й палко любили свої поповлені народи...»

Айра Олдрідж помер в Лодзі 1868 року, не здійснивши свого третього турне по Росії. В Лодзі його й поховано.

м. Нью-Йорк

КАЛЕНДАРНОТ ВСЕСВІТУ

КОНФІСКОВАНА ГОРА. Кілька років тому містечко Домодоссола в Італії розірвало контракт з приватним газовим заводом, який постачав газ населенню. Власник заводу звернувся з позовом до суду, вимагаючи

відшкодувати йому збитки. Містечко прогало судовий процес і повинно було сплатити велику компенсацію. Населення, звичайно, відмовилось платити. Тоді суд відібрав у містечка частину його території — гору. Тепер власник газового заводу має намір перетворити гору на платне місце для лижного спорту.

ДОПОТОПНИЙ ТА-НЕЦЬ. Англійський археолог професор Берр твердить, що вже в стародавньому Вавілоні було щось подібне до сучасного твісту.

Берр посилається на старовавілонські скульптури і зібрані з уламків барельєфи. Вавілонці були дуже темпераментними і спритними танцюристами і могли б у цьому відношенні дати сучасній молоді кілька очків вперед.

ІРОНІЯ ДОЛІ. З 76 років свого життя датчанка Тора Андерсен прожила в Сполучених Штатах 56. Нещодавно вона повернулася на батьківщину. І тут їй «пощастило». Вона виграла на лотерейний квиток подорож до Сполучених Штатів.

Ян Матейко. Богдан Хмельницький.

ЯН МАТЕЙКО—СПІВЕЦЬ БРАТЕРСТВА

«...В цьому невеликому тілі жила справді героїчна душа», — писав видатний російський художник І. Ю. Рєпін в день, коли Польща проводжала в останню путь свого уславленого сина Яна Матейка. Приїхавши до Кракова в листопаді 1893 року з наміром намалювати портрет цього «незламного ентузіаста», І. Ю. Рєпін зацікавився лише на кілька днів. Країна була у траурі.

Ян Матейко пройшов скла-

дний життєвий і творчий шлях від талановитого учня «Краківської школи красних мистецтв» (1852 — 1858), на-полегливого студента Мюнхенської (1858 — 1859), а згодом Віденської Академії мистецтв до незмінного ректора Краківської Академії мистецтв (1873 — 1893). Він був не тільки незрівняним майстром історичного живопису, а й вчителем і вихователем цілої плеяди митців. Його творчість і громадська

діяльність перейняті високими ідеалами часу: широкою любов'ю до простого народу, до своєї батьківщини і ненавистю до рабства, тиранії, соціального й національного гніту. Любов Яна Матейка до українського народу виявляється не лише в творчості художника, а й в постійному піклуванні про долю українських митців — його учнів.

Чимало полотен Матейка мають безпосередній зв'язок

Ян Матейко. Грюнвальдська битва.

з історією України. Образ Богдана Хмельницького та його бойових сподвижників, простих козаків війська запорозького, часом займають центральне місце в творчих роздумах митця.

Винятковий інтерес становить відомий портрет Богдана Хмельницького (1875). Працюючи над ним, художник вивчав історичні події, збирав матеріали далекої епохи, пов'язані з іменем у славленого полководця. Матейко творчо використовує рідкісний малюнок Гондіуса — сучасника Б. Хмельницького, показуючи в образі гетьмана велич вождя, самовідданість патріота, його фізичну й духовну красу. До речі, образ Богдана Хмельницького цікавив художника ще задовго до створення цього портрета. Відомо, що в 1859 році однією з перших акварелей Матейка на історичну тематику була композиція «Богдан Хмельницький з Яном Казиміром під Збаражем».

Широю любов'ю до українського народу прийнята та-

кож картина Яна Матейка «Віщування українського лірника», вперше виставлена у Варшаві 1875 року. Її головний герой — народ. Навколо лірника зібралися люди, слухаючи його розповідь. Один з чоловіків, тамуючи подих, записує щось у зошиті, мабуть, думу чи легенду.

В 1878 році Ян Матейко завершує роботу над одним з кращих своїх творів — «Грюнвальдською битвою». Тут особливо яскраво відтворена глибока історична правда. В нестримній лавині військ пліч-о-пліч стоять і поляк і українець, литовець і чех... В їх братерській єдності — запорука славної перемоги над спільним ворогом.

Ян Матейко цікавився історією, життям і побутом українського народу. Наслідком його поїздок на Україну були пейзажі Львова та інших українських міст.

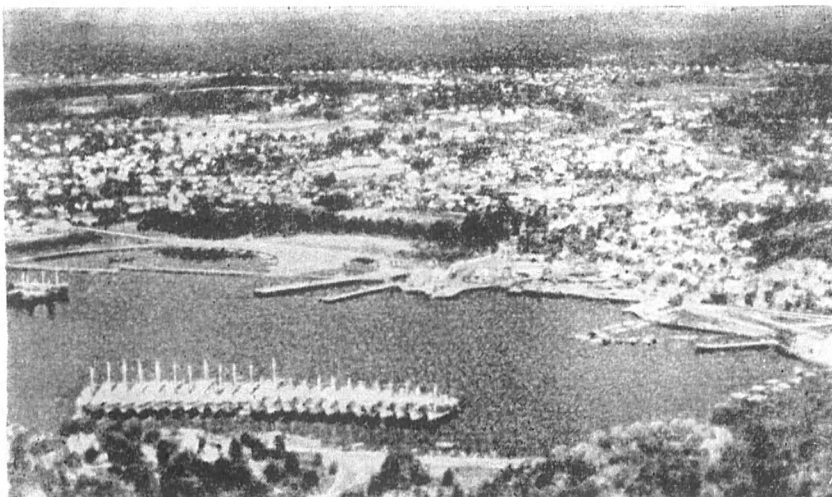
Значення творчості Яна Матейка для України не обмежується його великою мистецькою спадщиною. Він безпосередньо вплинув на

формування багатьох західноукраїнських художників, що навчалися у різні часи в Краківській Академії мистецтв.

Довкола імені великого художника велася жорстока полеміка. Як польські, так і українські декадентські кола виступали з гострими нападками на нього, прагнули применшити його роль в мистецтві. Ось чому на захист Яна Матейка виступає демократична громадськість Польщі, України, Росії. Так, слідом за І. Ю. Репіним проти вульгаризаторів творчості Матейка подає свій голос галицька «Зоря». Друкуючи репродукції творів художника, журнал оцінював Матейка як «історичного маляра найкращих і найвищих традицій, що в історії цікавиться не випадковою сценою, а історичною важністю подій (№ 13, 1895 р.)».

В особі великого польського художника Яна Матейка український народ шанує співця братерства слов'янських народів.

м. Чернівці

ОЛЬГЕРД БУДРЕВИЧ

Не вітайтеся з північним сяйвом!

У кожній країні — своя школа, своя система виховання, методика навчання. Вивчення рідної мови для наших дітлахів починається зі слова «мама». На першій сторінці норвезького букваря стоїть слово «риба». В Норвегії — навіть в найшикарніших парфумерних магазинах — всі запахи перебиває запах тріски.

Чи знаєте ви, що серед інших столиць світу є й така — Саннефіорд? Норвежці вважають це місто столицею китобійного промислу. На гербі Саннефіорда зображено кита. Таке ж саме зображення є на кожному ресторанному меню, на поштових марках, на автомашинах, на рекламі місцевої консервної фабрики. Про китів думають, говорять, пишуть. Я прибув до Саннефіорда в неділю.

Мовчки і досхочу надивившись на береги й затоку, я звернувся до першого стрічного з проханням допомогти мені встановити тісніший контакт з китами. Норвежець цей виявився людиною доброзичливою й чемною. Проте, на жаль, жодною іншою мовою, крім своєї рідної, норвезької, він не володів! Отже, ми попрямували до центру міста, сподіваючись хоч там розшукати поліглоту. Мій люб'язний гід зупиняв все нових і нових перехожих, вони приєднувалися до нас, і за кілька хвилин нас було вже десятка два; кіль-

кість моїх нових друзів зростала, як лавина в горах. Вже за півгодини принаймні половина населення цього невеличкого містечка героїчно намагалася задовольнити бажання польського журналіста побалакати про китів і про Саннефіорд. А втім, похід цей, мабуть, так і залишився б безрезультатним, якби одному з нових

знайомих не саянула щаслива думка:

— До редакції!

І ось ми в невеличкому будиночку, де міститься редакція місцевої газети і мешкає сам головний редактор — Арне Гоффстед. Для швидкого й докладного знайомства з містом гостинний редактор одразу ж запропонував

Типовий пейзаж норвезької півночі — самотня рибальська хатина на березі фіорду.

Лапландці — жителі цього суворого краю.

свою стареньку, але надійну машину, і ми рушили у «невідоме». Спочатку його коментарі були дуже короткими:

— Бачте той будинок? Двері навішено в китовій щелепі!

— Найбільший в Європі китовий музей!

— Фабрика фарб на китовому жирі!

— Фабрика рафінованого китового жиру!

— Фабрика гарпунів!

— Науково-дослідна лабораторія китового промислу!

Згодом інформація стала докладнішою, і от що я почув:

Саннефіорд — це штаб-квартира міжнародної організації, що координує китовий промисел. Відомості про кожного — так-так, кожного! — виловленого на будь-яких широтах кита занотовують у загальному реєстрі цієї організації. Самі норвежці — згідно з цим реєстром — виловлюють щороку кілька тисяч китів і кожного сезону видобувають 170 тисяч тонн жиру — одного з головних джерел прибутку держави. З 1925 року — відколи розпочався облік виловлених китів — і до цього часу їх забито 1 мільйон 115 тисяч «хвостів», як рахують їх норвежці. Масове знищення китів набрало загрозливих масштабів, і в 1946 році було укладено відповідну міжнародну конвенцію. Проте кількість цих володарів океану неухильно зменшується: адже потомство в китів з'являється дуже рідко: одне «китеня» на два роки! Можливо, й не варто пов'язувати деякі демографічні дані норвежців з біологічним циклом китів, але от одна з багатьох коротеньких, але дуже типових розмов з норвезькими китобоями:

— Ви щасливі?..

— Непогано заробляю.

— Але праця ваша важка?

— Перш за все нудна. Півтора місяці пливеш туди, півтора, — назад. Та й полювання теж невелика розвага.

— Коли ви відчуваєте себе найбільш щасливим?

— Коли знову бачу скелі рідного фіорду. Це буває раз на рік.

— Скільки у вас дітей?

— Четверо. І всі народились у березні (Так!)

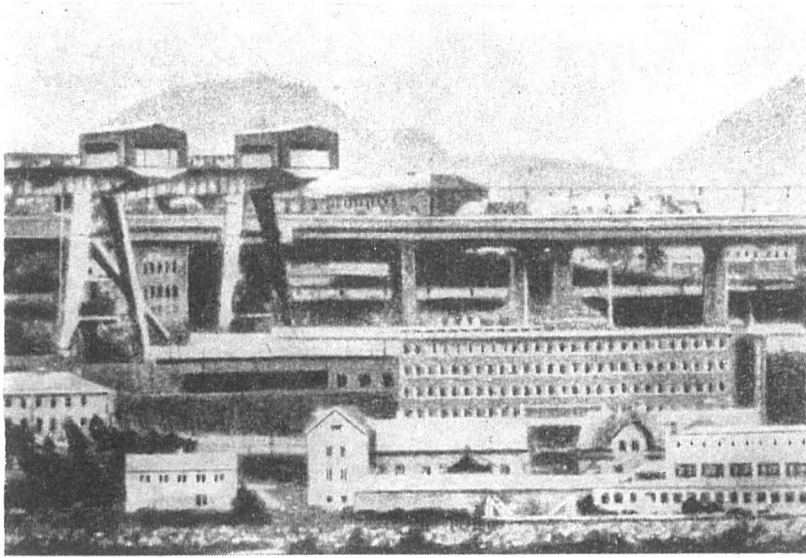
У норвезькій весільній пісні є такі слова:

«Хочеш, щоб була щаслива, — Подаруй кита, мій милий!»

Понад 100 тисяч норвежців живе з морського промислу, отже, природно, рибальству присвячена діяльність багатьох найрізноманітніших установ — від спеціальних лабораторій і до метеорологічних станцій, що дають прогнози погоди для різних районів узбережжя. Всі радіостанції перевіряють свою роботу на 10 хвилин, щоб повідомити рибалок про найближчі зміни в погоді. І робиться це 5 разів на день!

Норвезькі діти.

Нарвік — великий північний порт Норвегії.

* * *

Ще в Осло мене здивовано запитували:

— Зібралися на Північ? Але навіщо? Наша Північ ще не освоєна!..

За Тронхеймом краєвид змінюється: з віконця літака тисячі маленьких островів здавалися хворобливим висипом на морі. А стюардеса тим часом видала кожному пасажирові диплом, який засвідчував, що власник його перетнув Полярне коло. Посадка — в Бальсф'юрі. На картах — величезний кружечок, на землі — п'ять дерев'яних будиночків. Мороз! Ще немає третьої години — а вже сутеніє. Багато

нарт. Але ми поїдемо автобусом: до Тромсе — чотири години. Білі гори, що пливуть за вікном на тлі фіалкового неба, створюють враження, ніби пересуваєшся вздовж велетенської кольорової фотоплівки: обрій — жовтий аж до темно-чорного в зеніті. Закрижанілі озера, білі скелі, кам'яне безлюддя. І раптом — дерев'яна хатка: ресторан. Зупиняємось на десять хвилин. В каміні приємно потріскують сухі полінця. Кольорові свічки, дерев'яні, старовин-

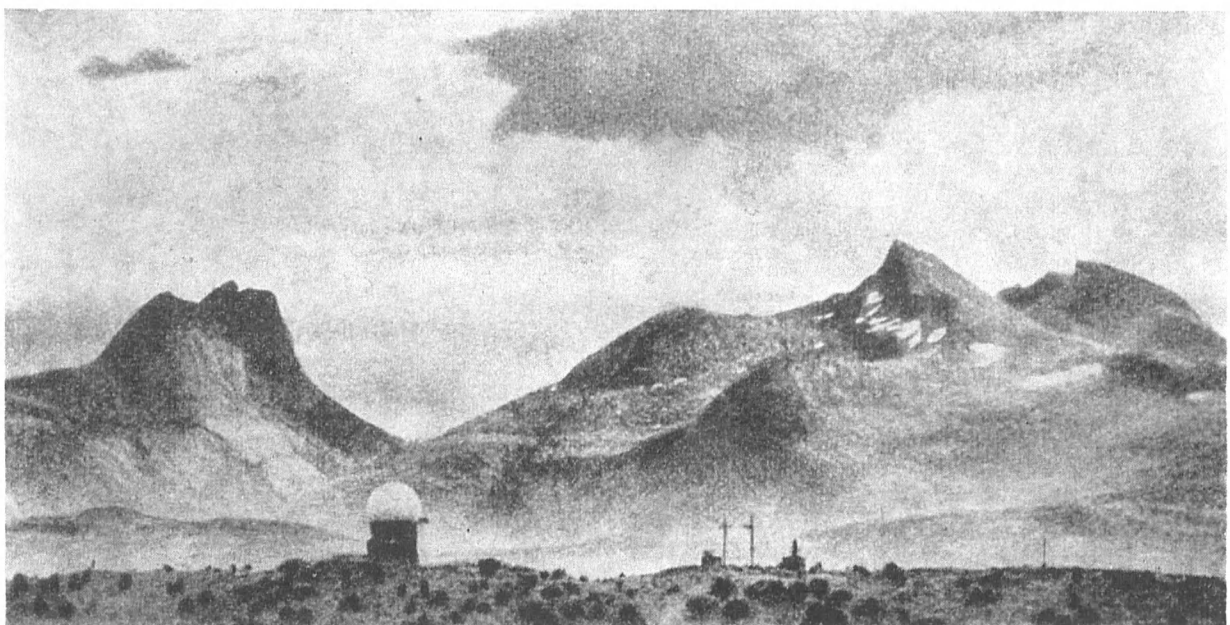
А це вже існує всупереч бажанням та інтересам простих жителів Норвегії — американська військова база в Воде.

ного вигляду лави — і гаряча кавка із свіжими сендвічами...

Виходимо — а небо вже чорне. І що це? Невже відблиски далекої пожежі? Але зірки ж тоді ці жовті, зелені, блакитні смуги? А-а! Ось воно — Північне сяйво! Маленький хлопчик, що сидить з мамою попереду, — справжній хутрянний колобок — замахав вітально рукою цій кольоровій зорі. Та мати щось суворо промовила, і він знітився. Виявляється, не можна вітатись з північним сяйвом: забере до себе на небо. Добре, врахуємо...

Місто Тромсе розташоване на острові — дісталися ми до нього на поромі. Восьма година вечора. Б'ють дзвони. Це своєрідне «на добраніч» для дітей: за місцевими традиціями, якщо після восьмої години на вулицях з'явиться дитина до чотирнадцяти років без дорослих, додому її доставляє поліція. Цікава деталь, яка допомагає з'ясувати географічне положення цього міста в країні: чим далі від столиці — тим дальшою літерою абетки позначені номери автомашин. Так-от: на автомашині в Осло — літера «А», в Тромсе — Х! Проте місто Тромсе деякий час було столицею Норвегії: в травні 1940 року воно стало резиденцією короля. На початку червня того ж року король і уряд країни відбули на англійському крейсері «Девоншір» до Лондона. Відтоді в Тромсе існує поліція і в'язниця «на вісім персон». Будинок, під одним дахом якого розмістилися обидві ці установи, стоїть у самому центрі міста. І ще одна варта уваги особливість міста: шість магазинів квітів на 13 тисяч мешканців!

З дев'ятої години вечора вулиці

цями заволодіває молодь. Дорослих — жодного. Найбільше пожевлення панує біля кінотеатру: щодня три сеанси і на кожному — інший фільм! Тут і демонстрація мод. У дівчат вузькі штани, заправлені в чобітки, короткі хутряні куртки, червоні хустки. До речі, нічого штучного, ніякого нейлону. Від місцевих морозів може захистити лише справжнє хутро.

В Тромсе одна й єдина центральна вулиця. В самому кінці її — найпівнічніший в світі пивний бар. Ніякої кока-коли, ніяких спиртних напоїв. Лише пиво й тютюн. І Генрі Руді. Не чули про такого? А тим часом він один з найбільш поважаних громадян Тромсе. Руді — «чемпіон світу з полювання на білих ведмедів». Так-так, саме цей титул завжди додають до його імені. На його мисливському рахунку — сімсот тринадцять полярних ведмедів. Руді вже 70 років. Отже, десяток ведмедів на рік, якби він полював з пелюшок! До цього рахунку можна додати також п'ятнадцять тисяч тюленів та двісті моржів. Про таку дрібноту, як пєсці та блакитні лисиці, Руді навіть не згадує. Досвід цієї кремезної, літньої людини — а він охоче ділиться ним — стає в пригоді і полярним експедиціям, і мисливським групам.

Є в Тромсе бактеріологічна станція і обсерваторія північного сьйва. Непогано для такого маленького міста? Але обсерваторія

заснована тут не на державні кошти, а на гроші Рокфеллера. Далеченько закотився долар. Крім китів, оленів, північного сьйва, в Тромсе є навіть католицький єпископ. Та зате місту бракує лікарів, вчителів, техніків. Колись був складений план розвитку таких районів, який передбачає будівництво промислових підприємств, експлуатацію природних багатств і, отже, ліквідацію сезонного безробіття. Але на виконання цього плану уряд коштів не дає.

* * *

Місто Нарвік розташоване на південь від Тромсе. Перша розмова з продавцем газетного кіоска. Вона варта того, щоб навести її тут цілком.

— Я кілька днів не читав газет. Прошу — останні номери. Англійські чи німецькі, — звертаюсь я англійською мовою.

Кіоскер непривітно дивиться на мене:

— Чому ви не розмовляєте німецькою мовою?

— А чому я маю розмовляти німецькою мовою? — питаю я по-німецьки.

— Бо ви, німці, коли приїжджаєте сюди, завжди розмовляєте по-англійськи.

— Я не німець. Я поляк.

Обличчя кіоскера враз змінюється.

— О, пробачте... Німці завжди видають тут себе за англосаксів. То ви — поляк? Що ж занесло вас

до Норвегії? А втім, даруйте, тут є польські могили...

І друга розмова — в готелі, де я знову вдаюся до англійської мови. Хазяйка посміхається:

— Ви — німець?

— Поляк.

— Правда? Неймовірно! Ви — перший поляк в нашому готелі. — І пані Рітцау збуджено гукає чоловіка. Вони пропонують мені бути їхнім особистим гостем. За кавою пан Рітцау — архітектор, автор проектів школи, ратуші і багатьох інших міських будов — розповідає мені про Нарвік. Я ділюся своїми першими враженнями від міста, пригадую свою розмову з кіоскером.

— Бачите, — пояснює пан Рітцау, — ті, хто приїждять до нас з Боннської республіки, ходять по місту й околицях і вихваляються, ми, мовляв, тут воювали. А нам це неприємно. Минулого тижня один такий турист розповідав мені, що це вони, німці, спорудили транспортер і ряд інших механізмів на залізничних шахтах. Довелося делікатно нагадати йому, що спочатку вони знищили наше обладнання. Нам завжди боляче згадувати про війну, а вони це роблять весь час і завжди нетактовно.

Ми заговорили про сучасне життя міста. Виявилось, що і тут однією з найпекучіших проблем є безробіття. Коли завершиться автоматизація залізничних підприємств, половина робітників опиниться на вулиці.

КАЛЕНДАРЬ ВСЕСВІТУ

РЕВОЛЬВЕР ЗАВЖДИ В КИШЕНІ. В одному з кінотеатрів Мехіко-Сіті під час сеансу в залі почалася стрілянина. Виявилось, що це один з глядачів «прийшов на допомогу» героєві фільму, який попав у скрутне становище. В поліції темпераментний стрілець пояснив, начебто він забув, що все відбувається в кіно.

ЩЕ ОДИН РЕКОРД. Останній світовий рекорд серед курців люлюк належить Фінляндії: якийсь житель Хельсінкі безперервно палив свою люлюку протягом 2 годин 13 хвилин.

НЕМАЄ ДИМУ БЕЗ ВОГНЮ. Великобританію наводнюють американські порнографічні видання. За офіційними даними, протягом останніх трьох років чиновники англійської митниці затримали понад 80 тисяч порнографічних книжок і триста тисяч примірників журналів. Цікава деталь: спалити цю з дозволу сказати «літературу» не наважились — це наробило б надто багато диму.

КОЛІЗЕЙ І ВІЙНА. Одного італійського гіда попросили висловити свою думку про американських туристів. Він сказав: «Деякі з них часом ставлять дивні запитання. Одна американка спитала в мене, в якому місті знаходиться пізанська падаюча вежа. Інша поцікавилась, чи не бомбами другої світової війни зруйновано Колізей».

СЛУШНЕ ЗАПИТАННЯ. В одному з римських музеїв якийсь заїжджий турист довго розглядав старовинну статую середньовічного воїна з відбитими руками й ногами.

«Як зветься ця статуя?» — запитав він нагледача. «Переможець», — відповів той. «Чорт забирай, хотів би я побачити переможеного!» — вигукнув турист.

НЕ ТА ЗДОБИЧ. У місті Джексоні (США) зграя злодіїв, вдершись уночі до міської церкви і зламавши там сейф, замість доларів натрапила на кілька сотень примірників брошури «Не укради!»

Та, напевне, брошура не справила належного враження на бандитів, бо наступної ночі їх на місці злочину схопила поліція в іншій церкві.

150 СПАДКОЄМНИЦЬ

«Рятівник» Таїланду і «опора» США в Азії Саріт Танарат.

САРИТА ТАНАРАТА

Історія знає чимало прикладів заплутаних судових справ про спадщину, нещадної гризні за гроші і майно якогось багатого небіжчика. Але справа, яку тепер доводиться розбирати таїландським юристам, напевне, є зовсім винятковою. Вона вже набула розголосу в цілому світі під назвою «справа про спадщину Саріта Танарата».

Так, ідеться про спадщину колишнього прем'єр-міністра і диктатора Таїланду маршала Саріта Танарата, людини з досить цікавою і повчальною біографією. На його рахунок, якщо можна так висловитися, шість державних переворотів. Кожний з них був трампліном для нечуваних стрибків Саріта Танарата вгору, до влади, до фактичного безроздільного панування в Таїланді, хоча тут є король, парламент, конституція та всі інші атрибути сучасної буржуазної «демократії». Оті шість переворотів за порівняно короткий час зробили з

непомітного, але хитрого і підступного лейтенанта Саріта владного маршала і прем'єр-міністра.

Звичайно, ідеться не про якісь виняткові якості самого Саріта. Просто він виявився підхожою людиною для деяких сил поза Таїландом. На Саріта робили свою ставку Сполучені Штати. Він служив їм, як кажуть, з собачою відданістю, і вони щедро винагороджували його за цю службу. Саме такий, як Саріт Танарат, й потрібен був американським імперіалістам, щоб зробити Таїланд головним учасником агресивного блоку СЕАТО і базою Сполучених Штатів у Південно-Східній Азії.

Справа, навколо якої тепер точиться стільки розмов, якнайкраще і найвиразніше свідчить про справжнє обличчя колишнього таїланд-

ського диктатора. Вона вже вщент розвіяла брехливу легенду, створену свого часу навколо особи Саріта Танарата буржуазною пропагандою.

Отож, за спадщину маршала, який помер зовсім раптово в грудні 1963 року, тепер нещадно гризуться між собою 150 його вдів. Ні, це не друкарська помилка, саме так, 150 вдів. Стільки було офіційних, напівофіційних і просто собі неофіційних дружин у Саріта Танарата. І всі ці шлюби були освящені відповідним чином, оскільки покійний диктатор був одночасно і буддистом і католиком. Аж двом богам відразу вклонявся...

Адвокати, які взяли на себе ведення справ отих численних претенденток на спадщину такого велелюбного покійника, виявили про-

П'ять із ста п'ятдесяти, що сперечаються за спадщину.

сто-таки приголомшуючі факти. Ось, наприклад, серед 150 дружин є дві — мадам Матада і мадам Віпавада. Вони — мати і дочка. Одружившись 1963 року з Матадою, Саріт «забув», що за два місяці перед тим вже «одружився» з її дочкою...

А варто нагадати, що серед численних заслуг, які приписували Саріту Танарату, було й те, що він нібито лікував багатоженство у Таїланді.

Найбільш вразили всіх відомості про розміри спадщини, залишеної диктатором. Ніхто й не гадав, що він назбирав за порівняно короткий час свого панування такі величезні багатства. Є різні припущення відносно їх розмірів, називають суми від 40 до 100 мільйонів доларів. І всі ці гроші Саріт Танарат одержав шляхом нечуваного шахрайства, величезних хабарів, участю в різних комерційних оборудках тощо.

Виявилось, наприклад, що державна лотерея в Таїланді була насправді приватним бізнесом диктатора. Комісія, яка тепер розслідує справу цієї лотереї, виявила, що на кожний номер випускалося по кілька квитків, встановила шахрайські витівки з виграшами тощо. Все це було непоганим джерелом поповнення особистих сейфів Саріта Танарата. До речі, серед заслуг, які приписували диктаторові, була й така: Саріт Танарат нібито «викоренив» хабарництво в державному апараті, це давнє і страшне зло Таїланду.

В міру того, як розбирається справа про спадщину, виявляються все нові й нові підрибиці шахрайської діяльності небіжчика. Саріт Танарат володів контрольними пакетами акцій 15 найбільших таїландських компаній, грав на біржі, спекулював наркотиками. Він не гребував нічим, що могло б дати гроші.

Розслідування справи про спадщину принесло вже чимало неприємностей американським покровителям маршала-шахрая. Виявилось, що Саріт Танарат розпоряджався мільйонами з горезвісної «допомоги» Сполучених Штатів Таїланду, як своїми власними. Він навіть пускав ці гроші в обіг для своїх комерційних махінацій.

Скандал набув таких розмірів,

що дехто серед урядовців Сполучених Штатів вимагає тепер накласти арешт на мільйони з особистих сейфів Саріта Танарата і на його рахунки в швейцарських та деяких інших банках.

Ті, хто раніше підносив Саріта Танарата мало не як «рятівника Таїланду» і одного з стовпів «вільного світу» в Азії, тепер поквалітивно відмежовуються від нього. Правляча таїландська партія Чат Сангком, лідером якої був небіжчик, офіційно повідомила, що не несе ніякої відповідальності за все, що робив померлий. Мовляв, інші керівники партії нічого про це не знали. Однак, у зв'язку з розслідуванням, кілька високих державних чиновників і генералів, які були замішані в справі Саріта Танарата, швиденько вийшли у «відставку».

Голова комісії, що розслідує цю справу, генерал Пунаканта заявив на спеціально скликаній прес-конференції, що в державну казну буде повернуто все, що привласнив маршал, до останньої копійки. А

поки що значну частину спадщини Саріта Танарата прибрала до своїх рук його вдова від другого шлюбу, так би мовити, «головна дружина» Вічітра Танарат. Вона першою дізналася про смерть свого чоловіка і встигла вчасно вжити потрібних заходів. Не покладаючись на таїландських юристів, вона доручила вести свою справу кільком відомим адвокатам з США та інших країн. Серед її суперниць особливою агресивністю відзначаються таїландська кінозірка Тренгхаї, згадані вже Матада і її дочка Віпавада, Маріні, Ватхарі та ще кілька тих, що вважають себе «головними дружинами» Саріта Танарата.

Важко, звичайно, сказати, якого висновку дійдуть судді і адвокати в цій ганебній історії. Але, незалежно від того, як будуть поділені мільйони Саріта Танарата, вся ця справа у досить виразній формі свідчить про глибину падіння отого світу, що його західні пропагандисти продовжують іменувати «вільним».

«Головна дружина» Вічітра поки що випередила своїх конкуренток.

ОРКЕСТРИ НА БОЙНЯХ

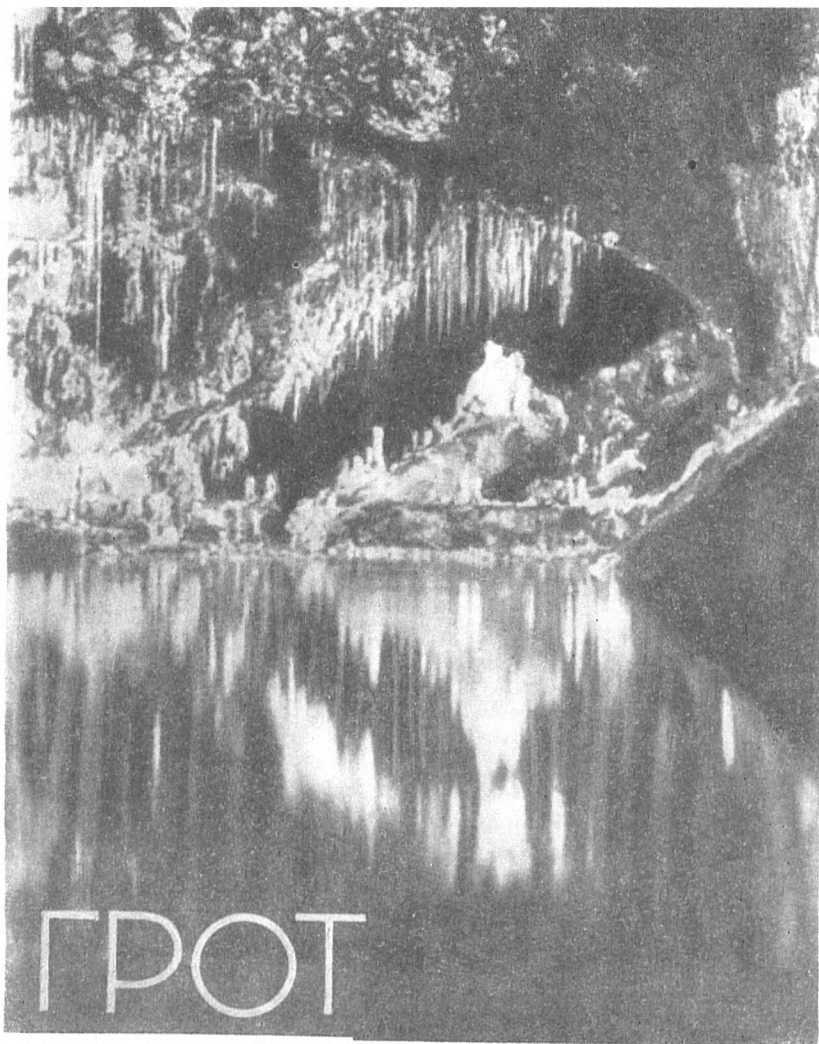
Добре відомо, що карась дуже «любить» смажитися в сметані. Кажуть, що нема для нього більшої насолоди. Але примхливі смаки властиві також і багатьом іншим представникам тваринного царства.

Недавно виявилось, наприклад, що коровам дуже подобається носити... бюстгальтери. Не з соромливості і не з кокетства, а з практичною метою — щоб захистити вим'я і дійки від травм і виразок, од яких зменшуються надой молока. Такого висновку дійшли власники голландських молочних фірм. У Голландії тепер випускають коров'ячі бюстгальтери трьох різних фасонів і розмірів.

А на датських бойнях гримлять джаз-оркестри, бо датські фірми, які виробляють найкращий у світі бекон, переконалися у тому, що свині люблять прощатися з білим світом під музику. Особливо вони захоплюються сучасними танцювальними мелодіями. Цей факт авторитетно підтверджує датський «Інститут дослідження забою тварин». Дані інституту свідчать, що коли свині закінчують свій життєвий шлях без музики, у пригніченому, депресивному стані, то це негативно впливає на колір бекону, він набирає синявого відтінку. І навпаки, коли свиней ріжуть під танцювальну музику, то бекон виходить чудового кольору!

Що ж до курей, то вони цінують не музику, а комфорт і уважне ставлення до них з боку обслуговуючого персоналу. Так вважає американський власник великої птахоферми Монро Беккок. Він встановив пряму залежність між почуттям щастя в курячих серцях та їх здатністю нести яйця.

Отже, корові подавай модний бюстгальтер, свиням — джаз, а курам — куряче щастя. За все це вони щедро віддячать.

ФЕЙ

Біля німецького міста Заальфельда геологічна експедиція досліджувала місцеві джерела цілющих вод. Один з робітників спустився в шахту. Раптом під ним провалився ґрунт, і робітник полетів у якусь безодню. Коли він прийшов до тями, то побачив себе в красивому виблискуючому залі, з стелі якого звисали дивовижні сталактиди довжиною до двох метрів.

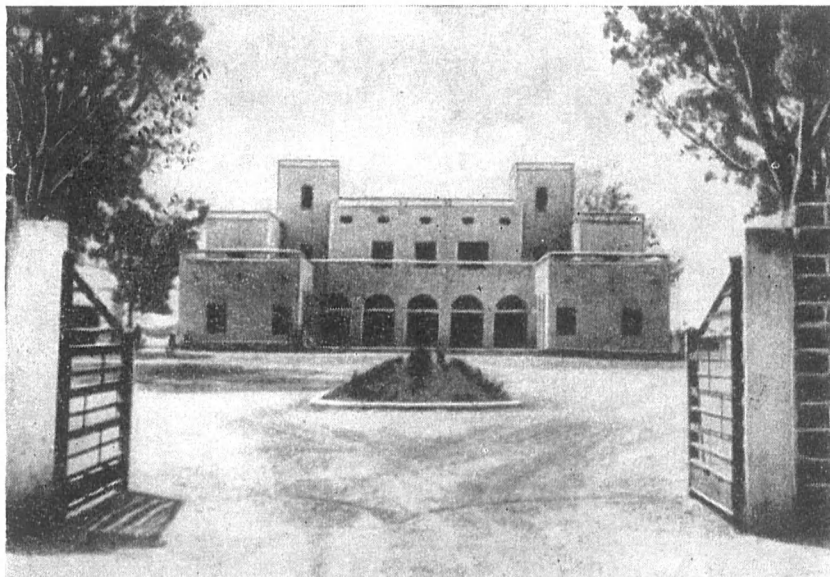
Так було відкрито «Грот фей», одне з найразючіших природних чудес Німецької Демократичної Республіки. Зараз «Грот фей» щороку одвідують сотні тисяч туристів, а також тисячі хворих дітей. Виявилось, що грот випромінює так звані гамма-промені. У поєднанні з вологим повітрям, яке тут циркулює по штольнях, ці випромінювання швидко і надійно лікують дітей від коклюшу.

У підземному «санаторії». Діти тут швидко виліковуються від коклюшу.

«Грот фей». На жаль, звичайне фото не передає всієї його незвичайної краси. Сталактити мають тут відтінки різноманітних кольорів.

СТРИБОК У НЕВІДОМЕ
 ★ ГРИФИ В ПОШАНІ ★
 ФІЛІАЛИ ЮСІА ★ ОР-
 ДЕН «БІЛИХ ОТЦІВ» ★
 ЛЕГЕНДА І ДІЙСНІСТЬ
 ★ «ЧЕРВОНА ВОЛЬТА»
 ★ «МОРСЬКИЙ БІЙ»

Палац «володаря світу» моро-наба.

В КРАЇНІ МОРО-НАБА

Базар — центр кожного африканського міста, навіть столичного.

ЩОРАЗУ, збираючись відвідати нову країну, я прагну познайомитися з нею заздалегідь, прочитати про неї все, що можна: незручно ж розпитувати тубільців про їхні внутрішні справи, правда?

Та цього разу я зрадив своєму правилу — вирішив перевірити себе в ролі сучасного Колумба, який сміливо вирушає назустріч Невідомому...

Романтично? Ще б пак! Щоправда, порівняння з Колумбом, можливо, й не дуже вдале. Скеровуючи свої майже іграшкові каравелки на Захід, великий мореплавець, принаймні, багато чого знав про кінцеву мету експедиції — омріяну Індію. Я ж, вмовившись у кріслі літака, що злетів у Бамако і взяв курс на Схід, знав лише, що лечу в столицю Республіки Верхня Вольта Уагадугу і що десь поблизу того міста проходить Грінвічський меридіан.

Таку зачіску вона носить мало не з пелюшок.

Як відомо, в тропіках сутінків не буває, і коли ми підлітали до Уагадугу, внизу панувала тьма кромішна. Літак стрімко пірнув у темну яму, на дні якої мерехтіли поодинокі вогниці.

На аеродромі — бетонованій стрічці посеред поля (ніяких будов я не помітив) — гостей столиці чекав маленький автобус.

Він і привіз нас до центру міста — на широку, добре освітлену вулицю, забудовану чепурними котеджами. Ще один поворот, автобус загальмував, і шофер оголосив: «Сентрал-готел».

Ця пишна назва належала одноповерховому будинку з великою верандою, де стояли столики й стільці: веранда правила водночас за хол, ресторан і кафе.

Вільних номерів у готелі не було, і тому спальню мені облядали на широкому подвір'ї: поставили похідне ліжко з москітовою сіткою й один стілець. Решту меблів заміняли дерева, а коліско-

ву — не дуже гармонійні співи відвідувачів кафе.

* * *

Тропіки тропіками, та, незважаючи на дві ковдри, я кілька разів прокидався од холоду. Коли вдень ртутний стовпчик підповзає до цифри 25, то не віриться, що вночі можна змерзнути. Але і в Африці таке буває, а тим більше тут, у Верхній Вольті, континентальній країні, віддаленій від океану на багато сотень кілометрів.

Востаннє, десь о сьомій годині, мене розбудило вже інше неприємне відчуття: хтось пильно дивився на мене. Я відкинув москітну сітку і побачив на кам'яному мурі, за кілька метрів од мого ліжка, великого лисоголового птаха з гачкуватим дзьобом, який сидів, наставивши на мене блискуче око. Доброго ранку, пташко!

Я енергійно заворушився у ліжку, але на «пташку» це не подейло: гриф не зводив з мене

хижого погляду. Тоді я намацав під ліжком порожню пляшку з-під вина (слава богу, все подвір'я було всіяне ними) і жбурнув нею у потвору. Вдарившись об стінку, пляшка вибухнула, наче ручна граната, і лише тоді птах неохоче злетів, але одразу ж знову опустився на дах будинку. Лише по тому, як я одягнувся, гриф втратив інтерес до мене і полетів геть. Видно, він нарешті переконався, що я — жива істота, і тому йому тут нічого робити.

Згодом я дізнався, що грифів тут шанують, бо харчуються вони виключно падлом і таким чином виконують роль санітарів та могольників. В усякому разі, навколо центрального ринку в Уагадугу завжди чергує 10—12 грифів. Отже, пильна увага до моєї особи з боку цього страховиська була не тільки неприємною, але і образливою.

Та годі вже про грифа! Давай-те-но краще знайомитися із столицею відкритою нами країні, з Уагадугу або Уага, як ласкаво називають її мешканці.

Центральна вулиця Уагадугу, що веде до колишнього палацу французького губернатора, а нині резиденції президента республіки, — це широкий чепурний бульвар без будь-яких особливо примітних споруд.

Водій таксі, що везе мене цим бульваром — смішливий кремезний юнак, надто рухливий для своєї професії, ні на хвилину не замовкає. Він розповідає про містя, повз які ми проїжджаємо (хоч, здається, розповідати тут немає чого — низка одно- і двоповерхових будинків та й годі), розпитує про мене, мою батьківщину, нарікає на погоду і просто радісно вигукує — щоб заповнити паузи.

Біля нового двоповерхового будинку, над яким майорять два прапори — американський та чорно-біло-червоний національний — він зупиняє машину. Такі будинки стоять у багатьох африканських столицях. Називають їх гучно: «культурними центрами», а насправді йдеться про центри пропаганди американського способу життя, філіали горезвісного ЮСІА — інформаційного агентства Сполучених Штатів.

«Рушаймо далі», — сказав я водієві. Він трохи здивувався з того, що я не хочу відвідати такий цікавий будинок, проте слухняно натиснув на акселератор. Заторохтів мотор, а разом з ним — і мій добровільний гід.

— Он там — головний поштамт, — він махнув рукою у напрямку будинку, що зовні нагадував фортецю, — а поруч — Палац правосуддя. Я був там кілька разів. Розумієте, ці тепльні-пішоходи...

Я поцікавився, де він навчився так добре розмовляти французькою мовою.

— А я вмію не тільки розмовляти, а й читати і писати.

Ми під'їхали до монументальної споруди, увінчаної хрестом, що влявся у ніжну шовкову блакить африканського неба. Католицький монастир, штаб-квартира місіонерів.

— Отут мене й навчили французької мови, — сказав мій водій і швиденько перехрестився долонею.

— Католик?

Так, хоч щоби його були порізані довгими шрамами — слідами релігійної татуїровки.

Проте християн, зокрема католиків, серед корінного населення Верхньої Вольти не так уже й багато — процентів п'ять, не більше. Решта стійко дотримується релігії предків — різних анімістичних вірувань, хоч місіонери здавна намагаються віднайти тубільців від «ідолопоклонства».

Місіонерський похід на країни Західної Африки розпочався ще всередині минулого сторіччя. В 1867 році французький губернатор Алжіру запросив «на постійну роботу» на підвладних йому територіях кардинала Шарля Лавіжері. Кардинал розгорнув широку діяльність, і вже наступного року Ватикан затвердив спеціальну місіонерську префектуру Сахари і Французького Судану. Лавіжері засновує «орден білих отців» — об'єднане товариство африканських місіонерів, а згодом — і «орден білих сестер». Програма діяльності «отців» була чіткою: кожен місіонер мав досконало оволодіти тубільною мовою, засвоїти спосіб життя місцевого населення (навіть одяг був обраний із урахуванням цього — білі мантії «отців» нагадували «бобо» суданців та традиційний одяг арабів) і таким чином «влізити в душу» африканця. «Місіонер має бути водночас і торговцем, і солдатом, і політичним діячем». Цей широко відомий вислів влучно характеризує діяльність «білих отців».

Орден згодом перетворився на широко розгалужену сильну організацію, що розкинула свої щупальця по всіх країнах Західної Африки. Водночас він став одним з найбільших землевласників на континенті. Недарма кажуть африканці: «Коли білі люди прийшли сюди, у них була біблія, а у нас — земля. Тепер біблія є у нас, а земля — у них».

Сьогодні в лавах «білих отців» багато виходців із Сполучених Штатів Америки та Західної Німеччини. Змінювалась політична ситуація — а разом і зміст та напрямок місіонерської роботи. Католицька церква тепер намагається активно втручатись у внутрішні справи молодих африканських держав і в першу чергу прагне розколоти, підпорядкувати своєму впливові молодий робітни-

чий клас Африки. Тут, у Верхній Вольті, де позиції католицької церкви дуже сильні (сам президент країни — католик і вихоонець місіонерської школи «білих отців»), церковники повели наступ на профспілкові організації. Насамперед вони спробували підірвати рух за об'єднання всіх профспілок країни. Це їм вдалося, і сьогодні у Вольті, де налічується не більше 20 тисяч робітників та службовців, існує аж чотири профспілкові об'єднання, причому два з них перебувають під контролем католицької церкви.

Змінюються не лише методи, а й форми місіонерства. «Білі отці» почали рекрутувати до ордену тубільців — вихованців місіонерських шкіл. Крім того, подбали і про спеціальну підготовку африканців-місіонерів за європейськи-

ми зразками. В 1962 році у Кельні, де розташований один з філіалів ордена «білих отців», був відкритий спеціальний учбовий заклад під назвою «Африканум», завдання якого — готувати місіонерів з представників африканського населення. На які ж гроші існує цей заклад? Серед фундаторів його чільне місце посідає ніхто інший як Джон Рокфеллер...

І ще одна риса, характерна для згаданого «Африканума»: до нього приймають людей різних віросповідань. Віросповідання не має значення — так написано в статуті цього закладу. Правда ж, трошки дивна декларація для католицької церкви з її нетерпимістю? А пояснюється все це дуже просто: йдеться ж бо зовсім не про релігію, а про політику, про підготовку «національних кадрів, які стануть впливовою політичною силою в

Нелегко виростити врожай проса.

своїх країнах». Цих слів, зрозуміло, немає в статуті «Африканума»: вони взяті з папської енцикліки.

...Тим часом таксі кружляло новими й новими вулицями та завулками, а мій водій уже встиг докладно доповісти мені, скільки в Уагадугу автомобілів (близько 300), коли починається сезон дощів (десь у квітні), що йому тридцять років, а батько його був солдатом французької армії (французькі колоніальні війська, відомі під назвою «сенегальські стрільці», комплектувались здебільшого з тубільців Верхньої Вольти).

— Погляньте-но туди, — запропонував водій, коли ми проїздили повз довгу чавунну огорожу. Я побачив невеличкий палац, побудований у вигляді літери «П». Ні в парку, ані в самому палаці не помітно було ніяких ознак життя.

— Тут живе наш король!

— Король? Який такий король? Адже Верхня Вольта — республіка!

— Атож. Але у нас і король є. Отакої! Королівська республіка? Чи республіканське королівство?

Я зовсім розгубився. А водій вів далі:

— Він зветься моро-наба. Це значить — король країни Моро. А також — володар світу.

* * *

«...Батьки народили синів, і сини цих батьків народили синів, і сини цих синів народили синів, і так було двадцять разів. Стільки часу минуло відтоді, як існувала держава Дагомба, і не було їй рівної по величчю та могутності...»

Міністерство інформації Верхньої Вольти регулярно видає «Історичний та економічний бюлетень». З нього можна почерпнути багато цікавих відомостей про сучасне економічне та політичне становище країни, її історію тощо. В одному з таких бюлетенів я і натрапив на цю легенду. Надрукована в офіційльному виданні, вона набуває характеру офіційної версії; в усякому разі, вольтійці ставляться до неї цілком серйозно.

Отже, справи стояли так: десь

на початку X сторіччя на берегах Вольти, а точніше — на півночі сучасної Гани, існувала держава Дагомба, якою вміло керував король Гамбага. Одного чудового дня у короля народилася дочка, яку назвали Ніеннега, що означає «змія». Ім'я це, проте, зовсім не натякає на якісь негативні риси у вдачі принцеси. Навпаки, воно підкреслює її аристократичне походження й красу, бо в африканців (навіть і тепер) змія — предмет культу. Король Гамбага, звичайно, дуже любив свою дочку. І ще одна важлива обставина в цій історії — красуня-принцеса чудово їздила верхи.

Коли Ніеннега піросла, в неї виникло цілком закономірне бажання вийти заміж. Та засліплений своєю любов'ю тато і чути про це не хотів. Характер у короля був далеко не ангельський, тому дочці доводилось мовчати й потай ковтати сльози. Одного разу Ніеннега не витримала — проїжджаючи разом з батьком повз маїсове поле, вона вигукнула: «Подивіться, тату, на цей маїс. Він давно достиг і почав уже обсіпатися, та про нього ніхто не дбає. Так само і ваша дочка...» Та король нагримав на свою улюбленицю.

Тоді Ніеннега вирішила діяти більш рішуче, а саме — втекти з батьківського дому. Так вона й зробила: осідлала гарячого скакуна і в супроводі невеликого почту подалася шукати свою долю. Шукати довелося недовго: вже наступного дня кінь привіз красуню на берег ріки, до самотньої хатинки, в якій жив син одного з малійських князів Ріале — вправний мисливець, людина сильна, мужня і благородна, справжній казковий принц. Далі все ясно: молоді покохали одне одного, побралися, і незабаром у самотній хижі Ріале вже верещало немовля. Його охрестили Ведраого, тобто кінь, на честь розумного скакуна принцеси. Ведраого запозичив у матері красу та любов до верхової їзди, а в батька — силу і мужність. На radoшах король Гамбага простив свою дочку, а трон заповів Ведраого. Змужнівши, нащадок почав вчиняти военні наскоки на сусідні племена, причому так вдало, що незабаром під його владою опинилася чималенька держава. За таких обставин обходитися якимось скромним титулом було просто незручно: отже, Ведраого став моро-наба, що означає водночас і «король країни Моро», і «володар світу».

Так розповідає легенда. А далі починається вже історія менш романтична, але не менш цікава.

Перед смертю Ведраого розподілив свою державу між трьома синами: старший з них Зунгран одержав титул моро-наба і територію на заході разом із столицею усього королівства Моро —

Чудовий куточок, але тут — царство мухи цеце.

Танкадого (це місто існує і сьогодні, воно розташоване за 200 кілометрів на південь від Уагадугу). Онук Зунграни здійснив кілька вдалих походів і в результаті одного з них оволодів фортецею Уагадугу. Та лише п'ятнадцятий моро-наба — Зана — переніс сюди столицю держави.

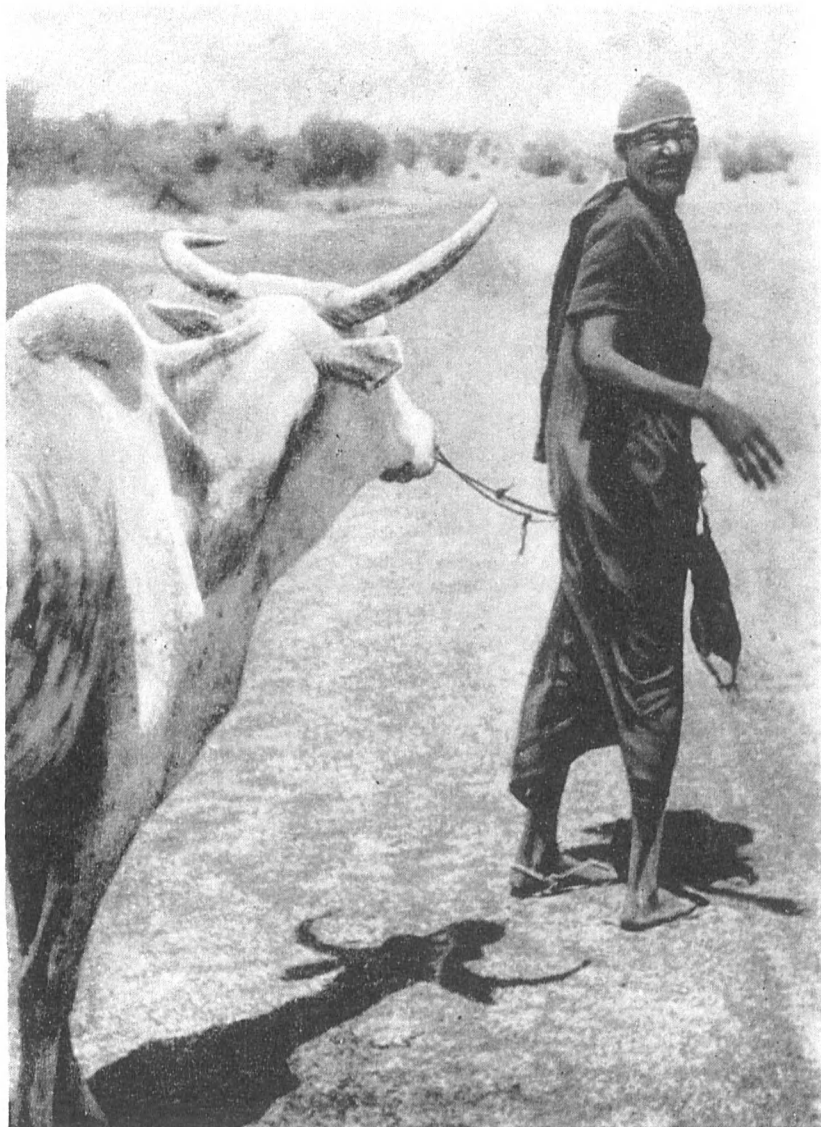
Вшановували моро-наба, як справжнього бога, причому один ритуал зберігся і в наші часи. Зветься він «фальшивий від'їзд» і полягає в тому, що кожного ранку, вислухавши звіти міністрів, король сходить з трону і наказує сідлати свого найспритнішого коня (незважаючи на те, що в його гаражі стоїть «сітроен СД-19» — одна з найдорожчих моделей французьких автомобілів). Коли коня підводять, моро-наба урочисто наближається до нього і вдає, ніби хоче сісти верхи. Тієї ж миті в ноги йому кидається камсаоро-наба — охоронець королівського гарему. Удаючи страшний розпач, він благає повелителя відкласти свій від'їзд до завтра (забороняти щось королю взагалі, звичайно, неможливо). Після відповідної порції благань моро-наба спалахує удаваним гнівом, та кінець кінцем погоджується, і коня забирають геть.

Цей своєрідний ритуал має цікаву історію. Один з моро-наба, Оурга, мав у своєму гаремі жінку нечуваної краси. Якимось чином попросила дозволу відвідати своїх родичів і не повернулась. Вранці король дізнався про це, спалахнув благородним гнівом і вирішив особисто очолити експедицію, що вирушала на розшуки невірної. Але придворним вдалося умовити короля не залишати своєї резиденції.

Звичай цей набув символічного змісту: він нагадує моро-наба, що його обов'язок, як глави держави, полягає в тому, щоб завжди залишатися біля керма управління, що свої особисті інтереси він мусить підпорядковувати громадським.

Французькі завойовники обійшлися з моро-наба чемно: захопивши державу Моро в 1896 році, вони залишили за королем право вершити суд і мати власну поліцію. До того ж французи взяли самого наба і його двір на утримання. Якими міркуваннями вони керувались при цьому — зрозуміло навіть дитині.

В 1919 році колонізатори об'єднали навколо Моро сусідні землі і створили єдину колонію Верхню Вольту, яка в свою чергу увійшла до так званої французької Західної Африки. В Уагадугу оселився французький резидент, представник губернатора. Та моро-наба залишився на місці. Через 13 років французи вирішили ліквідувати колонію Верхню Вольту і поділили її територію між сусідніми коло-

Скотарство — одна з головних галузей вольтійської економіки. Таких корів-зебу в країні близько півтора мільйона голів.

ніями — Берегом Слонової Кості, Нігером та Суданом. Однак і цього разу моро-наба вцілів: країна Моро залишилась під його формальною владою, а з Парижа регулярно надходила заробітна платня. Звичайно, зостався він на троні і тоді, коли колонізатори вирішили знову створити Верхню Вольту. Це сталося вже після другої світової війни, коли національно-визвольний рух охопив весь африканський континент. Колонізатори намагалися діяти відповідно до старого принципу: поділяй і владарюй! Мовляв, чим більше буде держав, тим легше буде тримати їх в залежності у майбутньому.

Для Верхньої Вольти день визволення настав 5 серпня 1960 року.

І все ж таки: монархічна республіка чи республіканська монархія?

34-й моро-наба, «володар Уагадугу і Ятенги» Конґрі, нащадок легендарного Ведроого, спокійно живе в своєму палаці в центрі столиці, щоранку виконує ритуал з осідланим конем і... одержує державну пенсію. В конституції нової країни ви не знайдете про нього жодного рядка.

Зате багато місця відведено в цьому документі перелікові всіх прав та повноважень, що їх має реальний глава держави — президент республіки. Ім'я цієї людини — Моріс Ямеого, або Моро Я, як не без прозорого натяку називають його у Верхній Вольті.

* * *

Наступного ранку, поспідавши нашвидкуруч, я побіг розшукувати Боно — водія таксі, який так докладно знайомив мене з Уагадугу. Знайшов я його легко: вже

Крокодили вилазять з води неохоче...

на першій стоянці, коло автовокзалу, побачив знайому машину. Боно охоче підтримав мою пропозицію відвідати невеличке місто Сабу на півдні країни.

...Обабіч шляху — савана: море трав, чагарники, купки дерев. Де-не-де — клатки обробленої землі: бідні поля тубільців, на яких ростуть традиційні просо, сорго, маниок, батат — скупі дари неродючої в цій країні землі, дари, з яких складається повсякденне меню кожного вольтійця. Землі тут просто мало. Це звучить трохи дивно, якщо пригадати: площа Вольти — 275 тисяч квадратних кілометрів, тобто лише вдвічі менша, ніж територія Франції. Але для культивування придатні лише 1,9 мільйона гектарів — 7 процентів території. А як її обробляють, цю землю Колупають за допомогою даба, тобто мотики, і хілера — примітивної сохи. Про таку річ, як добриво, тут, звичайно, й не чули. Тим-то навіть родючі ґрунти роз'їдає ерозія. Якщо ж додати до цього недостатню кількість опадів, сухий гарячий вітер «харматтан», що дме з Сахари протягом шести зимових місяців, а також той факт, що найплодючіші землі — річкові долини на півдні республіки — заражені носієм страшної сонної хвороби мухою цеце, то ви зрозумієте, що становище вольтійського сільського господарства є й справді плачевним.

Країну Малі називають в Африці великою країною з малим населенням. Вольту ж, навпаки, можна назвати малою країною з надто великим населенням. Земля не може прогодувати всіх — і тому вольтійським селянам доводиться перетинати кордони своєї батьків-

щини й шукати роботи в інших місцях. Щороку понад 650 тисяч переважно молодих вольтійців вирушають на заробітки в Гану, Берг Слонової Кості, Малі, де працюють головним чином на кофейних плантаціях і лісозаготівлях. Приплив таких сезонних робітників став традиційним: його навіть планують уряди згаданих держав.

Перший привал: велике село. Характерні для Західної Африки глиняні круглі хатини із гостроверхими стріхами, огорожені невисокими тинами. Багато дітей: більшість із них — з ознаками рахіту. У деяких зовсім маленьких дівчаток — старанно викладені хитромудрі зачіски. «Всі вони вже заручені», — кинув Боно. Виявляється, у Вольті дівчаток заручають одразу ж по народженні, а заміж видають в 11—12 років. Полігамія і досі поширена в країні.

Ще кілька кілометрів, і раптом Боно вигукнув: «Вольта, Червона Вольта!» Ми виїхали на довгий дерев'яний місток, але те, що було під ним, зовсім не нагадувало повноводної ріки, що могла б дати назву цілій країні. Лише місяць минув відтоді, як скінчився період дощів, а річка вже висохла на три чверті, перетворилася на великий струмок. Те саме відбувається і з її сестрами — Чорною та Білою Вольтами, щоправда, вони трохи повноводіші за Червону. Звичайно, ці річки не можуть служити транспортними шляхами, проте користь господарству вони все ж приносять: риба, виловлена у Вольті, становить одну з головних статей державного експорту.

Нарешті ми досягли Сабу — тихенького провінціального містечка. Не встигла наша машина

загальмувати на центральній площі, як її обліпили хлопчики-підлітки. З криком: «Пардон, кайман!» вони кинулися на автомобіль, немов пірати на абордаж. Не встигли ми отямитися, і пірати захопили всі вільні місця в машині, у кожного з них у руках було зарізане курча. Найстарший з них, очевидно, отаман, став командувати Боно: «Праворуч, ліворуч! Тепер сюди!» А тим часом його війсьکو не вгаваючи верещало: «Пардон, кайман! Пардон, кайман!»

Власне, за цим ми сюди й приїхали, — подивитись на цих самих кайманів. На околиці Сабу є велике озеро, яке місцеві крокодили обрали своєю головною резиденцією.

Озеро вразило мене своєю казковою красою. Ніщо не порушувало його ідеальної дзеркальної поверхні; прозору зеленасто-блакитну воду облямовували високі, порослі очеретом береги, і озеро нагадувало дорогоцінний камінь у прекрасній оправі. Які там в біса крокодили! Це озеро має належати русалкам, це для їхніх царівних танців створила природа це чудо!

Поки мені вжилися русалки, хлопці взялися до роботи: попрямували курчат до довгих мотузок і почали кидати їх у воду. Я не вірив, не хотів вірити що замість русалок побачу зараз отих брудних потвор. Аж ось на середині озера розійшлися брижі, і з води вигулькнули щелепи й пара очей. Потім ще і ще. Три крокодили почали поволі наближатися до принади. Ось двоє з них з різних боків різко кинулися вперед, зіштовхнулися, і почалася бійка. Скипіла вода, здіймаючись фонтанами під ударами страшних хвостів. «Морський бій» тривав кілька секунд, і слабшому довелося відступити, а переможець знову почав переслідувати принаду, яку хлопець щоразу смикав, витягуючи, здавалось, просто з крокодилячої пащі.

Хлопці добре-таки знали своє діло: вони примусили потвору вилізти з води. Крокодил довго вагався, перш ніж залишити рідну стихію. Але курча лежало так близько... Поволі, сантиметр за сантиметром просувався хижак уперед, не зводячи з нас (а мені здавалось — з одного мене) своїх пустих, холодних очей. Всіяні гострими зубами жахливі щелепи розтулилися, і курча зникло. На якусь хвилину крокодил завмер, а тоді поволі почав задкувати до води, занурився й поплив до своїх колег, які чекали на нього посередині озера. Там потвори поплавали ще трохи і — один по одному зникли під водою. І знову спокійна гладінь, тільки мрії про русалок розтанули, мов сон.

Переклад з німецької.

ПОЕТ ВИСОКОЇ НАСНАГИ

Лише тридцять шість років прожив на світі Орхан Велі, видатний турецький поет і перекладач. Його яскрава й самобутня творчість гідно продовжує, точніше — розвиває далі той плідний новий напрямок у поезії, початок якому поклав у двадцятих роках нашого століття той ще зовсім молодий поет-революціонер Назим Хікмет. Ще коротшим було творче життя Орхана Велі — якихось два десятиліття. Проте й за ці недовгі роки він залишив глибокий слід у турецькій літературі. «Орхан Велі не є поетом тихим і непомітним, — писалося про нього за три роки до його смерті у стамбульському літературно-художньому журналі «Варлик». — Майже кожний його вірш скрізь викликає інтерес, всілякі розмови і сприймається із захватом».

Орхан Велі (Каник) народився 13 квітня 1914 р. у Стамбулі в сім'ї відомого в свій час турецького музиканта Мехмета Велі-бея. Дитинство поета минуло переважно в Стамбулі, серед ремісників, торговців, робітників. Там-таки він почав ходити до школи. 1925 р. сім'я Мехмета Велі переїхала до Анкари, де Орхан закін-

чив п'ятий клас початкової школи і вступив до ліцею.

Саме тоді починається серйозне захоплення майбутнього поета літературою і мистецтвом. Він багато читає. Його особливо полонять високохудожні мелодійні вірші відомого в Туреччині поета початку 20-го ст. Ях'ї Кемаля, якого сучасні йому критики називали «кращим майстром турецької поезії». Згодом допитливий підліток і сам береться за перо. У журналі «Чоджук Дюньяси» з'являється його перше оповідання.

В ліцейські роки Орхан Велі здружується із своїм ровесником Октаєм Рифатом (Хорозчу) і на рік молодшим за себе Меліхом Джевдетом (Андаєм), які також виявляли неабиякий інтерес і любов до рідної літератури. Троє друзів згодом почали видавати журнал ліцейстів «Сесіміз», брали активну участь у самодіяльних виставах перших юнацьких п'єс Орхана Велі («Лікар Іхсан» та ін) і навіть виступали як актори в п'єсах французьких класиків (зокрема Мольєра), що їх показували в Анкарському народному будинку. Відтоді він полюбив театр і за роки своєї творчої діяльно-

сті переклав чимало п'єс французьких авторів.

Закінчивши ліцей, Орхан Велі 1932 р. вступає на літературний факультет Стамбульського університету, але скрутний матеріальний стан змушує його поєднувати навчання з роботою в Галатасарайському ліцеї. Через три роки, так і не закінчивши університету, він повертається до батьків в Анкару і влаштовується на роботу в департамент пошти й телеграфу. В 1942—1945 рр. служив в армії, а після демобілізації ще два роки працював службовцем в одному з міністерств.

Творчий доробок Орхана Велі досить різноманітний. Крім п'єс, він переклав десятки творів видатних французьких та російських письменників — Чехова і Гоголя, Лафонтена і Альфреда де Мюссе, Арагона і Елюара. Чудовим майстром поетичної техніки він показав себе в перекладах віршів неперевершеного класика народів Сходу Омара Хайяма.

Поетична спадщина Орхана Велі — це 156 віршів; багато з них є чудовими зразками сучасної турецької поезії, яка нерідко виливається у форму вільно-

го вірша з більше або менше віддаленими внутрішніми римами. Прагнучи бути найбільш зрозумілим для народу, Орхан Велі наполегливо працював над формою своїх віршів, досягаючи граничної лаконічності і водночас ясності образу. Не дивно, отже, що деякі його поетичні рядки сприймаються в Туреччині як широковідомі в народі крилаті слова та прислів'я. Особливо популярним став вірш «Жаль мені Сулейманефенді, жаль» — прикінцевий рядок з його «Епітафії-1». Поетове «Сулейманефенді...» ось уже два десятиріччя вживається як узагальнюючий образ простої людини. Саме вона, ця «непомітна людина», що постійно турбується про шматок хліба і місце для ночівлі, про черевики і роботу, про ліки і лікарню, владно вийшла в поезію Орхана Велі на правах її головного героя.

Не чужа поетові й високохудожня лірика, яка втілюється у нього в цілком конкретні, реальні, так би мовити земні поняття й образи, близькі й зрозумілі читачеві з народу. В його поезії ми не знайдемо й рядка, написаного в стилі традиційної східної пишномовності з нагромадженням ку-

черявих епітетів та порівнянь, що вважалося свого часу ознакою талановитості поета. До кращих ліричних творів Орхана Велі можна віднести вірші «Стамбул я чую», «Жити», мініатюру «Квітень» тощо.

Багато які поетові твори мають відчутний політичний підтекст, що робить їх особливо вагомими в соціально-економічному плані. Щоб переконатися в цьому, досить ознайомитись із такими віршами, як «Для вас», «Безплатно», «Задля вітчизни».

Перші кроки Орхана Велі на ниві літературної діяльності були позначені деяким впливом антинародного в своїй основі модернізму і так званого «сюрреалізму» капіталістичного Заходу. Проте справжній поет Орхан Велі був серед тих, хто незабаром відійшов од усіх цих модерністів, сюрреалістів та ін. «Я їх тепер не люблю, — одверто казав він. — З погляду форми вважаю їх слабкими. Я черпаю насагу з народної творчості». У цих словах — весь Орхан Велі, котрий вийшов з народу і прагнув чесно працювати для нього.

Саме через це Орхан Велі ще за свого життя не уникнув злісних нападок з боку турецьких реакціонерів.

Вони оголосили його антинаціональним поетом, звинувачуючи в тому, що, мовляв, ідейні засади його творчості своїм корінням «сягають за кордон». «Я добре знаю, — писав з цього приводу Орхан Велі, — проти кого пантюркістські мракобіси видумали вислів «коріння за кордоном» і тим завдали страшної шкоди нашій країні». І далі: «Відсутність свободи зв'язує літератора по руках і ногах. Додайте до цього, що кожного, хто намагається писати про народ, хто хоче витягнути його із злиднів, засуджують і таврують як комуністів, лівих тощо».

Таким був Орхан Велі, один з провідних поетів нового напрямку турецької поезії. Його багатогранна діяльність ще й досі привертає до себе увагу літературної критики, викликає суперечки, по-різному оцінюється дослідниками.

Помер поет 14 листопада 1950 р. Нині демократично настроєна літературна молодь Туреччини бере собі на озброєння все те краще, що залишив по собі Орхан Велі і, навчаючись у нього, розвиває далі прогресивні паростки сучасної турецької літератури.

Олександр ГАНУСЕЦЬ

ОРХАН ВЕЛІ

ЖИТИ

I

Знаю: жити нелегко. Нелегко закоханим
Співати, над самою прірвою стоячи,
Ночі любити, блукаючи під небом зоряним,
І дні, блукаючи під світлом сонячним.
Мати вільним, ну, хоча б півдня
безхмарного,

Глянути на гору Чамліджа в блакиті
З синього Босфору, із тисячобарвного, —
Тут забути можна все на світі.

II

Знаю: жити нелегко.
Але ж погляньте: померла людина,
А постіль від неї ще довго тепла,

А в того ще йде на руці годинник.
Нелегко жити на світі, брате,

А чи легше вмирати?
Нелегко білий світ покидати...

СТАМБУЛ Я ЧУЮ

Стамбул я чую. Я заплющив очі.
Переді мною вітер повіває.
Ледь-ледь гойдає
На вітах листя злегка,
А десь далеко-далеко
Воду розвозять — чую дзенькіт дзвіночків.
Стамбул я чую. Я заплющив очі.

Стамбул я чую. Я заплющив очі.
Птахи літають!
Ген високо в небі
Із криком, з гамором.
Рибалки тягнуть невод.
Ногами жінка у воді хлюпоче.
Стамбул я чую. Я заплющив очі.

Стамбул я чую. Я заплющив очі.
Вечірня, з прохолодою, пора;
Вже голуби злетілись по дворах,
І чути стукіт молотів із порту,
Весняний вітер дме, і чути запах поту,
І горобці цвірінькають на площі.
Стамбул я чую. Я заплющив очі.

Стамбул я чую. Я заплющив очі.
Тут віє хмільним світом давнини.
Тут білі вілли
і старі хліви, де замкнено човни.
Тут шурхіт леготу лоскоче.
Стамбул я чую. Я заплющив очі.

Стамбул я чую. Я заплющив очі.
Красуня пропливає тротуаром.
Із рук її троянда сипле жаром.
А вулиця співає,
розмовляє,
лається,
регоче...

Стамбул я чую. Я заплющив очі.

Стамбул я чую. Я заплющив очі.
І сукня в тебе ружами тріпоче:
Гарячі губи в тебе, лоб вологий.
Встає з-за саду місяць круторогий.
Я все по серцю по твоїм відчую...
Стамбул я чую.

ДО РАНКУ

І чого я від них не натерпівся, боже!
Ці поети, їй-право, від закоханих гірше.
Де це чувано, люди, хіба таки можна —
Ніч цілісіньку длубатися над куценьким
віршем?

Та й чи можна почути так раптом,
зненацька
Пісню дахів, мелодію димарів?

Або те, як мурашки носять зёрнята .
В засіки свої від зорі до зорі?
Чи не краще до ранку діждатися, справді,
Щоб свої заяложені рими відправити
Десь на звалище, на смітник?

А шайтан мене вчить:
«Ти вікно відчини
І кричи, і кричи, хоч до ранку кричи».

ДЛЯ ВАС

Для вас, брати мої, для вас,
Усе, що є, — для вас.
І день для вас, і ніч для вас,
І сонця щедрого проміння,
І місяця мерехтіння,
І листя вологе,
І мрії й тривоги,
І в сонячнім сяєві зелень полів,
І сік червонястих плодів,
І ніжний стан під трепетною рукою,
І тепле тіло,
Розімліле
На ложі в тихім супокої.

Вітання всі для вас.
Для вас, брати,
Гойдають щоглами порти.
Для вас і назви днів,
І кольори човнів.
Для вас і ноги поштаря,
І руки гончара,
І піт із їхнього чола,
Й на фронті — кулі без числа.
Могили, обеліски, рани,
І смертні вироки й кайдани —
Для вас,
Усе для вас.

БЕЗПЛАТНО

Безплатно живемо ми, даром.
Безплатне повітря, безплатні хмари,
Долини й гори — теж за так,
Безплатні дощ, багно, сльота,
І вигляд машин,
І принади вітрин,

І двері кінотеатрів
Безплатні.
Правда, не безплатні бутерброди,
Але маєм дармову солону воду.
Головою платим за свободу,
Але рабство дістається так.
Живемо безплатно, надурняк.

ЗАДЛЯ ВІТЧИЗНИ

Чого ми не робили задля вітчизни!
Хто проливав за неї кров,
Хто виголосив тьму промов...

КВІТЕНЬ

Річ неможлива, повірте:
Коли кохаєш, писати вірші;
І не писати не можна

Коли ти
Бачиш —
Надворі — квітень.

РАПТОМ

Все сталося раптом.
Раптом сонячне сяєво запалало,
Небо виникло раптом
І раптом блакитним стало.
Все сталося раптом.
Раптом почав напливати туман з ріки,
Виникли сходи раптом, раптом з'явилися
бруньки,
І фрукти вирости раптом.

Раптом,
Раптом,
Все сталося раптом,
Дівчинка раптом, хлопчик раптом,
Дороги, поля і люди — все раптом,
справді.
Кохання настало раптом.
Раптом і радість.

*З турецької перекладали
Олександр ГАНУСЕЦЬ та Іван СВІТЛИЧНИЙ*

Король Лір у виконанні Пола Скофілда.

В. ГАККЕБУШ

ДРУГА ЗУСТРІЧ

У дні, коли весь світ відзначав 400-ліття з дня народження великого Шекспіра, до Радянського Союзу вдруге приїхав англійський Шекспірівський театр.

Від нашої першої зустрічі з цим колективом минає шостий рік. За цей час багато чого змінилося в його житті, з'явилась навіть нова назва. В 1958 році до нас приїздив Шекспірівський меморіальний театр, цього року ми вітали Шекспірівський Королівський.

Під час перших гастролей театр існував, як «фестивальний» колектив, який грав виключно п'єси Шекспіра протягом літніх місяців в ушлюбленому ним Стратфордї. Тепер театр має постійну трупу і другу сцену в Лондонї, на якій протягом року ставлять п'єси й інших авторів. (Нещодавно там була здійснена постанова «Вишневого саду» Чехова).

У 1958 році колектив очолював видатний англій-

ський режисер Глен Байем Шоу, зараз ним керує представник молодшого покоління Пітер Холл. Тут працюють також відомі режисери Мішель Сен-Денї і Пітер Брук, який показував в Радянському Союзї в 1955 р. свою цікаву постановку «Гамлета», за участю талановитого актора Пола Скофілда.

Показанї на перших гастроях постановки Глена Байема Шоу «Ромео і Джульєтта» і «Гамлет» виразно свідчили про намагання театру повернути сучасному глядачевї людяного, простого і зрозумілого Шекспіра, відродити на сценї правду його безсмертного гуманїзму і простоту його демократичного мистецтва.

І в «Ромео і Джульєтті», і в «Гамлетї» виразно відчувалися пошуки, так би мовити, демократичної форми для шекспірівської вистави, намагання звільнити її від помпезної театральності, показної величї історичного

«костюмного» видовища, певної трафаретної оперності.

Про такі наміри свідчили і фрагментарне образне оформлення обох вистав, і «скромні» костюми, і в першу чергу проста і щира манера акторської гри. Досвід світового реалістичного театру ХХ столїття, театру Ібсена і Шоу, Чехова і Горького розумно брався колективом до уваги. Театр намагався знайти нову сучасну інтерпретацію шедеврів великого поета, Шекспір мусив заговорити сценїчною мовою наших днів.

Слід сказати, що під проводом Шоу колектив не досяг повного успіху в цих своїх благородних пошуках. В ходї цієї, так би мовити, «деромантизації» він не лише звільнив постановки ушлюблених п'єс Шекспіра від застарілих прийомів театру ХІХ віку, а й водночас істотно послабив вираз бунтарського духу їх великого автора. Полемічний запал

постановників призвів до проникнення на сцену жанрово занижених, а часом, і побутових засобів впливу на глядача. Щасливо уникнувши мелодрами, театр, втім, не завжди сягав висот справжньої трагедії

Показаний в 1964 р. на сцені Шекспірівського Королівського театру «Король Лір» (режисер і художник Пітер Брук) перш за все свідчить про свідоме продовження згаданої тенденції «деромантизації». Ця вистава вже й зовсім не має оформлення, а ті «мікроскопічні» його фрагменти, які «прориваються» на сцену, не відповідають звичному розумінню цього слова. Це або простий дерев'яний трон, або ламана лінія якоїсь примітивної огорожі, або грубі, дерев'яні лави і стіл, на якому стоять важкі металеві кубки. Фон сцени — три умовні «нерозшифровані» сірі площини, перед якими висять кілька чотирикутних шматків іржавого заліза. Немає не лише мальованих декорацій і задників, а й взагалі відсутні будь-які яскраві кольори. Костюми дійових осіб зроблені з шкіри, пластикатів і невибіленого селянського полотна. Так відтворюються на сцені зовнішні ознаки епохи раннього середньовіччя.

Де золото, оксамити, парча і горностаєві мантиї «королівської» п'єси? Де тонкі різнокольорові трико, які підкреслюють грацію пажів і м'яку ходу придворних? Де їх уклони і церемонні манери? Де аристократичний естетизм дворянського театру минулого століття?

Режисура не лише повертає обстановку «Короля Ліра» в точно визначений історичний період. Бідність матеріальної частини вистави підкреслює багатство образного мислення її постановників. Замість демонстрації мальовничих декора-

цій Пітер Брук вдається до образного збудження уяви глядача.

В усіх відгуках у радянській пресі на постановку «Короля Ліра» можна знайти слово «аскетизм». Це поняття не випадково потрапило на сторінки всіх газет, воно найбільш точно характеризує основні якості вистави. Цей аскетизм знаходить свій вираз не лише в оформленні, костюмах і рівному незмінному світлі на сцені. Робота Пітера Брука-художника є лише частиною загальної роботи Пітера Брука-режисера.

Спробуємо згадати, як виглядає в його «Королі Лірі» ушлявлена картина бурі. На сцені, як уже говорилося, немає спеціальної декорації, світло, знов-таки, ні на хвилину не змінюється, блискавки не блимають на заднику, сховані вентилятори не розвівають волосся акторів. До того ж і музика не грає ні в оркестрі, ні за кулісами. Лише записані на плівку гуркіт грому та шум дощу й вітру допомагають виконавцям, які «грають» на сцені бурю без підтримки будь-яких засобів театральної бутафорії. Уявний

Сцена з вистави «Король Лір». Король Лір — Пол Скофілд, Корделія — Дайана Рітт.

«вихор» валить їх з ніг, наштовхує одне на одного, кидає на велику відстань, перериває дихання, примушує напружувати голос.

Ця сцена виразно свідчить, що «деромантизація», проголошена колективом, межує вже й з «детеатралізацією». Театр ніби втрачає синтетичність засобів свого впливу, починає, по суті, заперечувати якісь свої основи. На щастя, виконавці «Короля Ліра» в Шекспірівському Королівському театрі вміють зіграти на сцені не лише ту бурю, яка шаленіє над Британськими островами. Вони вміють відтворити й бурю в душі своїх героїв, вихор їх почуттів і блискавки думок. І так само, як режисеру Пітеру Бруку непотрібні електричні ефекти і дощ на тюлі, так його акторам непотрібна псевдоромантична форма виразу — крик і патетичні жести, декламаційне піднесення і «величний» тон. «Детеатралізація» вистави торкнулася й мистецтва трагедійного актора. З неї виникає своєрідне розуміння трагедії, особлива форма її сценічного втілення.

Блискучий актор Пол Скофілд показує на початку вистави короля Ліра згаслою, стомленою людиною. Це володар, якого виснажила одноманітність абсолютної влади. Він говорить завжди спокійно й рівно, бо йому ніхто не наважиться заперечити, рухається повільно й упевнено, бо йому нема куди поспішати, не дуже уважно слухає підвладних, бо наперед знає, що вони йому скажуть. Вся поведінка Ліра впливає з багатолітньої звички наказувати, кожний його рух — такий самий символ царствності, як корона і скипетр. Це дійсно «король від голови до ніг».

Але урочиста постать Ліра овіяна ледь помітним серпанком смутку. Старий

король наперед знає, що може ще трапитись в його володіннях. Йому нудно і нецікаво жити далі. Він ніби глядач в театрі, який спостерігає події, не беручи в них безпосередньої участі. І чи не ця відсутність інтересу до майбутнього, нудьга і втома примушують Ліра зректись влади і розділити королівство між доньками?

Та ось нарешті Ліру дають зрозуміти, що таке король, який зрікся влади. В сцені у Гонерілі тривога пробуджується в його загальмованій свідомості. Лір повертається до дійсності, він раптом вперше почуває себе «не королем». Ніщо вже не захищає його від людської злості, зневаги, його можуть висміяти, принизити, вигнати, він сам дав іншим владу над собою. Дикий гнівний рух, яким Лір перекидає стіл, свідчить про те, що згасання психіки, заколисаної десятиліттями спокою, припинилося. Хай перший рух протесту — це ще реакція деспота, якому хтось несподівано насмілився стати на перешкоді, але стареча королівська «нірвана» скінчилася. Починається болісний процес пробудження людини, яку давно «приспала» ефемерна надлюдська велич.

Найжорстокіші випробування долі ніби відроджують Ліра. Психіка не завжди витримує, свідомість іноді затьмарюється, але невмолимо іде духовне і навіть фізичне омолодження короля. Обірваний жебрак Лір більше король, ніж був ним у замку на троні. Бо там сиділа лише велична «оболонка» короля.

В муках народжується нове розуміння дійсності. Король пізнає на собі долю голих, голодних і бездомних, опускається на тогочасне суспільне дно, випиває всю гірку чашу страждань найзлиденніших прошарків свого народу. Лір втратив

державу, владу, військо, дочок, дах над головою, їжу, одяг, але здобув світогляд людини з народу. І хоч фізичне згасання невмолимо триває, світло нової свідомості осяває останні години його життя. До Корделії приносять у кріслі напівмертвого Ліра — це, знов-таки, лише оболонка, але це вже оболонка людини.

Величну тему другого духовного народження людини Пол Скофілд втілює на сцені легко й невимушено, без будь-якої афектації, за допомогою тонкої гами психологічних нюансів. Як і годиться в «деромантизованій» виставі, він ніколи не вдається до пафосу, до самоцільних емоціональних акцентів, до найменшого «тиску» на свідомість глядача. І все ж образ Ліра справляє незабутнє враження.

Звідки ж береться виключне багатство сценічного мистецтва Пола Скофілда? І чому «детеатралізація» вистави не шкодить її загальній ідейній спрямованості і жанровій природі? Де ж та сила, яка дозволяє при постановці шекспірівської трагедії безкарно нехтувати перевіреними прийомами звичної театральності?

Відповідь на ці запитання може бути лише одна: цією силою є сам Шекспір. На виставі Пітера Брука думка Шекспіра, вкладена в уста його героя, органічно стає думкою і актора, і глядача, який, може, не завжди розуміє слова, проголошені зі сцени (вистава йде без перекладу по радіо). Перед нами особливий різновид інтелектуального театру, в якому образне втілення думки стає першоосновою сценічної форми.

З невичерпного шекспірівського гуманізму виникає і специфічна ліричність цієї особливої вистави. Як не парадоксально це на перший погляд, але її суха стримана епічна форма ще більше

підкреслює ліризм центрального образу. Шекспірова любов до людини і віра в неї насичує цей образ теплом і привабливістю. Суворора п'єса «без кохання» перетворюється на заспів про вічну красу людяності. Помура трагедія стає світлим ствердженням величі людського духу.

В цілому постановка Пітера Брука є успішним продовженням шукань Глема Байєма Шоу у виставах 1958 року. Задуми режисера старшого покоління пощастило завершити його молодшому колезі. Пітер Брук без сумніву скористався з досвіду сучасного передового реалістичного театру, зокрема з багатьох надбань «епічного театру» Бертольта Брехта.

Хотілося б, проте, відзначити певну специфічність постановки Королівського театру. Загалом «інтелектуалізму» Пітера Брука бракує гніву й запалу. Він зраджує певний об'єктивізм, деяку споглядальність загальних філософських підвалин вистави. З відсутності достатнього «накалу» протесту і виникає, часом, надмірне приглушення емоціонального звучання деяких сцен. Адже в історії радянського театру був незабутній король Лір Міхоелса, сила емоціонального впливу якого аж ніяк не шкодила глибині філософської концепції. Була і прекрасна пристрасна поезія Отелло Остужева. Може тому постановка Пітера Брука і виконання Пола Скофілда декому з радянських критиків здалися сухуватими.

«Деромантизація» «Короля Ліра» призводить іноді до проникнення на сцену непотрібних натуралістичних елементів. Темна полоса на шиї задушеної мотузкою Корделії і передсмертні корчі пробитого мечем Едмонда — цілком зайві сценічні аргументи. Актори Королів-

ського Шекспірівського театру і без них досягли б належного впливу на глядача.

Постановка «Короля Ліра» в цілому радує злагодженим ансамблем виконавців. Крім прекрасного Ліра Пола Скофілда, варт згадати Алека Мак-Коуена, який економно, тонко і, знов-таки, розумно грає Блазня. Ян Річардсон точними, виразними засобами, без будь-якого натяку на мелодраматичну підкресленість, розкриває дрібний і огидний внутрішній світ Едмонда. Том Флемінг приваблює в ролі Кента «добротністю», переконливістю суворого мужнього образу. Цікаві деталі є в грі Айрін Уорт, яка грізну жорстокість Гонерільї іноді вміло відтіняє людськими душевними порухами. Особливо своєрідною є сценічна трактовка Глостера (арт. Кліфорд Роуз Роуз), який на сцені не дублює Кента (як це часто трапляється в мало продуманих постановках), а має своє місце в композиції образів вистави. До числа найцікавіших конкретних режисерських розв'язань Пітера

Брука належить сцена невдалого самогубства сліпого Глостера, якого Едгар виводить на край уявної прірви. Цей сценічно «ризикований» епізод, який при найменшій режисерській невправності міг би викликати навіть сміх у залі, анітрохи не втрачає свого трагедійного характеру.

На превеликий жаль, друга вистава Шекспірівського Королівського театру — «Комедія помилок» (режисер Кліффорд Уільямс) аж ніяк не досягає мистецького рівня першої. Поряд з «Королем Ліром» вона має на гастролях вигляд скромного «антуража».

Якщо «Король Лір» — безперечно нове слово в інтерпретації трагедії, то «Комедія помилок» є лише переспівом цієї інтерпретації, пристосованим до комедії. Може, театр свідомо обрав єдиний «ключ» для одночасної постановки цих двох п'єс, перевіряючи в такий спосіб якісь свої ширші задуми? Ці задуми, в усякому разі, не виправдали себе в постановці веселої шекспірівської комедії-фарса.

Сцена з вистави «Комедія помилок».

Перш за все «аскетизм» — загальна сценічна скупість вистави — не виправдується в постановці «Комедії помилок» багатством змісту п'єси. Якщо багатогранні характери «Короля Ліра» допускають певну продуману сценічну схематизацію, то в цій комедії Шекспіра вони в достатній мірі схематизовані вже самим автором. Мабуть, більш виправданим для осучаснення п'єси був би протилежний шлях сценічного ускладнення і психологічного збагачення її умовних характеристик. Наперед заданий «інтелектуалізм» при постановці «Комедії помилок» не впливає з інтелектуальної глибини драматургічного матеріалу. Приваблива, весела і легка комедійність п'єси лише збіднюється подібним проблематичним «перетлумаченням».

Іноді, щоправда, і в «Комедії помилок» ми знаходимо зразки своєрідної театральності, які не можуть викликати будь-яких заперечень. Це стосується, наприклад, сцени, в якій Дроміо Сіракузький малює пальцем в повітрі двері, і перед цими «дверима» актори дотепно і переконливо грають кілька веселих епізодів. Уявний принцип бурі в «Королі Лірі» дістав тут своє винахідливе комедійне застосування.

Взагалі ж вистава позна-

Адріана («Комедія помилок») у виконанні Дайяни Рігг.

чена надмірною претензійністю, яка суперечить здоровій народній природі п'єси. Чи не було б правильніше шукати шлях до осучаснення шекспірівської комедії саме в цій її привабливій народності? Справді ж бо, коли театр досить непослідовно звертається до прийомів старовинного англійського балагану (епізод «лікування» Антіфола Ефеського лікарем Пінчем), перед нами розгортається блискавично дотепна сцена. Але, на жаль, цей епізод сприймається лише як «самотня»

стилізація «під народність» в засушеній атмосфері вистави. А чи не в ньому слід було б шукати ключ до інтерпретації всієї п'єси в цілому?

Щоправда, в «Комедії помилок» є якісь елементи прийомів «комедії дель арте». Маски Брігелли, Панталоне та ін. іноді з'являються на сцені в пантомімічних інтермедіях. Але це лише стилізована віньєтка, не пов'язана з суттю п'єси.

Іноді трапляється у виставі і безсмак. Натуралістичні деталі викликали заперечення і в «Королі Лірі», що ж до «Комедії помилок», то тут вони набирають ще й вельми непривабливого еротичного присмаку.

Це, в свою чергу, призводить і до певної примітивізації акторської гри. Актриса Дайяна Рігг, чие скромне, тактовне виконання ролі Корделії, так сподобалося глядачеві, часто дратує його награною «комедійністю» в ролі Адріани.

Отже, «Комедію помилок» в Шекспірівському Королівському театрі навряд чи можна визнати новою віхою в шуканнях сучасної сценічної інтерпретації Шекспіра. Зате такою віхою є, безперечно, «Король Лір». Ця робота театру є новим мистецьким словом, сказаним на батьківщині великого поета в час його всесвітнього ювілею.

Солідний особняк на Фюрстенбергштрассе, одній з тих вулиць в діловій частині Франкфурта-на-Майні, де розміщені американські установи. Неподалік — висотний будинок концерну «І. Г. Фарбеніндустрі», де 1945 року розмістився штаб американських військ. Особняк на Фюрстенбергштрассе також став резиденцією заокеанської установи, хоча біля входу й не видно відповідної таблички. Не згадується ця установа ні в телефонній книжці, ані в адресному довіднику.

Втім, у колах західноєвропейських вчених, особливо в колах фізиків і хіміків, добре відомо, що на Фюрстенбергштрассе під дещо таємничою назвою «Спешел прожектс» — «Спеціальні проекти» діє американська установа, яка відає вербуванням іноземних вчених на роботу в Сполучені Штати. Справа ця поставлена на широку ногу. На неї асигнуються мільйони доларів, в ній беруть участь сотні людей — розвідники, військові, дипломати.

1964 рік трохи відкрив завісу над таємничою діяльністю «Спешел прожектс», і це призвело навіть до чвар між США та Англією. Як стало відомо, у лютому цього року про своє рішення залишити Великобританію заявили десять наукових співробітників Бірмінгемського університету, фахівці в галузі психічних захворювань, на чолі з професором І. Бушем. До них приєдналися ще троє відомих англійських вчених — фізики І. Попль та Прайс і спеціаліст з ракових захворювань Л. Весс. Кембріджський вчений Р. Іден сповістив у листі, опублікованому в газеті «Таймс», що з десяти аспірантів, які працюють в галузі теоретичної ядерної фізики, вісім переїхали до США. За словами автора листа, ці аспіранти — цвіт молодих англійських ядерних фізиків. У зв'язку з цим лондонська газета «Дейлі геральд», формулюючи суть англо-американської суперечки, повідомила, що американські фірми, університети та інші установи щороку «виманюють» з Англії 600 висококваліфікованих вчених, яких в країні й без того не вистачає.

Влітку цього року лейбористська опозиція поставила перед палатою громад вимогу — призначити спеціальну державну комісію для вивчення цієї проблеми. Лідер консерваторів Селвін Ллойд захищався, заявляючи, зокрема, що англійські вчені складають лише 15 процентів американського імпорту мозків», тоді, як Канада, наприклад, поста-

чає 25 процентів. Однак, результати розслідування довели, що в Англії, уряд якої проводить політику економії за рахунок наукових досліджень, справи стоять значно гірше.

Один з «перебіжчиків» до США, доктор Попль, так пояснив свій від'їзд: «Американці, змагаючись з росіянами, приділяють більше уваги науці». Але тут слід зробити застереження: американці приділяють, м'яко кажучи, своєрідну увагу науці. Заокеанські «мисливці за талантами», перенаджуючи чужих фахівців, убивають при-

мецьких вчених. Так, для пошуків і збору інформації, документів, а також для вивезення німецьких вчених-атомників було створено групу особливого призначення під кодовою назвою «Місія Алсос». Її очолював Семюел Гоудсміт. Інша група розшукувала спеціалістів з ракетобудування і кодувалася як операція «Пейпер-кліпс».

Політичне минуле гітлерівських вчених і фахівців зовсім не цікавило американців. Критерій було сформульовано лаконічно: «Якщо вам траплятимуться просто

ХТО ВОНИ?

„ГЕНІІ АМЕРИКИ“

цьому одразу двох зайців: використовують дорогоцінний досвід інших країн і затикають дірку у своїй власній неприпадній системі підготовки спеціалістів.

Вербування іноземних вчених значно посилилося після торішньої заяви Національного наукового фонду про те, що Сполученим Штатам в найближчі 10 років буде потрібно вдвоє більше наукових працівників та інженерів, ніж їх зможе підготувати американська вища школа. Так, наприклад, один з директорів «Дженерал електрик» об'їхав десять європейських держав, розмовляв із 175 вченими, і 45 з них завербував для свого концерну. Звісно, таке вербування обходиться досить дорого, але воно з лихвою окупається, адже отримати готового вченого коштує значно дешевше, ніж підготувати свого власного. До цього треба додати ще неоцінний вигреш у часі, тобто в темпах підготовки наукових кадрів.

У зв'язку з цим цікаво згадати про так звану операцію «Пейпер-кліпс». Загальновідомий той факт, що союзники, особливо американці, створили наприкінці другої світової війни спеціальні військові підрозділи для захвату ні-

антифашисти, що не являють собою цінності для науки, — не брати. Якщо ж спеціалісти можуть становити для нас певний науковий інтерес, то їх політичне минуле не має ніякого значення».

Вивезення вчених і спеціалістів було лише одним з аспектів плану американців. Вони також полювали за патентами і технічною документацією. Лише на науководослідну станцію Райтфілд (штат Огайо) було вивезено з Німеччини 1.500 тонн таємних наукових документів. Самі американці визнають, що все це дозволило їм просунутися «на роки, а в деяких випадках і на цілі десятиріччя вперед».

За даними Пентагону, до грудня 1947 року в Сполучені Штати було вивезено 523 гітлерівських вчених, і серед них 125 спеціалістів з ракетобудування. Останніх очолював конструктор ракети «Фау-2» Вернер фон Браун. У 1962 році в американському журналі «Форчун» з'явилося таке визнання: війська США «забрали Брауна і його спеціалістів, не віддавши їх росіянам і обдуривши (дослівний переклад!—Г. К.) британців, які хотіли повісити цих німців за те, що вони руйнували Лон-

дон». Справді, члену нацистської партії штурмбанфюреру СС Вернеру фон Брауну пощастило уникнути суду. У вересні 1945 року він опинився в Америці і обійняв посаду технічного директора на дослідному полігоні Уайт-Сендз (штат Техас).

Діяльність «Шпешел прожектс» не припинялася на протязі всіх післявоєнних років. Про масштаби цієї контрабанди свідчать такі дані: за останні дванадцять років США «імпортували» 44 тисячі іноземних вчених, в першу чергу з Англії, Західної Німеччини, скандинавських країн і Канади. Із Західної Німеччини за п'ять останніх років «емігрували» 351 хімік і 170 фізиків. 40 професорів отримали кафедри в американських вищих навчальних закладах. Знання цих вчених, їх розум, талант значно просунули вперед американську науку і техніку. Багатьом з них Сполучені Штати зобов'язані визначними відкриттями.

Адже завербовані інженери і вчені привозять не лише свій «мозок», свій талант, але і ті конкретні знання яких вони набули, працюючи на підприємствах чи в наукових закладах у себе на батьківщині. Дуже часто ці знання являють собою не меншу цінність, ніж патент, за придбання якого довелось б заплатити величезну суму або який зовсім не продається. Гамбурзька газета «Вельт ам зоннтаг» запевняла нещодавно, що тепер основним методом економічного шпигунства є не викрадення якихось документів, не фотографування або підглядкування, а переманювання людей, знайомих з виробничими секретами конкурента.

За післявоєнні роки Європа втратила 44 тисячі вчених, і ця втрата виявилась досить відчутною: «Батьківщина Декарта і Паскаля потерпає від нестачі наукових працівників. Це може позна-

читися на постановці вищої освіти, розвитку національної промисловості і економіки» — повідомляє з Парижа кореспондент агентства Рейтер. Сумні перспективи чекають у 1965 році і Англію. За неповними підрахунками спеціальної державної комісії, вже у січні 1965 року в країні буде гостро відчуватися нестача 6 тисяч наукових працівників, математиків і інженерів-електриків. Цей звіт було опубліковано і обговорено в палаті лордів. Колишній лорд-голова ради і міністр науки віконт Хейлшем заявив:

«Ми зустрілися з явищем, що цілком відрізняється від звичайної еміграції. Ми зустрілися з вербувальною кампанією, що систематично і продумано провадиться американськими бізнесом, американськими університетами і в певній мірі й американським урядом. Ця вербовка часто провадиться розвідниками талантів, які спеціально відряджаються сюди, щоб купувати британські «мозки» і забезпечувати їх переважне використання на службі у Сполучених Штатах... **Американські урядові органи ведуть паразитичне існування за рахунок чужих мозків.**

Ми не випадково підкреслили останнє речення. У зв'язку з цим цілком доцільно поставити питання, хто ж кінець кінцем будує найпотужніші американські ракети, готує експедицію на Місяць, розробляє в США проблеми ядерної фізики? Хто ці «американські вчені»? Досить побіжно перегорнути видані в США довідники «Американські люди науки» або «Хто є хто в Америці», щоб отримати відповідь на ці питання: вважається, що 40 американських вчених до 1961 року одержали Нобелівські премії з фізики і хімії. Але шість з них в момент одержання премії навіть не мали ще американського громадянства, а дев'ять народилися, вчилися і почали наукову діяльність поза межами Сполучених Штатів. Отже, 15 з 40 становить 37,5 процента. З 651 члена націо-

нальної Академії Наук США, що об'єднує вчених різних спеціальностей, 151, або 23 проценти народилися закордоном...

Відповідь намагається дати і газета «Нью-Йорк таймс», яка запевняє, що «жодна країна не може мати всіх тих першокласних вчених, які потрібні їй». Цією тезою американці намагаються надати добропристойного вигляду контрабандистській діяльності «Шпешел прожектс».

Самі ж американські вчені вважають інакше. Семюел Гоудсміт, наприклад, висловив таку думку: «Ми не можемо завжди жити на позичений в Європі науковий капітал. В майбутньому може статися так, що імпорт фізика, подібного до Енріко Фермі, праці якого виявилися ключевими для нашої атомної бомби, або великого теоретика в галузі аеродинаміки, подібного до фон Кармана, виявиться неможливим. Ми повинні виховувати своїх власних геніїв».

Що ж, як кажуть, справа ваша. Поки ж тема «викрадення мозків» не сходить зі шпальт європейської преси: публікуються гнівні статті, вживаються неслміливі урядові заходи, щоб хоч до деякої міри припинити загрозливий процес відпливу національних кадрів. Але результатів поки що немає.

І ось нова сенсація: складає валізи і вже домовився про перехід до Каліфорнійського університету доктор Тед Кроссмен, відомий англійський вчений і, що особливо бавить пресу, двюрідний брат одного з лідерів лейбористської партії.

«Мисливці за талантами» із «Шпешел прожектс» продовжують свою діяльність. Адаже ж у вільному світі», як кажуть, — хто більше дав, той й придбав. Американський бізнес може дати більше, і він купує чужі таланти. І, на жаль, дуже часто ці таланти використовуються в США не на користь людям, а на розвиток смертоносного зброяння війни.

Г. КОРОТАЄВСЬКИЙ.

Один з «геніїв Америки» — Вернер фон Браун.

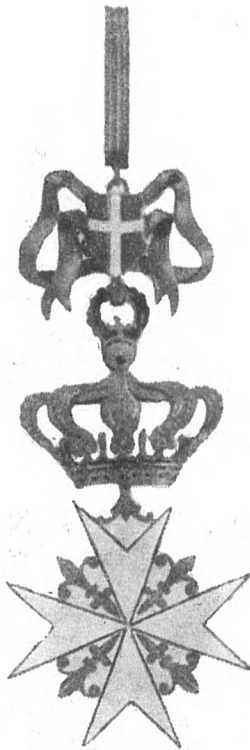
А це його недавнє минуле: фон Браун (Х) разом з Гімлером, Деніцем та іншими фашистськими верховодами.

МІФ, ЛЕГЕНДА

Вже тисячу років існує інститут ордена, і за його десятивікову історію на світ з'явилося багато сотень найрізноманітніших знаків і нагород.

Серед них є благородні ордени, з великою та гучною долею, і ордени-одноденки, плід примхливої фантазії володаря; є такі, що ними справедливо пишається народ. Є й інші — подібні до гітлерівського Залізного хреста, — котрих нація соромиться, прагнучи забути ганебні події минулого...

Безумовно, нема змоги в журнальній статті описати регалії всіх часів і всіх народів. Але про те, як з'явився орден, про деякі нагороди іноземних держав, про найдревніші і наймолодші, про найзначніші і найкурьозніші ордени ми спробуємо розповісти.

Мальтійський хрест.

„ЗАГІН ХРЕСТА І МЕЧА“

Лише порівняно недавно люди почали розуміти під словом «орден» саму нагороду, емблему відзнаки. Півстоліття тому в законодавчих актах будь-якої країни зустрічався вираз «знак ордену».

Народившись наприкінці IX століття, слово «орден», що походить від латинського «ordo» і означає «загін», стало назвою чернечих організацій. Кожна католицька чернеча організація мала свого святого — патрона, свою форму одягу, свій статут. Спільним залишався тільки верховний пастир всіх орденів — римський папа. Слідом за «загонами хреста» з'явилися «загони хреста і меча» — войовничі рицарські союзи, ладні битися де завгодно не без користі для себе.

Нема потреби описувати тут детально рицарські ордени тамплієрів або, скажімо, іоаннітів. Йдеться про орденські знаки. Їх вирізували з білої, блакитної, чорної або червоної тканини і нашивали на яреу, накидку чи рицарський плащ або прапор. Рицарі відомого Мальтійського ордену носили сріблясто-сірий хрест з роздвоєними кінцями.

1048 року в Єрусалимі будувався монастир. Поруч зводилася каплиця святого Іоанна, клялися стіни шпиталю. За будівництвом стежили італійські купці з міста Амальфі. Мирні брати во Христі, які осе-

лялися в монастирі, мали обслуговувати хворих прочан, що лікувалися в шпиталі, а насправді на них було покладено оборону володінь хрестоносців від наступу мусульман.

Орден мандрував по Сирії, намагався осісти на Кіпрі, Родосі, в Італії, доки 1530 року не одержав у володіння острів Мальту. На цей час вже існував орденський знак мальтійців — хрест з білої емалі на чорній стрічці. З'явилися ступені мальтійського хреста — кавалерський (рядового рицаря), командорський, гротмейстерський... Вони відрізнялися один від одного ліліями або тризубцями, бантами та іншими прикрасами.

На деякий час «великим магістром» Мальтійського ордену став цар Павло I. Тоді мальтійський хрест потрапив навіть у державний герб Росії. На честь нового гротмейстера поет Державін написав святкову оду, за що й одержав діамантовий хрест ордену. Одним з перших російських кавалерів Мальтійського хреста став і полководець Суворов.

Війни та поразки на політичній арені підірвали міць і вплив мальтійців. Їм довелося перебратися в Рим, шукаючи захисту в папі. Але знак їхнього ордену, запозичений австрійцями, англійцями та іспанцями, залишився й до наших днів як традиційна емблема войовничого середньовічного рицарства.

І ОРДЕН

ДАРОВАНО КОРОЛЕМ

Монархам були не до владобити рицарських орденів, ці держави в державі. Королі знищували їх так, як скажімо Філіпп Красивий знищив тамплієрів — вогнем, сокирами, вигонячи їх за межі своїх володінь або підкоряючи собі. Натомість народжувались ордени придворні — блискучі, ефектні, вони являли організацію обранців, на чолі яких часто стояв сам король.

Лати змінювалися на мережива, мечі — на лорнети, і, якщо ще в XIV столітті грізному поняттю «кавалер ордену» протиставлялося слово «сарацин», «ворог», то вже в XV і XVI століттях антонімом до слова «кавалер» стало слово «дама».

Історія одного з найстародавніших і найзначніших орденів — ордену Підв'язки — є чудовою ілюстрацією до цього.

...Музики старанно виводили мелодію Мерлезонського балету. По блискучому паркету у повільному танці пливли леді і лорди Едуарда III, радіючи нагоді повеселитися. Гордовитий, юний переможець при Кресі—Едуард III танцював з графинєю Селісбері, не зводячи з неї закоханих очей.

Раптом графиня зупинилася і у відчай закрила лице руками. На обличчях танцюючих з'явилася зловтішна посмішка: біля правого черевчика графині, різко виділяючись на чорному камені підлоги, лежала блакитна жіноча підв'язка. Почувся приглушений сміх, адже при дворі не милують невдач.

Спритно нахилившись, молодий король підхопив блакитну підв'язку і, затиснувши її в руці, обвів придворних повільним пильним поглядом.

— Хай буде соромно тому, хто погано про це подумає! — сказав він. Сміх миттю припинився. Балет тривав і далі, і лише приховані посмішки за спиною короля нагадували двору про випадок з графинєю Селісбері.

А наступного дня, 27 квітня 1349 року, герольди сповістили, що з ласки короля у Британії встановлюється орден Підв'язки — блакитна стрічка з золотою пряжкою, яку кавалери носитимуть над коліном лівої

ноги. Було названо й імена кавалерів — двадцять чотири найближчих до Едуарда придворних і двадцять п'ятий — сам король. Так помстився за глузування закоханий монарх.

Це одна з версій про появу ордену Підв'язки; її довго відкидали всі історіографи, дбаючи скоріше про авторитет королів, ніж про істину. Але інакше не можна пояснити девіз, вишитий на стрічці ордену Підв'язки: «Хай буде соромно тому, хто погано про це думає». Така ж стрічка, вже металева, обводять зображення святого Георгія на знаку ордену, що його тепер носять на грудях.

Існує й інша версія, — начебто «Підв'язка» вперше з'явилася на початку битви з французами при Кресі 1346 року, коли Едуард дав лучникам сигнал до бою блакитною стрічкою від свого вбрання, прив'язаною до кінця списа. Та це менш вірогідне пояснення.

Кількість кавалерів ордену Підв'язки за статутом не повинна перевищувати двадцять п'ять. Але, крім цього, орденом можуть нагороджуватися численні іноземці та принци крові — без обмежень.

Першим росіянином, що був присутній на церемонії вручення цього ордену, яка, звичайно, відбувається у Віндзорській каплиці святого Георгія, був посол Івана Грозного Осип Непея. Він доповідав царю, що ритуал посвячення в кавалери дуже складний і урочистий.

Другий за значенням англійський орден Лазні був заснований 1399 року королем Генріхом IV. Король збирався на коронацію — розповідає легенда. Стояла літня жара, а Генріх співчутливо позирив на тридцять шість рицарів свого ескорту, закутих у важкі лати. «Уявляю, як їм жарко, бідолахам», — подумав король і запропонував озброєному почту вкупатися в Темзі. Зраділі воїни спішилися, поскидали зброю та одяг і почали плескатися у воді, викликаючи заздрість у свого повелителя. Зрештою і сам Генріх, не втримавшись від спокуси, приєднався до рицарів.

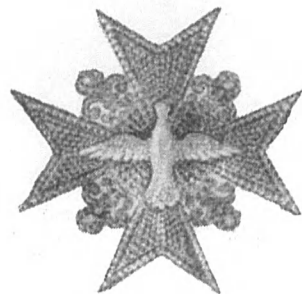
На спогад про купання і коронацію, що відбулася слідом за цим, Генріх IV встановив орден Лазні, посвячення в кавалери

Орден Підв'язки.
Англія.

Орден Лазні. Англія.

Орден Святого Духа.
Франція.

якого супроводжується відтоді ритуальним обмиванням. На нинішньому знаку ордена зображено три корони, що символізують Англію, Шотландію й Ірландію. Під ними девіз — «Троє єдині». Першим росіянином — кавалером ордена Лазні, одного з найпочесніших орденів у Європі, став М. Б. Барклай де Толлі.

Найвищим орденом Великобританії вважається шотландський орден Будяка (або святого Андрія) з девізом «Ніхто не доторкнеться до мене безкарно». Легенда твердить, що народилася ця відзнака 787 року, але це дата дуже сумнівна. Відновлено Будяка 1787 року. На ордені зображено святого з андріївським косим білим хрестом, а на орденській зірці — будячина — національна емблема Шотландії. Символ Ірландії — три листки конюшини з девізом: «Хто зможе роз'єднати» 1783 року став емблемою ордену святого Патріка — патрона «смарагдового острова», що є не менш почесний для британського підданого, ніж орден Будяка.

Крім чоловічих, в Англії існують ще й жіночі королівські ордени — «Вікторії та Альберта» (червоний медальйон з портретами) і «Червоного хреста» (з портретом королеви).

Власністю королівського дому вважається орден Королеви Вікторії — його отримують за особливі заслуги перед монархом. Він має вигляд білого хреста, на якому великими літерами значиться — «Вікторія, 1896».

Вищими військовими нагородами Великобританії стали хрест Вікторії, встановлений указом 1856 року, та орден — хрест Британської імперії — ним, зокрема, нагороджений радянський льотчик Захар Артемович Сорокін, який у 1941 році втратив ступні обох ніг і, надівши протези, знову став одним з кращих асів винищувальної авіації. Він не раз відбивав атаки «Юнкерсів» на англійські морські каравани.

* * *

Франція — країна Валуа і Бурбонів, Реставрації, Липневої монархії і Республіки — мала в різні часи багато пишних та романтичних орденів. Найвищим з них був колись орден Святого Духа.

...Біля дверей королівської спочивальні зібралися придворні, збуджено перемовляючись і нетерпляче позираючи на двері, з яких мав вийти Генріх III. Серед наближених короля від групи до групи ходив зарозумілий та пихатий герцог Генріх Гіз, обмінюючись багатозначними репліками з союзниками, нашіптуючи поради соратникам, кидаючи накази клеветрам.

Двері спальні розчинилися, і слідом за камердинером та мажордомом лівною розслабленою ходою вийшов, ледь всміхаючись, Генріх. Його млосний та безтурботний вигляд нікого не обдурив. Двір знав, що хитрому та мстивому сину Марії Медичі до впадому маска зніженого, примхливого та слабого володаря. Насправді ж Генріх був жорстокий, підступний та злопам'ятний. Придворні низько вклонилися, навіть Гіз неохоче опустив голову.

— Чим схвильовані мої вірні друзі? — м'яким, вкрадливим голосом спитав Генріх.

— Сір, — відповів за всіх Гіз, вийшовши назустріч королю, — вірні друзі схвильовані вашою прихильністю до гугенотів. Заохочені едиктом поступок сімдесять шостого року, ці фанатики і віроодступники нахабнішають що не день. Вчора, наприклад...

Придворні, посмілившавши, заговорили всі разом, і в їх шанобливому гомоні Генріх вловив нотки наполегливості. Марновірний, але байдужий до релігійних суперечок, король відчув, що може втратити прихильників. Кілька секунд мовчав, зважуючи всі «за» і «проти», потім гордовито підвів голову; в погляді його, спрямованому на Гіза, блиснув вогник.

— Кавалери, — промовив король, — я оце саме й мав оповістити вам новину. Засновується Священна католицька ліга, і я стаю на чолі її. — Немов вражені блискавкою, застигли придворні, ще хвилину тому майже бунтарі, а тепер найвірніші піддані. — І на згадку про це рішення даю наказ про утворення ордену Святого Духа. До цього загону благородних воїнів Христа увійдуть сто найрвнніших католиків Франції, гідних стати командорами...

Це сталося 1578 року. Кожний зі ста командорів ордену одягнув пишне важке вбрання, прикрашене золотим шитвом, в якому виділялася перша літера королівського імені. Вона ж повторювалася в кільцях ланцюга, на якому висів орденський знак — великий золотий хрест. Золоті лілії в кутках Хреста і на мантиї ордену з'явилися пізніше, коли Францією почав правити веселий «Анрі» — Генріх IV, перший з династії Бурбонів на французькому троні. В центрі хреста, на фоні зелених завитків була виکارбувана біла фігурка голуба — святого духа. Крім хреста, командору вручалася зірка із срібла з девізом «Під його проводом і керівництвом».

До останнього часу у Франції було мало регалій, і це пояснюється універсальністю вищого ордена Почесного легіону.

Народився цей білий хрестик з п'ятьма роздвоєними кінцями під короною, на ясно-червоній стрічці 19 травня 1802 року. Напис на ньому говорить: «Честь і батьківщина». Через два роки він став імператорським.

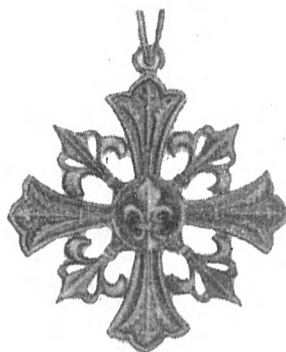
Цей новий орден був складною організацією, що одержала солідний посяг з казни орденів, ліквідованих Наполеоном. В Почесний легіон, за його статутем, приймали найвизначніших борців проти феодалізму; в його основу були покладені принципи свободи і рівності. А в дійсності, він був побудований, як звичайна лицарська організація, і це імпувало честолюбному Бонапарту.

Знак Почесного легіону мав багато варіантів. На його зірці Наполеон наказав зобразити одноглавого коронованого орла; Реставрація та II Республіка вмістили там же медальні зображення своїх вождів; революція 1830 року додала до хреста триколірні прапорці та банти; III Республіка прикріпила і на хресті, і на зірці, голівку Маріанни — символ Франції...

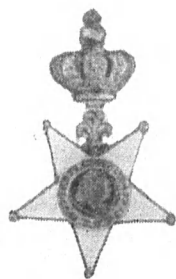
Бонапарт ішов слідами інших владарів. На згадку про свою коронацію він випустив 1805 року орден Залізної корони; на честь перемог і окупацій — королівські ордени Голландії, Сіцилії, Іспанії, Вестфалії.

Орден Почесного Легіону. Франція.

Орден Лілії. Франція.

Хрест Вірності. Франція.

Орден Університетські пальми, виконаний у вигляді пальмового вінка, Наполеон затвердив у 1808 році. І, нарешті, Орел, остання відзнака, встановлена Бонапартом, з'явилася в 1815 році, в бурхливі Сто днів.

Бурбони, реставрувавши у Франції монархію, відновили всі колишні королівські ордени і додали до них почесний знак на білій стрічці для національної гвардії Парижа. Цей орден Лілії, схожий на улюблену квітку французьких королів, через рік замінила п'ятикутна зірка з портретом у центрі — з нього солодко посміхався самовдоволенний Людовик XVIII.

В свою чергу Липнева монархія скасувала всі ордени Бурбонів і внесла корективи в знак Почесного Легіону, нагородивши учасників заклоту і перевороту новим, Липневим хрестом. Потім у Франції з'явилася одна з небагатьох мирних відзнак — біла зірка з шістьма променями, покладена на вінок з колосків пшениці та кукурудзи — орден Сільськогосподарських заслуг.

Особливо оригінальний, рідкісний орденський знак належить Данії: мініатюрна фігурка слона, вкрита дорогоцінним камінням. Її носять на золотому ланцюжку, кільця якого теж мають форму слоненят. Ланцюжок прикріплюється до башточки, що стоїть на спині слона і замінює кільце для ланцюга. Перед башточкою, на ший тварини, сидить чорний погонич. Стрічка цього ордена блакитна. Його девіз — «Нагорода за великодушність» — вписується до диплома, який вручається разом з орденем, але ні на слоні, ані на орденській стрічці цей девіз не значиться.

Чому ж вищим орденем Данії став орден Слона? Чому слон як емблема Датського королівства часто зустрічається на старих гравюрах, медалях і гобеленах, створених датськими художниками XVI—XVIII сторіч?

Хрестоносці поставили щити в ряд і спрямували списи назустріч ворогові. Стрільці в другій шерензі натягли тятиви луків. А за їх спинами завмерли кінні рицарі, готуючись вдарити на сарацинів. Фрідріх Барбаросса сидів на закутому в броню коні біля свого намету. Він спокійно стежив за маневрами летючих вершників Саладіна, що з'явилися на обрії. Раптом хтось торкнувся вуздечки його коня. Це був гінець Роберт де Тур. Захлинаючись, насили переводячи подих, він вигукнув:

— Месір... Месір... Ліворуч насуваються слони. Ми в страшній небезпеці, месір!.. Фрідріх подивився в той бік, куди вказував де Тур.

Над обрієм здіймалися хмари куряви. Наближалися похідним кроком бойові слони сарацинів.

Фрідріх обернувся до своїх командирів. Обличчя деяких з них витяглися, в очах застиг жах. Лише Оле Білявий дивився на слонів досить байдуже.

— Мій Оле! — навмисне безтурботно вигукнув Фрідріх. — Збери своїх славетних датчан і всип цим слоненятам перцю!

Коли слони, підбадьорювані чорними погоничами, вже мчали галопом на шеренги хрестоносців, наперед виступив Оле Білявий. «Егей!» — вигукнув він, свиснув у два пальці, і перша сотня стріл з розпеченими добіла наконечниками зустріла слонів.

«Егей!» — знову вигукнув Оле, і знову полетіли розпечені стріли. Слони зупинилися, вражені таким — вже надто «гарячим прийомам»... «Егей, егей!» — закричали, засвітили ватажки датчан навздогін відступаючому війську Саладіна і помчали слідом, трощачи сарацинську піхоту...

Легенда запевняє, що саме після цього подвигу датських рицарів у 1190 році, і був утворений орден Слона. Можливо, це й так. Проте, історичні документи існування ордена засвідчують лише з 1458 року, з моменту відновлення «Слона» королем Христіаном I.

Першим з небагатьох кавалерів ордена Слона в Росії став Олександр Данилович Меншиков. Улюбленець Петра I з властивою йому самовпевненістю так довго і наполегливо канючив Слона у датських посланників, що, нарешті, одержав його. Однак, цей факт ледве не спричинився до ускладнень між Росією та Данією. На одній із петровських асамблей до Олександра Даниловича, що був напідпитку, підійшов датський посол:

— Ваша вельможність... — сказав він, — згідно з старовинним статутом, поруч датського ордена Слона не може бути жодного іншого знака... А у вас на грудях — зірка Андрія Первозванного...

— Та бог з ними, любий мій, — посміхнувся Олександр Данилович. — І нехай ви сяють собі поряд...

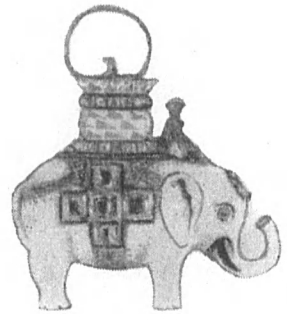
Датський посол поскаржився міністрові іноземних справ, і Меншикову довелося підкоритися. У 1713 році кавалером ордена Слона став сам Петро I.

У 1219 році датський конунг Вольдемар II напав на естів і відбив у них укріплене городище. Відтоді воно так і зветься — Таллін, тобто «датське місто». Існує легенда, що під час бою, коли ести дали дружню відсіч датчанам, і навіть самому конунгу перепало по шолому дрючком, Вольдемар побачив на небі червоний хрест. «Знак з неба! Треба відступати!» — вирішив конунг. Своєчасно даний наказ врятував датчан від розгрому. На згадку про цей бій конунг наказав нашити на червоний прапор Данії білий хрест. І державний прапор країни став таким, яким ми знаємо його тепер. Тоді ж, в 1219 році було створено орден Данеброг, девіз якого — «Благочестя і справедливості».

За статутом ордену Данеброг, кавалерів цього срібного хреста може бути не більше п'ятдесяти одразу, до того ж, як правило, лише королівської крові. Близько двадцяти років тому цієї вищої нагороди Данії удостоєний Федір Федорович Коротков, радянський генерал-майор, син робітника. 8 і 9 травня 1945 року він командував військами Радянської Армії, що звільнили датський острів Борнхольм від гітлерівців. «Визволитель Борнхольму» — так назвали Федора Федоровича в Данії.

Цього року в радянських газетах з'явилася повідомлення про те, що одним з кавалерів вищого ордена Норвегії, рицарського хреста Святого Улафа (або Олафа) став Володимир Іванович Щербаков, заступник голови ленинградського відділення товариства «СРСР — Норвегія», генерал у відставці. У 1944 році армія, якою командував генерал Щербаков, визволяла райони Норвегії від гітлерівських загарбників.

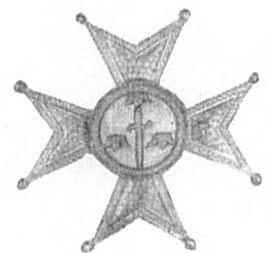
Що ж являє собою орден святого Улафа,

Орден Слона. Данія.

Орден Данеброг. Данія.

Орден Меча. Швеція.

і чому він так названий? Виявляється, Улаф був один з перших королів-об'єднувачів норвезьких феодалів. Сміливий, і рішучий, він люто ненавидів спадкових лендерменів (землевласників) і всі свої сили віддавав створенню єдиної держави. І феодалам в 1015 році довелося підкоритися грізному Улафу.

Сусіди — королі Данії і Швеції — занепокоєно стежили за енергійним монархом Норвегії. У Христіанії, столиці Улафа, з'являлося дедалі більше іноземних шпигунів. Розлючений Улаф зібрав дружину і пішов на човнах до берегів Данії, щоб вирішити суперечку в бою. Проте король Данії Кнуд зумів домовитися із скривдженими норвезькими ландерменами; ті збунтували Христіанію проти Улафа, сувора вдача якого багатом була не до вподоби. Король залишився без королівства.

Похмурий і самотній, король-вигнанець подався на Русь, де й знайшов притулок у князя Ярослава Мудрого.

Відпочивши і набравшись сил, він в 1029 році повернувся із своєю нечисленною дружиною до Норвегії. Але поблизу Стрік-лестада його зустріли судна, вислані лендерменами. У короткому, жорсткому бою Улаф загинув.

Якийсь час Норвегією правив Свенд, син Кнуда Датського. Народ повстав проти нього і вигнав, посадивши на престол сина Улафа, десятирічного принца Магнуса. Небіжчика короля-воїна було оголошено святим.

1847 року був затверджений державний прапор і герб суверенної Норвегії, разом з тим був установлений орден Святого Улафа. Це лицарський хрест білого кольору, схожий на Мальтійський; він прикрашений короною, а в центрі зображений лев з сокирою в лапах — елемент норвезького герба. Девіз ордену — «Право й істина».

Друга за значенням нагорода Норвегії — орден Норвезького Лева, встановлений 1904 року. На його медальйоні — традиційний лев з сокирою у вінку з дубового та лаврового листя. Девіз — «Через безодні до вершин».

Найстарішою і найпочеснішою серед шведських нагород вважався орден Серафимів, що з'явився в XIII сторіччі. На біло-блакитному хресті і орденській зірці зображені серафими — за релігійними уявленнями християн, шестикрилі ангели, що оточують престол бога. Літери девізу JHS означають — «Ісус — рятівник людей». На зворотному боці викарбувано FRS — Фрідерік, король Швеції. Цим віддано данину королю, який у 1748 році відновив старовинний орден, з новим статутом і новою організацією.

Засновник династії шведських королів, воїн, сміливець і шукач пригод Густав, на прізвисько Ваза, не розлучався з мечем з юнацтва. В 1528 році він і заснував «Воєнний орден Меча», того самого меча, яким він відстоював незалежність Швеції і власне право на її трон. Крім обов'язкових хреста і зірки, кавалер цього ордену носив на грудях мініатюрний золотий меч. Девіз — «За вітчизну» міститься на зворотному, а три корони і державний герб Швеції, — на лицевому боці знака.

На згадку про Густава Вазу в Швеції в 1772 році було встановлено спеціальну нагороду за заслуги в галузі промисловості,

науки, сільського господарства, торгівлі та мистецтва — орден Вази. На ньому ми бачимо двічі перетягнутий, а тому схожий на вазу сніп (в шведській мові слово «ваза» означає і вазу і сніп). У 1850 році уряд Швеції нагородив групу російських медиків за «допомогу при вивченні шведськими лікарями російського способу лікування холери» орденами Вази і Північної Зірки.

Походження двох нагород, якими наділяли і наділяють своїх підданих королеви Швеції, підтверджує справедливість старовинного прислів'я «Шведи — північні французи». Один такий романтичний і вже згаслий орден Віяла (або, як його інколи називали, Полярна Зірка) був присвячений королеві Луїзі Ульріці.

Мрійлива і задумлива Луїза Ульріка любила поезію і живопис, — розповідає напівлегендарна історія про цю королеву. Вона заснувала в Швеції академію історії і образотворчого мистецтва. Луїза Ульріка могла годинами дивитися в морську дальчність, думаючи про прекрасне і ефемерне. Одного разу, ще юною принцесою вона поїхала з своєю фрейліною кататися на човні у товаристві двох кавалерів із почту, який складався з поетів і філософів. Ступаючи в човен, принцеса спіткнулася, кавалери не встигли її підтримати, і вона зламала своє улюблене віяло. Піднявши його уламки, принцеса прошепотіла:

— Моя сила в єдності... Роз'єднання мене згубить...

Кавалери, почувши ці слова, попросили в Луїзі Ульріки уламки віяла на спомин і запропонували заснувати «лицарський орден поетів і вчених». Девізом його стали слова, які вимовила принцеса над зламаним віялом. На ордені Віяла — блакитне море і судно на ньому, а над щоглами сяє Полярна зірка.

* * *

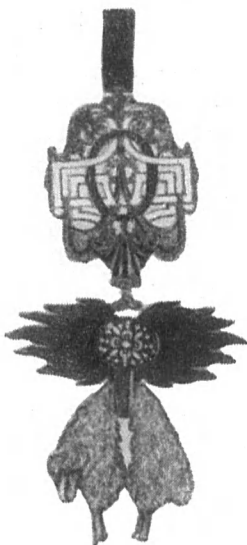
Пам'ятаєте, у Лопе де Вега, в «Фуенте Овехуна»:

«...Він прикрасив груди
Хрестом багряним Калатрави...»

Це говорять про дону Родріго Тельєсе Хіроні, одного з персонажів драми.

Калатрава... Невеличка кам'яна фортеця в Андалузії, поблизу Гвадіани, була ворітьми до гірської області Сьєрра-Морена, і король Альфонс VII не заспокоївся доти, поки не розбив мавританський гарнізон Калатрави. Але кому доручити захист відвоюваної фортеці?

Два авантюристи — рицар дон Рамон Готерра і чернець Дієго Веласкес, порадившись з іншими шукачами королівських милостей, вирішили взятися за цю ризиковану справу. Вони створили в 1164 році воєнний орден захисників Калатрави. У фортеці оселилися сотні знатних, але збіднілих воїнів, що сподівалися у такий спосіб розбагатіти. Проте великого ентузіазму в битвах з маврами вони не виявили, і в 1195 році Калатрава впала. Не всі навіть в Іспанії пам'ятають, що орден Калатрави має другу назву — орден Сальватерри. Вона з'явилася після того, як орден, вигнаний маврами із своєї головної резиденції, зайняв іншу фортецю — Сальватерру і тримав її до

Орден Золотого Руна. Іспанія.

Орден Визволення. Нідерланди.

1215 року. Орден міцнішав, вплив його зростав, Калатраву було з боєм повернуто, і її захисники стали головною силою великих іспанських феодалів у боротьбі проти королів, яким довелося відправити на шибеницю кількох неслухняних гросмейстерів цього ордену...

Лише в 1523 році папа Андріан VI підкорив орден королям Іспанії. Відтоді почесний хрест Калатрави став найвищою нагородою феодалам на Піренейх.

Багато іспанських нагород названо іменами святих: це ордени святого Яго і Меча; святої Діви Монтезької, Іоанна Хрестителя; орден Воїнства святого Домініка; святого Петра Мученика. Таке явище дуже легко пояснити: в країні церков, монастирів та інквізиції навіть королям нелегко було засновувати «світські» ордени. І все ж, незважаючи на це, найвищою нагородою Іспанії став цілком цивільний орден Золоте Руно, хоча офіційна історія його походження і навіть статус ордену розповідають, що він виник на честь «дів Марії і апостола Андрія». Існує кілька більш вірогідних версій про виникнення цього ордену.

У 1429 році за весільним столом в магістраті міста Брюгге герцогу Бургундії і Нідерландів Філіппу III, якого придворні улесливо називали Добрим або Милостивим, спало на думку, що день його одруження з інфантою Ізабеллою Португальською варто було б ознаменувати створенням якогось значного ордену. Тут же, на білій скатертині, близькі друзі герцога Олів'є де Руань і П'єрра де Можон, ножем накреслили проект орденського знака: брошку у вигляді сталевого кресала — традиційної геральдичної емблеми Бургундії і Нідерландів, з девізом: «Удар впладе раніше, ніж спалахне полум'я»; вогонь навколо кременю заміняв підвісок, на якому трималося Золоте Руно — золота шура барана з рогатою головою. Кільця орденського ланцюга — це ті самі кресала і кремені, викуті із золота.

Філіппу, збудженому вином, сподобався проект де Руаня і де Можона. Можливо, Золоте Руно припало до смаку герцогу через те, що прибутки Нідерландів і Бургундії залежали в основному від експорту знаменитого фландрського сукна, сировиною для якого правила овеча шерсть. А, можливо, більше правди містить та легенда, яка розповідає про одну інтимну пригоду Філіппа Доброго.

...Зеленими луками ганяв на баских конях цвіт бургундського двору. Цю прогулянку герцог надумав як привід до того, щоб залишитися наодинці з золотокудрою дамою, яка відповідала йому взаємністю. Легко-важкий і романтичний, Філіпп помчав за своєю обраницею, яка спрямувала коня вбік від кавалькади придворних. Король вже наздоганяв даму, як кінь красуні спіткнувся і вона впала з сідла... Філіпп зіскочив з коня, підбіг до знепритомілої жінки і підняв її на руки. В цей час з'явилися й інші придворні, стурбовані зникненням герцога, серед них був і чоловік золотокудрої дами.

— Берить її, — сказав герцог, протягуючи свою ношу чоловікові красуні. — Вона, як Гелла, що впала із спини золоторунного барана, посланого Зевсом... Пригадуєте цей міф про втечу через Геллеспонт дітей бестійського царя Аатманта, що рятувалися від лютої манухи?

Сидячи за весільним столом, герцог з усмішкою пригадав той пікантний випадок. Можливо, саме цей спогад і вплинув на його ставлення до проекту ордену Золотого Руна.

Офіційні літописці відстоювали «божественний» варіант, а лихі язики придворних поширювали грайливу історію. Так чи інакше, орден Золотого Руна було створено, а пізніше до його брошки-кресала додали зображення Язона, який змагається з драконом, охоронцем Золотого руна, і ще один девіз — «Нагорода гідна подвигу». Що порівнювалося в даному випадку з подвигом аргонавтів, історія не зберегла.

Орден Золотого Руна мав ще й третій девіз, який нашивали золотом на червоне вбрання орденських кавалерів — «Я володію й іншого не бажаю». Цей девіз відображає багаторічну тяганину, яку Іспанія й Австрія вели за право монопольного володіння орденом Золотого Руна.

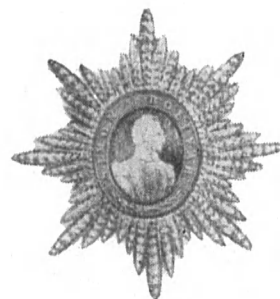
У 1477 році принцеса Марія остання з роду бургундських Валуа, одружилася з одним із Габсбургів, що володіли Німеччиною і Австрією. Її посагом були Нідерланди і орден Золотого Руна. Коли наступний Габсбург одружився з іспанською інфантою Жоанною, германська імперія приєднала до своїх володінь ще й Іспанію. Але в 1521 році імперія поділилася, а разом з нею поділився й орден. Іспанський мав девіз «Я наважисся», австрійський — «Гідна винагорода за працю».

Велику кількість орденів і знаків Іспанія випустила з нагоди різних політичних та воєнних подій. Це хрести «За війну на Півночі», «За битву при Героні», «Біля Талавери», «За врятування знамена біля Алькала де Хенарес», «За захист Сарагосси»... Всі важко перерахувати, їх було близько двохсот.

Нідерланди — країна, де був установлений орден Золотого Руна, — залишилася без власних орденів. Щоправда, Бонапарт нав'язав голландцям Королівський орден Голландії, прикрашений зображенням бджілі (бджола — особиста емблема Наполеона), і орден Возз'єднання (що знаменує загарбання Нідерландів французькими військами). Але ці нагороди не користувалися прихильністю і не пережили Наполеона.

Греція довгі роки перебувала під ігом Туреччини. Нарешті турки були вигнані, і Національні збори в Аргосі проголосили незалежність, а на троні затвердили баварського принца Оттона. Він прибув до «своєї» країни у супроводі синкліту радників і воєнного експедиційного корпусу. Бажаючи віддячити іноземцям — учасникам антитурецького визвольного руху за кров, проливу за свободу Греції, Оттон встановив 1833 року орден Спасителя, на хресті якого, в центрі, без зайвої цнотливості, наказав вибити свій власний профіль.

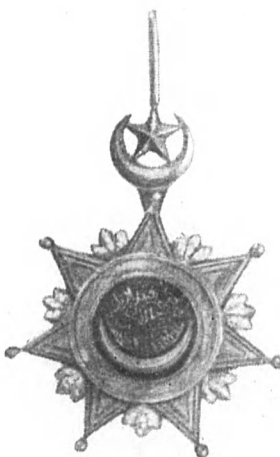
Тридцять років терпіли елліни самовдоволеного баварця. У 1863 році перед Оттоном постало питання: чекати, доки обурений народ витурить його з палацу, чи своєчасно втекти до Баварії. Принц розсудливо обрав друге, і тоді його місце зайняв датський принц, Вільгельм, що задля греків назвав себе Георгієм. Йому вистачило розуму і тактовності не замінити барельєфа Оттона на ордені своїм власним. На хресті Спасителя з'явився барельєф Христа, а на зворотному боці напис по-грецьки: «IV Національні збори еллінів в Аргосі, 1829».

Орден Спасителя Греція.

Орден Півмісяця. Туреччина.

Орден Османія. Туреччина.

Проте у Греції залишилося кілька нагород, що дуже нагадують Баварський стиль. Це Залізний хрест, Бронзовий хрест і Почесний хрест — на них збереглися грати — елемент баварського герба.

Орден Півмісяця у 1799 році завів Селім III, султан Турецький, наслідуючи європейські звичаї. Для своїх підданих цей орден не призначався; вони бо не знали б, що з ним робити. Селім нагороджував потрібних йому чужоземців. Спочатку він повісив орден на мундир Гораціо Нельсону, який розбив французьку ескадру на рейді Абукіра; потім вручив цей же Півмісяць французькому генералу Себастьяні, що вчив турків, як краще захистити Константинополь від бомбардування англійського флоту. 1807 року Селіма було скинуто, орден зник разом із своїм засновником. Через двадцять чотири роки султан Махмуд II вирішив відновити орденський інститут в країні. Орден Слави мав вигляд медальйона, центр якого прикрашала тугра Махмуда (ім'я і титул султана, виписані у витонченій і складній монограмі), облямована діамантами. Крім того, Махмуд випустив багато дрібних медальйонів із своїми портретами, також прикрашеними дорогоцінним камінням.

Орден Лева і Сонця.
Іран.

Звичайно, в мусульманській Туреччині не могли існувати ордени у вигляді хрестів. Тому орденські знаки мають вигляд зірок.

Орден Лева і Сонця, випущений шахіншахом Ірану Фатх-Алі 1808 року, уславився як одна з найпишніших і найприступніших нагород. Отримати його було не дуже важко, і вельможі різних країн, що колекціонували ордени на своїх мундирах, користувалися цим. Знак Лева і Сонця являє собою зірку з променями. На медальйоні в центрі зірки вміщено державний герб Ірану — лев з шаблею в лапі, з-за гриви якого сходить сонце.

Шах Насір-ад-дін вирішив не поступатися європейським державам, і в 1873 році в Ірані виник жіночий орден Сонця. Тридцять два промені розходяться від символічного сонячного диска. Цю нагороду носять дами Ірану, які відзначилися перед шахом. Крім того, в Ірані існують ордени Алі, Святості, медальйон з портретом шаха.

Перший японський орден був установлений в 1875 році. Щоб його одержати, іноземець, за статутом, розробленим імператором Муцухіто, повинен був прожити на островах Японії не менше трьох років і зробити Країні Ранкового Сонця важливі послуги; найчастіше це були добре оплачувані шпигунські акти проти своєї держави. Як і іранський орден Сонця, японська вища нагорода Ранкове Сонце мала 32 промені; зверху над сонцем були викарбувані листя і квіти «священного дерева життя Токви». У 1876 році Ранкове Сонце перемістилося на нижчий щабель, а перше місце серед японських нагород посів орден Хризантеми. Ним могли прикрашати свої груди лише особи королівської крові і члени імператорської родини. Хризантема майже точно копіює Ранкове Сонце, але має ще п'ять жовтих квіток хризантеми з листям.

У 1880 роках Японія випустила одразу кілька знаків: ліловий орден Токви і Сонця, орден Священного Скарбу (або Дзеркала) із срібним дзеркальцем посередині, жіно-

чий орден Корони, військовий — Золотого Сокола.

Таїланд, як і Данія, віддав перевагу слону. Правда, Таїландський Білий Слон не несе на собі башт і погоничів. Він складається з ясно-червоного медальйона із срібним слоном у центрі, підвішеного до брошки-корони. В наступні роки в Таїланді було випущено Священний орден дев'яти коштовних каменів, Родинний орден, Велика корона.

Старовинна Ефіопія свою першу державну нагороду назвала Печаткою царя Соломона. Цей орден виник 1874 року за наказом негуса Іоанна. Його наступник негус Менелік перейменував орден, назвавши його Зіркою Ефіопії. Це великий знак з кутого заліза без написів та малюнків. Носять його на триколірній, червоно-жовто-зеленій стрічці.

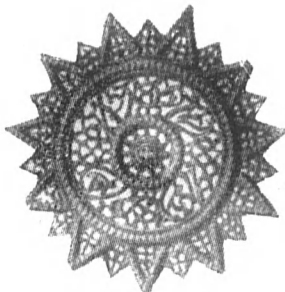
НАГОРОДЖУЄ РЕСПУБЛІКА, ВШАНОВУЮТЬ ДРУЗІ

«Любов до свободи привела нас сюди» — написано на ордені Африканського Визволення, який у 1879 році встановила республіка Ліберія, перша в світі вільна держава негрів. Це п'ятикутна зірка, на медальйоні якої негри, розірвавши ланцюги рабства, моляться хресту, з надією на свою єдність. Там же ми бачимо і герб Ліберії — парусник у морі, той самий, на якому пропливли до африканських берегів змучені негритянські республіканці з Америки. Другий орден Ліберії — орден Цивілізації. А нещодавно республіка нагородила радянського космонавта Юрія Гагаріна Великою стрічкою Африканської Зірки — своїм новим орденем.

У Венесуелі зберігся орден Визволителя, що має й іншу назву — Погруддя Болівара, — прикрашена склом зірка з портретом генерала Сімона Болівара, який очолив визвольний рух в південноамериканських країнах проти іспанського панування. У Бразилії існує орден Південного Хреста, названий так на честь відомого сузір'я, яке зображене на гербі республіки. У Мексиці орден тотожний з державним гербом — він називається орденем Мексиканського орла.

Нещодавно Миколу Ільченка, слюсаря Ростовського паровозоремонтного заводу імені В. І. Леніна, уряд Монгольської Народної Республіки нагородив орденем Полярна Зірка. Ільченко провів кілька років у Монголії, допомагаючи будувати шосейні дороги і заводи у братній республіці. Полярна Зірка має шість променів, в центрі її зображено монгольський степ, над яким сходить полярна зірка.

Індонезійські газети повідомили недавно про нагородження радянського адмірала Г. К. Чорнобая військовим орденем Бінтанг-дарма (Зірка доблесті) за заслуги в справі зміцнення і розвитку військово-морських сил Індонезії. Бінтанг-дарма встановлений 1958 року. Ним нагороджуються військові, що виявили себе мужніми бійцями, добрими

Зірка Ефіопії.

командирами, а представники зарубіжних армій — за заслуги в справі зміцнення взаємовідносин між збройними силами дружніх держав. У 1961 році індонезійську Зірку доблесті отримав Міністр оборони СРСР Маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський.

Михайло Шолохов нагороджений недавно молодим орденом Німецької Демократичної Республіки — Великою зіркою дружби народів. Вальтер Ульбріхт сказав, що радянський письменник удостоєний цієї нагороди за видатні заслуги в справі зміцнення взаєморозуміння і дружби між народами, в справі збереження і зміцнення миру на землі.

Фінський Срібний хрест за заслуги в галузі спорту вручив посол Фінляндії в СРСР двома заслуженим майстрам спорту Радянського Союзу — Миколі Озоліну і Леоніду Хоменкову. Обидва наші спортсмени не раз бували у Фінляндії, читали лекції в університетах і клубах робітничого союзу «Тул», розробляли методичні вказівки з спорту, проводили семінари з фінськими спортивними спеціалістами.

Вищу нагороду Чехословаччини — Орден Республіки отримали кілька років тому відомі мандрівники Іржі Ганзелка і Мирослав Зікмунд за здійснення свого дипломатичного проекту. Будучи інженерами, Ганзелка і Зікмунд доклали чимало зусиль, щоб їхній проект на тему «План відновлення порушених війною зовнішніх торговельних зв'язків Чехословаччини» знайшов практичне застосування і дав бажані наслідки.

Новим болгарським орденом — Червоним прапором праці нагороджені радянські підприємства — Ленінградський завод «Елек-

тросила», Балашихінський машинобудівний завод імені 40-річчя Жовтня, Ленінградські і підмосковні машинобудівники нагороджені за технічну допомогу, надану радянськими фахівцями і підприємствами Болгарії на будівництві азотно-тукового заводу і ТЕЦ «Маріца-Схід». Так написано в указі Президії Народних Зборів Болгарської Народної Республіки.

Але найбільша кількість іноземних почесних нагород — в улюбленця планети Юрія Гагаріна. Його безприкладний політ викликав захоплення і заслужив визнання в усіх країнах. Уряди багатьох держав, справедливо вважаючи космічний політ Юрія Олексійовича подвигом, здійсненим задля блага людства, нагородили космонавта національними орденами своїх країн.

На грудях у Юрія Гагаріна ми бачимо Золоту Зірку Героя Радянського Союзу і орден Леніна. Поруч з ними золоті зірки Героя Соціалістичної Праці Болгарської Народної Республіки, Героя Соціалістичної Праці Чехословаччини, Героя Праці Демократичної Республіки В'єтнам, Орден Прапора з алмазами Угорської Народної Республіки, Польський Грюнвальдський хрест I ступеня, кубинський орден Плайя-Хірон, Індонезійська Зірка, орден Карла Маркса (Німецька Демократична Республіка), Вищий орден Об'єднаної Арабської Республіки Намисто Нілу, Велика стрічка Африканської Зірки (Ліберія).

Космонавти Валентина Ніколаєва-Терешкова, Андріян Ніколаєв, Герман Титов, Павло Попович і Валерій Биковський нагороджені багатьма з цих орденів. Їм вручено і болгарський орден Георгія Димитрова, — теж одна з вищих нагород.

Орден Сімона Болівара. Венесуела.

Орден Полярної Зірки. Монгольська Народна Республіка.

Величні події відбуваються в наші часи. З'явився могутній табір соціалістичних країн, повстають десятки нових незалежних держав, які назавжди скинули з себе ярмо колоніалізму. І там, де народ бере владу до своїх рук, змінюється й характер орденів та інших нагород. Вони гідно увічнюють людей праці, тих, хто творить нове життя. Вони заслужено дістаються й тим, хто виявляє воєнну доблесть, захищаючи мирну працю людей, їх свободу.

В наші часи ордени починають нову яскраву сторінку своєї історії.

Е. ЦЕРКОВЕР.

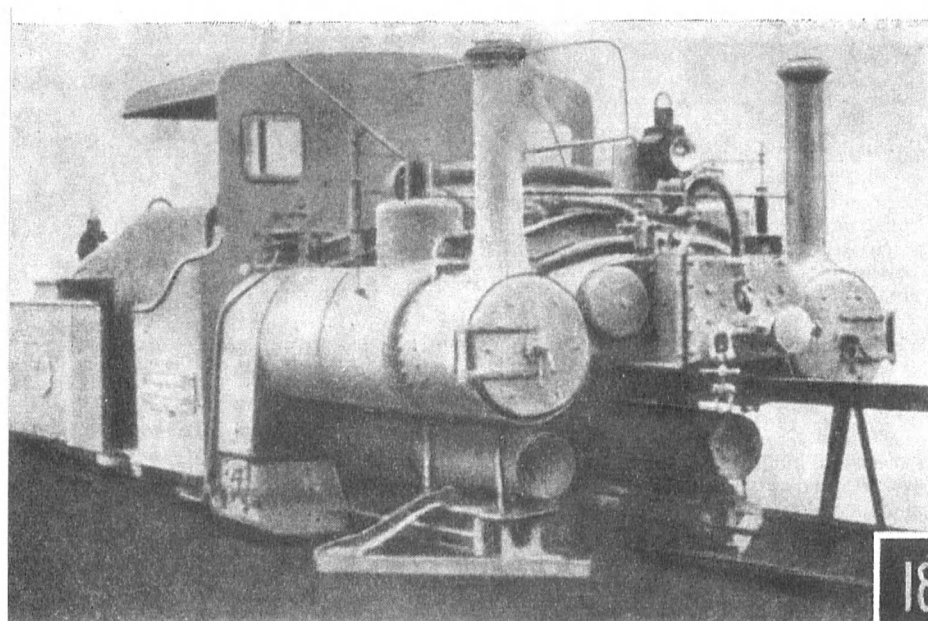
КАЛЕНДАРЬ ВСЕСВІТУ

ЗАВ'ЯТИЙ ЛІСОРУБ.
Ельвін Гріггс здобув на змаганнях в Аделаїді (Австралія) звання чемпіона світу з рубання дерев після того, як напередодні відрубав собі великий палець на нозі.

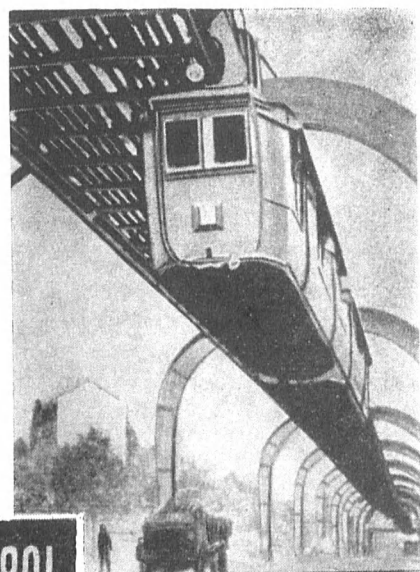
ТВІСТ І ПЕРУКАРІ. У західних країнах поліція з її гумовими кийками та сльозоточивими бомбами часто виявляється безсилою проти молодих бешкетників. У Сполучених Штатах на одному з концертів якогось «короля твісту», коли присутні молодики вкрай розперезалися, на естраду вийшов конферансьє і суворо попередив: «Раджу поводити себе тихо. Біля театру вишикувалися полісмени та перукарі. Всім, хто бешкетує, зріжуть волосся». Погроза виявилася дуже ефек-

тивною. Молодики одразу ж вгамувалися.

ВІДПУСТКА. Одної неділі віруючі, які вчащають до церкви Св. Лючії у Вероні (Італія), із здивуванням помітили, що коло церковної брами немає знайомої вже на протязі багатьох років постаті жебрака. Зате на стіні над тим місцем, де стояв обідраний старець, висіла написана чітким каліграфічним почерком табличка: «Виїхав у відпустку. Жебрак з церкви Св. Лючії».

1886

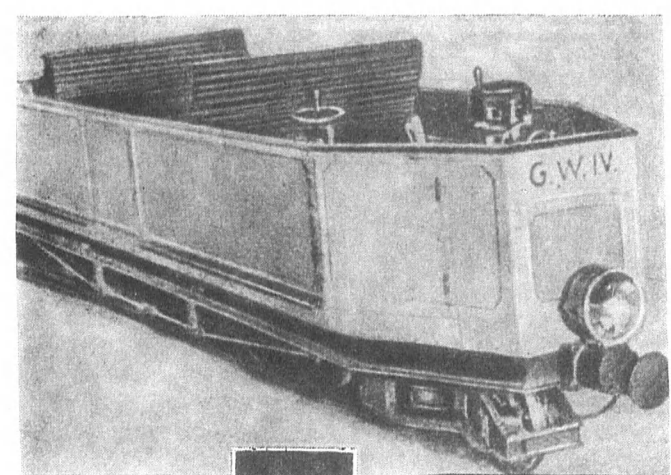

1901

Такий вигляд мав локомотив, збудований для першої монорейкової залізниці в Північній Ірландії.

Монорейкова залізниця у Вупперталі. Вагони вільно підвішені й навіть гойдуються під час руху.

ПОДОРОЖ ПО ОДНІЙ

1909

Вагон монорейкової лінії, збудованої в Берліні.

Сучасні монорейкові залізниці — цей дуже перспективний вид міського транспорту — мають свою цікаву історію. Напевне, не всім відомо, що перша монорейкова залізниця з'явилася ще у минулому сторіччі, до того, як англієць Джордж Стефенсон сконструював свій паровоз. 22 листопада 1821 року його співвітчизник Пальмер запатентував першу в історії залізницю на одній рейці.

З того часу було зареєстровано понад 100 різних проектів монорейкових залізниць. Частина з них здійснили практично. Наприклад, 1869 року в Сирії і 1883 року в Алжирі було збудовано невеличкі монорейкові лінії.

У 1886 році в Північній Ірландії відкрилась монорейкова залізниця довжиною понад 15 кілометрів. Рейка трималася на залізних палях, на висоті одного метра над землею. Паровоз і вагони сиділи на рейці «верхи». Ця залізниця проіснувала 36 років.

«Ветераном» існуючих нині подібних ліній є монорейкова залізниця у західнонімецькому місті Вупперталі. Вона відкрилась у 1901 році і з того часу перевезла понад один мільярд пасажирів. Довжина її 13 кілометрів. До речі, вона була першою спробою застосувати систему з висяченими вагонами. Як відомо, такий тип монорейкових залізниць набув тепер найбільшого поширення.

У наші часи, особливо після другої світової війни, монорейкові залізниці почали з'являтися в різних країнах світу. У Західній Німеччині поблизу Кельна в 1951 році збудували дослідну ділянку монорейкової залізниці, використавши замість металевих рейок залізобетонні балки. Вагони цієї залізниці мають гумові шини; швидкість поїздів досягає 80 кілометрів на годину.

У 1959 році в США поблизу Лос-Анжелоса в знаменитому містечку розваг Дісней-ленді з'явився новий атракціон. Це була монорейкова залізниця. Довжина її становить лише 1,2 кілометра, і вона існує виключно для розваг.

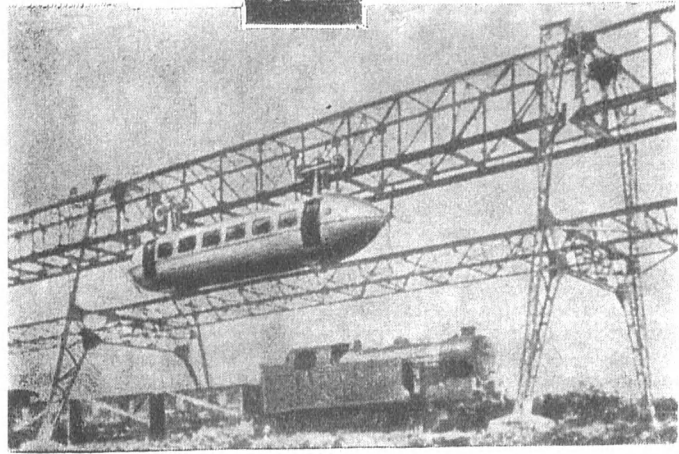
Таку ж саму незначну довжину мають і залізниці, сконструйовані в 1961 році в італійському місті Туріні та в Сіетлі (США). Обидві вони призначені для обслуговування відвідувачів існуючих тут постійних виставок.

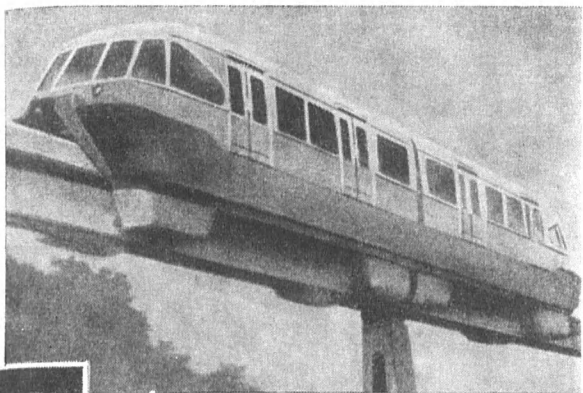
Першу монорейкову залізницю вже як важливий засіб міського транспорту, збудовано в Токіо, в зв'язку з Олімпійськими іграми. Вона з'єднує токійський аеропорт з центром міста і має довжину 14 кілометрів. Подорож цією залізницею триває 14 хвилин. За одну годину токійська монорейкова залізниця може перевезти понад 60 тисяч пасажирів.

Наступним етапом у розвитку цієї цікавої і дуже перспективного галузі міського транспорту стануть монорейкові залізниці, що проєктуються тепер в Радянському Союзі — в Москві і Києві. Тут буде досягнуто небувалої досі швидкості — до 150 кілометрів на годину.

«Райплан» англійсько-го інженера Джорджа Бетті. Вагон рухається за допомогою пропелера.

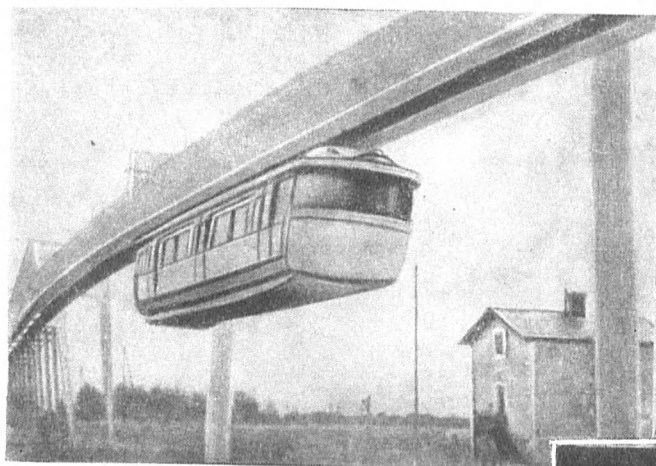
1926

1951

Монорейкова залізниця поблизу Кельна. Тут застосовано замість металевих рейок залізобетонні балки.

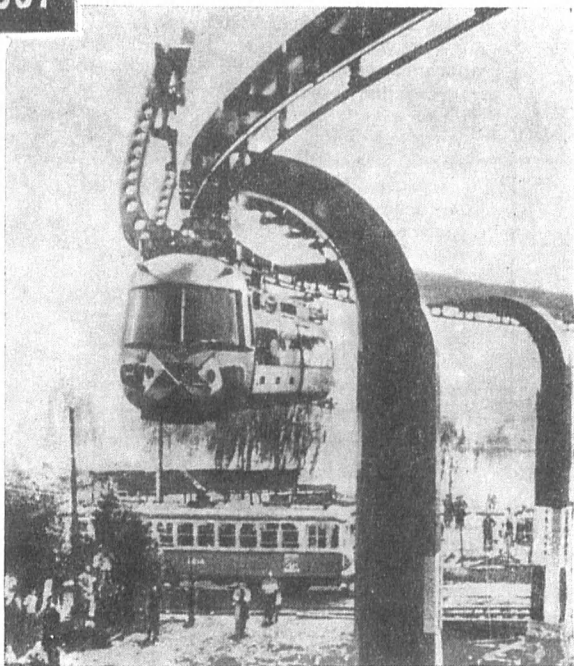
Монорейкова залізниця в Орлеані (Франція).

1960

РЕЙЦІ

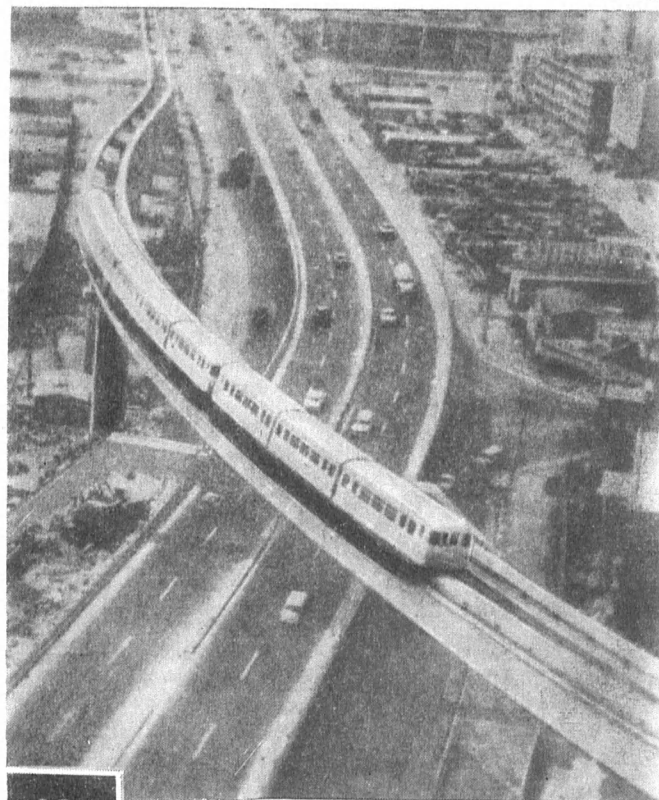
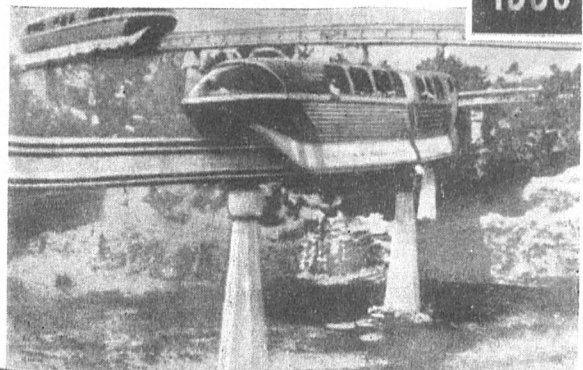
1957

Перша дослідна монорейкова залізниця в Токіо.

Атракціон в Дісней-ленді.

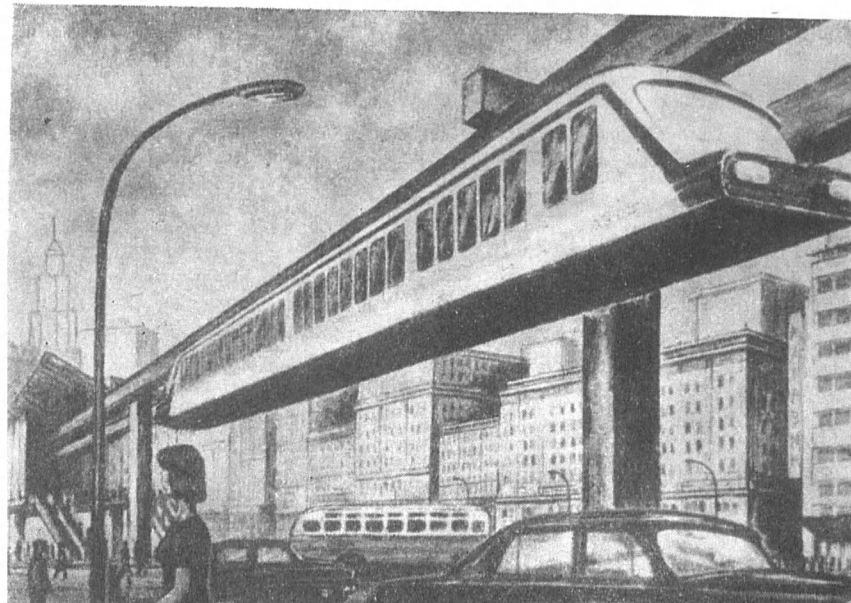
1959

1964

Токійська монорейкова залізниця, відкрита до Олімпійських ігор.

Такий вигляд матимуть швидкісні радянські монорейкові залізниці, які у найближчі роки з'являться в Москві і Києві.

13 ← ПРОТИ → 13

Як це не дивно, а сучасні Сполучені Штати — це країна найбільш марновірних людей на нашій планеті. Інститут Геллапа свідчить, що, наприклад, в штаті Луїзіана збереглося до наших днів 1600 різних забобонів, в штаті Небраска — 2000, в Кентуккі — близько 4000. Понад 70 процентів американців вірять у всілякі передсуди і зовсім не соромляться цього.

Так, генерал Ейзенхауер, під час другої світової війни, перед кожною більш-менш важливою операцією нервовим рухом підкидав вгору золоту монету, яку завжди носив з собою.

А відомий банкір і промисловець Пірпонт Морган, перш ніж прийняти якийсь важливе рішення, радився з своїм постійним астрологом.

В США існує окрема галузь промисловості, що виробляє різні амулети і талісмани. Такі підприємства мають багатомільйонні обороти, і їх власники зовсім не бояться кризи. У спеціалізованих магазинах можна придбати навіть зашморг підвищеного, якому дехто в США приписує магичні властивості. Один сантиметр такої мотузки коштує 500 доларів.

Амулет, запевняють «фахівці», це лише перше кільце того ланцюга, який зрештою міцно обплутує рабів містичних прикмет. Так, наприклад, щоп'ятниці кількість біржових операцій зменшується наполовину, а коли раптом на цей день випаде ще й 13 число, то в такі дні економіка США втрачає щось близько 250 мільйонів доларів. Тисячі людей намагаються в цей день не займатися серйозними справами, а дехто навіть замикає свої крамниці й контори, побоюючись грабежу, пожежі тощо.

Останнім часом у Сполучених Штатах громадськість намагається боротися проти марновірства, але робиться це у досить дивний спосіб. У Нью-Йорку, наприклад, виникло товариство під хитромудрою назвою «Тринадцятка проти тринадцяткофобії».

Перші збори цього товариства відбулися 13 грудня у кімнаті № 13 на 13-му поверсі хмарочоса, розташованого, «на жаль», на П'ятій авеню.

Були присутні всі члени-засновники (звичайно, тринадцять) і господариня будинку у супроводі 13 чорних котів. Засідання проходило під акомпанемент битих дзеркал, а потім члени товариства розсипали сіль і запалювали цигарки втрюх від одного сірника. Не обійшлося й без виборів «Міс Антитринадцятки».

Зараз в різних містах США вже існує кілька філій цього дивного товариства. Воно воює з авіакомпаніями, власниками готелів, лікарень тощо. Адже авіакомпанії на номерах літаків і рейсів замінюють число 13 на 12-а, в ліфтах багатьох готелів немає кнопки, що означає 13 поверх, немає в цих готелях й кімнати під номером 13. А в більшості лікарень жодна палата чи ліжко не позначені цим числом.

Діячі товариства «Тринадцятка проти тринадцяткофобії» й не намагаються досліджувати причин такої популярності й дивовижної живучості забобонів у Сполучених Штатах, бо їм би довелося визнати, що значна частина населення США ще перебуває в полоні жахливого неучтва, яке приховується тут за вивіскою уявної цивілізації.

„НЕ ТОЙ ТЕПЕР АНГЛІЄЦЬ...“

Під таким заголовком італійський журнал «Віе нуове» наводить ряд прикладів того, як мало відповідає дійсності застаріле уявлення про «національний характер» англійців.

Їх, наприклад, вважають пуританами. А втім у нинішній Англії деякі державні установи видають такі плакати, що їх не пропустила б жодна цензура в світі. Вздвож англійських автострад можна побачити величезні рекламні щити із зображенням голої красуні, яка чмить на скутері з запобіжним шоломом на голові. Під плакатом, виданим державним комітетом боротьби з дорожніми катастрофами, стоїть такий напис: «...а ось запобіжний шолом я ніколи не забуваю надягти»...

Навколо цього плакату розгорнулася гостра полеміка. Методистський священик преподобний Гарольд Голдсек твердить, що такий плакат є стопроцентною порнографією. А керівники державного комітету по-філософському відповідають: «Якщо ця гола красуня допоможе нам зменшити кількість дорожніх катастроф, то чом би нам не скористатися з її послуг?»

Про англійців кажуть, що вони považують чужу власність, особливо державну. Але протягом 1963 року в Англії було повалено чи пошкоджено хуліганами понад 63 тисячі телефонних стовпів, пограбовано і розбито 55 тисяч телефонних автоматів.

Англіїці здобули репутацію пристрасних прихильників давніх звичаїв та традицій. А втім, у старовинному лондонському «паб» (шинку, поблизу Бромлі Кросс, який існує кілька сторіч) на столиках встановлені автомати з системою кнопок, що вмить передають у диспетчерську замовлення на страви і напої.

Запевняють, що в Англії нема того дрібного «побутового» шахрайства, яке дуже поширене в інших країнах, А, тим часом, в Лондоні поруч з автоматами для продажу сигарет, висять такі таблички:

«Повідомляємо шановних клієнтів, що ми вже маємо величезні колекції австралійських, ірландських і південноафриканських пенні, італійських чентезимів, голландських флоринів тощо, а також забезпечені до кінця сторіччя гудзиками, заліззячками та іншими «коштовностями». Тому ласкаво просимо кидати до автомату тільки продукцію монетного двору її величності».

Англіїці, нібито, дуже поважують виборчі власті. Та це не завадило групі громадян у графстві Міддлсекс притягти до суду цілий муніципалітет за те, що тротуар біля їх будинків не був своєчасно очищений від снігу. І суд присудив муніципалітет до сплати 5 фунтів стерлінгів кожному скаржникові.

ПРОГУЛЯНКА У НЕДІЛЮ

ОПОВІДАННЯ

Була неділя, один із тих залитих сліпучим сонячним світлом та зігрітих його теплом весняних днів, коли городяни, які ще не встигли здихатися своїх зимових застуд, опинившись на вулицях, що глибокими зморшками чорніють між стрімкими стінами будинків, піднімають угору носи і мало не втягують у себе свіжі, п'янки пахощі весни, котрі доносить вітер з квітучих полів.

Синьйор Барнабо, старший архіваріус фінансового управління, помітив тієї неділі, що настала вже весна, тільки-но спустив із ліжка ноги. Ступнувши помилково на голу підлогу, він замість того, щоб тут же підібгати ноги й тихо виляються, раптом відчув, що цей дотик йому подобається. Він солодко потягся, почухав груди, між лопатками й вирішив, що піде займатися своїм ранковим туалетом босий і без майки. Холодна вода теж не здалася йому неприємною, він почав хлюпостатись під краном з таким задоволенням, з яким не робив цього вже багато місяців, і немовби не помічав, що цівки води, стікаючи по його волохатих грудях, добираються вже до пупа. Врешті він відчув себе таким бадьорим, таким помолоділим, таким задоволеним і цим чудесним днем, і блакитним небом, яке видніло за вікном над дахом протилежного будинку, що, зайшовши до кухні, як був, — босий і в самих лише трусах, — заявив дружині та дітям, котрі вже сиділи за столом і снідали, що сьогодні після обіду вони вирушать на прогулянку.

— Ура! — вигукнули хлоп'ята. — А куди ми поїдемо?

— Ми поїдемо трамваєм до Фортеці, — урочисто відповів синьйор Барнабо.

— Червоним трамваєм?

— Так, червоним трамваєм!

Синьйор Барнабо раптом голосно чхнув і, негайно вийшовши з кухні, попрямував до кімнати одягатися.

Треба сказати, що цю прогулянку синьйор Барнабо та його родина повторювали щороку й вона стала для них уже своєрідним ритуалом, яким вони відзначали прихід весни. І хоч на прогулянку відводилося всього кілька пообідніх годин у неділю, для синьйора Барнабо та його родини вона була не звичайною замиською прогулянкою, а справжньою кругосвітньою мандрівкою. Кінцевим пунктом цієї прогулянки, як правило, була Фортеця, не тому, що це місце було привабливіше за інші чудові місця, якими могли похвалитися околиці міста, а тому, що воно було найвіддаленіше од міста, і, щоб дістатися туди, треба було здійснити довгу подорож трамваєм. Для хлоп'ят, які, забравшись на дерев'яні сидіння, ставали на коліна й прилипали до вікон, ця година тряски, переривана довгими зупинками на приміських вулицях, була найбільшою розвагою не лише тоді, коли вони їхали з дому, але й коли поверталися назад. Синьйор Барнабо і його дружина сиділи надзвичайно поважні й раз по раз робили дітям зауваження, щоб вони не крутилися й не заважали іншим пасажиром. Такі прогулянки розбивали одноманітний плин життя подружжя Барнабо, примушували їх почувати себе зовсім інакше, ніж у решту днів, — справжніми синьйорами, яким забаглося трохи розважитись.

Тим-то, вийшовши з дому, вони прагнули прибрати належного вигляду й насліду-

вати манери заможних людей. Синьйора Чечілія намагалася зовсім не скидати рукавичок, щоб не видно було її рук, зашкарбухлив від прання білизни та бабання на кухні, а якість навіть, опинившись у трамваї обік справжньої синьйори, поділила її обурення з нинішніх служниць і оповіла про якийсь перстень з діамантом, що таємниче щез із шухляди її комода. Що ж до синьйора Барнабо, то тільки-но йому випадала нагода завести з кимось розмову, він одразу ж починав висловлювати своє невдоволення тим, що в наш час звичайні швейцари одержують таку саму платню, як службовці вищого класу, даючи тим самим на догад, що він теж належить до числа останніх. Втім, своєю імпозантною зовнішністю він немало був зобов'язаний квітучому вигляду, черевцю, яким міг би пишатися навіть комендаторе¹, та огрядності, котру важко було пов'язати з постійним овочевим супом, що відповідав платні дрібного службовця. Крім того, на ньому була неодмінна деталь його святкового вбрання — шикарний сірий капелюх з високо загнутими і обшитими блискучою чорною стрічкою крисами. «Хороший капелюх, — любив повторювати синьйор Барнабо, — сам по собі додає людині шляхетності». Якщо ж узяти до уваги ще й те, що хороший капелюх коштував дешевше, ніж будь-який інший головний убір, а слугував значно довше, — майже безстроково, якщо носити його так, як носив синьйор Барнабо, тобто лише в неділю, — то він, можна сказати, був недалекий від істини. Дивна річ, хоч нині важко знайти щось кумедніше й старомодніше за капелюхи з високо загнутими крисами, які на головах у тих, хто їх носить, скидаються на перекинуті ряжки, і хоч володарі таких капелюхів, якщо тільки вони не велетні, зовсім ховаються під ними і являють собою досить смішне й водночас жалюгідне видовище, ці капелюхи, без сумніву, мають здатність надавати тим, що зважаються оздоблювати ними свою персону, респектабельного вигляду людей, обтяжених високим становищем. До чудового капелюха синьйор Барнабо купив пару гамаш, ясна річ, теж сірих, із чорними гудзичками, і з допомогою цих двох предметів умудрявся надавати собі воістину статечного вигляду, хоч інші деталі його вбрання були далеко не високої якості й виглядали досить-таки приношенями. Одне слово, людині, яка бачила його черевце, капелюх і гамаші, ніколи навіть на думку не спало б запідозрити в ньому архіваріуса якогось управління. Річ тут, звичайно, зовсім не в тому, що архіваріус не

може бути статечною людиною, а в тому, що в наші дні досить комусь дізнатися, що ви державний службовець, — хай навіть досить-таки високого рангу, — і на вас уже дивляться не інакше, як із почуттям глибокого співчуття. В цьому вина епохи, революцій, мізерної платні, всієї складності ситуації, яку важко зрозуміти тому, хто зароди шматка хліба ладен скоріше стати шкуродером, ніж державним службовцем. Недарма всі гумористичні журнали рясніють карикатурами на службовців, кіно виставляє на посміх злиденні умови, в яких вони живуть, а одне знамените оповідання, що в ньому розказується про шинель якогось чиновника, раптом знову стало модним і набуло популярності навіть серед неписьмених. Усе це цілком пояснює причини того хворобливого почуття самолюбства, яке штовхало синьйора Барнабо і таких, як він, архіваріусів, рахівників, конторників, бухгалтерів й усіляких інших дрібних службовців тих установ, що над входом до них висить герб республіки, зробити все можливе, аби загубитися в загальній масі людей і замаскувати свою приналежність до розряду службовців.

Тієї неділі, пообідавши трохи раніше, ніж в інші дні, родина Барнабо вийшла з дому і попростувала на площу Гарібальді до зупинки червоного трамвая, як називали його діти. Збоку синьйор Барнабо і його дружина справляли враження симпатичної пари, заможного й немолодого вже подружжя, а їхній вигляд, сповнений власної гідності, викликав у всякого перехожого природне почуття поваги. Так само, як і на прогулянках у неділю головною вулицею, синьйор Барнабо запропонував дружині руку, через що його ліве плече підсмикнулося трохи вгору, тим часом як синьйора Чечілія, міцно спираючись на руку чоловіка, насилу зберігала рівновагу в черевичках на високому каблучці, котрі разом із шовковими панчолами вона одягала тільки в неділю. Обоє їхніх синів ішли попереду, пустуючи й бігаючи навзагоди. Вони теж були одягнені краще, ніж завжди, і синьйора Чечілія напружувала зір, щоб побачити, чи не виглядають у них з-під штанів заштопані на п'ятах панчішки. Людей на вулицях було небагато. Сяло сліпуче сонце, розливаючи по місту трохи не літню млість, а тим часом більшість городян, які ще не встигли звільнитися з-під влади зимових звичок, засидівшись за обідніми столами, чекали, коли настане час вечірньої прогулянки по головній вулиці, і лише дехто з них, немов піонери й першовідкривачі весни, зважилися відзначити цей сонячний день прогулянкою за місто. Трамвай виявився напівпорожнім, отож синьйор Барнабо, не-

¹ Почесний титул, який присвоюється людям, що володіють крупною власністю, підприємцям, тим, на рахунок в кого є солідний капітал.

зважаючи на табличку: «Не палити», дозволив собі тихенько закурити сигарету й насолоджувався цією прогулянкою, як ні разу в житті. Він показував дружині нові будинки для робітників, якими з року в рік забудовувалися околиці міста, й залізобетонні коробки будівель, які ще тільки спорджувалися.

— Звичайно, все це в повному розумінні сучасні будинки, в них багато повітря, в кожній квартирі — ванна, але звідси дуже далеко до центру! — відповідала синьйора Чечілія.

— Це ще нічого, — зауважував чоловік, навіть у тих випадках, коли поблизу нікого не було, хто міг би почути їхню розмову. — Ти уявляєш собі, яке тут оточення? Кого тільки сюди не переселяють — з халуп; з бараків... Одне слово, всіляку потюлоч. Хіба порядна людина може тут жити?

Синьйор Барнабо й справді настільки вірив у те, що говорив, що якби в цю мить йому запропонували поміняти старе темне житло на одну з цих просторих і світлих квартир, він зморщив би носа й відмовився б.

За годину трамвай зупинився на кінцевій зупинці, синьйор Барнабо з дружиною й дітьми вийшов з вагона, з насолодою вдихнув на повні груди свіжого повітря і поглянув на місто, що розкинулося ген далеко внизу.

— Так! — мовив він, повернувшись до дружини. — Якби я був мільйонером, то, очевидно, не відмовився б мати тут віллу.

Після цього він ще якийсь час дивився на далеке море будинків, що розлилося біля підніжжя горба, на густе плетиво безкінечних вулиць, бруківку яких скісне сонячне проміння змережало світлими візерунками, на масивні приміщення установ, у яких одноманітно протікало життя, на чорні провулки й височенні будинки з глибокими, мов колодязі, дворами. Не можна сказати, що цей незвичний вигляд далекого міста викликав у синьйора Барнабо якийсь особливий, буколичний настрій. Навпаки, він був би безмежно щасливий, якби, мешкаючи в місті, щодня міг милуватися ним, якби міг вести в ньому життя, бодай трохи скрашене тими незвичними втіхами, що на них має право кожна людина, якби міг не ставити в залежність усієї своєї гідності від шикарного капелюха з високо загнутими крисами та гамаш із чорними гудзичками.

Фортецею називалось старовинне, напівзруйноване укріплення, яке стояло на горбі. Цей високий горб був майже зовсім голый, зате з його вершка відкривалася чудова панорама. Для хлоп'ят подружжя Бар-

набо, як, між іншим, і для всіх дітей, що потрапляли сюди, величезною втіхою було блукати підземними ходами й темними казематами старовинної фортеці, виглядати із бійниць, ховатися за виступами фортечного муру, розігрувати облоги і битви. Синьйорові Барнабо теж подобалося тинятися по фортеці, оглядати її зсередини, а якось, заінтригований дивним знаком у вигляді стріли, надряпаним на камені, він, підстьобуваний надією знайти скарб, весь вечір копав під цим каменем, вдаючи, ніби робить це просто знічев'я. Що ж до синьйори Чечілії, то вона ніколи не забувала покласти в сумку щось перекусити дітям, які, погасавши на свіжому повітрі, нагулювали собі такий апетит, що не встигали зійти на горб, як починали канючити свої бутерброди.

Тої неділі, досхочу намиливавшись з горба на місто, синьйор Барнабо, як завжди, вирішив обійти навколо фортеці. Та не встиг він обігнути перший бастион, як раптом здивовано зупинився.

— Поглянь, що тут збудували! — вигукнув він, обернувшись до дружини й показуючи на зелений дерев'яний павільйон, що притулився до муру.

— Торік його тут не було, еге ж? — мовила синьйора Чечілія, теж здивовано розглядаючи павільйон.

— Геніальна ідея, хай йому чорт! — знову вигукнув синьйор Барнабо. — Знаєш, скільки сюди наїде люду? Як тільки довідаються, що тут можна посидіти за столиком і випити скляночку чогось холодненького, плавом попливуть!

— Подивись, тут і тінь буде, — сказала дружина.

Справді, перед павільйоном був натягнутий дріт, призначений для витких рослин, яких, між іншим, тут ще й близько не було.

— Відкрити б тут, нагорі, тратторію, оце було б діло! Найбільш прибуткове місце, просто-таки золота жила, — авторитетно вів далі синьйор Барнабо. — Уявляєш собі; Ресторан «Фортеця»! Ми теж могли б коли-небудь сюди навідатись, правда?

Отак розмовляючи, подружжя наблизилось до зеленого павільйону. Двері стояли розчинені навстіж, але всередині нікого не було. Втім, так тільки здавалось. Несподівано з павільйону вийшов чоловік середнього віку, в білій куртці офіціанта і надзвичайно врочисто попрямував назустріч синьйорові Барнабо та його дамі.

— Ласкаво прошу, синьйори. Добридень. Накажете винести столик? Сьогодні й надворі гарно. Будь ласка, прошу вас. Деньок який, просто благодать. Відчувається, що квітень...

— Дякую, дякую, — одказав синьйор

Барнабо, трохи розгубившись. Голос його прозвучав дещо уривчисто й похмуро. Одна брова в нього злетіла вгору. — Ми прийшли тільки подивитися.

Це була щира правда: почувши запрошення власника павільйону, він одразу ж згадав, що в бумажнику в нього всього кілька сот лір.

Нерішучість синьйора Барнабо спонукала чоловіка в білій куртці ще запопадливіше запрошувати його й навіть навела на думку величати гостя почесним титулом комендаторе.

— Прошу вас, комендаторе, я цю ж мить принесу столик і стільці. Ласкаво прошу вас і вашу синьйору, комендаторе.

Почувши таке незвичайне звертання, синьйор Барнабо не став більше заперечувати, тим паче, що власник павільйону побіг уже по стіл і стільці.

«Кінець кінцем, — подумав він, — замовлю дві чашки кави. Ну, скільки можуть коштувати дві чашки кави? Не можна, до дідька, бути таким скнарою! До того ж, тут можна зручно посидіти на сонечку. Ні, якихось сто лір цілком варті того, щоб випити кави, чуючи, як тебе величають комендаторе».

Власник павільйону приволік металевий столик, пофарбований у зелений колір, та два розкладних стільці. Він миттю розставив стільці, поставив на сонці стіл і навіть застелив його білою скатертиною.

— Ну, ось і все, комендаторе. Сідайте, будь ласка, синьйоро. Що накажете принести?

— Дві кави, — велично мовив синьйор Барнабо, обережно сідаючи на розкладний стілець. Йому дуже сподобалася ідея випити чашку хорошої кави, бо та, яку заварювала йому дружина, завжди була змішана з якимось сурогатом, якщо взагалі не була сурогатом, і більше скидалася на розчинену у воді локрицю, ніж на каву.

Але власник павільйону засмучено сказав, що він не може задовольнити бажання гостя, і детально пояснив, чому саме.

— Мені дуже шкода, комендаторе, але кави в нас немає. Ви ж самі розумієте, що для цього потрібна електрика, а сюди її ще не підвели. Можливо, за кілька місяців щось і буде, коли підключать нас до лінії...

— Ну, гаразд, — похмуро сказав синьйор Барнабо, вдавши, що відмова власника павільйону дуже роздратовала його. — Що, в такому разі, тут можна замовити?

— У нас є аранчата¹, — відказав власник павільйону, застигнувши у шанобливій позі біля столика, за яким сиділо подружжя Барнабо, — кока-кола, оршад, вермут «Мар-

1. Апельсиновий сік.

тіні», мускат пассіто¹ — все, що бажаєте, комендаторе.

— Ну, тоді дві склянки аранчати, — з покірним виглядом мовив синьйор Барнабо, намагаючись підрахувати в думці, скільки це коштуватиме.

Він зняв капелюх і вже хотів був покласти його на стіл, але власник павільйону метнувся до приміщення, виніс іще один стілець і обома руками обережно поклав на ньому цей вартий уваги предмет. Потім приніс дві пляшечки аранчати, відкоркував їх і налив у склянки.

В цю хвилину до столика захекано підбігли хлоп'ята. Побачивши, що батько й мати спокійнісінько попивають аранчату, вони спочатку остовпіли й гнівно витріщили на них очі, подумавши, певно, що їх вирішили скривдити й не дати їм цих ласощів, а потім почали вимагати свою порцію.

— Вам теж принести по пляшечці цієї чудової свіжої аранчати? — підійшовши до них і усміхнувшись, запитав власник павільйону.

— Морозива! Морозива! — вигукнули в один голос хлоп'ята.

— Ні! — крикнув синьйор Барнабо й прибрав надзвичайно похмурого вигляду. — Ви обидва спітніли, розігрілися. Ні — і край!

— Ми не спітніли! Ось помацай, зіпріли? — запротестували хлоп'ята.

— Ні, кажу я вам! — грізно повторив синьйор Барнабо.

— Трохи охолоньте, будьте розумними, — наважився звернутись до дітей власник павільйону, — а потім я принесу вам аранчати. Морозива в нас однаково немає...

— Ні, сказав я! — вигукнув синьйор Барнабо ще суворіше, мабуть, навіть занадто суворо для такого незначного випадку. — Аранчата шкідлива для дітей! У вас є бутерброди? От і їжте те, що маєте!.. Скільки з мене? — таким же суворим тоном запитав він, звертаючись до власника павільйону, немов збирався негайно покинути його заклад.

— Сто п'ятдесят лір, комендаторе, — відказав той отетеріло, відступивши на кілька кроків назад.

Синьйор Барнабо вийняв із бумажника дві сотні лір і різким рухом поклав їх на стіл. Хлоп'ята трохи не плакали.

— Гаразд, — мовив він. — З'їжте свої бутерброди, це передусім. А потім побачимо. — І непомітно штовхнув під столом ногою дружину.

Власник павільйону пішов. Синьйор Барнабо побіжно глянув на дітей. Дружина почала виймати з сумки загорнені бутерброди.

1. Мускат з ізюму.

— Замовкніть, дурники! — сказав синьйор Барнабо мало не пошепки. — Ви що, гадаєте мені самому не хочеться купити вам аранчати? — Він хотів пояснити дітям, що в бумажнику в нього всього лише двісті чи триста лір і тому він змушений обмежувати себе й сім раз подумати, перш ніж зважитись щось замовити. Але синьйор Барнабо нічого не сказав — по-перше, тому, що, здавалось, і так уже все владналося, а крім того, він вирішив, що так, мабуть, буде навіть краще, коли діти ні про що не здогадаються: не ляпатимуть потім язиками. — Треба ж нам було й тут надибати на всякі аранчати! — гнівно промимрив він, немовби підсумовуючи сказане.

Все ще насуплені й ладні в першу-ліпшу мить заплакати, хлоп'ята почали жувати свої бутерброди з ковбасою. Синьйора Чечілія мовчки пригладжувала їм чубчики.

Синьйор Барнабо вирішив трохи поблукати біля павільйону. Він пройшовся кілька разів по терасі неподалік від столика, помилувався на долину, що розпростерлася внизу, — міста звідси не видно було. Тепле сонечко ласкаво погладжувало синьйора Барнабо по лисючій голові, і до нього знову повернувся безхмарний настрій. Йому навіть захотілося перекинутися кількома словами із власником павільйону. До цього його спонукало лише марнославне прагнення почути, як той величає його комендаторе, хоч про це він, звичайно, навіть гадки не мав.

— Так, мушу вам сказати, це чудова ідея, — відкрити тут, нагорі, ось такий маленький бар, — мовив він, обернувшись до власника павільйону, тільки-но той з'явився у дверях. — Люди приїжджають на прогулянку і, будь ласка, їх обслуговують. Але, якщо я не помиляюся, — додав він, — ця земля державна. Очевидно, нелегко було дістати дозвіл на будівництво цього павільйончика.

Синьйор Барнабо дещо тямив у цих речах, оскільки досить часто мав справу з такими документами в архіві фінансового управління.

— О! — вигукнув власник павільйону. — Ви не уявляєте собі, комендаторе, скільки це мені коштувало! Цілий рік пороги оббивав заради цих кількох квадратних метрів землі!

— Так, так, я знаю, знаю, — поважно відказав синьйор Барнабо. — Я міг би вам допомогти, рекомендувати вас...

— Справді, комендаторе? — вигукнув власник павільйону. — Ну, звичайно, ви всіх знаєте, можете зробити протекцію...

— Безперечно, — ще поважнішим тоном мовив синьйор Барнабо. — Я можу,

тобто міг би. З такими питаннями я часто маю справу.

Власник павільйону слухав його з шанобливим виглядом.

— Я не знаю, комендаторе, — озвався він, — чи вважатимете ви це за можливе саме тому, що ви, як тільки-но самі сказали, мали справу з такими питаннями. Але якщо можна, не зараз, звичайно, а коли-небудь пізніше, якщо можна було б якось добитися, при допомозі вашого впливу, щоб зменшили орендну плату...

Синьйор Барнабо слухав власника павільйону з виглядом людини, що поринула в серйозні роздуми, й час від часу згідливо кивав головою. Той, хто побачив би його в цій позі, — синьйор Барнабо стояв, застромивши великі пальці в кишеньки жилета, — пройнявся б до нього почуттям найглибшої пошани.

— О... так, так... — сказав він. — Але спершу треба ознайомитися з контрактом. Умови контракту не можна змінити, поки не закінчиться його строк. Лише після цього можна буде щось зробити... Це — закон.

— Звичайно, — мовив власник павільйону. — В мене є договір на рік, і він продовжується автоматично.

— В такому разі, — пояснив синьйор Барнабо, — як тільки мине перший рік, треба скласти новий контракт на орендування земельної ділянки і передбачити в ньому зниження орендної плати.

— А ви гадаєте, комендаторе, що це можливо? Ех, якби я з самого початку міг був розраховувати на вашу підтримку! Тому що, бачите, комендаторе... — І власник павільйону зі слізьми в голосі, як це роблять усі крамарі, коли вони намагаються улестити когось, сподіваючись заощадити кілька лір за рахунок податку, почав скаржитися на те, що справи його, в усякому разі, до сьогоднішнього дня, йдуть дуже кепсько, що сюди, на таку гору, не заглядає жоден клієнт і що коли й далі так піде, то він дуже легко може прогоріти. Якби вдалося принаймні добитися зменшення орендної плати...

— Звичайно, звичайно, — закивав головою синьйор Барнабо. — Я з задоволенням подбаю про протекцію. Як тільки мине строк контракту, я обов'язково займуся цією справою...

По суті, синьйор Барнабо нітрохи не брехав і не намагався постати в очах власника павільйону всемогутньою персоною, — дещо він і справді міг зробити, приміром, в слушний момент поклопотати за нього. Адже добре відомо, якого значення набуває в установах та міністерствах слівце, замовлене не лише старшим архіваріусом,

тобто такою людиною, як синьйор Барнабо, але навіть простим швейцаром, котрий за двісті-триста лір може дати справі такий хід, що просто дивуєшся.

Власник павільйону не знав, як і дякувати синьйорові Барнабо, однак, будучи людиною завбачливою, він тут же попросив «комендаторе» назвати своє прізвище та адресу, щоб після закінчення строку контракту міг чемно нагадати йому про свою справу. Від цього запитання синьйор Барнабо вкрай розгубився, бо йому було страшенно незручно запрошувати людину, яка про нього такої високої думки, до себе на квартиру, де вічно тхне капустою та вареними овочами, не кажучи вже про те, що йому просто не було б де поговорити з власником павільйону, бо своїх випадкових гостей він і його дружина приймали, як правило, у спальні. Отже, для того, щоб зустрітися з власником павільйону, в нього залишалася хіба його кімнатка в архіві, де він сидів у чорних нарукавниках і де швейцари були з ним запанібрата.

— Гаразд, гаразд, — промовив він, покашлюючи. — Часу в нас ще доволі. Та й, крім того, я завжди такий зайнятий, що мене просто неможливо застати вдома. Було б краще, якби ви ввели мене в курс справи сьогодні ж. Я запишу все в своєму блокнотику й поклопочу де треба. Ні, ні, те, що я можу забути про свою обіцянку, абсолютно неможливо.

Синьйор Барнабо вимовив ці слова з такою рішучістю й на додачу до цього підняв руку, немовби збирався осадити всякого, хто насмілювся б хоч на секунду засумніватися в їх щирості, що власник павільйону навіть подумав, чи не вибачитися йому за свою нетактовність.

— Я зовсім не мав на увазі, комендаторе... Ваша люб'язність, ваша турбота... Я зараз же принесу контракт, він у мене тут разом з ліцензією на право відкрити заклад, — мовив він і, вклонившись, зник у дверях павільйону.

Задоволений синьйор Барнабо озирнувся й важко опутився на стілець поруч із дружиною, яка сиділа за столиком сама.

В цю мить поблизу почулося тріскотіння моторів, і з-за рогу фортеці один за одним вискочили чотири чи п'ять моторолерів — «Веспи» і «Ламбретті», — на кожному з яких сиділи юнак і дівчина. Весело зіскочивши на землю, молодь попрямувала до павільйону. Власник павільйону визирнув із дверей і ту ж мить почав виносити надвір столики та стільці, щоразу вибачаючись перед синьйором Барнабо:

— Хвилиночку, комендаторе, я зараз же принесу контракт.

На поважного синьйора, котрого власник

павільйону величав комендаторе, юнаки й дівчата не звертали ніякісної уваги; однак за якийсь час, хоч його присутність начебто й не вплинула на них, вони все ж таки почали поводитися значно стриманіше.

Синьйор Барнабо з почуттям власної гідності насадив на голову капелюх і застиг поруч дружини, прибравши якомога суворішого вигляду.

— Все, тепер я знову до ваших послуг, комендаторе. Прошу вибачити мені, — мовив власник павільйону, простуючи до подружжя Барнабо з повною папкою паперів, після того, як він обслужив нових відвідувачів.

Слово «комендаторе» власник павільйону вимовляв із притиском, немов здогадувався, що це робить синьйорові Барнабо приємність. І справді, щоразу, коли він вимовляв це слово, компанія молоді повертала до них голови. Синьйор Барнабо прочитав весь контракт від першого до останнього рядка. Читаючи, він раз по раз стискав губи й насуплював брови, тим часом як власник павільйону стояв поруч нього, напівсхилившись у поклони.

— Гаразд, гаразд, — промовив синьйор Барнабо. — Я негайно займусь вашою справою, хоч вона не така вже й нагальна. Але, як кажуть, не відкладай на завтра те, що можеш зробити сьогодні. Іноді подібні справи тягнуться досить довго. Можливо, доведеться звернутися до міністерства. І якщо починати, коли строк контракту вже закінчиться...

— Це вже, як ви вважаєте за потрібне, комендаторе, ви краще в цьому розбираєтесь, ніж я... — відповів власник павільйону.

Синьйор Барнабо тим часом витяг із кишені авторучку, якою міг би пишатися будь-який службовець, і почав записувати в маленькому блокнотику, що його безплатно розповсюдила з рекламною метою одна фармацевтична фірма, умови контракту. Кожний пункт він переписував слово в слово, нічого не пропускаючи.

— Гаразд, — повторив синьйор Барнабо, — домовились. Я негайно ж займусь вашою справою. А зараз, — додав він, немов це тільки-но спало йому на думку, — принесіть дітям дві пляшечки аранчати. Такі самі, як ви приносили нам, нітрохи не більші. Адже цю мішанину роблять із порошку, і дітям взагалі не рекомендується її пити.

— Зараз, комендаторе, — мовив власник павільйону, кладучи в папку контракт. — Не знаю, як і дякувати вам, комендаторе... Дві пляшечки аранчати, прекрасно. А може, діти дужче люблять оршад? Він солодший...

— Ні, ні, — відповів синьйор Барнабо, який не знав, скільки може коштувати оршад. — Дві пляшечки аранчати, такі самі, як ви приносили нам, нітрохи не більші. Дві.

— Слухаю, комендаторе, зараз принесу. Може, ще що-небудь, комендаторе? — кланяючись, повторив власник павільйону.

Хлоп'ята, які крутились поблизу, сподіваючись одержати свою порцію аранчати, підійшли тим часом до столу; юнаки й дівчата, що приїхали на моторолерах, раз по раз поглядали на подружжя Барнабо, вражені надзвичайною шанобливістю, з якою власник павільйону упав коло синьйора, й ладні були припустити, що в його особі вони бачать якусь вельми поважну особу, можливо, навіть префекта, котрого вони не знали в обличчя.

Задоволений синьйор Барнабо тим часом мирно розмовляв з дружиною, пояснюючи їй, яку ласку він виявить власникові павільйону, і навіть до неї мимоволі звертався трохи покровительським тоном. Мимохідь він пояснював їй, що державна власність, в силу своєї природи, не може бути відчужена на користь якоїсь приватної особи, а може лише передаватися на певний строк в оренду. Взяти хоча б пляжі. Пляжі — державна власність. Ніхто не може, скажімо, купити клапоть пляжу. Фортеця, як національний пам'ятник, теж являється собою державну власність. Тому, щоб відкрити тут власне діло, цей чоловік повинен був виклопотати ліцензію й зобов'язався вносити орендну плату. Такі справи надзвичайно важливі й делікатні, оскільки вони безпосередньо зачіпають інтереси держави. Ними якраз і займається установа, в якій він працює, конкретніше сам синьйор Барнабо. Навіть хлоп'ята, які ласували аранчатою, з цікавістю почали прислухатися до цих пояснень, і хоч те, що власник павільйону величав їхнього батька «комендаторе», не справляло на них ніякого враження, вони, ясна річ, почували себе щасливими від того, що в них такий тато.

Коли родина Барнабо приїхала сюди, сонце було майже в зеніті, а зараз воно вже торкалося лінії обр'ю, і вся долина, що розкинулася біля підніжжя горба, була залита теплим, яскравим і прозорим світлом. Синьйор Барнабо встав із стільця, підійшов до краю тераси, щоб помилуватися на цей краєвид. В ці хвилини він почував себе мало не господарем усієї цієї краси.

— Чудовий краєвид, правда, комендаторе? — підійшовши до нього, вигукнув власник павільйону. — Скажіть одверто, хіба є поблизу місце гарніше ніж це? Який захід сонця, які барви!

— Наче в казці, — відповів синьйор Бар-

набо, не відриваючи погляду од неозорої панорами. — Я не проти б збудувати тут віллу.

— В наш час природу зовсім не цінують, — провадив далі власник павільйону. — Ось вам усі мої сьогоднішні клієнти, комендаторе, — кивнув він головою в бік молоді, яка приїхала на моторолерах. — Не знаю, що їй робити вже, бо податки все одно треба платити. Якби хоч орендну плату трошечки скоротили...

Вони ще трохи поговорили, походжаючи туди й сюди по терасі. Синьйор Барнабо ходив, заклавши руки за спину й поважно киваючи головою. Власник павільйону щоразу, коли його співрозмовник повертався кругом і прямував у протилежний бік, описував навколо нього дугу й опинявся весь час ліворуч від нього. Синьйор Барнабо раз по раз зупинявся, щоб іще трохи помилуватися на захід сонця. Тоді в їхній розмові наставала пауза, і обидва дивилися на обрій, де сідало сонце. Нарешті, запевнивши востаннє власника павільйону у своїй готовності зайнятися його справою, синьйор Барнабо виявив бажання заплатити за аранчату й гукнув дружині та дітям, що час рушати вже додому.

Швидко вечоріло, знизу, з глибини долини, потягло свіжим вітерцем. Синьйора Чечілія застебнула хлоп'ятам пальтечка, — як-не-як гасали цілих дві години й трохи розігрілися.

Синьйор Барнабо був задоволений з себе, з навколишньої природи, з усього. Він напрочуд добре провів неділю, а останнє «комендаторе», з яким до нього звернувся власник павільйону, було останньою краплею меду в чаші його задоволення. Запропонувавши дружині руку й звелівши хлопцям іти попереду, але не бігти, він рушив униз стежкою, що вела до трамвайної зупинки. Фортеця з громадям бастионів здавалася тепер приземкуватою тінню на тлі бузкового неба; місто, що лежало далеко внизу, було вже залите вечірніми вогнями. Там було все те, з чим була пов'язана решта днів тижня, тих днів, коли сонце сідало за сумні гребені дахів, а «комендаторе» носив на зап'ястях сліди від резинок своїх чорних нарукавників.

Спустившись стежкою вниз, синьйор Барнабо з дружиною та дітьми дійшов до кінцевої трамвайної зупинки і, оскільки трамвая ще не було, вийняв із кишені бумажник, щоб завчасу приготувати гроші на квитки. Він був упевнені, що після того, як розплатився в павільйоні за аранчату, в нього залишилось іще двісті лір — він ба-

чив їх на власні очі. Однак, розкривши бумажник і витягнувши з нього дві бумажки, які він вважав банкнотами по сто лір, синьйор Барнабо, на превеликий жаль, побачив, що хоч обидві вони й однакового, рожевого кольору, проте одна з них — проста бумажка в п'ять лір.

— Прокляття! — промимрив він і почав шукати по кишенях.

Квиток на трамвай для однієї особи коштував сорок лір, значить, за чотири квитки треба було заплатити сто шістдесят лір. Спочатку синьйор Барнабо шукав по кишенях без ніякої системи й доволі спокійно, та після того, як знайшов усього десять лір, вирішив повторити операцію, але вже дотримуючись певної послідовності, і почав шукати спершу в штанях, потім у жилеті, в піджаці й нарешті в пальті. Він обмацав кожну кишеню, знову оглянув бумажник, навіть перевірів, чи не засунулася яка монета в паспорт; однак навіть найретельніші пошуки не принесли успіху.

— Що сталося? — запитала синьйора Чечілія, яка досі мовчки стежила за чоловіком.

— Що, що... — пробурмотів синьйор Барнабо, машинально засовуючи руки то в одну, то в іншу кишеню. — Я гадав, що в мене двісті лір, дві бумажки по сто, а виявилось, що одна із них — п'ять лір, ось що!

— О боже! — сплеснула руками синьйора Чечілія. — І більше в тебе нема нічого?

— Звичайно, нема, хай йому всячина! — роздратовано відповів синьйор Барнабо. — Що за дурне запитання! Хіба ти не бачиш, що я вже півгодини шукаю по кишенях? Краще пошукай у своїй сумці, може, в тебе щось лишилося.

Ображена грубою відповіддю чоловіка, синьйора Чечілія мовчки розкрила сумку, вийняла з неї білу хустинку з мережкою, чотки, зроблені з маленьких черепашок, образочок, моток штопки й двадцять лір. Синьйор Барнабо взяв гроші й поклав їх у свою кишеню, потім підрахував у думці загальну суму. Не вистачало двадцять п'ять лір.

— Пошукай гарненько ще раз, — звернувся він до дружини. — Нема нічого? Просто не розумію, як можна їхати кудись із двадцятьма лірами!

Кілька хвилин вони роздратовано сварилися. Нарешті вдалині з-за повороту показався трамвай. У ньому вже світилося.

— Трамвай! Біжімо! — закричали діти, які гралися неподалік і не звертали уваги на те, що батько й мати сваряться.

— Назад! — крикнув синьйор Барнабо, кинувшись услід за ними й намагаючись схопити їх за пальта. — Сійте, кажу я вам!

Ми поїдемо слідуючим трамваем, хай йому грець!

— Чому? — запитали приголомшені діти й повернулися назад.

— Чому, чому!.. Я загубив гроші на квиток, ось чому! Пошукайте в кишенях, може, у вас знайдеться кілька лір, скажімо, лір із двадцять п'ять? — промовив синьйор Барнабо вже трохи лагідніше, сподіваючись, що, може, діти допоможуть йому виплутатися із цієї ситуації.

Хлоп'ята озирнулися на залитий електричним світлом трамвай, який зупинився за десять кроків од них, і в свою чергу заходилися шукати по кишенях. На світ з'явилася ціла колекція всіляких дрібничок, але серед них не було жодної ліри.

— В мене є вирізані картинки! — сказав старший із хлопчиків.

— Картинки! — вигукнув синьйор Барнабо, знову втративши терпець. — На... на якого дідька мені твої картинки?

— Вони ж коштують грошей, — заперечив дійнятий до живого хлопчик і сердито глянув на батька.

— Коштують грошей! — не тямлячи себе од люті, заревів синьйор Барнабо. — Картинки коштують грошей! — І, ступнувши крок уперед, мало не дав синові такого ляща, від якого той, напевно, перекинувся б, якби вчасно не відскочив назад. В цю мить трамвай рушив і, сяючи вогнями, покотив униз.

Синьйора Чечілія зробила спробу заспокоїти чоловіка.

— Давайте всі ще раз гарненько пошукаємо, — запропонувала вона. — Може, ми погано шукали по кишенях або в сумці. Адже не вистачає всього двадцять п'ять лір.

Синьйор Барнабо, синьйора Чечілія, а також хлоп'ята знову заходилися гарячково шукати по кишенях. Синьйора Чечілія вивернула підкладку своєї сумки, а синьйор Барнабо витрусив із кишень усе, що в них було, і стояв, наче та курка, що струнула з себе паразитів. Діти, ставши рачки, в повному розумінні цього слова, почали скрізь шукати, навіть у траві, що росла на узбіччі дороги, неначе цикламени або незабудки могли зненацька обернутись на двадцять п'ять лір. Але всі їхні зусилля виявилися марними.

Надворі тим часом уже зовсім смеркло, і вдалині, там, де було місто, мерехтіли вогні.

— О боже, — трохи не плачучи, промовила синьйора Чечілія. — Що ж нам тепер робити?

Синьйор Барнабо глянув на дружину й нічого не відповів. Дивлячись на його солідну постать, ніхто навіть не подумав би, що він стовбичить тут, на трамвайній зу-

пинці, тільки тому, що йому не вистачає двадцять п'ять лір.

— Що ж нам робити, боже, що нам робити? — у відчаї повторювала синьйора Чечілія.

Діти принишкли і тулились до батьків, немовби раптом злякалися ночі, що застала їх за містом, так далеко від дому.

— Ти не міг би повернутися до власника павільйону? — несміливо сказала синьйора Чечілія. — Ну, пояснив би йому, що загубив... Я просто не знаю...

Синьйор Барнабо все ще мовчав. Піти до власника павільйону... Позичити... В цю мить із-за повороту дороги знову виринув трамвай.

— Гарзд, — мовив синьйор Барнабо, раптом щось вирішивши. — Побачу. Десь роздобуду. А ви тим часом сідайте і їдьте. Я приїду слідуючим трамваєм, пізніше. Біжіть, вам на квитки вистачить. — І, не давши дружині отямитись чи щось заперечити, він посадив її разом з дітьми у вагон. — Побачимось удома, удома побачимось. Їдьте, я потім.

Синьйор Барнабо залишився на зупинці. Дивлячись, як з кожною секундою від нього віддаляється трамвай, він полегшено зітхнув, майже задоволений тим, що зостався тут сам і що скинув зі своїх плечей половину клопоту. А тепер... А тепер йому доведеться знову піднятися до фортеці, з'явитись до власника павільйону й попросити його бути таким люб'язним...

Синьйор Барнабо машинально рушив угору стежкою, підшукуючи в думці слова, з якими він звернеться до власника павільйону, і, немов вивчаючи нелегку роль, то нахилив голову набік, з покірною усмішкою низуючи плечима, то урочисто задирав підборіддя, торкаючись двома пальцями капелюха й піднімаючи брови. Все це у нього виходило абсолютно механічно, він навіть сам не помічав цих своїх жестів.

Що зараз було б найбільш підходящим? З'явитись до власника павільйону й смиренно попросити двадцять п'ять лір? Узяти їх з незворушним спокоєм чи прийти й удавано зареготати? Ну, скажімо, так: «Ха-ха-ха! Ви тільки послушайте, що зі мною сталось! Я загубив бумажник. Скільки там було? Тисяч десять чи п'ятнадцять, не пам'ятаю вже. Але найнеприємніше те, що там були документи. Та деякі важливі папери... І тепер, ні, ви тільки послушайте, це ж просто анекдот, тепер у мене навіть на трамвай нема. Ха-ха! Ви не могли б мені позичити?..»

Та, не встигнувши пройти й двадцяти кроків, синьйор Барнабо раптом зупинився. Ноги його немовби налилися свинцем. Ні, він не міг, у жодному разі не міг попросити два-

дцять п'ять лір у власника павільйону. Численні «комендаторе», якими той з винятковою повагою величав його і які гнітили його зараз, мов докори сумління, а також почуття хворобливого самолюбства, що не дозволяло синьйорові Барнабо принизитися перед цією людиною, — все це злилося для нього в одне-єдине почуття, і це почуття говорило йому, що не можна, ні в якому разі не можна вернутися до власника павільйону й попросити двадцять п'ять лір. Рвучко повернувшись кругом, він побіг назад і за мить знову був уже на трамвайній зупинці. Що ж тепер?

Синьйор Барнабо щільно загорнув на грудях пальтс й покрокував темною безлюдною дорогою. Одначе куди він усе-таки йде, хай йому біс? Зрештою можна зупинити машину, який-небудь віз і попросити, щоб його підвезли. В крайньому разі, навіть якщо йому доведеться шпарити пішки, то грець із ним, подумаєш, велике діло, якихось десять кілометрів!

Горде рішення не прохати у власника павільйону двадцять п'ять лір настроїло синьйора Барнабо оптимістично й додало йому рішучості. Раптовий гнів і збудження, які було охопили його в першу мить, вгамувалися. Він нікого вже не проклинав, нікому не докоряв, а просто йшов замашною ходою, на повні груди вдихаючи свіже нічне повітря. Час від часу він зиркав униз. Там світилися вогні міста, а тут, обабіч дороги, була пільма й тиша, як узимку, — ні світлячків, ні коників. Лише іноді то тут, то там видніли неясні світлі плями — це були розквітлі дерева, які надавали ночі майже весняної привабливості. «Ех! Якби щодня отак, а то сидиш і зовсім не воружишся, — мовив у думці синьйор Барнабо. — Якби щодня робити отаку прогулянку, отаку розминку!» Дорога, що бігла вниз, допомагала йому йти розміреним, швидким кроком, від якого все тіло наливалось бадьорістю і ставало легко на душі. В пам'яті його несподівано зринув спомин про ті часи, коли він був на військовій службі, і синьйор Барнабо раптом помітив, що він тихо наспіває: «Патронташ, патронташ, з нами завжди патронташ...», неначе йому знову було двадцять років і на ньому була форма піхотинця. Він уже не думав ні про двадцять п'ять лір, ні про власника павільйону.

Так він пройшов кілометрів зо два. Спуск тим часом закінчився, дорога побігла рівниною, йти стало набагато важче, і синьйор Барнабо раптом відчув, що в нього починають боліти ноги. До всього цього лиха підшоши на його черевиках були такі зношені й тоненькі, що він відчував під ними кожен камінчик, немов ступав босоніж.

Він уповільнив ходу й раптом, зупинившись на краю дороги, помітив, що весь упрів і добре-таки захекався. Несподівано його охопив страх, він озирнувся на всі боки, намагаючись побачити що-небудь у нічній темряві, і затремтів від холоду. Так, треба було зупинити яку-небудь машину, попросити підвезти його. Іти до міста пішки неможливо, це просто абсурд.

Трохи відпочивши, синьйор Барнабо тихо поплентав далі. В бік міста, мов на зло, не їхала жодна машина. В неділю, та ще й такої пори, дорога ця, як правило, бувала зовсім безлюдна. Перш ніж синьйор Барнабо дістанеться до магістрального шосе, де починалася околиця міста й де ходили машини, йому треба було пройти ще чотири чи п'ять кілометрів.

Знову проїхав трамвай. Цього разу синьйор Барнабо сумно подивився йому вслід. Трамвай щез у темряві.

Волею випадку за якусь хвилину синьйор Барнабо опинився за кілька метрів від трамвайної зупинки. І тільки-но наступний трамвай зупинився, щоб забрати жінку, яка чекала на нього, синьйора Барнабо осяяла відчайдушна ідея. Далі він діяв, немов підкоряючись якомусь несвідомому поривові: кинувся вслід за трамваем, котрий уже набирив швидкість, схопився руками за виступи вагона і стрибнув на буфер. Трамвай тим часом уже мчав у ніч. Синьйор Барнабо з усіх сил тримався за виступи, боячись, що від якого-небудь поштовху він раптом злетить униз і вб'ється. Однак за хвилину, відчувши під ногами тверду опору, він підвів голову, зазирнув крізь вікно до середини вагона й тієї ж секунди вражено й трохи розгублено ніс у ніс зіштовхнувся з хлопчиком років дев'яти-десяти, який стояв на площадці. Їх розділяло тільки скло, крізь яке підліток давно вже стежив за архіваріусом, хоч той нічого про це не відав. Хлопчисько, очевидно, тільки й чекав цієї хвилини, тому що не встиг він зустрітися з очима синьйора Барнабо, як одразу ж глузливо вистромив язика й скорчив міну. Синьйор Барнабо хотів був відсахнутися, але тут же подумав, що може злетіти з буфера, і застиг, притиснувшись носом до скла. Трамвай тим часом мчав уперед, і ніхто з пасажирів нічого не помічав. Синьйор Барнабо свердлив хлопчиська очима, супив брови, але той, переконаний у його цілковитій безпорадності, зовсім знахабнів і кривив щораз гірші міни. Синьйор не міг нічого вдіяти. Єдиним способом хоч трохи постояти за себе було теж скорчити хлопчиськові страшну гримасу, що він і зробив.

Одна з жінок, очевидно, мати хлопця, в цю мить озирнулася. Побачивши цю

страшну гримасу, вона так заверещала, що кондуктор і всі пасажери мимоволі обернулися і з жахом витріщили очі на спотворене обличчя синьйора Барнабо, яке, немов страхітлива маска, біліло за вікном. Кілька чоловіків схопилися із сидінь і з грізним виглядом рушили до задньої площадки. У вагоні зчинився такий галас, що вагоновод зупинив трамвай.

Оскаженілі чоловіки, які голосно кричали й розмахували руками, здавалось, тільки й чекали тієї хвилини, коли трамвай остаточно зупиниться, щоб вискочити з вагона й добряче провчити лобуряку, котрий їхав на буфері. Синьйор Барнабо, хоч він і не розумів, що йому кричали пасажири, з виразу їхніх обличчя здогадувався, що всі вони рішуче настроєні проти нього й прагнуть якомога скоріше полічити йому ребра. І не стільки страх, скільки відчайдушне почуття ображеного самолюбства допомогло йому щасливо зіскочити з буфера, перш ніж трамвай зупинився. Торкнувшись спочатку однією, а потім і другою ногою шпал, він спіткнувся, похилився вперед, замахав руками, немов крилами, але якимсь дивом зберіг рівновагу і кинувся тікати. Розпростерши руки, він біг навмання в пільму ночі, іноді ступаючи по траві, а іноді по кісточки грузнучи в пухкій землі, чуючи за собою погрозливі крики пасажирів. Зненацька він спіткнувся, впав долілиць на землю й застиг, затамувавши подих.

З усіх боків його оточувала пільма. Він відчував холодний запах землі, до якої мало не торкався лицем, і ясно чув у тиші своє важке сапання. Все інше — і дорога, і трамвай, і погрозливі крики чоловіків — щезло. На мить йому навіть здалося, що це сон. Але він лежав на пухкій землі, відчував її запах, і це зовсім не було сном. Невпевнено намацавши в темряві точку опори, синьйор Барнабо поволі став на коліна, потім підвівся на весь зріст, спотикаючись зробив кілька кроків і прихилився до дерева, яке намацав простягнутими вперед руками. На голову й на плечі йому легким дощем посипалися білі пелюстки. Синьйор Барнабо провів рукою по лобі й раптом помітив, що на голові в нього немає капелюха.

Він стояв, прихилившись до стовбура дерева, й чекав, коли нарешті заспокоїться його дихання. Час від часу, немов обмацуючи себе, він торкався рукою свого пальця й відчував, що воно все в землі. Він стояв, вдихаючи вогкий запах ночі. Все навколо тонуло в глибокій пільмі й тиші.

*З італійської переклала
Олександр КОРОТКОВ та Дмитро АНДРУХІВ*

В ТЯЖКИХ ПОШУКАХ

Останнім часом в багатьох творах зарубіжних письменників головним героєм виступає підліток. Серед таких творів критичного реалізму справжній успіх припав на долю Дж. Д. Селінджера, блискучий роман якого «Над проваллям у житті» вийшов друком в 1951 році і одразу приніс авторі світове визнання.

«Над проваллям у житті» — роман-монолог, усна сповідь підлітка про короткий, але тяжкий період життя. Хоч який насичений є соціальний зміст роману, Селінджер не досяг би успіху, якби йому не вдалося надати монологу героя переконливості та вірогідності. Колфільд сприймається читачами, як жива людина, а його сповідь — як щира розповідь, звернена до зацікавленого і дружньо настроєного слухача.

В одному з епізодів роману Холден Колфільд обурюється тим, що в коледжі учня примушують відповідати урок, не відхиляючись од теми. «А якщо цікаво саме відхилитися?» — протестує Холден і одержує незадовільну оцінку. В монолозі, зверненому до читача, Холден часто «відходить од теми». То вдається до спогадів, то забігає наперед, перериває оповідання роздумами вголос. Це дозволяє письменникові значно розширити загальну картину і збагатити психологічний портрет героя.

Але автор ніколи не заводить

нас так далеко, щоб хід розповіді порушувався, щоб порушилась хронологічна послідовність дії. Тим-то і образ оповідача, чітко намічений вже з першої ж сторінки роману, надалі стає все більш об'ємним.

Холден одразу ж заявляє, що не хоче розказувати, де він народився, як провів дитинство, чим займалися раніше його батьки, «одне слово всі ці давид-копперфільдівські дурниці». Читач вірно сприймає цю метафору. Річ, звичайно, зовсім не в Діккенсі, а в тому, що Холден над усе прагне приховати від читача свою соромливість. До того ж, йому не хочеться, аби через його відвертість у «предків» «сталось по два інфаркти на брата».

Невимушена розповідь Холдена захоплює читача, вона знайомить його з оточенням підлітка, зокрема з його рідним братом Д. Б., який «раніше, коли жив дома, був справжнім письменником. А тепер він у Голлівуді... зовсім продався». Так виникає лінія щирості й одвертості героя і водночас його ворожості до благополучного зовнішнього світу. І коли на тій же першій сторінці Холден протиставляє дійсність своєї школи її рекламному проспектові, він зразу визначає основний предмет своєї ненависті — «От уже липа! Нікого вони там не виховують, та й в інших школах теж. І жодного «благородного

й сміливого» я не зустрічав, ну, може, є там один-два, та й годі. Та й то вони такими були і до школи».

В такому ж дусі розгортається весь відвертий і правдивий монолог героя. На протязі всієї книги відчувається, що письменник в своїй творчій лабораторії досліджував буквально кожне слово свого героя. Тому-то десять років, що їх витратив автор, щоб створити цей роман, не здаються нам не виправдано великим строком.

Напрочуд точна мовна характеристика героя. Хлопець постійно вживає вульгаризми, досить широко користується жаргоном, але за зовнішньою брутальністю криється душевна чистота, делікатність і легка вразливість, характерна для всіх улюблених героїв Селінджера.

Отже, над усе Холден ненавидить «липу», всебічну фальш буржуазного світу, який його оточує. Він і сам належить до цього світу. Але його бунт і протест не класові, а стихійні, анархічні. На нашу думку, сила і соціальне значення роману полягають, насамперед, у яскравому показі того, що душить особистість у світі індивідуалізму.

Чому чесний і щирий юнак не може знайти свого місця в житті, місця, яке належить йому за народженням?

Перша гостра сутичка відбувається у Холдена з його сусідом

по кімнаті у пансіоні фешенебельної школи Пенсі — Стредлейтером. Стредлейтер — повна протилежність Холдену. Він не мучиться ніякими «клятими» питаннями, абсолютно позбавлений душевної делікатності, він — втілення грубої сили, філософії «кулака». Як і його соціальне оточення, кращою прикрасою якого він є, Стредлейтер наскрізь аморальний і, що особливо обурює Холдена, фальшивий.

Майстерність Селінджера виявилась у його вмінні показати стандартність представників вовчого світу. В Пенсі приїжджає колишній учень школи — Оссенберг, що розжився на дешевих поховальних бюро. «Ви б подивились на цього самого Оссенберга, — говорить Колфілд. — Ручуся, що він просто запирає небіжчиків у мішок і кидає в річку». Почесний гість, як годиться, виголошує перед учнями промову: «Ви — говорить він, — звертайтеся до Христа, як до приятеля. Я сам весь час розмовляю з Христом по ширості. Навіть ведучи машину». Я мало не помер. Уявляю, як цей сучий син переводить машину на першу швидкість, а сам просить Христа послати йому побільше покійничків». У читача мимоволі виникає впевненість, що Стредлейтер і Оссенберг — люди цілком ідентичні. Декілька років тому Оссенберг був тим, чим зараз є Стредлейтер, а останній, в свою чергу, по декількох роках перетвориться на подобу Оссенберга.

Пенсі — вже третя школа, з якої виключають Холдена. Причина тут не у відсутності здібностей чи небажанні вчитись, а в глибокому душевному конфлікті юнака, який живе серед вовків, але вити по-вовчому не хоче. Старий викладач історії Спенсер закликає свого учня взятися за розум. Він справді занепокоєний його долею, щиро хоче допомогти хлопцеві, і той це розуміє. Але «взятись за розум» означає перетворитись в різновид Стредлейтера, і всі намагання старого вчителя виявляються марними. «Ми просто тягли в різні боки», — констатує Холден.

Область звинувачення в романі — значною мірою обмежена

самим вибором оповідача — все ж досить широка. Тут і система освіти й виховання, і кіно, і ділова кар'єра, і література («ідіотські оповідання в журналах»), і мистецтво, і армія, і побут, і всемогутність грошей («В Нью-Йорку за гроші все можна, це я знаю»), і головне — загальна, всепроникаюча фальш, яку автор підкреслює з особливою наполегливістю.

Холден невдоволений, він бунтує і страждає. Самотність його стає зовсім нестерпною. В усьому Нью-Йорку хлопцеві навіть нікому подзвонити по телефону. Двадцять хвилин він простояв у телефонній будці, так і не знявши трубку. Не дивно, що самотність важким тягарем лягає на юнака, завдаючи йому фізичних і моральних мук! Холден живе в жорсткому світі, який прагне або зламати свою жертву, або перекроїти її за своїм образом і подобою.

Отже, Холден не знаходить виходу. Він, по суті, і не починав пошуків свого шляху. Письменикові вдалося намалювати страшну викривальну картину і художньо піднести такі моральні проблеми, які не можуть залишити читача спокійним і байдужим. Не випадково, популярна серед американської молоді творчість Селінджера водночас викликала й велику критичну літературу.

Основні статті про Селінджера навіть упорядковані і випущені в 1962 році окремою збіркою: «Селінджер — критичний і особистий портрет, виведений і редагований Генрі Анатолі Грінвалдом».

Річ в тім, що, написана за традиціями критичного реалізму, книга Селінджера різко протистоїть потокові конформістської літератури, який останнім часом затопив книжковий ринок США.

До опублікування роману «Над проваллям у житті» Селінджер уже був досить відомий, як автор кількох чудових оповідань. Деякі з них, а також наступні після роману повісті, тобто майже весь доробок Селінджера, зв'язані з досі не закінченою історією сім'ї Глассів.

Це не зовсім звичайна сім'я. Семеро дітей колишніх акторів

Леса і Бессі Глассів на протязі багатьох років, змінюючи одне одного, виступають у постійній радіопрограмі «Це розумна дитина», заробляючи цим кошти на свою освіту. Старший син поет Сеймур заповідяв собі смерть, другий син Бадді — письменник і викладач жіночого коледжу. Читач легко пізнає в Бадді самого Селінджера. Молодші діти — Зу та Френні — стають талановитими акторами. Всіх членів сім'ї об'єднує загострена моральна вразливість, яка відокремлює їх (згадаймо Холдена Колфілда) від зовнішнього світу.

1948 року Селінджер опублікував оповідання «Кращий день бананової риби». Оповідання чітко поділяється на дві майже рівні частини. В першій — читач присутній при телефонній розмові дружини Сеймура Мюріель, що відпочиває з чоловіком у Флориді, з її матір'ю, яка подзвонила з Нью-Йорка.

Із розмови ми дізнаємось, що сім'ю Мюріель непокоїть психічний стан дочинного чоловіка. За настійною вимогою теці Сеймур ще до від'їзду до Флориди звертався до психіатра, однак після сеансу психоаналізу спрямував машину тестя на дерево і мало не розбився. Але автор використовує експозицію аж ніяк не для повідомлення самих голих фактів. Мати і дочка, по суті, не говорять про себе, втім з їхньої розмови читач дізнається про них значно більше, ніж про Сеймура. З незрівнянною майстерністю письменник змальовує двох обмежених, товстошкірих представниць забезпеченого міщансько-буржуазного середовища. Схвильована теця, питаючи у доньки про здоров'я Сеймура, не забуває водночас з'ясувати останні моди і т. ін. Тут особливо яскраво виявилось вміння Селінджера кількома штрихами дати повний портрет персонажа.

Телефонна розмова закінчується, і автор переносить нас на пляж, де в цей час знаходиться Сеймур. Він обрав відлюдне місце. З ним тільки його маленька приятелька — дівчинка Сібіла. Сеймур вигадує їй казку про бананові риби. Це дивовижні, хоч на

вигляд зовсім звичайні риби. Вони відшукують діри, де багато бананів, і, запливши туди, «ведуть себе, як свині», тобто поїдають стільки плодів, що вже не можуть вибратись назовні. Тоді вони захворюють на «бананову гарячку» і вмирають. Розповівши казку, Сеймур катає Сібілу на надувному матрацику, потім повертається в готель, дістає з чемодана пістолет і прострелює собі голову.

В статті «Сімдесят вісім бананів» американський критик В. Віганд вирішує питання про те, кого символізує «бананова риба», — Мюрель та її матінку, тобто чітко окреслену соціальну верству, чи самого Сеймура, і, доходять до висновку, що «бананова риба» — це Сеймур, людина настільки перенасичена емоціями, що вже не в силі повернутись до суспільства.

Нам важко погодитись з таким висновком. Адже алегорія «бананової риби» — це тема приватної власності, безглузлого і тупого нагромадження як в сфері матеріального, так і інтелектуального. Пізніше ця тема стає провідною у творчості Селінджера і формулюється вже не алегорично.

Чому ж Сеймур заподіяв собі смерть? Можливо, до цього призвело його недале одруження? Але це малоймовірно. Автор трохи туманно сповідає, що Сеймур брав участь у війні і повернувся з армії духовно травмованим. В іншому оповіданні («Присвячується Есме») Селінджер розповідає про сержанта Ікс, який після тяжкої контузії став надто гостро сприймати жорстокість світу, особливо відчутну в військових умовах. Дитячий вчинок, чистий і наївний, начебто виводить сержанта з духовної кризи, і з'являється надія, що Ікс знову стане здатним «функ-ф-у-н-к-ц-і-о-н-у-в-а-т-и нормально». Знаючи творчість Селінджера, зовсім неважко підставити замість сержанта Ікс старших братів Глассів (вони взагалі дуже схожі). Мабуть, побачивши після війни, що світ аніскільки не змінився, Сеймур просто не зміг повернутися до «нормального функціонування».

В 1955 і 1959 роках в журналі «Нью-Йоркер» з'явилися дві

повісті про Сеймура: «Гей, стелю піднімайте вище, теслярі»¹ і «Сеймур. Вступ».

В першій з них Бадді розповідає про день братового весілля. Тут уже автор знайомить читача з представниками буржуазно-міщанського середовища, до якого належить наречена. Сам Сеймур так і не з'являється в повісті. Він не приїхав у церкву, де мало відбулися вінчання. Промарнувавши дві години, обурені родичі й гості роз'їжджаються. Бадді сідає до машини, де їдуть весільна мати нареченої, її чоловік, якась місис Сілсберн і глухонімий старий дядечко нареченої. Автомобіль затримує на перехресті парад бойскаутів, і Бадді приводить всю компанію до себе додому, в квартиру, яку він займає разом із Сеймуром ще з сорокового року. Тут з'ясовується, що молодий чекав на наречену в неї вдома. Бадді пригощає гостей коктейлями, а сам, сховавшись у ванній, читає випадково знайдений щоденник брата.

Ситуація дозволяє детально охарактеризувати оточення нареченої. Обмеженість забезпеченого міщанства, абсурдність їх інтересів і розмов підкреслює незмінне мовчання глухонімого дядечка, який, можливо, навіть не усвідомлює, що саме відбувається. Автор показує цілу зграю «бананових риб» в усьому їх духовному убозтві. І як же контраст з усім цим натяканням щоденник Сеймура! Не випадково Бадді читає його у ванній кімнаті, куди гості не можуть зайти.

Із сеймурових записок постає портрет високоталановитої, широко освіченої людини з тонкою духовною організацією. Читачеві стає ясно, чому його не дочекалася в церкві, адже необхідність «розіграти спектакль» перед усією цією публікою злякала б і менш вразливу натуру, а для Сеймура була просто нестерпна.

Друга повість «Сеймур. Вступ» це, насичена психологічними деталями і роздумами на морально-етичні теми, докладна розповідь Бадді про старшого брата. Тут знов порушуються ті самі пита-

ня, що й в першому романі Селінджера. Звучить в ній також і протест проти звичайних схематичних конформістських формул, що претендують на думку Селінджера, без будь-яких до того підстав, — на вирішення складних питань буття, зокрема, питання про зміст життя.

Повість дещо умоглядна, однак, розглядаючи її у зв'язку з іншими творами про Сеймура, можна з'ясувати дійсну причину його самогубства.

Пригадаймо підлітка Холдена, — він ще не почав пошуків правильного шляху. А старший з братів Гласс не зупиняється на порозі життя. Він шукає. Але серед «бананових риб», яких не змінила навіть війна, він місця не знаходить, а інший шлях йому невідомий. Так, Сеймур стає перед дилемою: здати свої позиції, тобто приректи себе на духовну смерть, або піти з світу, в якому тільки діти залишилися людьми. Він вибирає останнє. Його пошуки закінчилися невдачею, і це свідчить, всупереч бажанню автора, про крах індивідуалізму. Так доповнюється картина, намальована в романі «Над проваллям у житті».

Але таке розв'язання питання, очевидно, не задовольнило Селінджера. Майже одночасно з повістями про Сеймура з'являються в тому ж «Нью-Йоркері», відповідно в 1955 і 1957 рр., дві повісті про молодших членів родини Глассів — «Френні» та «Зу». Ці твори тим цікавіші, бо саме вони викликали особливо жорстокі нападки багатьох американських критиків.

В час дії «Френні» героїня ще вчиться і приїжджає в Нью-Йорк на канікули. На пероні дівчину зустрічає її приятель студент Лейн Кутелл — різновид «бананової риби». Банальність Лейна блискуче підкреслюється з перших рядків повісті, і читачеві одразу стає ясно — молодих людей ніщо, по суті, не зв'яже. Лейн веде Френні до ресторану і зазнає справжньої насолоди від того, що сидить у «правильному місці» з «правильною дівчиною». Безперестанку він захоплено і з рідкісною самозакоханістю розпо-

¹ Назвою повісті став рядок однієї із весільних пісень (епіталам) Сафо.

відає про написану ним, очевидно, абсолютно компліментивну, статтю про Флобера.

Мабуть, в поведінці Лейна не було б нічого незвичайного, якби не стан Френні. Ми знайомимось з нею саме тоді, коли перед дівчиною гостро постали ті ж «кляті» питання, що мучать Холдена Колфілда. Френні переживає тяжку духовну кризу. Навколо себе вона бачить тільки егоїстів з їх нескінченим «я, я, я». Вона намагається знайти полегшення у молитві, зверненій до Христа, але це не допомагає, і ми застаємо дівчину в стані крайнього нервового і фізичного виснаження. А Лейн, звичайно, нічого не помічає, поки Френні не зомліває тут-таки у ресторані. Ця коротенька історія є нібито експозицією наступної повісті «Зу». Френні знепритомніла в суботу, і її зразу ж привезли додому. Події повісті «Зу» починаються в понеділок. Зу, тобто старший брат Френні Захарій Гласс, приймає ванну. Його мати, занепокоєна станом Френні, заходить до нього (той сидить у ванні схований за завіскою) і ділиться своїми тривогами. Зу закінчує туалет, виходить і звертається до сестри з довгим монологом, який потім продовжує по телефону із сусідньої кімнати (причому спочатку він видає себе за Бадді). Йому щастить вивести Френні з кризи, і дівчина засинає. Такий зовнішній зміст твору.

Американські критики Гвінн і Блотнер особливо гостро нападають саме на цю повість. Вони

твердять, що сцена у ванній за своєю суттю банально-фрейдистська.

Друге звинувачення Гвінн і Блотнера значно серйозніше. Критики вважають «Зу» художньою невдачею, оскільки, на їх думку, повість розтягнена, непереконалива і абсолютно позбавлена дії та конфлікту. В цьому творі дійсно відсутні зовнішня дія і зовнішній конфлікт. Це звучує можливість автора, і в результаті «Зу» — повість не така значуща, як «Над проваллям у житті». Але, догматично підходячи до питань специфіки художньої літератури, критики не враховують настанову і мету Селінджера.

Бадді Гласс у своєму «авторському» вступі відмічає, що «Зу» не повість, а своєрідне «домашнє кіно», і читає незабаром переконуються в цьому. Селінджер не розповідає про те, що відбувається, а показує все це. Зу розмовляє з матір'ю, і ми ніби бачимо їх, бо автор передає кожний їхній рух і обіграє кожну деталь обстановки. Всі численні деталі (а їх сотні) дозволяють Селінджеру створити образи настільки реальні, що, як твердить один американський критик, трапляються випадки, коли членів родини Глассів читачі «зустрічають» на вулиці.

Дошкульне місце всіх повістей Селінджера в тому, що вихід, запропонований ним, має абстрактний, умоглядний характер. Автор і сам не знає, як поведеться Френні в житті. Вона стане тала-

новитою актрисою, та чи допоможе це їй? Адже Сеймур був талановитим поетом, та це не вирішило проблему. Селінджер ясно розуміє, що буржуазне міщанство — ворог, але він не оголює коріння міщанства, не показує ґрунту на якому воно зростає, а веде вогонь по квіточках. В цьому і полягає слабкість його соціального аналізу.

За двадцять років своєї літературної праці Селінджер написав, крім названих повістей і роману, близько тридцяти оповідань, але визнав за потрібне видати тільки дев'ять із них.

Хронологічно ці оповідання передують повістям про Френні, Зу та Сеймура. Кожне з них має самостійне значення, але, водночас, є ніби ескізом для наступних, більш великих творів. У всякому разі, тематична і проблемна близькість оповідань і великих полотен Селінджера очевидна.

Щасливий і активний герой, яким би захоплювався сам автор, досі ще у Селінджера не з'явився.

Але судити письменника потрібно не по тому, чого він не зробив, а по тому, що вже зроблено. Селінджер, як і його герої, вийшов у тяжкий пошук справжніх цінностей. Він представив нам талановито написану, хоч і обмежену по сфері, картину свого часу, гостро сформулював ряд важливих соціальних проблем. Чим би не закінчилися пошуки Селінджера суспільне і естетичне значення його творчості безсумнівне.

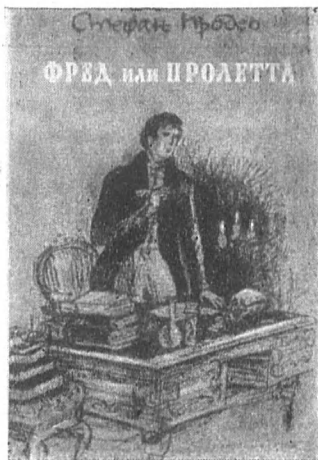
БУНТ НА СВІТАННІ

Стефан Продев. «Фред или пролетта».
Народна младеж. Софія, 1963.

Нелегко визначити жанр цієї книги, присвяченої дитячим та юнацьким рокам життя одного з найвидатніших синів людства, провісника нової ери — Фрідріха Енгельса. «Фред або весна» — це начебто й художньо-документальне полотно, романізована біографія, хоча в ній не все документовано; начебто й публіцистичний твір, хоча гостра публіцистика тут раз у раз переплітається з художнім вимислом; начебто й розгорнуте есе, хоча розміри твору говорять про інше...

А втім, читаючи книгу, забуваєш про її жанрову приналежність. І не тільки тому, що з неї ми довідуємося про мало висвітлений, але в багатьох відношеннях цікавий і повчальний період життя основоположника наукового комунізму Фрідріха Енгельса, а ще й тому, що автор, молодий сучасний болгарський письменник Стефан Продев, знайшов десь своєрідну і вдаль форму викладу багатющого матеріалу, який розповідає про формування свідомості героя твору.

Книга починається вступом-прологом, в якому автор подає велично-урочисту картину похорону Енгельса. Безмежний океан з його демонічною силою приймає на свої груди, як рівний рівного, прах того, хто разом з Марксом вказав людству шлях до перебудови світу. В німій скорботі стоять, похиливши голови, найближчі друзі Енгельса — дочка Маркса Елеонора Маркс-Евелінг, відомий теоретик і пропагандист марксизму Поль Лафарг та інші,

спостерігаючи як біла хмаринка попелу, виурхнувши з невеличкої урни, навкіи зливається з могутніми хвилями розбурханої стихії...

Це — заслів. Ним автор створює у читача відповідний настрій, нагадуючи йому, про кого йтиметься в книзі. І от уже починається розповідь.

Коротко, з граничною лаконічністю характеризує письменник епоху, в якій народився Енгельс. Це був тривалий антракт між двома подіями великої драми, між двома буржуазними революціями — 1793 і 1830 років. Антракт, хоча й довгий, проте сповнений титанічного напруження й кривавих, трагічних подій, бо рік у рік наростає революційна буря, яка згодом охопить усю Європу...

Цілком самостійним розділом книги є дуже цікавий нарис іс-

торії родини Енгельсів. Автор починає з кінця XVI сторіччя, коли в долині Вуппера з'явилися перші Енгельси — кремені мовчазні селяни з патруженими руками й ясними головами, чесні й роботящі люди, які після тривалих попевірянь по дорогах Німеччини надовго зв'язали свою долю з безплідною, невіддатливою вуппертальською землею. Зазнали перші Енгельси і голоду, й злиднів, перебивалися з хліба на воду, аж поки один з їх нащадків Йоган Гаспар Енгельс-старший вже десь в середині XVIII сторіччя не зайнявся торгівлею. Його справу успішно продовжив син Йоган Гаспар Енгельс-молодший, якого в родині прозвали «щасливцем». Це була вже людина нової форми, нового тину: значний промисловець, буржуа, один з найбагатших людей Вупперталю. І хоч був він особою прогресивною для свого часу — утопістом типу Роберта Оуена і Рікардо, — все ж залишив у спадок своїм трьом синам неабияке багатство — цілу бавовнопрядильну імперію!

Фрідріх Енгельс народився в сім'ї найстаршого з цих спадкоємців — Фрідріха-старшого.

Автор докладно висвітлює історію останніх двох поколінь Енгельсів, даючи тим самим можливість скласти повніше й глибше уявлення про всі ті чинники, які мали вирішальне значення у формуванні дитячої свідомості майбутнього генія.

Письменник показує, як уже на перших кроках свого життя юний Фред наштовкується на низку трагічних суперечностей. Ці суперечності чатують на нього всюди — вдома, на вулиці, в школі і в церкві.

Ролі церкви, релігійному піхованню юного Енгельса автор присвячує цілий розділ своєї книги. Вже з самого початку, зіткнувшись з лютеранською вірою, підліток Фред намагається дошукатись до реального змісту кожного біблійного міфу, кожної легенди.

В цих міфах і легендах його приваблює лише їх романтичне забарвлення. Та за цю допитливість церква починає мстити Фредові, мстити жорстоко, навіть фізично (батько нещадно б'є його). І тоді Енгельс остаточно одвертається від релігії, пориває з нею.

Лицемірна й облудна, безкомпромисна й жорстока, церква немало попсувала крові хлопчиків Енгельсу. Влада її поширювалася й на школу, яка, за висловом одного з її діячів, мала бути своєрідною фабрикою для виробництва добросесних німців, відданих слуг імператора.

Щоправда, поряд із запеклими святенниками й реакціонерами, серед учителів є й такі вільнодумні й до певної міри незалежні люди, як доктор Клаузен та доктор Шифляйн. Ці вчителі, яких Енгельс з вдячністю згадуватиме все життя, разом з його дідусем по матері професором Ван Гааром, ввели юного Фреда у світ невідомого, в чарівний палац знань.

Звичайно, без природжених феноменальних здібностей, поєднаних з невтомною, наполегливою, просто титанічною працею, наврод чи пошастило б юному Фредові в сімнадцятирічному віці досконало вивчити понад п'ятнадцять мов, опанувати глибини історичної науки, філософії, природознавства тощо. І добре, що автор раз у раз повертається до теми праці, до її ролі у вихованні генія Енгельса з перших кроків його дитинства.

Письменник всебічно, з численними деталями й подробицями відтворює цей період у житті свого героя. З гідним подиву знанням матеріалу він зображує світ, що оточував юного Фреда, інтереси й уподобання свого героя, його дружні зв'язки і взаємини.

В розділі «Оточення» Стефан Продев змальовує обставини, в яких мужнів і формувався характер Енгельса. Святенництво, лицемірство й жорстокість — ось те смердюче болото, яке отруювало повітря чарівного рейнського пейзажу і не раз примушувало страждати юного Фреда. Тут панували розпушта і чвари, взаємна пі-

дозрілість і доноси. Єдине місце, де Фрідріх міг вільніше дихнути, були робітничі околиці Вупперталя. Серед простого робочого люду Фред знаходить щирість людських взаємин, простоту й сердечність. Тут він натрапляє на невчепні скарби народної творчості, на багатющу, майже незайману цілину народної мови.

Великою вітхою для молодого Енгельса були також зустрічі з його шкільними друзями, а пізніше — з видатним німецьким поетом Фрейлігратом та іншими прогресивними літераторами.

Майстерно і з добрим почуттям міри Продев відтворює цікаві розмови й запальні суперечки, що раз у раз вибухають то під старою липою на подвір'ї Енгельсів, то в його кімнаті, що нагадувала водночас і музей, і дослідницьку лабораторію, і каюту корабля. Теми цих бесід і суперечок різні, але здебільшого вони точаться навколо питань літератури й мистецтва, навколо питання про роль мистецтва в житті людей.

Книга Стефана Продева «Фред

або весна» вся перейнята духом сучасності й оптимізму. Особливо приваблює в ній те, що вона наскрізь правдива, що її герой зображений живим, повнокровним, життєрадісним юнаком. Не дарма ж автор закінчує свій твір словами: «Я написав книгу для тих, хто ще не забув, що й вони були хлопчиками. Я написав її для тих, хто ще залишаються хлопчиками. Бо, любі мої, адже й генії звичайно починають життя хлопчиками».

Поряд з головним героєм твору Стефан Продев такими ж теплими й яскравими фарбами змальовує й ряд інших персонажів. Хочеться, зокрема, відзначити привабливий образ життєрадісної матері Фреда, світлий образ завзятого мрійника й ерудита — дідуся Ван Гаара, поета Фрейліграта, видавця Лангевіша, юних друзів Енгельса — братів Греберів.

Книга Стефана Продева «Фред або весна», відзначена премією ЦК комсомолу Болгарії.

А. ЛИСЕНКО

ПОВІСТЬ ПРО „ПРОМЕНИСТИХ“

Моніка Варненська. Хлопці з міста Лодзі.
«Молодь». Київ, 1963.

Повість сучасної польської письменниці Моніки Варненської «Хлопці з міста Лодзі» належить до творів, що розкривають сучасному читачеві нові сторінки героїчної боротьби поляків проти фашистських окупантів.

В основу твору покладені реальні події, що відбувалися в 1943—44 роках у великому польському місті Лодзі. Як і весь польський народ, лодзінці не мирилися з пануванням окупантів на своїй землі. В місті діяла підпільна організація, на чолі якої стояла Польська Робітничая партія. Під її керівництвом діяла й підпільна молодіжна група «Променисті», майже всі члени якої загинули в гестапівських катівнях. В повісті «Хлопці з міста Лодзі» М. Варненська розповідає історію цієї гру-

пи. Отже, її твір має художньо-документальний характер. Але письменниця не ставить собі за

мету точне відтворення життя і діяльність «променистих». Шляхом змалювання внутрішнього світу своїх героїв та їхньої боротьби вона намагається показати, чим жила молодь, до чого прагнула.

В цьому плані книга М. Варненської близька до «Молодої гвардії» О. Фадеева, а зображені в ній герої багато чим нагадують краснодонських молодогвардійців. І це не дивно: адже в долі їхніх прототипів було чимало спільного. Юні лодзінці, як і друзі Олега Кошового, стояли ще тільки на порозі життя, коли країну окупували фашистські орди. І ті й другі палали жадобою помсти лютим ворогам за горе рідного народу, за свою скалічену молодість. Але при всій подібності цих обставин світогляд молодих польських патріотів істотно відрізнявся від світосприйняття нашої молоді, яка зростала й виховувалась у радянській країні. Для багатьох учасників лодзінського підпілля, дітей робітників буржуазної Польщі, життя і до фашистської навали було злиденним і убогим. Не кожен з них мав змогу вчитися, не кажучи вже про те, що у цих польських юнаків і дівчат не було такого вихователя, як комсомол. І тому нас не дивує, що на перших сторінках твору М. Варненська зображує своїх героїв політично наївними юнаками, виступ яких є цілком стихійний, а мета — не зовсім ясною.

Письменниця підкреслює, що чільне місце в керівництві молодіжним підпіллям рухом у Лодзі належало ППР. Вона розповідає, яку важливу роль в житті «променистих» відіграла поява серед них комуніста Чесека. Чеслаз пояснив юним підпіллям політичний зміст та завдання їхньої боротьби, поставив на належний рівень дисципліну та конспірацію в їхньому осередку.

Якщо здерті таблички з німецькими назвами вулиць, розбиті вітрини з портретами гітлерівців були результатами виступу ще ледь організованих юнаків, то після появи Чеслава, як показує письменниця, ситуація різко змі-

нилась. Про існування в місті підпільної організації свідчили тепер розповсюджені листівки та бюлетені, які розповідали небажану для гітлерівців правду про стан на фронтах, закликали до боротьби з окупантами. Про діяльність «променистих» свідчило зіпсоване устаткування на підприємствах, пожежі в приміських німецьких колоніях і на складах, залізничні аварії.

В книзі подаються портрети багатьох молодих борців, висвітлюються окремі факти з їхнього життя до війни, їхні мрії, прагнення, особисті стосунки. Авторка підкреслює, що спільна боротьба з окупантами об'єднала юнаків і дівчат в одну сім'ю, надала їм величезної моральної сили, допомогла усвідомити до кінця свій благородний обов'язок перед рідним народом і зрозуміти суть справжньої дружби.

Вродлива, невеличка на зріст білява Ванда була улюбленицею всіх «променистих». Особита трагедія, втрата батьків та перебування в гетто не зломилі дівчини, не вбили в ній енергії, любові до життя, а зробили її свідомим, самовідданим бійцем проти фашизму. Всі свої завдання, для виконання яких їй нерідко доводилось проникати в самісіньке фашистське кубло, вона виконувала бездоганно. А гітлерівським офіцерам і на думку не спадало, що за цією вишуканою «чарівною Лорелеєю» вже давно полює гестапо.

Не здогадувались гітлерівці й про те, що простий лодзінський робітник, стрункий юнак Лех Гаєвич, і є тією людиною, яка керувала нападом на магазин зброї в самому центрі міста та іншими сміливими операціями. Вольовим, безстрашним, рішучим у найгостріших ситуаціях — таким знали Лешека товариші, таким і вкарбовується він у пам'ять читача.

Коли пишеш про молодь, неможливо обминути тему кохання. І Моніка Варненська хвилююче розповідає про кохання своїх героїв — Лешека і Ванди, Франека і Гелі. Суворобстановка, тяжка боротьба — все це примушувало

юнаків і дівчат тамувати свої почуття. Молоді й наївні, вони вважають, що власне щастя несумісне з тією діяльністю й обов'язками, які на них лежать. Але сила юнацького кохання — непереборна. Свою любов герої книги гордо проносять через усі випробування нелегкого життя підпілля. Вона підтримує їх в години жорстоких мук у гітлерівських катівнях.

Додержуючись історичної правди, авторка зображує боротьбу проти фашистського режиму у Польщі, як справу всенародну, в якій беруть участь усі чесні люди, незалежно від віку й національності. Цей ідейний мотив розкритий в образах німців Матеуша Карстена та Дори Прушак, які рятують від гестапівців польських та єврейських дітей, в образі сина Дори Прушак, Франека, який, прагнучи завойовати довір'я «променистих», іде на відчайдушний ризик і добуває зброю у п'яного гітлерівця.

Глибоке враження справляє образ матері Лешека, вчительки Марії Гаєвич. Вже літня жінка, вона таємно навчала польських дітей, і ніякі заборони й погрози не могли примусити її відмовитися від справи, яку вона вважала своїм патріотичним обов'язком. Показуючи Марію лише в кількох епізодах твору, авторка спромоглася зобразити її свідомою антифашисткою, яка розуміє, що жодна чесна людина не має права стояти осторонь антигітлерівської боротьби. На думку Марії, її материнський обов'язок полягає в тому, щоб всіма силами й засобами допомагати справі дітей, в тому, щоб боротися з фашизмом в ім'я їх майбутньої свободи й щастя. Цей образ, безперечно, є значимим творчим досягненням письменниці.

Юність — гірка, як ненависть, — такою вона була у «променистих», звичайних хлопців і дівчат з міста Лодзі. Вони вступили в нерівний бій і майже всі полягли в ньому. Але, так само, як краснодонські молодогвардійці, вони є й завжди будуть символом прекрасної, нескореної юності людства.

Ю. КОРЗОВ

ЗУСТРІЧ З ДЮРРЕНМАТТОМ

Кореспондент югославської газети «Політика» розповідає про свою зустріч з відомим швейцарським драматургом Дюрренматтом. Нижче наводимо уривок з цього інтерв'ю.

«На порозі своєї вілли нас зустріли Фрідріх Дюрренматт та його дружина Лотта. Вони сказали, що, на жаль, не можуть познайомити нас з своїми трьома синами: наш візит збігся з гарячою порою — в цій місцевості Швейцарії саме збирали виноград, і хлопці допомагали сусідам-селянам.

Дюрренматт народився в 1921 році, і тому трохи дивно було, що він майже зовсім сивий. Драматург розповів, що разом з дружиною він обов'язково буває на прем'єрах своїх спектаклів — незалежно від того, де вони відбуваються. Якщо зважити на популярність його творів, не важко збагнути скільки часу доводиться Дюрренматту бути в дорозі.

— З режисером та акторами я проваджу не менше місяця в найвідповідальніший період підготовки спектаклю, — розповідає драматург. — В результаті такої співпраці в Лондоні, Парижі, Мюнхені, Цюриху і в деяких інших

містах створилися постійні трупи акторів та режисерів, що грають в моїх п'єсах.

Як я працюю? Щоденно, крім неділі з 10 до 12, а потім з 2 до 5. Але це лише один вид роботи. Найважливіший для мене час — це вечір, коли я знову й знову обмірковую написане. А часто й ночами не залишають мене герої, що вдень з'явилися в моїх п'єсах. Вони ніби починають жити самостійним життям і викликають мене на розмови. Філософствують. А я, наслуховавшись їх, перероблюю написане. Це, мабуть, і є найвідповідальніша частина моєї творчої праці.

Мої улюблені драматурги? Серед американців — особливо поважаю я Артура Міллера. Я дуже високо ціную його драму «Смерть комівояжера».

Але найбільшим і найсучаснішим драматургом (так-так, я не помилюся) я вважаю Чехова. Величезне хвилювання викликає у мене також (скільки б разів я не дивився цю п'єсу) «Єгор Буличов» Горького. Дуже люблю Гоголівського «Ревізора». А найвищим досягненням російської прози я вважаю роман Гончарова «Обломов».

АВСТРІЯ

Музикознавець Герхард Кролль знайшов у Кремсі невідомий досі твір композитора Вольфганга Амадея Моцарта — композицію для двох роялів з власноручним автографом автора.

Нова знахідка викликала великий інтерес. Адже досі вважалося, що всі твори Моцарта відомі, й ніякі розшуки в цьому напрямку не провадилися. Наприклад, у бібліографії творів Моцарта, яка регулярно перевидається музеєм композитора в Зальцбургу і досі вважалася повною, цей твір не згадується.

Нещодавно по віденському радіо було виконано цю композицію для двох роялів.

БЕЛЬГІЯ

За дивних обставин десь на околиці міста Шарлеруа знайдено справжню скрипку Страдіваріуса. Якийсь перехожий побачив її серед мотлоху на смітнику. Знавці швидко встановили, яку цінність являє собою ця незвичайна знахідка. Жоден з експертів не висловив сумнівів щодо того, що це власноручна робота великого італійського майстра.

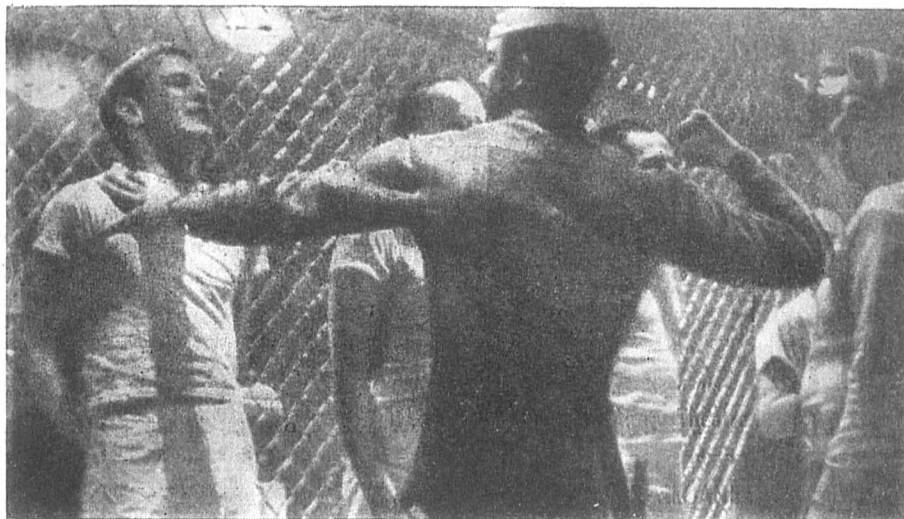
БОЛГАРІЯ

...Рік 1918 — останні дні першої світової війни. В таборі полонених у Тирнові — французи, італійці, бельгійці, серби... Головний герой фільму —

АМЕРИКАНСЬКИЙ КОШМАР

Трупа «Нью-Йорк Лівінг Сіетер» привезла в Лондон і показала в театрі «Мермейд» спектакль «Бриг» молодого

американського драматурга Кеннета Брануна. В Нью-Йорку ця п'єса була поставлена минулого року, але йшла дуже не-

Сцена з спектаклю «Бриг».

Сцена з спектаклю «Бриг».

довго, бо надто великі податки розорили трупу, і їй довелося одмовитися від постійного театрального приміщення.

Постановка в «Мермейді» одразу викликала сенсацію серед глядачів і театральної критики. Незвичайним є вже оформлення спектаклю: сцену од глядачів відділяє колючий дріт і високі металеві сітки. Сцена являє собою внутрішнє приміщення плавучої в'язниці — «брига», де відбувають покарання за різні провини солдати корпусу військово-морської піхоти, що базується в Японії. Дійові особи п'єси: одинадцять в'язнів, чотири наглядачі і ще три персонажі. Час дії — один день.

У плавучій в'язниці панує нелюдський жорстокий режим. В'язням заборонено розмовляти між собою. Вони мають право звертатися лише до наглядачів, обов'язково «гучним і чітким голосом і тільки в дозволених правилами виразах».

На підлозі коло кожних дверей проведено білу лінію, і щоб переступити її, в'язні мусять голосно питати дозволу в наглядача. Крім того, все, що робиться в цій тюрмі, повинно робитися «вдвічі швидше, ніж звичайно».

П'єса розповідає про те, як в людині вбивають її людську гідність. В п'єсі немає ні чіткої сюжетної лінії, ні, власне, фіналу в загальноприйнятому розумінні цього слова. Але несамовита біганина, крики в'язнів, що просять дозволу перейти білу лінію, звирячі удари, поз-

бавлені сенсу накази й гарячкове виконання їх складаються в цілісну картину, картину жорстоку й реальну, що справляє незабутнє враження на глядачів.

П'єса «Бриг» ґрунтується на життєвому досвіді її автора Кеннета Брауна, який, 19-річним солдатом військово-морської піхоти в Японії, був засуджений до тридцятиденного ув'язнення в каторжній плавучій тюрмі за чотиригодинну відсутність без дозволу.

Як зазначає газета «Дейлі уоркер», «Бриг» — це викриття варварства, що панує в американській армії; більше того, це обвинувальний акт проявам нелюдськості й фашизму в житті капіталістичного суспільства.

В п'єсі не робиться спроб дати відповідь на запитання — звідки береться ця нелюдськість, як вона виникає і як можна покласти їй край. Та якщо навіть це становить головну слабкість п'єси, «Бриг» все ж нагадує нам, що на землі й досі існують парості варварства — парості, які проявляються у вигляді таборів смерті, напалмових бомб і тероризування пригноблених народів.

Це твір, сповнений протесту й співчуття. Дух людяності перемагає в ньому, але якою ціною!».

Кеннет Браун дав інтерв'ю англійському журналу «Плейз енд плейерс», в якому, між іншим, говорить:

«Наше суспільство — це суспільство фальшивих інституцій і кровожерливого діляцтва. Його політична структура тримається на гігантському обмані... За теперішньою системою кандидатів у президенти обирають боси двох політичних партій, які цікавляться тільки тим, що ці кандидати можуть для них зробити. Ми, виборці, є в'язнями бюрократії... Ми обираємо людей, потрібних босам, а не країні.

Наша економіка розквітає на ґрунті здириства... З принципів нашого суспільства випливає те, що будь-яка людина, здатна назбирати купу грошей, є талановитішою й достойнішою за інших. Богом нашого суспільства є гроші. А гроші нашого суспільства — це агонія тяжкої праці, це зникнення людської свободи та індивідуальності. Це квінтесенція зла.

Мій театр викриває ці речі і шукає альтернатив для них.

Театр є дзеркалом свого суспільства. Оскільки ж наше суспільство є в політичному й релігійному аспектах фальшивим, в економічному — здириницьким, і в основі його лежить зло, то й театр його є театром зла.

Можливість того, що Америка, моя батьківщина, стане тим місцем на землі, де народжується свобода, швидко сходить нанівець. Не ми долаємо перешиходи на своєму шляху, а вони перемагають нас»...

НОВІ ТВОРИ ОСБОРНА І ГРІНА

На сцені лондонського театру «Роял Корт» нещодавно відбулася прем'єра нового твору відомого англійського дра-

матурга Джона Осборна. Герой п'єси «Неприйнятний доказ» — сорокарічний адвокат Білл Мейтленд. Як і в першій

полонений сербський офіцер. Якось вкрай згодній, він залазить до саду коменданта табору, болгарського полковника, щоб зірвати кілька персиків. Офіцер бачить в саду дружину полковника. Зустріч ця стає фатальною для них обох: вони не в силі боротися з почуттям, що охопило їх. Кінець їх кохання трагічний — сербський офіцер гине.

Кадр з фільму «Викрадач персиків».

Тана фбула нового болгарського фільму «Викрадач персиків», сценарій якого побудовано за відомою повістю Еміліана Станева. Фільм цей є режисерським дебютом Вило Радева, який досі був кінооператором. Головні ролі виконують Невена Коканова та югославський актор Раде Марнович.

ГАНА

В приміщенні музею в Аккрі відкрито виставку російського і радянського живопису. Населення ганьської столиці вперше знайомиться з образотворчим мистецтвом нашої країни. За своїми масштабами виставка в Аккрі є першою такою експозицією в країнах Африки.

За свідченням газети «Санді мірор», виставка користується величезним успіхом.

МЕКСИКА

Давід Альфаро Сікейрос, один з «чотирьох великих» у мексиканському живописі, відкрив у Мехіко першу, після звільнення з тюрми, виставку своїх творів. На виставці експоновано 200 полотен, більшість яких була створена за тюремними ґратами. Ці картини невеликі за розміром і мають позначку «Камера 26» (номер камери, в якій був ув'язнений Сікейрос).

Темою їх є здебільшого трагічні будні тюремного життя; водночас ви-

ставлені й пейзажі та натурморти. Художник розповідає, що іноді йому хотілося зобразити дійсність, яка б нічим не нагадувала похмуру й безнадійне життя політичного в'язня.

НДР

У великому промисловому центрі республіки — Цвінкау засновано перший постійний робітничий театр. Всі його актори — робітники, службовці, студенти — виступали раніше в колективах художньої самодіяльності.

Нещодавно відбулася перша прем'єра. Самодіяльні актори показали п'єсу німецького драматурга Гельмута Прейслера «Надія на кохання», яка розповідає про людей нового соціалістичного суспільства.

Театр готує до постановки твори Брехта, Бехера, а також класиків німецької драматургії.

* * *

«Іспит на зрілість» — перший твір молодого драматурга Вольфганга Фінка — одразу привернув увагу театральних колективів республіки. Тема п'єси виховання нової молоді, праця педагога, взаємини між дітьми і батьками. На думку критики, молодий автор вдало розв'язує проблеми, які стоять тепер у центрі уваги педагогічної громадськості.

Критика відзначає цікавий сюжет п'єси, її сценічність, вдалі діалоги дійових осіб.

ПОЛЬЩА

«Діапазон творчості Єжи Путрамента неосяжний», — зазначає поль-

Єжи Путрамент.

своїй п'єсі «Озирись, розгніваний», Осборн розгортає перед глядачем історію життя представника «середнього класу» англійського суспільства, але тут розповідає про трагічну самотність та нікчемність свого героя.

«Мейтленд ніколи не збирався ставати адвокатом, — пише рецензент газети «Дейлі уоркер», — це трапилось якось само собою. Більш того, він безнадійно безталанна людина. Все, чого Мейтленд прагне в житті, — це справжня дружба і кохання, але оскільки сам він неспроможний на такі почуття, то й не знаходить ні дружби, ані кохання серед людей, які його оточують. Клієнти, клерки в його конторі, дочка, дружина, навіть його коханка, котра, як здається спочатку, гаряче любить Мейтленда, — всі залишають його. Він відчуває себе дедалі більш відірваним від життя».

Роль Білла Мейтленда переконливо і вдумливо виконує Ніколь Уільямсон.

П'єса Осборна «Неприйнятний доказ» викликала жваву полеміку в англійській пресі.

Іншою цікавою подією в театральному житті Англії стала прем'єра нової п'єси Грема Гріна «Скульптор». Коли підіймається завеса, глядачі бачать на сцені ступні та ноги величезної статуї всемогутнього бога, голова і плечі якого ховаються в темряві. Дія «Скульптора» відбувається біля підніжжя цієї статуї, що її головний герой п'єси вирізьблює протягом шістнадцяти років. Роль скульптора в театрі «Хеймаркет», який першим в Лондоні поставив нову п'єсу Гріна, виконує ветеран англійської сцени Ральф Річардсон. Шістнадцятирічного сина скульптора грає молодий актор Денніс Уотермен.

Прогресивна англійська критика зазначає, що новий драматургічний твір Грема Гріна надзвичайно алегоричний за своїм характером.

НОВЕ ПРО ГЕНРІХА МАННА

Прогресивні західнонімецькі публіцисти Карл Лемке і Клаус Пінкус видали у гамбурзькому видавництві «Классен-ферлаг» нову збірку епістолярної спадщини Генріха Манна. Упорядники збірки були особисто знайомі з видатним німецьким письменником-гуманістом, вивчали його творчість, а Карл Лемке є автором великої монографії про Манна. Обидва зберігають листи письменника, писані ним у різні часи між 1933 і 1947 роками.

Велика цінність цих уперше опублікованих листів полягає в тому, що вони розбивають вщент спроби деяких боннських літературознавців фальсифікувати політичні переконання Генріха Манна, особливо його погляди на корінні проблеми післявоєнного часу, майбутнє Німеччини тощо.

Ось, наприклад, листи, датовані 1947 роком. Живучи тоді в Лос-Анжелосі, Генріх Манн з тривогою й обуренням

стежив за початком «холодної війни» проти Радянського Союзу. В листах він засуджує антирадянську кампанію в американській пресі. Зокрема, звертаючись до Клауса Пінкуса, Г. Манн зазначає, що після другої світової війни Радянський Союз, як провідна європейська держава, може бути оплотом миру в Європі.

В іншому листі Генріх Манн пише про свою дружбу з французькими письменниками-комуністами Жаном-Рішаром Блоком і Луї Арагоном.

В листах є чимало важливих висловлювань Генріха Манна про майбутнє Німеччини, письменник виступає проти відродження нацизму й мілітаризму.

Листи до Лемке і Пінкуса розповідають також про ставлення Генріха Манна до важливих літературних проблем, висвітлюють історію багатьох його творів, розкривають його взаємини з письменниками різних країн тощо.

НІХТО ТАК НЕ ЗАГРОЖУВАВ ГАБСБУРГАМ...

Багато років наполегливій праці віддав вивченню віденських архівів угорський літературознавець Кароль Мецеші. Йому пощастило знайти в них цінні матеріали про великого поета Угорщини Шандора Петефі, матеріали, які мають неабияке значення для вивчення політичної діяльності поета-революціонера.

Австрійська поліція вже 1846 року взнала Шандора Петефі людиною політично небезпечною для імперії Габсбургів. Справою Петефі займалися особисто Меттерніх, сам цісар Фердинанд і його міністр внутрішніх справ. Вже перша поетична збірка угорського поета «Хмари» привернула увагу властей.

Після поразки угорської революції 1849 року агенти Меттерніха на європейському континенті дістали завдання шукати Шандора Петефі. Річ у тім, що, як свідчать знайдені архівні матеріали, австрійські власті вважали, що Петефі не загинув, а десь переховується.

В архівах знайдено різні версії агентів про місцез перебування поета. Шпигуни Меттерніха доносили з Парижа, ніби Петефі живе там і пише вірші, але тепер уже французькою мовою. Інший агент повідомляв з Константинополя, що Петефі нібито переховується в Туреччині як пастух. Лондонські інформатори твердили, ніби поет оселився в Англії і т. ін.

Лише 1854 року, коли надійшли точні відомості про героїчну смерть Петефі в лавах революційної армії, австрійські власті припинили розшуки поета. Серед знайдених матеріалів є висловлювання

Меттерніха про те, що ніхто і ніщо так не загрожує Габсбургам, як вірші Шандора Петефі...

Незабаром ці матеріали вийдуть окремою збіркою в Будапешті та Відні.

МОВОЮ КІНО ПРО ТРАГЕДІЮ «КАП АРКОНІ»

Це було наприкінці другої світової війни. Радянські війська наступали на Берлін. Із заходу просувалися війська союзників. Доля гітлерівського рейху була вже вирішена. Саме тоді Гімmlер видав наказ не допустити, щоб хтось із в'язнів

ськвополоненим і одному німецькому комуністові, нині відомому кіноактору Ервіну Гешоннеку.

В Німецькій Демократичній Республіці та в багатьох інших країнах Гешоннека добре знають з численних фільмів, у

Ервін Гешоннек в одному з своїх останніх фільмів «Карбід. І щавель».

фашистських концтаборів потрапив до рук союзників. Це був смертний вирок тисячам і тисячам тих, хто вже встиг знати всіх страхів гітлерівських катівень.

З табору смерті Нойенгамме на балтійське узбережжя вивезли кілька тисяч в'язнів. Їх посадили на пароплав «Кап Аркона». Це був справжній корабель смерті. За наказом Гімmlера «Кап Аркона» мала бути потоплена у відкритому морі.

І ось на пароплаві заgrimіли вибухи. Судно почало тонути. Врятуватися пощастило тільки кільком радянським вій-

яких він знімався. Різні ролі виконував талановитий актор, але, за його власним визнанням, він весь час мріяв розповісти мовою екрана історію «Кап Аркони».

Ервін Гешоннек довго шукав радянських товаришів, разом з якими він пережив трагедію на Балтійському морі. Нещодавно німецький актор побував у Радянському Союзі і зустрівся з своїми друзями. Разом вони крок за кроком відновлювали в пам'яті всі деталі минулих подій. Так почав народжуватися сценарій нового фільму, ставити який буде сам Ервін Гешоннек. Це буде його пер-

ська журналістка Барбара Вохович, яка нещодавно мала тривалу розмову з цим широко відомим письменником. І дійсно: поряд з епічними «Вереснем» та «Роздоріжжям» — майже репортажні нариси «Від Волги до Вісли», сучасний роман «Пасинки» і ліричний цикл «Арнадія». І кожний твір — незалежно від жанру — оцінюється критикою, як виступ гостро політичний і реалістичний за стилем.

У бесіді з Барбарою Вохович Путрамент розповів про свої творчі плани, про нові, вже написані ним, твори.

Так, нещодавно він закінчив повість про кохання і дружбу — «Відбився від отари».

«З'явиться вона, мабуть, водночас з моєю новою політичною повістю «Не дуже віддані», — каже Путрамент. — Я мрію також написати п'єсу, «Визрівають» дві теми: замах на Гітлера та буремна епоха Стюартів. Крім того, почав працювати над продовженням своїх спогадів. Зміст цього тому становитимуть події 1945 — 50 рр.»

РУМУНІЯ

За останні роки румунська література поповнилася багатьма цікавими творами мемуарного жанру, які одразу здобули популярність у читачів. Вийшли у світ «Книга про різні часи» Йона Паза, «Їхній сучасник» Каміла Балгазара, «Бакочія» Агати Григореску-Банкові та ін.

Нещодавно на книжкових полицях з'явився ще один твір — спогади дружини видатного румунського романіста Ребряну «Разом з чоловіком». Фанні Лівіу Ребряну використовує в своїй книзі життєві факти, власні нотатки, а також нотатки письменника, його багаторічне листування. Автор висвітлює цілий ряд моментів з біографії чоловіка, які характеризують Ребряну не лише як людину, але, насамперед, як талановитого митця. Як зазначає румунська критика, спогади Фанні Ребряну становлять великий інтерес для читача, вони допомагають глибше зрозуміти творчість відомого письменника.

США

Артур Міллер написав нову п'єсу, прем'єра якої відбудеться в нью-йоркському «Лінкольн-Сентрі». Назва п'єси — «Випадок у Віші». Дія твору відбувається 1943 року в окупованій Франції.

В п'єсі немає жодної жіночої ролі, дійові особи — дванадцять чоловіків. Поставить п'єсу режисер всіх п'єс Артура Міллера в Америці Елія Казан.

* * *

Відомий американський режисер Стенлі Крамер запросив до Голлівуда Сімону Сіньоре, для участі в своєму новому фільмі «Корабель дурнів». Сіньоре гратиме роль збіднілої аристократки-наркоманки. Її партнером по фільму буде німецький актор Оскар Вернер (у фільмі — корабельний лікар, який лікує наркоманку і в якого вона закохується).

Сімона Сіньоре та Оскар Вернер під час роботи над сценарієм фільму «Корабель дурнів».

ФРАНЦІЯ

Аньєс Варда — талановитий французький режисер, автор фільму «Клео з п'ятої до сьомої», розпочала зйомки біографічного фільму «Жорж Санд».

В заголовній ролі виступить відома французька кіноактриса Анні Жірардо.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

В газеті «Руде право» вміщено одну з останніх статей нещодавно померлого чеського критика Яна Петрміхла. Це рецензія на твір Карела Птачніка «Ніч переходить в світанок», яким завершується трилогія цього письменника (назва попередніх частин — «Рік 1921» та «Місто на кордоні»).

Відомий критик позитивно оцінив новий роман Карела Птачніка, — роман, що в жвавій, захоплюючій формі розповідає про події, які відбуваються в невеличкому чеському містечку на протязі життя одного покоління і які є яскравою ілюстрацією до історичних і суспільних зрушень в країні.

ша режисерська робота. В роботі над фільмом братимуть також участь і радянські кіномитці.

Ервін Гешоннек дуже захоплений цією роботою. Він каже:

«Я вважаю своїм обов'язком розповіс-

ти людству про те, чого ніколи не можна забувати. Наш фільм, має стати пам'ятником для мертвих і попередженням для живих, для тих, від кого залежить тепер, щоб чорне минуле ніколи не повторилося».

ПРЕЛАТ ГОТУЄ ФАЛЬШИВКУ

Протягом кількох років не вщухають суперечки навколо п'єси західнонімецького драматурга Рольфа Хохгута «Намісник». Твір, в якому порушується проблема відповідальності католицької церкви за її мовчазне потурання злочинам Гітлера, звичайно, не припав до вподоби і фашистським недобиткам, і клерикальній реакції. Хохгута обвинуватили в тому, що він нібито зводить наклепи на католицьке духовенство. В різних країнах профашистські елементи робили спроби зрвати вистави «Намісника», загрозували акторам, робили все для того, щоб глядач не міг побачити правдивий і сміливий твір Рольфа Хохгута.

Зазнавши явної поразки в своїй кампанії цькування, ті, кого «Намісник» викриває, вирішили обрати новий метод. Вже повідомлено, що на твір Рольфа Хохгута готується «гідна відповідь». Американський католицький прелат, відомий єзуїт Едвард Моллоу пише п'єсу, в якій, мовляв, буде створено «правдивий» образ папи Пія XII і намальовано «справжню» картину подій, про які писав Хохгут. П'єса Моллоу матиме назву «Утішитель».

Одним з ініціаторів створення нової п'єси є нью-йоркський єпископ кардинал Спеллман, відомий своїми симпатіями до фашистських злочинців.

«ХУДОЖНИКИ ТА ПОЕТИ АЛЖІРУ»

Минув той тривожний і героїчний час, коли вірші алжирських поетів розповсюджував народ із уст в уста, коли за полотна художникам правили стіни будинків. Тепер митці вільного Алжіру мають змогу не тільки писати й видавати свої твори.

Нещодавно у видавництві «Румб де

Парі» вийшла збірка творів алжирських поетів. Серед інших творів у збірці надруковані поеми Мурада Бурбуна «Язичницьке паломництво» з ілюстраціями Жана де Мезонселя, «Троянда та кропива» Жана Сенака з малюнками Мухамеда Кадда. Ця книга кладе початок новій серії «Художники та поети Алжіру».

ЕЛІА КАЗАН ПРО СЕБЕ

Елія Казан — один з провідних режисерів американського театру та кіно післявоєнного часу. Останній фільм Казана «Америко, Америко» вважається одним з найвищих досягнень митця. Цей фільм одержав вищий приз фестивалю в Сан-Себастьяні і був показаний цього року поза конкурсом на кінофестивалі у Карлових Варах.

Свою творчу кар'єру Елія Казан розпочав в 1937 році, як актор. Він грав переважно маленькі ролі — наприклад, гангстерів у радіоп'єсах. Потім став режисером.

«В 1943 році, — розповідає Казан, — я поставив першу п'єсу в одному з театрів Нью-Йорка. Так я став режисером. Того ж року я зняв свій перший фільм «Дерево росте у Брукліні», який також мав успіх. Так я почав ділити себе між театром та кіно. Але тепер я працюю в театрі Лінкольн-центру в Нью-Йорку. Мені пощастило поставити кілька дуже цікавих п'єс — в тому числі «Трамвай —

бажання» Теннесі Уільямса та «Смерть комівояжера» Артура Міллера, а мій фільм «Америко, Америко» одержав вищу нагороду американської кінематографії — премію «Оскар». Цієї премії удостоєний також фільм «Джентельменська угода», в якому викривається антисемітизм в Сполучених Штатах, і фільм «В порту», що виступає проти корупції в профспілках. Втім, на відміну від цих фільмів, «Америко» я знімав за власним сценарієм. Це екранізація моєї повісті, хай нікого не дивує той факт, що я написав її лише за 5 місяців: цю тему я виношував 25 років.

Це, власне, історія виникнення американської нації. Не треба забувати, що всі ми, американці, звідкись прийшли, що, власне, всі ми — емігранти в «Новому світі»...

Одразу ж після повернення з Карлових Вар я почну працювати над другою частиною повісті, яка розповідатиме про долю молодого людини в нашій країні».

НА СЦЕНАХ НІГЕРІЇ І ГАНИ

Останнім часом у мистецтві африканських країн особливої популярності набув жанр драматургії — жанр найбільш доступний і зрозумілий широким масам населення.

Африканська література тісно пов'язана з фольклором, а драматичне мистецтво зазнає на собі найбільшого впливу народної творчості.

Одразу зробимо застереження: поки що рано говорити про драматургію Нігерії і Гани, як про окремий жанр літератури. Але з кожним роком все більше письменників працюють для театру.

З Ібаданським університетом співробітничав заснований 1960 року клуб нігерійських художників і письменників «Мбарі» (Мбарі — це свято богині землі в Східній Нігерії).

Серед засновників цього клубу були такі видатні представники нігерійської літератури, як Амос Тутуола, відомий своїми повістями і романами з сільського життя, драматург Воле Соінка, нігерійський мистецтвознавець професор Уллі Байер.

Клуб активно пропагує африканське мистецтво. В «Мбарі» періодично експонуються картини й скульптури нігерійських художників, тут ставляться і п'єси африканських письменників. Саме в «Мбарі» навесні 1962 року відбулась пре-

м'єра п'єси Дж. Кларка «Пісня козла». Це віршована драма, сюжет якої побудований на фольклорних африканських мотивах. За формою п'єса наслідує стародавню грецьку трагедію. Взагалі слід зауважити, що письменники Гани і Нігерії охоче використовують античну форму для своїх п'єс. В клубі «Мбарі» відбулася і перша вистава сатиричного твору Воле Соінки «Брат Джезро», в якій розповідається про один день із життя нігерійського лжепророка.

1961 року в Ібадані була організована Західноафриканська драматична труппа, в цій трупі — 30 виконавців, серед яких лише кілька професіональних акторів. Керує нею досвідчений актор Сем Адегбіє. Першою виставою труппи була п'єса нігерійського автора Джеймса Хеншоу «Наш успіх».

Найвизначнішим нігерійським драматургом є, безперечно, Воле Соінка. Він автор цілого ряду п'єс, які ввійшли не тільки в репертуар аматорського студентського колективу при Ібаданському університеті, але і в репертуар Західноафриканської труппи:

Найбільшим успіхом користується його п'єса «Лісовий танок», в якій запозичені міфологічні мотиви народності йоруба (однієї з найбільших народностей Нігерії). В п'єсі йдеться

про ставлення молодого покоління до історичного минулого країни. Соінка використав стародавній африканський міф про переселення душ. Під час свята люди викликають з того світу тіні своїх уславлених предків. Конфлікт п'єси побудований на тому, що померлі, тіні яких викликані із царства небуття, не бажають знову туди повернутись і намагаються втрутитися в життя своїх нащадків. В п'єсі є і традиційна для фольклорного твору боротьба Добра і Зла, подана у формі ритуального танцю. Фінал п'єси закликає глядача відкидати зі свого шляху все застаріле, реакційне, дивитися вперед і будувати своє майбутнє на нових засадах.

Створена нещодавно при Ібаданському університеті драматична труппа дебютувала нігерійським варіантом мольєрівських «Вітків Скапена» — комедією «Витівник Суберу». Ця ж труппа поставила в Лагосі та Ібадані п'єсу Саріфа Ісмона «Дорогі батьки і люди».

В незалежній Гані національна драматургія також народжувалась із сценічних адаптацій народних казок, легенд і епічних творів, якими особливо славиться народність ашанті. Основними положеннями цього жанру справедливо вважають Ефуа Сазарленд, Сетсоафію, Джо де Графта, Май-

кла Деї-Ананга, Е. А. Гаррісона, Сака Акуайе.

Наприкінці 50-х років Ефуа Сазарленд, тоді вже досить відома письменниця, почала писати коротенькі п'єси для радіо, а згодом створила аматорську експериментальну трупу. Минув рік, і цей аматорський колектив виріс у Ганську драматичну студію: Театр Сазарленд дебютував п'єсою «Анансегоро» — сценічною адаптацією народних казок про популярного персонажа ганського фольклору — кмітливу і спритну людину-павука Анансе.

Театр здійснив також постановки п'єс Сазарленд «Ти обіцяв», «Форува», «Проста людина», а також кількох п'єс директора театру, бакалавра мистецтва Джо де Графта.

Зараз при театрі функціонують курси акторської гри, режисерські і літературно-драматичні курси.

Крім студії Сазарленд, в Аккрі дає вистави Театральний клуб, заснований 1960 року Комітетом у справах мистецтва. Репертуар цього клубу складається виключно з перекладних

п'єс — шедеврів світової драматургії.

Комітет у справах мистецтва здійснює загальне керівництво діяльністю художників, музикантів і театральних працівників Гани. Саме з ініціативи комітету на гастролі в Гану почали приїздити актори з інших країн, а ганський колектив «Обадзенг» в 1961 році відвідав Радянський Союз.

Назва цього колективу — це назва першої музичної драми, поставленої ним в 1961 році. Автори п'єси — відомий ганський поет Адалі Морті і композитор Сака Акуйе, створили п'єсу без слів, п'єсу-пантоміму. Динамічні, емоційно-насені танці чудово передають глядачеві розвиток фабули. Незмінним успіхом у виставі «Обадзенг» користується ритуальний танець народності еве, поставлений хореографом Берілем Карікарі.

Інші театральні колективи Гани, і зокрема студентський драматичний гурток в Ачімоті, ставлять п'єси, що за змістом і формою своєю наближаються до

класичної драми. Їх особливо приваблює багате на історичні події минуле народу ашанті. Так, наприклад, на історичному матеріалі побудована п'єса Майкла Деї-Ананга «Золотий трон Окомфо Анокіє». Її головний герой — Окомфо Анокіє — історична особа. Він об'єднав сім держав у конфедерацію Ашанті. На протязі трьох століть імперія Ашанті була керівною політичною силою на території сьогодишньої Гани. В основу п'єси покладена ідея об'єднання африканців, отже вона порушує важливі й актуальні проблеми.

Поряд із «Золотим тронном» за тематикою можна поставити «Радугу в Абурі» Е. А. Гаррісона. В цій п'єсі йдеться про війни ашанті, які призвели до розпаду імперії.

Драматургію, як і інші жанри ганської літератури, створюють, в основному, молоді сили. Їх талант, ентузіазм, патріотизм приносять перші чудові плоди.

Л. СМКАЛОВА

м. Львів

КАЛЕНДАР КОЛО ВСЕСВІТУ

БІЛЯ МІКРОФОНА СКОТЛЕНД-ЯРД. Зростання злочинності в Англії змусило чиновників поліцейського центру Скотленд-Ярд організувати щоденні виступи по радіо. В цих трихвилинних передачах вони звертаються до громадськості з різноманітними проханнями про допомогу в розшуках злочинців, а також застерігають населення від придбання крадених речей.

ГОЛА ПРАВДА. Власник великого універсального магазину в Торонто (Канада) провів галасливу рекламну кампанію, обіцяючи незабаром розпочати продаж жіночих купальних костюмів новітнього фасону, які не матимуть «ні верхньої, ні нижньої частини». Коли зазначеного дня перед прилавком магазину, де мали продаватися купальні костюми, скупчилися зацікавлені жінки, продавець урочисто виставив перед ними... порожні коробки. Втім, того дня в інших відділах універмагу було продано значно більше товарів, ніж звичайно. Отже, витрати на рекламу виправдали себе.

КОСМОНАВТ У КОСМІЧНОМУ ФІЛЬМІ. Американський космонавт Джон Гленн вирішив тепер мати справу з зірками іншої категорії. Незабаром він почне зніматися у фантастичному фільмі «Робінзон Крузо на Марсі».

СФОРМУЛЬОВАНО ЧІТКО! Англійське поштове відомство надіслало в усі відділення зв'язку таку інструкцію: «Всі телеграми повинні бути написані зрозумілими і чітко сформульованими реченнями. Це правило не розповсюджується, проте, на телеграми урядові».

СФІНКСИ

Фрагмент велетенської скульптури на вершині гори Рашмор: її видно на відстані до 100 кілометрів.

ПІВДЕННОЇ ДАКОТИ

Чорними Горами назвало місце-ве індійське населення мальовничі вершини в Південній Дакоті. Вони й справді здаються чорними через темний колір зелені хвойних дерев, особливо сосен, що вкривають їх схили. Деревя дуже виразно контрастують з світлими гранітними скелями і спіненими каскадами гірських потоків.

Деякі потоки, що течуть з Чорних Гір до верхів'я ріки Міссурі, прорізали на своєму шляху так звані «Мертві землі Південної Дакоти», які відносяться до найцікавіших зразків ерозії ґрунту. Немов вимерлі середньовічні міста з вежами, замками, баштами і храмами, — фантастична архітектура, яка є наслідком вивітрювання і діяння вод, — справляють особливе враження наприкінці пологого дня, під багряним промінням сонця, що заходить за верхів'я гір. Єдине шосе проходить лише по північно-східній частині цієї великої «місячної країни», в центрі якої зараз не залишилося нічого від колишньої дуже багатой фауни і флори, про яку свідчать органічні залишки і численні скелети, вивезені звідси до різних музеїв.

До 1870 року жоден білий не наслідювався наблизитися до цього Олімпу індійців, які віками вважали Чорні Гори недоторканою оселею своїх богів і духів. Індійці ніколи самі не полювали в цих місцях, тим більше не терпіли браконьєрства білих траперів і нещадно знімали з них скальпи. Однак, пізніше, коли поширились чут-

ки про знайдене тут золото, жадоба наживи перемогла страх і привела до Південної Дакоти — як в свій час до Каліфорнії та Аляски — натовпи шукачів пригод і золота. Індійці, як і в інших місцях, були витіснені і винищені, а їх залишки замкнені в резерваціях, немов бізони. Три такі резервації й досі ще існують в Південній Дакоті. За перше півстоліття після витіснення індійців з Чорних Гір тут було видобуто цінних мінералів на 350 мільйонів доларів, а золота копальня Хамстед Майн й досі приносить кілька мільйонів доларів щороку.

Для приваблення туристів у ці пустельні місця тут було створено велике штучне озеро. Однак різних озер у Сполучених Штатах кілька десятків тисяч, тому довелось вигадувати й щось ефективніше, чого не було в жодному іншому штаті. Цим «чимось» стали величезні погруддя чотирьох американських президентів, вирізьблені в скелі.

Автор монументів — художник і скульптор Галцон Борглам — знайшов серед Чорних Гір велетенську гранітну скелю Рашмор, висотою у 1841 метр; цілком прямо висну знизу і з плоскою, дуже широкою верхівкою. Висячи в маленькій колиці над півкілометровим проваллям, скульптор вручну вирізьблював риси гігантських скульптур; він же керував й підридними роботами.

Ця незвичайна справа була розрахована на 20 років. Художник

так і не дожив до її завершення і заповів закінчити синові.

В граніті вирізьблено погруддя Джорджа Вашингтона, Томаса Джефферсона, Авраама Лінкольна і Теодора Рузвельта. Обличчя кожного з чотирьох монументів мають до 21,3 метра висоти, тобто дорівнюють висоті єгипетського сфінкса. Відповідний розмір мають і торси скульптур, — пропорціонально до уявної фігури висотою в 150 метрів...

Панорама чотирьох таких велетнів, що виринають із-за хмар або з туману, справляє велике враження навіть на бувалих мандрівників, а не лише на звичайного американського автотуриста, який в усьому покладається перш за все на рекламу. А реклама притягує сюди щороку мільйони моторизованих туристів.

Недавно виник, однак, проект нового пам'ятника такого типу. Відомий скульптор, поляк за походженням, Корчак-Зіолковський вирішив створити в цих місцях пам'ятник ще більший і присвятити його славетному індійському вождеві Крейзі Хорсу. Художник на власні кошти купив гранітну скелю висотою в 200 метрів поруч з містечком Кастер, і вже розпочав роботу. Пам'ятник має зображати індійського вождя в профіль, верхи на коні. Робота над цим найбільшим у світі пам'ятником розрахована на 30 років. Але чи вдасться її здійснити? Адже власті США поставилися до цього проекту досить негативно.

Розповіді

СВІДОК

Пані Майчек та її син Юзеф після його визволення з в'язниці, де він внаслідок темних махінацій чикагської поліції безвинно просидів дванадцять років.

Преса США не без підстав згадала в наші дні історію, яка трапилася досить давно. Як і 20-30 років тому, поліція і судові органи Сполучених Штатів здатні й тепер навмисно заплутати будь-яку справу, засудити невинних, приховати від покарання справжніх злочинців.

Кімната репортерів у редакції «Чікаго таймс» була майже порожньою. Майже — бо за одним із столів нудьгував Джім Макгір. Його колеги розбіглися по місту в гонитві за інформацією, йому ж не хотілося марнувати сили заради замітки, яка загубилася б на шпальтах серед сотень подібних. Звичайно, Джімові кортить щось написати, але тільки таке, що потрапило б на першу полосу, викликало б міну задоволення на обличчі шефа й примусило його потягтися за чековою книжкою.

Знічев'я Джім Макгір перегор-тав газети. Цього жовтневого дня 1944 року на фронтах нічого особливого не діялось, у Чікаго — також. Дрібні оголошення. Джім кинув на них оком.

Дрібні оголошення — джерело тем, у цьому репортер давно пересвідчився. Він уже збирався відкласти газету, коли його погляд привернула об'ява: «5.000 доларів винагороди тому, хто викаже осіб, які 9 грудня 1932 року вбили поліцейського Вільяма Ланді. Телефон Гроухіл 17-58, між 12 і 17 години».

— Цікаво! — Макгір схопив газету й поспішив до завідуючого міським відділом.

— Гаразд, Джімі, — сказав завідуючий. — Справді варто дізнатися, що криється за цим оголошенням. Бажаю успіху!

* * *

Макгір швидко встановив, кому належить телефон, зазначений в оголошенні, і негайно ж подався на вказану адресу. Він добре знав Чікаго, але в цьому районі майже ніколи не бував. Мешкали тут пе-

реважно поляки. Будинок, який він шукав, був старий і обдертий, як і всі інші на цій вулиці.

— Пані Майчек? Так, вона мешкає тут, але її, певно, немає вдома, — поінформувала репортера сусідка. — Вона ж працює, як віл, з ранку до ночі...

Макгір постукав у двері. Йому відчинила літня, бідно одягнена жінка.

— Пані Майчек? Я з приводу оголошення.

— Оголошення? Так, я подавала оголошення в газету. Якщо пан допоможе мені, він одержить ті п'ять тисяч...

Джім подумав, що названа сума не відповідає надто скромній обстановці кімнати. Наче вгадавши його думки, Майчек поспішила пояснити:

— Я розумію, що ви не вірите мені. Але в мене є така сума. Я збирала її дванадцять років, відмовляючи собі в усьому. Брала-ся за будь-яку роботу. Зараз я працюю прибиральницею, мию автобуси. Доглядаю також квіти на вулицях. Майже все, що зароблюю, — відкладаю. Не для себе,

для сина Юзя. Хоча йому допомагати. Та це довга історія. Може, ви її послухаєте? Сталося це 9 грудня 1932 року...

* * *

Восени 1932 року гангстери вбили чотирьох чикагських поліцейських. П'ятою жертвою став Вільям Ланді. Того фатального дня, 9 грудня, Ланді закінчив службу після полудня і зайшов на хвилинку до «Бару Віри» — сумнівного притуку на Сауд-Айленд авеню. У залі було порожньо, лише біля самої стойки сидів якийсь відвідувач. Ланді саме завів з ним розмову, коли в дверях з'явилося двоє гангстерів. Вони замірялися на касу, та не сподівалися, що натраплять у барі на полісмена. Ланді блискавично вхопився за пістолет, але гангстери виявилися спритнішими...

Поліція прибула на місце злочину через п'ять хвилин. Полісмени й детективи оточили весь квартал, але впіймати бандитів не вдалося.

Того дня після полудня слюсар Юзеф Майчек був вдома. Надвечір до нього завітав випадковий знайомий, Едвард Марцінкевич.

— Слухай, Юзю, в мене непорозуміння з хазяйкою. Вона стала справжньою відьмою, довелося піти з дому. Чи не прийняв би ти мене на одну ніч?

Майчек погодився без вагань. На світанку з'явилась поліція, заарештувала Марцінкевича, а разом з ним забрали і Майчека.

Навесні 1933 року відбувся судовий процес. Юзефа Майчека і Едварда Марцінкевича обвинуватили в убивстві полісмена Вільяма Ланді. Головний свідок обвинувачення, власниця бару, впізнала в обох обвинувачених убивць. Присяжні визнали їх винними. Вирок — 99 років ув'язнення.

Обидва підсудні до кінця заперечували свою вину, особливо Юзеф Майчек. Перед тим, як сісти в тюремну машину, він крикнув:

— Не плач, мамо, я не винний! Свідки підкуплені, але правда все одно колись з'ясується!

* * *

— Я була зовсім безпорадна, пане Макгір, — жінка намага-

лася стримати сльози. — Не знала до кого звернутися по допомогу. Але свято вірила, що мій син невинний, і поклялася собі зробити все, аби визволити його з в'язниці. Збирала гроші, наймала адвокатів, та марні були мої зусилля. Самотужки шукала когось, хто міг би мені виказати справжніх убивць. Даремно. Тепер, через дванадцять років, ви знову збудили в мене надію. Допоможіть мені!

Макгір не знав, що відповісти цій мужній жінці.

— Я спробую зробити все, що в моїх силах, але дайте мені трохи часу, — сказав він.

* * *

Репортер подовгу сидів тепер у газетному архіві. Для нього ця справа була насамперед сенсацією, вигідною сенсацією, що мала принести журналістський успіх і, звичайно, добрий гонорар. Та й шеф, благословляючи свого підлеглого на це діло, напевне, міркував саме так.

Назбираючи цілу купу газетних вирізків, Макгір прочитав їх і зрозумів, що в справі Майчека щось не так.

Власниця бару Віра Валюш спочатку заперечувала участь Майчека в убивстві, але потім, вже на суді, засвідчила, що безперечно впізнала в ньому одного з гангстерів. І хоч Майчек мав незаплямоване минуле і свідки дали йому повне алібі, свідчень Віри Валюш було досить, щоб його визнали винним...

Чим докладніше Макгір знайомився із справою, тим глибше переконувався, що натрапив на неабияку сенсацію.

Редакція надала Макгіру помічника — молодого журналіста Макфула. Тепер вони вдвох розплутували цю справу.

Виявилось, що судовий слідчий з самого початку мав сумніви відносно участі Майчека в убивстві. Він навіть підготував відповідний звіт, щоб представити його присяжним. Але напередодні судового процесу слідчий раптово помер, і присяжні ні про що не дізналися.

Звичайно, найбільше світла на

цю справу могла б пролити сама Віра Валюш. Але де ж її шукати по стількох роках?

У поліції заповняли, начебто вона давно померла. Але обійшовши кілька кубел, Макгір натрапив на одного старого волоцюгу, який добре знав Віру.

— Ідьте у бар «Ціреро» — вона там, але напевно п'яна!

* * *

Макфул швидко знайшов Віру Валюш. Про всякий випадок він взяв з собою присяжного протоколіста. Віру не довелося довго тягнути за язика. Вона розповіла все, що знала про цю справу, усвідомлюючи навіть і те, що може сама стати перед судом за лжесвідчення.

— Я описала поліції тих гангстерів. Обидва вони були високі на зріст, напевне, понад метр вісімдесять. Коли ж потім у поліції мені показали низенького поляка Майчека, я сказала: «Ні, він не причетний до вбивства». Але поліцейські дуже розсердилися. Вони сказали, що коли я не стверджу, що оці двоє вбили Ланді, поліція закриє мій бар, а мене саму запероторять за ґрати... Я мусила вказати на Майчека і Марцінкевича...

На сторінках газети з'явилися свідчення Віри Валюш. Редакція дістала нагоду виставити себе в ролі безкорисливого поборника справедливості і вміло скористалася з неї.

Зчинився скандал. Довелося втрутитися комісії в справах помилувань і самому губернаторові штату Іллінойс. Юзефа Майчека було звільнено. Це сталося 15 серпня 1944 року...

Марцінкевича вдалося визволити лише через шість років, після 17-річного ув'язнення.

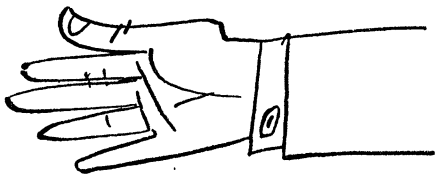
Двом з багатьох невиннозасуджених у США пощастило, бо їх справа стала джерелом гучної сенсації для однієї з американських газет. На звичайний перегляд їхньої справи вони не могли сподіватися, бо це б вимагало викриття справжніх убивць, які часто в Сполучених Штатах зв'язані з самою поліцією.

Поради на всі випадки життя

[Розділи з книги]

Дорогий можливий читачу, напевне, ти сподіваєшся знайти в цій книжці малюнки, які прислужаться тобі для бездумної розваги. О, ні! Цього разу перед тобою — збірник порад, які в хвилину скрути просягнуть тобі руку допомоги.

Ось вона (у масштабі 1:4).

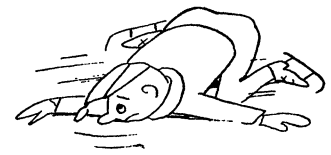

Можливо тут не висвітлено багатьох моментів, що хвилюють сучасну громадськість — таких, скажімо, як міжпланетні подорожі; не дістанеш відповіді і на питання, бо воно не досить ґрунтовно розроблене, де, наприклад, добути грошей. Проте ти знайдеш у цій книжці поради на всі випадки життя: вони розкажуть тобі, і як подорожувати залізницею, і як здобувати прихильність жінок. Якщо ж, дорогий читачу, ти жінка, то тебе безперечно зацікавлять настанови, як сподобатися чоловіку... Водночас у розділі «Як стати художником» розв'язані проблеми, як належить малювати на полотні та на папері; ті, хто відчуває потяг до літературної творчості, знайдуть тут чудові рекомендації про способи увіковічення себе письменницькими лаврами.

Книжка не тільки дає поради, але й змальовує типові життєві ситуації, в які ми часто потрапляємо, наприклад, у танці чи на ковзанці:

ДОБРЕ.

ПОГАНО.

Якщо ж все таки, ознайомившись з цією книжкою, ти, дорогий читачу, не досягнеш усіх тих успіхів, які хотів би досягти, то винне в цьому буде вже саме життя, яке має звичку сперечатися з книжками... Тоді тобі лишиться тільки посміятися, переглядаючи малюнки... Якщо ж і малюнки не подіють, то, будь ласка, вибач мені — кінець кінцем, на світі досить порадників, які ні в кого навіть усмішки не викличуть!

Твій ЛЕНГРЕН.

Як стати письменником

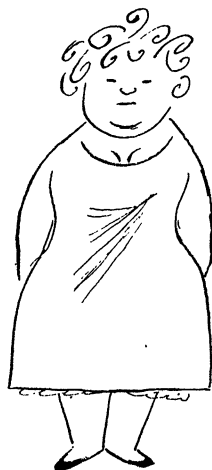
Майже кожна людина є, була чи буде письменником, — ці слова належать Бернарду Шоу, або Марк Твену, або Честертону або братам Рокк. Зрештою, не має значення, кому саме, — головне те, що в цьому твердженні є чимало правди. Не кожному пощастило видати в друкованому вигляді плоди свого натхнення; але це вже справа тактики, про яку, власне, я й хочу сказати. Можливо, хтось висуне аргумент, що для цього потрібна професійна освіта. Ні! Більш хибної думки і уявити не можна! Література — це, мабуть, єдина професія, що не потребує професійної підготовки. Бо основи письменності ми засвоюємо вже в початковій школі. Навіть неписьменність не може тут стати на перешкоді, бо тепер існують і такі сучасні методи фіксації думок, як, наприклад, диктування на магнітофон, який має ще й ту перевагу, що записує без орфографічних помилок. Зрештою, формі сучасна література не надає такої ваги, як колись, а зміст ми здобуваємо, проходячи школу життя, і з роками він автоматично накопичується. Проте для цієї професії й похилий вік — не обов'язкова умова, навпаки, він навіть може стати на перешкоді, бо літній людині важче вважатись молодим письменником, тобто особою, яку так високо цінують видавці. В останньому факті, кінець кінцем, немає нічого дивного, бо якщо твір початківця не виходить, то видавцю лишається слава покровителя молодих талантів, якщо ж виходить, та ще й має успіх, — видавець здобуває лаври першовідкривача нової зірки. А передчасної зрілості можна, далєбі, досягти, відпустивши бороду. Дівчатам нічого відпускати не треба, бо загальновідомо, що молоді дівчата пишуть тепер книжки, які їм самим ще не можна читати.

Отже, лишається ще розв'язати питання тактики. З чого почати, щоб стати письменником або, принаймні, хоч опинитися в членах Спілки письменників?

Рецепт дуже простий. Треба починати з дитячої літератури. Дитина не знає, з чим цю літературу їдять, бо писати ще не вмє та й з читанням у неї частенько трапляються труднощі. Отже, вона є читачем милим і невибагливим.

Книжечки для дітей найкраще писати віршами. Це відокремить вас від поезії молодих, а дітям дозволить познайомитися з літературою старших.

Вірші мусять бути невигадливі, та зате добре зримовані, щоб батькам неважко було читати їх вголос. Слова у таких віршах найкраще писати у зменшувальній формі. Тобто, не кіт, а котик, не тин, а тиночок, не грім, а громик... Не слід забувати, що дитина взагалі значно менша від дорослої людини, отож, і поняття, призначені для неї, мусять бути відповідно зменшені.

ГРІМ.

ГРОМИК.

ГРОМИЧОК.

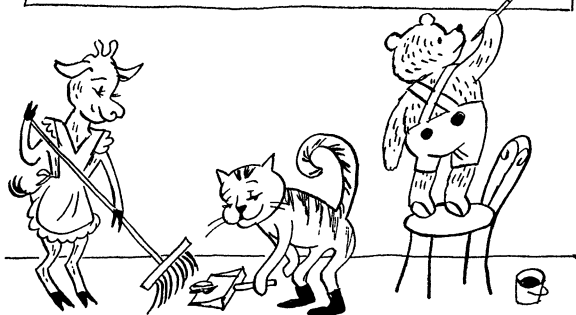
Для правильного розвитку дитини дуже важливий фактор — збудження її фантазії, отже, ні в якому разі не слід використовувати засоби немодного вже тепер реалізму. Казковий жанр значно легший, бо ж у казці події здебільшого відбуваються самі по собі. Семимильні чобітки розв'язують проблему комунікацій, кийок-самобийок — проблеми виховання, а скатерть-самобранка — суперечки з офіціантами. Якщо ж ми хочемо бути цілком оригінальними, то можемо взяти, скажімо, столик-самосадик, гребіночку-самочісочку або штанці-самоодягайки. Проте оригінальністю в дитячій літературі зловживати все ж таки не слід, бо книжки купують батьки, а вони вважають, що дитину найкраще виховувати на старий лад, тобто так, як колись виховували їх самих.

Вірші повинні пробуджувати у дітей словотворчу уяву. Для цього треба вживати слова без змісту, як, наприклад, ені-бені-бац (добре сполучається з кийком самобийком), куцики-маруцики, хлями-бами, або квінта-пінта-дрінта-рінта тощо... Звороти такого типу слід вживати якнайчастіше, бо вони поліпшують музичність твору і водночас збільшують його обсяг.

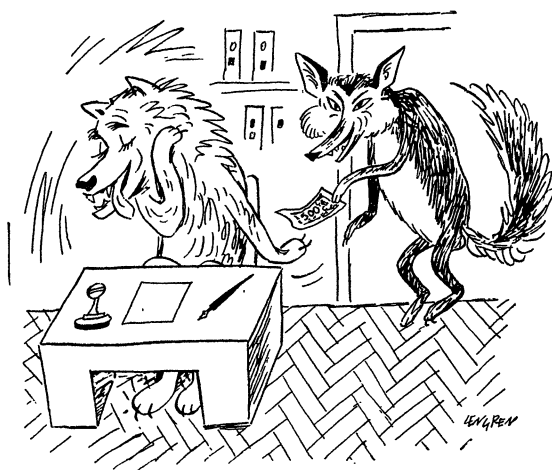
Оце в загальних рисах і все щодо форми. Лишається тепер тільки питання змісту... Але його розв'язати куди легше. Щоб підготувати дитину до майбутньої суспіль-

нокорисної діяльності, ми вводимо молодого громадянина в коло актуальних проблем життя дорослих за допомогою баєчок. Певна річ, героями наших творів є тварини, які роблять те саме, що й люди. Не слід тільки перекручувати ролі, бо це був би натуралізм — літературний напрямок, ще більше неактуальний, ніж реалізм. Показувати тваринок замість людей нам істотно допомагають ілюстрації. Професійна графіка, зайняті в галузі дитячої літератури, дуже вміло вбирають ведмедиків у штанці, котиків у черевички й кізочок у спіднички.

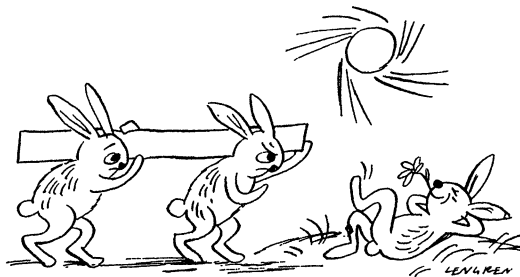
*Вдома про порядок дбаємо,
В школі — всі п'ятірки маємо*

Актуальні проблеми, які мають складати тематичну канву баєчки, ми черпаємо попросту з щоденної преси. Це такі речі, як зниження планів, перевитрати матеріалів або інші зловживання. Досить лише відповідно розподілити ролі між тваринками, яких традиція здавна наділила людськими рисами вдачі... Наприклад, лисиця й вовк наче створені для того, щоб репрезентувати шкідливі громадські елементи...

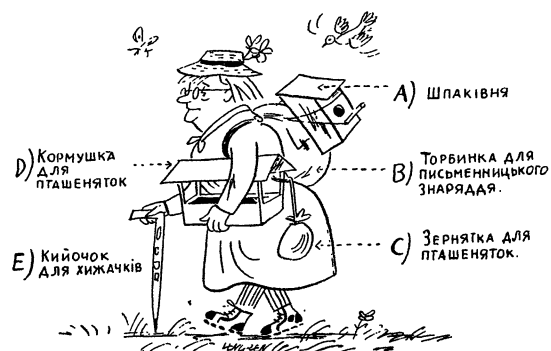
...а зайчики, білочки й пташенята (за винятком сови) — здоровий колектив. Мені не треба, мабуть, додавати, що в одного зайчика спочатку слід знайти негативні риси, наприклад, зневажливе ставлення до свого обов'язку...

...але в міру розвитку сюжету, внаслідок згуртованих дій колективу, він перевиховується.

Можливо, не кожному подобається громадська тематика творів. Наприклад, багато представниць старшого покоління погано орієнтуються у проблемах сьогоденного дня. Тому я раджу їм звертатися до завжди актуальної теми: охорони природи. Їм легше буде сконцентрувати свої почуття на рослинах і комашках...

Літні люди завжди можуть писати для дітей старшого віку, черпаючи сюжети для своїх творів з скарбниці свого минулого... Ніхто цього не перевірить, а актуальні теми трапляються рідко.

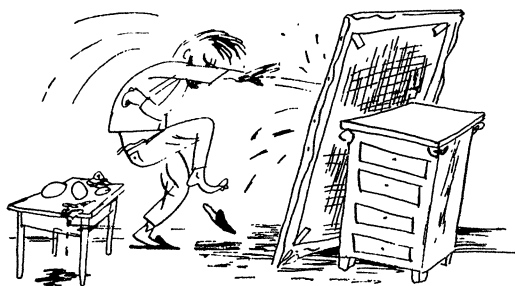

Такий вигляд має дитяча письменниця в повному спорядженні.

На закінчення цих скромних порад, мені лишається тільки побажати майбутнім творцям на ниві дитячої літератури великих успіхів і численних видань, що й для мене, як ілюстратора, не байдуже.

Як стати художником

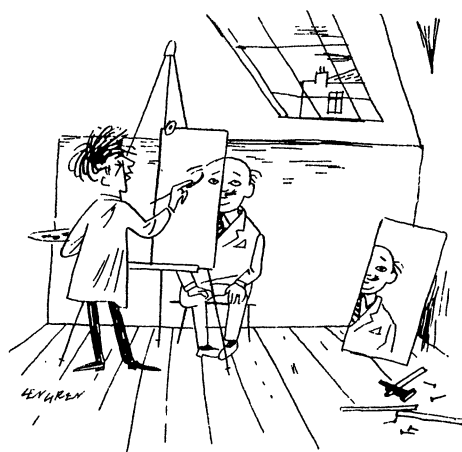
Якщо, дорогий читачу, ти втратив охоту до літературної творчості, або ту охоту відбили тобі видавці, які ніколи не знають, чого вони хочуть, — не заламуй руки! Ти ж можеш іще стати художником! Певна річ, я маю на увазі звичайне малювання, бо для ремісницького потрібні деякі технічні знання, як-от, збереження пропорцій клею й вапна, чи нанесення фарби пензлем у відповідному напрямі... У звичайному малюванні наносити фарбу можна різними засобами, і навіть не обов'язково пензлем. Порівняно легко стати «ташистом», бо ж у цьому стилі немає жодних рецептів. Отож, малювати можна довільним стилем. Найкраще, «атакуючи полотно» з певної відстані...

...Люди похилого віку можуть робити це, звісно, і зблизька, сидячи...

Певні труднощі становить лише оволодіння портретним мистецтвом (на щастя, цей вид образотворчого мистецтва зникає). Особи, з яких пишуть портрети, висувають безглузді претензії щодо схожості, доводячи цим самим, що вони дуже обмежено розуміють роль живопису. В крайньому разі, коли з якоїсь причини нас дуже цікавить особа, з якої ми пишемо портрет (наприклад, вона обіцяє гонорар), то можна піти на поступки й скористатися з натуралістичних засобів. Для цього ми ділимо обличчя на дві частини, як це докладно зображено на малюнку внизу. Слід тільки подбати про точне припасування обох частин картини, коли вона закінчена.

Характерною рисою сучасного мистецтва є велика різноманітність його напрямків. Для загального ознайомлення з деякими напрямками образотворчого мистецтва останнього п'ятдесятиріччя, ми вміщуємо кілька етюдів.

КУБІЗМ.

ЕКСПРЕСІОНІЗМ.

МОНУМЕНТАЛІЗМ.

ПУАНТИЛІЗМ.

Дуже легко зайнятися сучасною скульптурою. І коштує це дешево. На брудну дошку прибиваємо різні старі речі, такі, як пружини з матраца, консервні бляшанки, деталі центрифуги тощо, дбаючи тільки про те, щоб весь твір у цілому не нагадував якоїсь речі, що справді існує на світі. А потім вже вигадуємо назву — скажімо, «Місце, де був дятел» або «Смерть контрабасиста».

СЮРРЕАЛІЗМ.

— **ЩО ВИ ТУТ ШУКАЄТЕ!**
— **НАТХНЕННЯ...**

Переклад з польської

ПОСМІШКИ

(З ЖУРНАЛУ „ШПІЛЬКІ“)

Маленький хлопчик до кавалера своєї старшої сестри:

— Чого ти приходиш до моєї сестри? Хіба в тебе немає своєї?

* * *

Вчений до лікаря:

— Мені вдалося відкрити чудову вакцину. Тепер залишається тільки знайти нову бактерію.

* * *

В кав'ярні розмовляють дві приятельки.

— Слухай, розкажи ж мені докладніше про ту історію з Зоєю.

— Докладніше не можу, бо вже й так розповіла тобі більше, ніж сама чула.

* * *

Приятель до мисливця, який повертається з по-рожніми руками:

— Знову не вбив жодного зайця?

— Ні, але я однаково задоволений... Нагнав на тих тварюк такого страху!

* * *

Реєстратор питає клієнтку:

— Незаміжня?

— Так, двічі.

* * *

На березі річки двоє хлопців миють ноги. Один каже другому:

— А в тебе брудніші ноги, ніж у мене.

— Що тут дивного, адже я старший.

* * *

— Чому ти обдурюєш людей, які тобі так довіряють?

— Бо ті, хто мені не довіряють, не дають себе обдурити.

* * *

До керівника хору звертається молода дівчина з проханням прийняти її на роботу.

— Чи є у вас якісь рекомендації?

— Ні.

— Жодних характеристик?

— Ні, але мої родичі кажуть, що я добре співаю.

— Гарзд, тоді принесіть мені ще й відзиви судів.

* * *

— Просто не знаю, куди ота Зося діває гроші. Минулого місяця не мала й копійки. І цього також.

— А що — вона хотіла позичити в тебе?

— Ні. Я у неї!

Суддя звертається до підсудного:

— Ви колись відбували покарання?

— Так, 20 років тому.

— І ви хочете, щоб суд повірив, що ви оті 20 років провадили пристойне життя?

— Звичайно.

— А що ви робили на протязі цих 20 років?

— Сидів у в'язниці.

* * *

Секретарка до відвідувача, який каже, що є водночас клієнтом, представником податкового закладу і приятелем директора:

— Слухаю вас, але пан директор зараз на конференції, крім того він у відпустці, поза цим я зараз йому про вас доповім.

* * *

Дві жінки розмовляють про свою приятельку:

— Три речі мені в ній не подобаються.

— Які саме?

— Її підборіддя.

* * *

Професор-математик. Отже, ікс дорівнює нулю.
Студент. Пхе! Уся робота пішла нанівець.

* * *

— У неї жахлива пам'ять.

— Все забуває?

— Ні, все пам'ятає!

* * *

Троє харцерів (ліонери в Польщі) доповідають черговому про свій благородний вчинок.

— Перевели втрюх якусь літню пані на інший бік вулиці.

— Це чудово. Але нащо ви допомагали їй аж втрюх?

— Бо вона зовсім не хотіла переходити.

* * *

— Ви хімік?

— Ні, це туалетний столик моєї дружини.

* * *

— Ви прочитали своїй дружині невеличку лекцію про ошадливість?

— Так.

— І який результат?

— Я перестав курити.

* * *

Чоловік (сердито). Як? Вечеря ще не готова! Це вже занадто! Я їду в ресторан.

Дружина. Почекай лише п'ять хвилин.

Чоловік. І вона буде готова?

Дружина. Ні, я піду разом з тобою.

**З НОВИМ
РОКОМ,
З НОВИМ
ЩАСТЯМ!**

В Демократичному В'єтнамі на зміну старому звичаю прийшов новий: вранці всі виходять на недільник, щоб почати Новий рік добрими ділами.

В Голландії не уявляють зустріч Нового року без пампушок з родзинками, їх тут печуть лише раз

По-різному зустрічають народи нашої планети Новий рік. Японці, наприклад, не знають, що таке новорічна ніч. У країну ранкового сонця Новий рік приходиться на світанку. Вдосвіта всі, від малого до великого, йдуть зустрічати перший сонячний промінь, який сповіщає про настання Нового року.

Святково вдягнені люди обмінюються подарунками. У них в руках традиційні новорічні прикраси, зроблені з бамбука й оповиті сосновими та сливовими гілками. За народним повір'ям, власник такої символічної оздобы буде довголітній, як сосна, стійкий, як бамбук, і швидко ростучий, як слива.

У В'єтнамі Новий рік починається напровесні. Люди виходять з

домівок опівночі, щоб одламати від персикового дерева маленькі розпуклі гілочки. Їх дарують друзям на щастя.

Вночі тут скрізь палають вогнища: в'єтнамці готують новорічну страву «бань чинг» — щось на зразок пирога з рису особливого сорту. Поки «бань чинг» досягає, біля вогнищ збираються веселі компанії, люди розповідають цікаві історії. Замість ялинок в'єтнамці прикрашають мандаринові деревця. Приятелі, які давно не бачились, в ці дні намагаються будь-що зустрітись. Часом, у новорічні дні забувається давня ворожнеча, люди відновлюють добрі стосунки і обмінюються дружніми побажаннями.

У Південному В'єтнамі новорічного ранку гостей не чекають. За старовинним повір'ям, перший новорічний гість може принести хазяям і щастя й нещастя. Отже, побоюючись накликати на чужий дім біду, люди починають візити лише після обіду.

на рік, 31 грудня. Рівно опівночі всі судна, що стоять у нідерландських портах, включають сирени і пронизливими гудками сповіщають про настання Нового року.

В Ірані в останню середу старого року запалюють на вулицях міст і сіл багаття. Іранці стрибають через вогнища, приказуючи: «Забери, полум'я, у мене все жовте, дай натомість — червоне!» Це традиційна формула-прохання стати таким же красивим, як вогонь.

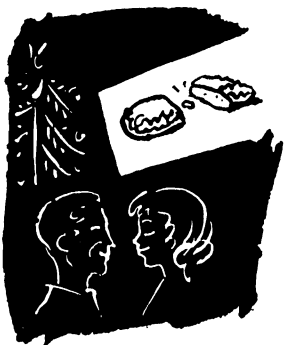
Новорічний стіл в Ірані накривають так, щоб на ньому обо-

в'язково було сім страв, назви яких починаються з літери «С», наприклад, сіб — яблуко, сабзі — зелень, серке — оцет тощо, інакше в Новому році не буде успіху. На тринадцятий день Нового року люди, забравши з собою хатне начиння й харчі, йдуть за місто і повертаються додому лише пізньої ночі. Адже 13 — «нещасливе» число.

Зустріч Нового року в Польщі відзначається загальним карнавалом, що триває 10—12 днів. По всій країні проходять карнавальні процесії, влаштовуються маскаради, бали.

Опівночі 31 грудня вся Болгарія поринає в п'ять. На три хвилини гасне світло в усіх будинках — це «час новорічних поцілунків». По тому урочисто розрізу-

ють святкові пироги, в яких запечені сюрпризи. Кому дістанеться шматок пирога з монеткою — буде в новому році багатий, а

кому з трояндовою гілочкою — буде щасливий. Вранці дітлахи з кизилловими паличками в руках ходять по родичах і знайомих. Стукнуть паличкою по плечі, проспівують веселе новорічне поздоровлення — щедро віддач співакам, адже вони побажали тобі щастя в новому році!

Радісними криками, запальними танцями вітають гвінейці заквітчаного слона — «сілли», якого на Новий рік водять вулицями міст і сіл як символ доброзичливості й справедливості.

В Англії зустріч Нового року не святкують, зате в Шотландії та Уельсі свято проходить досить бурно.

Переддень Нового року, а також 1 та 2 січня в Шотландії вихідні. На замок взяті банки, підприємства, магазини. Натомість гостинно відчиняються двері всіх будинків. Можна зайти без запрошення в перший-ліпший дім, і вам обов'язково запропонують чарку шотландського віскі «за мир у цьому домі і за спокій на всій землі».

Неодмінною рисою новорічних свят у Шотландії стали шотландські народні танці й спортивні ігри. А сама зустріч Нового року відбувається так: о пів на дванадцятку всі виходять на вулицю й прямують на головну площу. До

речі, кожний чоловік має при собі пляшку віскі. Дзигарі б'ють північ, і вся громада починає співати старовинну пісню на слова Роберта Бернса. Потому пригощають один одного з своїх пляшок. Відтак починаються танці. У шотландців існує цікавий звичай «першої ноги». Вранці люди йдуть поздоровляти родичів і знайомих. Той, хто перший ступить на по-

ріг, має принести щастя. Але сте-режіться рудих, адже щастя можуть принести тільки брюнети. На жаль, у Шотландії рудоволосих набагато більше, ніж чорнявих!

У Монголії, як і в європейських країнах, прикрашають новорічну ялинку. Опівночі з'являється Дід Мороз, але він зовсім не схожий на нашого. На монгольському Морозі волохата кожушанка, лисяча шапка, збоку на поясі — кисет, кресало й кремій, в руках — герлига. Дід Мороз схожий на чабана: в Монголії зустріч Нового року збігається зі святом скотарів.

Розповіді про зустріч Нового року в Індії нелегко. В країні існує вісім різних новорічних дат. У Манараштрі, наприклад, Новий рік святкують у квітні — це так званий Гуді Падва. У цей день дозволяється розмовляти тільки ввічливо, образливі й брутальні вирази суворо заборонені. В цей день

жують гірке листя дерева «нім-нім»: гіркота повинна, начебто, принести в новому році солодке заможне життя й вберегти від усіх неприємностей та хвороб.

Так само, як і в Шотландії, румуни, особливо молодь, висипають у новорічну ніч на вулиці. Під калатання дзвіночків і ляскання батогів хлопці й дівчата ходять від будинку до будинку, співаючи веселі пісеньки «Плугатор». Хазяї винагороджують співаків різними ласощами.

В Кореї також веселяться під Новий рік, влаштовуючи спортивні змагання серед дівчат.

«Якщо в новорічну ніч будеш спати — брови посивіють», — говорить корейська приказка.

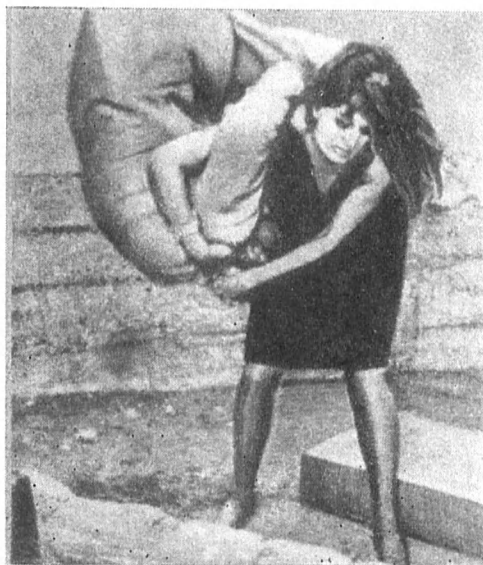

ПЕРША ЛИСТОНОША В США

Дженіс Флечер — перша дівчина-листоноша у Сполучених Штатах Америки. Їй довелося витримати досить довгу і складну боротьбу, перш ніж вона надягла формений кашкет поштового відомства. Мужня дівчина обійшла давній закон, який забороняє жінкам працювати листоношами.

ЦІКАВИЙ ЗНІМОК

Щоб зафіксувати такий момент, потрібне не тільки вміння, а й рідкісне щастя. Адже леопарди не завжди позують перед фотоапаратом, та ще й над безоднею.

СОФІ І ДЗЮ-ДО

Зовсім, не через надмірне захоплення спортом і, звичайно, не маючи на думці виступати на Олімпіаді, Софі Лорен застосовує проти своїх партнерів різкі прийоми дзю-до. Просто цього вимагає сценарій нового фільму, в якому зніматиметься відома актриса.

НЕ ВІД ДОБРОГО ЖИТТЯ

Нещодавно в Лісабоні відбулося «колективне вінчання» 61-ої закоханої пари. Молоді вирішили зробити це, щоб заощадити гроші, бо «індивідуальне» вінчання — досить дорога річ для простих людей у Португалії.

РОЗМОВА З ЧИТАЧАМИ

На нашу анкету 1964 року, так само, як і на попередню (див. «Всесвіт» № 8 за 1962 рік), редакція одержала чимало відповідей від читачів.

Нагадаємо запитання цього річної анкети:

«Ваша загальна оцінка журналу.

Які із вміщених у ньому творів, прозових і віршових, Вам сподобалися, а які ні.

Ваші зауваження щодо інших розділів журналу, критичних і публіцистичних матеріалів, у ньому вміщуваних.

Ваші зауваження щодо оформлення «Всесвіту».

Що Вам не подобається в журналі.

Ваші побажання на майбутнє.

Протягом кількох місяців до редакції надходили листи не лише з України, писали наші читачі з Москви, м. Охи на Сахаліні, Магадана, Бухареста, Мурманської, Свердловської, Московської областей, Фергани та інших країв. Як і під час попередньої анкети, свої думки й зауваження надсилали нам читачі найрізноманітніших фахів і кваліфікацій. Українці й неукраїнці. Читач т. Зигар пише, наприклад: «Писати українською мовою я добре не можу, спочатку погано читав, а потім зацікавився вашим журналом і зараз регулярно всі номери читаю. Власне кажучи, через великий інтерес до журналу «Всесвіт» я навчився добре читати українською мовою».

Як і під час попередньої анкети, всі читачі без винятку схвалюють сам факт існування на Україні журналу, присвяченого літературі, культурі й життю зарубіжних країн, і висловлюють своє задоволення типом нашого журналу, який не дублює, скажімо, свого побратима «Иностранную литературу», а йде шляхом власних шукачів. Ця оцінка, по-перше, свідчить про те, яким вчасним було заснування такого журналу для читачів нашої республіки, а по-друге, утверджує нас у нашому бажанні далі вдосконалювати саме такий тип журналу, яким є «Всесвіт».

Редакція дуже вдячна нашим друзям за їхні позитивні оцінки,

котрі читати нам, звичайно, багато приємніше, ніж критичні зауваження. Проте, саме доброзичлива, конструктивна критика становить для нашої подальшої роботи найбільшу цінність, і на ній ми й зупинимося.

* * *

Певні критичні зауваження викликає мова деяких перекладів «Всесвіту». Щоправда, одностайності тут нема. Є читачі, яким беззастережно подобаються всі переклади, є й такі, що критикують роботу наших перекладачів. Яка думка редакції? Ми солідаризуємося з оцінкою нашого читача, судногового механіка з м. Феодосії, В. Горбачова, який пише, що «мова перекладів дуже нерівна». Це справедливо зауваження доводиться прийняти. Справді, поряд із блискучими перекладами, такими, наприклад, як переклад поеми «Бал в опері» Тувіма (М. Лукаш) або «Двое синьйорів з Верони» Шекспіра (І. Стешенко) чи — в прозі «Дзвони вистують день» В. Мінача (Г. Кочур), ми «маємо на своїй совісті» і недостатньо кваліфіковані переклади, як наприклад «Тікати нікуди» Ф. Стоуна і деякі інші.

В чому тут справа? Адже ми здійснюємо переклади з багатьох мов безпосередньо на українську, а для цього потрібні висококваліфіковані майстри перекладу, яких, на превеликий жаль, у нас ще мало. Пересічний переклад можна якось «причесати», привести у відповідність до правил літературної мови, але зробити його високохудожнім — річ неможлива. Чому, в такому разі редакція не доручає всіх перекладів найвидатнішим нашим перекладачам? З тієї єдиної причини, що висококваліфікованих перекладачів у нас іще обмаль, і їхні знання обмежуються порівняно небагатьма мовами.

Редакція глибоко вдячна, наприклад, читачеві Михайлові Кутинському з Москви, який, не пошкодувавши часу й зусиль, надіслав нам критичний огляд мови наших перекладів на десятих машинописних сторінках. Можемо заповнити т. Кутинського, що його праця не пішла марно, лист його

став предметом спеціального обговорення; щоправда, не з усіма його зауваженнями можна було погодитися, але в одному він має рацію, а саме — рівень перекладацької майстерності в нашому журналі (і, на жаль, не тільки в ньому, і не тільки в журналах) треба різко підвищувати.

До загальної оцінки тов. Кутинського приєднуються й І. Перестюк із Києва, мовознавець і перекладач С. Ковганюк, тт. В. і Л. Голочки з Запоріжжя, М. Бурій з Харкова, А. Федоренко із Львова. Військовослужбовець із Москви В. Свінцицький у докладному й цікавому листі пише, зокрема, таке: «На що, мені здається, слід звернути окрему увагу, це на мову. Переклади, взагалі, річ складна і часом приносять не дуже добрі наслідки, тому треба дуже уважно до цього ставитися. Багато перекладів (у журналі) являють собою помітне явище в перекладацькій практиці, вони сильні художньо, колоритні, зберігають манеру й стиль автора. Та часом трапляються неохайності, підробки, вивірюються чудесний аромат і колорит української мови. Та ви про це знаєте краще, звичайно».

Так, редакція про це добре знає. І вважає, до того ж, що самою констатацією цього прикрого факту обмежитися не можна. Вкрай потрібна наполеглива і довготривала боротьба за піднесення рівня перекладацької роботи у нашому журналі, яка йде в одному руслі з боротьбою за підвищення загального рівня перекладів на Україні.

Майже всі учасники анкети, висловлюючи свої думки з приводу окремих рубрик журналу, високо оцінюють розділ «Всесвіт» згадує, «Всесвіт» нагадує і, навпаки, піддають гострій критиці інший розділ — «Цікава наука і техніка». Так, І. Перестюк пише: «У розділі «Цікава наука і техніка» часто вміщується застарілий матеріал». «У розділі «Цікава наука й техніка», який веде письменник-фантаст В. Владко, — пишуть читачі, геолог Ю. А. Борисенко та вчителька Л. Г. Борисенко з м. Артемівська, — бажано було б висвітлювати питання не тільки близької йому космічної тематики (останні три по-

мерн цього року),— хоч і вона не-обхідна! — але обов'язково й ін-ші».

В сцінках цього розділу в чи-тачів трапляються розбіжності (наприклад, на відміну від тт. Бо-рисенків, читач М. Сесун з м. Крим-ська Краснодарського краю про-сить «розширити астрономічні на-укові теми про космічний світ»), читач т. Федоренко з Львова ви-магає «більше наукових і історич-них новинок» — але ці побажання обумовлюються, очевидно, особи-стими уподобаннями і запитаними читачів. Таким товаришам дове-деться звертатися також і до спе-ціальних журналів, бо один «Все-світ» не може «охопити неохоплю-ване». Проте — загальне критичне ставлення до розділу «Цікава на-ука і техніка» очевидне, і редак-ція вживе заходів до його поліп-шення.

В ряді листів наші читачі вис-ловлюють деякі спірні думки. На-приклад, М. Кутинський не по-годжується з нашим принципом — друкувати, як правило, тільки ори-гінальні, ще не перекладені ро-сійською мовою твори. Він пи-ше: «Чи є в «Іностранный лите-ратуре» який твір уже перекладе-ний, чи немає — це не мусить впливати на увазі редакції «Все-світу». Мовляв, «Иностранная ли-тература» перекладе найкращі тви-ри, а «Всесвіту» залишаться тіль-ки другорядні...

На нашу думку, таке критичне зауваження не обгрунтоване. Уявіть собі — чи набагато виграв би «Всесвіт», якби замість, скажі-мо, «Гепарда» Лампедузи, «Бла-китної стрічки» Б. Келлермана то-що ми надрукували слідом за «Иностранной литературой» «Зи-му тривоги нашої» Д. Стейнбека чи оповідання Альберто Моравія? Деякі наші читачі, можливо, про-читали б їх уперше, але значна кількість справедливо докорила б нам за те, що ми «пасемо задніх» і, головне, не використовуємо пре-красної можливості розширити ко-ло кращих творів іноземної літе-ратури, відомих українському чи-тачеві. Зауваження т. Кутинсь-кого, що «Иностранная литерату-ра», мовляв, надрукує найкращі твори, а нам залишаться друго-рядні, думається, спростоване хо-ча б наведеними вище романами Лампедузи й Келлермана. Світова література надто багата, щоб всі її найкращі твори могли бути вмі-щені в одній лише «Иностранной литературе». Вистачить і для «Все-світу», і ще для кількох подібних журналів, якби вони існували. На наш погляд, М. Кутинському слід би було тільки радіти, що ук-раїнський читач має можливість знайомитися з новинками інозе-мної літератури, друкованими і в «Иностранной литературе», й у «Всесвіті».

З іншого боку ми не можемо по-годитися з думкою читача т. К. В.

(автор листа не подав свого прізви-ща — а шкода, бо лист в ціло-му цікавий!), що «бажано не об-межувати сучасних авторів за ра-хунок перекладів класиків — Шекспіра, Мольєра і ін. Перекла-дів російською мовою досить ...бо кожен український читач може чи-тати російською мовою».

Ми друкували й будемо друку-вати окремі зразки перекладів сві-тової класики, як друкували вже розділ із «Одіссеї», «Двое синьйо-рів з Верони», акт із «Скупого» Мо-льєра та інші. Звичайно, класика не може заступити собою і не за-ступить у «Всесвіті» сучасних ав-торів, однак, ми зобов'язані інфор-мувати нашого читача й про досяг-нення майстрів українського пе-рекладу (щодо цього, скажімо, ро-бота Бориса Тена над «Одіссеєю» є видатним культурним явищем).

У кількох листах порушується одне принципове питання — про характер журналу «Всесвіт». Чи-тачка т. Яковлева з Фергани, якій «трудно слідувати за нови-ми творами українських письмен-ників», просить подавати «на стор-інках «Всесвіту» хоч коротенькі повідомлення про найважливіші нові твори української літератури та мистецтва». Читач В. Панюта з Сімферополя надіслав нам цілу програму, яку він радив би покла-сти в основу нашого журналу — до неї входять інтерв'ю з мініс-трами з найважливіших питань внутрішнього життя СРСР та Ра-дянської України, побутові й інші поради читачам тощо. Товариш Матюхов запитую: «Чому ви не друкуєте на сторінках «Всесвіту» радянських письменників та по-етів? Хіба ж це всесвіт без Радян-ського Союзу? Тоді треба міняти назву журналу, наприклад, «Іно-земна література та мистецтво» чи «Закордон» чи щось у цьому ро-ді... а ви що думаете в цьому пи-танні?»

Насамперед щодо зауваження т. Матюхова. Далеко не завжди назва журналу точно відповідає його тематичному обсягові. На-приклад, журналу «Вітчизна» та «Україна» вміщують матеріали не лише внутрішні, а й зарубіжні. А журнал «Дніпро», без будь-яких докорів сумління, друкує твори, в яких розповідається й про інші річки, моря та океани... Отже, й назва «Всесвіт» в якійсь мірі умов-на — так, скажімо, як в учбових закладах часом називають курс іноземної літератури курсом літе-ратури «світової», західних класи-ків мистецтва класиками «світовими» тощо. «Всесвіт» — назва для нашої журналістики традиційна. В двадцять роки журнал з такою назвою заснував видатний україн-ський поет і революціонер Василь Еллан-Блакитний, і цю славу на-зву було відроджено.

А тепер відповідь по суті. Ду-мається, що заснування на Україні журналу спеціалізованого, цілком

присвяченого літературі зарубіж-них країн, є свідомством високого розвитку нашої культури. Ми мае-мо тепер можливість видавати не лише літературно-художні журна-ли типу «Вітчизни», «Жовтня», «Прапора», а й спеціальні журна-ли для юнацтва, журнал зарубіж-ної тематики тощо. Немає сумні-ву, що з часом у нас виходитиме журнал, присвячений братнім ра-дянським літературам, на зразок «Дружбы народов», та інші. Диф-ференціація завжди є ознакою прогресу — так учить мудрість ві-ків. Дозвольте, раз уже т. Ма-тюхов вдався до жартівливого то-ну, відповісти одною жартівливою аналогією. Коли в дитячому сад-ку дітей вчать співати пісеньку про горобчика, то це свого роду «ком-плексне навчання» — одразу з музи-ки, поезії, співу, орнітології тощо. В школі провадиться вже спеціалі-зоване навчання, в університеті ще більш деталізоване, а академік все своє життя присвячує якійсь невеличкій галузі знання, скажімо, ви-вчає походження льодових утво-рень на півночі нашої країни — і в цій галузі вже дійсно знає все. або майже все... Так і з журналами. Чим більше різних за змістом і за характером журналів має та чи ін-ша культура, чим більше вона мо-же задовольнити спеціальні запити читачів — тим, значить, вона є розвиненішою. Вихід на Україні, крім загальних, ще й спеціалізо-ваних «товстих» літературно-мис-тецьких та громадсько-політичних журналів є незаперечним свідоч-ством багатства й дальшого роз-витку української радянської куль-тури. Ми звернули увагу на те, що два із згаданих листів наді-йшли з-поза меж України (Ферга-на та Магадан). Очевидно, автори цих листів, територіально одірва-ні від України, бажали б мати з одному журналі інформацію не ли-ше про події зарубіжної, а й своєї літератури та мистецтва. Це річ зрозуміла. Однак, ми не можемо через це змінювати характер жур-налу і радимо їм передплачувати, з метою одержання загальної ін-формації про розвиток української літератури, якщо не інші україн-ські «товсті» журнали, то, при-наймні, газету «Літературна Ук-раїна».

Токар київського заводу «Біль-шовик» А. Найда пропонує «ви-ділити з «Всесвіту» окремих жур-нал, який за характером своїм нагадував би «Вокруг света» й «Природу», тоді можна було б да-вати більше літературних матері-алів». От приклад цілком природно-го бажання читача мати ще один «спеціалізований» журнал. Думає-ться, що в міру дальшого розвит-ку видавничих можливостей поста-не проблема виходу й такого но-вого журналу. Але це вже від на-шої редакції не залежить... Так са-мо пропонує А. Найда дру-

кувати у «Всесвіті» твори братніх радянських літератур. «Література народів СРСР, — пише він, — теж має бути представлена в журналі і до того ж на рівних із зарубіжними літературами правах. Це означає, по-моєму, що слід було б дати Гамзатова та Межелайтіса. Якби з'явилися пристойно зроблені переклади «Одного дня Івана Денисовича» чи «Василя Тьоркіна на тому світі» — їх теж слід вмістити в журналі... Отже, я за те, щоб перекладати з російської і літератур народів СРСР, але найважливіші речі і в дуже обмеженій кількості, в такій, як дається стародавня класика, щоб журнал не втратив вже виробленого обличчя. Відмовлятися від перекладів з літератур народів СРСР у журналі означає відмовлятися від таких перекладів взагалі! (?—О. П.). А це недопустимо — іншого органу для таких перекладів немає, їх місце у «Всесвіті».

Цей лист якраз і підтверджує думку про необхідність утворення в майбутньому спеціалізованого журналу з літератур братніх радянських народів. Вміщувати ж такі переклади у «Всесвіті» означало б позбавити наш журнал його специфічного обличчя, зробити його таким, де писалося б «про все і ні про що». За браком журналу типу «Дружби народів» на Україні друкуються антології братніх радянських літератур, переклади кращих творів з мов народів СРСР тощо. Слід урахувати також, що на Україні бракує перекладачів з мов, скажімо, народів Середньої Азії або прибалтійських радянських республік.

У деяких листах наші читачі висувають пропозиції, прийняття яких залежить не від редакції. Так, в багатьох листах, наприклад, тт. П. Дубинки (м. Жданов), І. Волошина (Львівська обл.), М. Белих (Горлівка), Б. Островського (вчитель з Тернопільщини), В. Головка (Запоріжжя), Олійника (Мурманська обл.), судового механіка Горбачова (м. Феодосія), В. Купного (Свердловська обл.), П. Дубенка (м. Жданов) висувається пропозиція друкувати в журналі кольорові ілюстрації. Поки що це річ неможлива, бо вони надто збільшили б собівартість журналу, а підносити його ціну, як пропонує дехто із згаданих товаришів, означало б зробити його надто дорогим. Так само, об'єктивні причини не дозволяють збільшити й розмір журналу, як пропонують, наприклад, товариші К. В. (Київ), Бурий (Харків).

З цим питанням пов'язане й інше, яке знову, після першої анкети, порушують наші читачі В. Головка (Запоріжжя) та ін.— не скорочувати вміщуваних у журналі творів великої прозової форми. Ми вже писали в статті, вміщеній у № 8 «Всесвіту» за 1962 рік, що

мимоволі змушені погоджуватися (як і «Иностранная литература») на так звані «журнальні варіанти», тобто скорочені редакції занадто великих творів. Причиною цього є вельми скромний «життєвий простір» нашого журналу і бажання дати читачеві широке уявлення про літератури більшості країн світу.

Певна річ, ми неохоче йдемо на деяке вимушене скорочення окремих занадто великих для нас літературних творів і намагаємося скорочувати лише неістотне й менш цікаве для нашого читача. Наведу такий приклад — ми скоротили в репортажі чеських журналістів Душана Гамшика та Іржі Гражака «Бомба для Гейдріха» (№ 12 за 1963 р.) головним чином розділи, в яких докладно розповідається про внутріпартійну боротьбу серед чехословацьких емігрантських угруповань під час другої світової війни. Для українського читача ці розділи становили б другорядний інтерес, і вилучення їх не завдало шкоди репортажеві в цілому. На щастя, нам вдається зводити число творів, поданих із скороченнями, до мізерної кількості. Збільшення обсягу журналу в майбутньому дасть нам можливість зовсім одмовитися від скорочень, але це — в перспективі.

Пропозиції організаційного характеру висувають читачі Б. Островський (Тернопільщина) та інші. Вони пропонують зробити «Всесвіт» меншим за обсягом, але випускати його не раз, а двічі на місяць. Така думка обговорювалася й у редакції, але ми від неї одмовилися. Це призвело б до принципової зміни вже виробленого типу нашого журналу, а по-друге, заважало б нам вміщувати великі прозові твори, які завжди доводилося б друкувати з продовженням, та не лише в двох, а в трьох-чотирьох і більше номерах. А це річ недоцільна.

Товаришка Толстоус з Донецька докоряє, що ми не вмістили обіцяного роману С. Лема «Повернення з зірок», до неї приєднується й читачка В. Шевчук (Харків), яка нагадує, що у журналі не вміщено обіцяного роману німецького письменника Лотара Вейзе «Гаємниця Трансплутона».

Треба пояснити, що жодна редакція не може поінформувати своїх читачів у серпні біжучого року про всі твори, які друкуватимуться на сторінках журналу в наступному році, а тим більше мати в своєму розпорядженні вже готові й перекладені твори. Завжди може з'явитися видатний твір, що примусить відкласти інший, уже запланований переклад. І, навпаки, якийсь твір може виявитися непридатним для надрукування, хоча, скажімо, під час складання плану прізвище автора могло в

якійсь мірі бути гарантією високої якості його нового твору. Можуть бути й інші причини. Через те в рекламах журналів замість категоричного формулювання «в наступному році буде надруковано», звичайно вживається якась інша, обережніша формула. Тт. Толстоус і В. Шевчук можуть у цьому легко переконатися, переглянувши рекламу будь-якого «товстого» журналу. Конкретно ж щодо згаданих вище творів — роман С. Лема «Повернення з зірок» виявився, після глибокого вивчення, надто слабим, і ми обмежилися, як пише В. Шевчук, «розгромною статтею» про нього («Можливо, вона (ця стаття — О. П.) й справедлива, — жартує В. Шевчук, — але це все ж таки різні речі»). Щодо «Гаємниці Трансплутона», то переклад не був вчасно закінчений і його друкування довелося відкласти. Натомість ми вмістили інші, не рекламні твори. Таке траплятиметься, очевидно, іноді й у майбутньому...

В листах наші читачі часто висловлюють оцінки тих чи інших матеріалів, які взаємно виключають одна одну. Наприклад, т. Кутинський пише, що публіцистичний матеріал журналу «не виблискує», а т. Пшеп'юрська з Дрогобича — додержується протилежної думки. Товаришеві Д. з Донбасу не подобається роман «Мужчини», а іншим читачам він, навпаки, припав до смаку. Тов. Павленко скаржиться на те, що в журналі вміщується забагато критичних оглядових матеріалів, а тов. І. Чепік з с. Чернолозка, Харківської області, навпаки, просить і далі публікувати оглядові статті, з яких можна дізнатися про ті чи інші літературні течії закордоном.

Одному читачеві не подобається дещо строкатий порядок, в якому вміщуються матеріали в нашому журналі, іншим, навпаки, подобається. Товариш С. Ковганюк з Одеси вважає, що «Всесвіт» забагато приділяє уваги кіномистецтву, а читач тов. Свінцицький, навпаки, просить, щоб ми більше писали про кіно.

Читач т. Бутрик (м. Миколаїв) хвалить журнал за те, що в ньому «нема фантастичних оповідань (а роман і оповідання Р. Бредбери? — О. П.), бо тепер у багатьох журналах друкуються ці оповідання і романи, очевидно легко написати фантазію, а не літературно-художній твір». А читач т. Толстоус пише: «моє побажання, щоб у майбутньому у журналі друкувалися хоч раз на рік великі твори науково-фантастичної літератури прогресивних письменників капіталістичних країн, бо ці твори являються однією з складових частин великої літератури».

Читач В. Головка просить більше вміщувати пригодницьких тво-

рів, а деякі інші читачі вважають, що публікація пригодницьких романів типу «Червоне доміно» Ф. Унгера не личить журналові «Всесвіт».

Як і під час попередньої анкети, ми дістали чимало листів з проханням збільшити розмір окремих розділів журналу за рахунок інших. Так, наприклад, нас просять більше вміщувати матеріалів у розділі «Подорожі і враження», давати більше матеріалів про художників (т. Овсієнко з Кривого Рогу), розширити відділ «Життя мистецтв», більше давати документальних творів і мемуарів (т. Волошин з Львівської області), давати підборки про музеї, освіту, театри, видатних людей (т. Бєлих з Горлівки), ввести рубрику «Вони бажають листуватися» (з громадянами зарубіжних країн) — мовляв, «це зробило б велику послугу численним філателістам, тим, хто бажає зав'язати особисті контакти з громадянами відповідних професій зарубіжних країн, і тим, що хочуть вивчати іноземні мови».

Читач т. Черненко вважає, що слід вміщувати критичні статті до кожного роману, друкованого в журналі, і називає кілька творів, які йому бажано було б прочитати. Товариш Бабюк з Тернопільщини рекомендує друкувати більше гумористичних творів, т. Олійник радить завести постійну сторінку «Спорт», т. Хоменко з с. Мурзинці Черкаської області просить друкувати статті про культуру Пряшівщини, огляди журналів «Дукля», «Дружно вперед», «Нове життя», «Наше слово», т. Гребенюк (Краматорськ) радить публікувати подорожні нариси, які пишуть українські письменники й журналісти. Т. Подільчак з Полтави, т. Кабаненко з Охи на Сахаліні і геолог т. Майданович з Артемівська просять більше друкувати творів з життя української еміграції. Товариш Шаровар з Тернополя виступає проти п'єс, бо їх, мовляв, не читають, зате радить більше друкувати історичних нарисів, репортажів про подорожі, фотодобірок. Проти друкування п'єс висловлюється й т. Мишин з м. Ново-Економічне, а також і т. Купний з Свердловської області. Він же радить випускати літературний додаток до журналу. Товариш Бутрик просить в кожному номері друкувати матеріали з розділу «Всесвіт» згадує, «Всесвіт» нагадує».

Товариш Купний вимагає більше поезії, В. Зигар — більше фактографічного матеріалу, т. Муха з Немирова радить розширити розділ бібліографії тощо.

Що можна сказати з приводу таких побажань? По-перше, те, що абсолютна більшість із них слушні, і що кожен відділ можна було б розширити, якби обсяг журналу

був більший. Поки що зробити це неможливо. Редакції зрозуміло, що кожен із згаданих читачів хотів би більше читати про те, що цікавить його особисто, відповідно до фаху чи кола інтересів. Однак, деякі з пропозицій для нас неприйнятні. Наприклад, т. Любецький з м. Ананьєва радить частину журналу друкувати російською мовою. Постає питання — для чого ж тоді журнал «Иностранная литература»? Що ж до більшості побажань, то редакція їх безперечно врахує. Ми повинні прагнути задовольнити інтереси й запити різного роду, і робити журнал цікавий широкому читачеві, а не орієнтуватися, скажімо, на літературознавців, чи мистецтвознавців, любителів чи, навпаки, «ворогів» пригодницького або науково-фантастичного жанрів. Ми не можемо задовольнити запити однієї групи читачів за рахунок іншої групи, а повинні давати «всього по trochu», щоб бути журналом загальноцікавим. Якщо, скажімо, т. Пшеп'юрська, регулярно читає журналі польські й чеські, з яких ми запозичаємо частину наших інформацій, то більшість наших читачів цих журналів не читає, і ми повинні орієнтуватися саме на останніх. Ми не можемо пристати на пропозицію взагалі не друкувати п'єс, бо це є повноправний жанр художньої літератури, в якому створюються визначні мистецькі цінності, і оминати їх було б неввірно. В усякому разі, ми врахуємо в дальшій роботі всі ті побажання наших читачів, які практично зможемо задовольнити.

А от ще одне побажання. Товариш В. Коваленко з м. Донецька просить нас висвітити твори французької письменниці Франсуази Саган, яка користувалася деякий час великою популярністю закордоном.

Проблема популярності дуже складна. Як відомо, останнього року закордоном надзвичайним успіхом користувалися виступи квартету Бітлслів. Доходило до того, що під час їх зустрічі на аеродромах різних країн збиралися багатотисячні натовпи цікавих, бувало чимало покалічених, дівчата непричепили на їхніх концертах тощо. Мені вдалося познайомитися з записами квартету Бітлслів, і я був дуже здивований їх низькою музичною культурою, одноманітністю і бідністю репертуару. Ніякої художньої цінності він не являє, а надзвичайна популярність квартету викликана, очевидно, причинами, які нічого спільного з мистецтвом або культурою не мають і куди ближче стоять до галузі звичайної психопатології. Приблизно така сама справа і з романами Франсуази Саган. Я познайомився з двома її романами «Здрастуй, смутко!» і «Чи любите ви Брамса?» і не знайшов жодно-

го аргумента на користь того, щоб перекладати їх на українську мову. Якщо зняти момент сенсації, а саме те, що авторці під час написання першого роману не було й двадцяти років, то перед читачем постають твори звичайної бульварної літератури, сентиментально-розважальні, з елементом нездорової еротики, твори суетно-салонного характеру, які не мають ні пізнавальної, ані художньої цінності. Перекладати їх означало б іти на поводу в любителів другорядного «чтива». Варто зауважити, що на Заході романи Саган вже втратили свою популярність, мода на неї, як і слід було чекати, виявилася скороминущою. Для чого ж пробувати відживити її на нашому ґрунті? Те саме, до речі, можна сказати й про не друкований в СРСР роман Еріха Ремарка «Возлюби ближнього свого», після ознайомлення з яким відчуваєш розчарування. Цей роман є кроком назад у творчості талановитого письменника, особливо в порівнянні з його іншими антифашистськими творами. В романі знову взято вже традиційну для Ремарка тему — життя емігрантів, яким довелося втекти з Німеччини після 1933 року. Знову в романі (цього разу аж дві) постає жінка, хворих невліковними хворобами, знову кальвадос і таке інше. Однак, автор змальовує не емігрантів-антифашистів, а переважно єврейських дрібних буржуа, які тільки проклинають Гітлера, але не стають на шлях боротьби з фашизмом. Викриттю ж фашизму у романі приділено дуже незначне місце. Надрукувати цей роман означало б експлуатувати популярне ім'я письменника (до речі, вміщені у «Всесвіті» його твори позитивно оцінені багатьма авторами листів), а не знайти читачів з літературою високої пізнавальної, ідейної і естетичної якості.

Тут ми підійшли до питання, що його порушують у своїх листах багато наших читачів. Згадуваний уже т. Кутинський пише нам: «Ширше й сміливіше підбирайте авторів з чужих літератур, не уникаючи авторів дискусійних за своєю творчістю: Джойса, Кафки, Дюрренматта, Йонеско, Сартра та ін. Твори їх варто подавати, як ілюстрації до ґрунтовних критичних статей, як це вже й маємо в есе Д. Затонського, хоч і крім нього редакція має добрих критиків і літературознавців».

Знову наші читачі підносять важливу й глибоку проблему, яку ми намагаємося практично розв'язати.

Певний час існувала неправильна тенденція — заплішувати очі на літературні течії або окремі твори, далекі від методу соціалістичного реалізму, часом чужі нам, а іноді й ворожі. Неприховано во-

рожі. Непрохані «опікуни» радянського читача намагалися вдавати, що таких творів чи напрямків взагалі «не існує», а коли їм змушені були писати про них, то в тоні кавалерійського наскоку, підмінючи критичний аналіз звичайною лайкою.

А тим часом згадані течії існували й, незважаючи на страусову політику «опікунів», деякі відомості про них тими чи іншими каналами доходили до нашого читача. «Заборонений плід солодкий» — каже прислів'я. Неможливість познайомитися з такими творами, часом, призводила до того, що про них ширилися неправдиві чутки, які характеризували ці твори як незаслужено замовчувані шедеври, якісь художні «одкровення» тощо. Однак, друкування, скажімо, «творів» художників-абстракціоністів не тільки не призвело до експансії в нашому мистецтві цього шкідливого художнього напрямку (на купку доморощених «абстракціоністів» можна просто не зважати), а навпаки, дозволило показати, що цей мистецький напрямок не має перед собою ніякого майбутнього й не збагатить людство ніякими видатними творами. Незнання ніколи не було важким аргументом, а щодо радянського читача чи глядача — то занадто педантичними були намагання «рятувати» його від згубного впливу якогось беззмістовного малюнка чи «заумної» поезії. Радянський читач має чудово розвинений літературний смак — про це незаперечно свідчать, зокрема, листи багатьох наших читачів, які висловлюють свої думки з приводу надрукованих у нас окремих творів Франца Кафки. Я не можу відмовити собі в приємності прочитувати деякі з одержаних нами листів.

«Редакція добре зробила, що опублікувала деякі твори Кафки, — пише читач І. Чепік. — Про цього письменника я читав лайливі відзиви у журналах. І Кафка мене зацікавив. Я керуюсь вказівкою Горького: «Всіх читай, всіх уважно вивчай і нікому не вір»... Я і подумав: «Треба почитати».

І тут якраз публікація Кафки у вашому журналі із статтю Затонського. Затонського я прочитав до кінця, а Кафку не здужав. Дотягнув до половини і облишив. Не по мені Кафківські блини».

От вам і позитивний наслідок публікації «дискусійного» письменника. Розумний читач розібрався і на власні очі переконався, що це таке — «блини» заппадницької літератури. «Творима легенда» про Кафку луснула, як мильна бульбашка, після першого ж знайомства з його писаннями.

Товаришка Пшен'юрска пише: «Статі Д. Затонського, Т. Якимович дали можливість нашому чи-

тачеві дізнатися, хто такий Кафка, що таке «театр абсурду»... Я надзвичайно вдячна нашому журналові, що в цих статтях відкрив залону на ці нездорові прояви культурного життя Заходу, про які ми так мало знали. Краще знати й не захоплюватися, як не знати і блукати в здогадках. І на майбутнє прошу не жаліти шпальт журналу на статті, які висвітлюють негативний образ культурного життя Заходу».

Читач В. Коваленко з Донецька радить «більше вміщувати перекладів тих письменників, які в нас майже невідомі. Це допоможе (й більше за все інше) нейтралізувати їхню сенсаційність. Саме так, на мою думку, сталося з новелами Кафки; дуже багато хто втратив інтерес до такого роду творів. Зникає елемент таємничості, а дуже ж часто доводиться читати про щось, а не це щось».

Приблизно такої самої думки додержується й родина Борисенків з Артемівська: «Ми повністю погоджуємося з думкою редакції щодо ознайомлення читачів, в порядку інформації, з творами буржуазних письменників типу Кафки. «Чи варто таке друкувати?» — питає журнал. Особисто ми стоїмо на старій, як світ, позиції, як то кажуть, не повіриш, доки не помацаєш. Наприклад, що може агітувати більше проти безглузда абстракціонізму, — чи знайомство із самими «творами», що супроводиться кваліфікованим коментарем, чи декларації про те, що такі твори не варті нашої уваги? Певно, що всяка розумна людина віддасть перевагу першому й правильно зрозуміє всі подані в такому плані матеріали, які допомагають знищити ґрунт для поширення різних чутот переплеться».

Геолог т. Майданович додає: «Я вдячний вам за Кафку — не можна ж увесь час їсти самий мед. Солі хочеться, і сінь не шкодить, бо доросла людина знає, як її вживати. Повторюю, я знаю, як обходитися з сіллю, тим більше, що на папці ще написано спосіб вживання (маю на увазі коментарі Д. Затонського до творів Ф. Кафки). З коментарями можна публікувати самі «небезпечні» твори, треба лише, щоб коментатор зміг переконати читача у своїй правоті, щоб у єдинокорстві з автором переміг він. Мені особисто коментатор не потрібний. Я духом і плоттю радянська людина, і, грубо кажучи, базіканням на папері мене не переломиш. Я читаю ці книги, як лікар історію хвороби — вболіваючи за пацієнта, але ж не вважаючи його язви своїми... В суспільних відносинах я дозволяю собі порівняти високогуманний радянський народ з лікарем людства».

«Всесвіт» допоміг мені стати «думаючим» читачем, який поважає письменника, його твори, його

погляди, — пише т. Свінцицький, військовослужбовець із Московської області. — Навіть, якщо це Франц Кафка або Джойс, Сомерсет Моєм чи Шопенгауер. Ні в якому разі це не означає, що я «всеедний», все приймаю і т. п. Ні! Але для того, щоб щось заперечувати, треба це щось знати, чи не так? Тому позиція журналу в даному разі правильна, як мені здається, і я це вітаю».

Словом, у відповідь на публікацію ілюстрацій з творів Франца Кафки редакція одержала кілька позитивних відгуків і жодного негативного. І це підтверджує правильність нашого рішення показати читачам творчість і Кафки, і після нього ще кількох буржуазних письменників, про яких дуже багато говорять, але про яких читач не може скласти певної думки через брак особистого знайомства з їхніми творами. Так, у № 10 ми вмістили ілюстрації до статті про творчість французького письменника А. Камю, а з часом вмістимо статті з ілюстраціями з творчості деяких інших письменників.

Друкуючи такі ілюстрації, ми виходимо з принципів доцільності. На прикладі з творами Франсуазі Саган і «Возлюби ближнього свого» Е. Ремарка ми, здається, досить виразно показуємо, що не маємо ніякого наміру друкувати твори слабкі, бульварного характеру, вартість яких обумовлюється лише сумнівною «читабельністю». Певна річ, ми ні за яких умов не відкривемо сторінок «Всесвіту» для ворожих нам творів, які пропагують аморальні, людиноненавистницькі ідеї. В цьому аспекті наше завдання полягає в тому, щоб показати суть негативних явищ у літературі й мистецтві, але не стати водночас їх пропагандистами. В чому ж полягає доцільність друкування творів Кафки та інших на наших сторінках? Звичайно, не тільки в тому, щоб покінчити в такий спосіб із створенням «принадливості забороненого плоду», а й для того, щоб фактами підтвердити наявність ідейного й художнього розкладу буржуазної літератури. Якщо твори, скажімо, Жюна Стейнбека або якогось іншого західного письменника-реаліста виразно свідчать про розклад самого суспільства капіталістичного світу, то твори Кафки й іже з ним показують, як розкладається і мистецька ідеологія на Заході.

На цьому ми закінчимо огляд відповідей, одержаних на другу анкету «Всесвіту». Ми хочемо ще раз подякувати нашим шановним читачам за їхні відповіді, які дуже й дуже допоможуть у дальшій роботі журналу, і в наступному 1965 році докладемо всіх зусиль, щоб наш журнал їм подобався більше, ніж у попередні роки.

Ол. ПОЛТАРСЬКИЙ

З М І С Т

журналу „Всесвіт“ за 1964 рік №№ 1—12

ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

- Вереш Ш. — Від скель камчатських до Карпат. Вірш, № 3.
Пастернак Л. — Ніч під Каневом. Вірш, № 3.
Червенський Б. — Поетові. Вірш, № 3.
Вселюдська слава, № 3.
Дзира Ярослав. — Італійські джерела в поемі «Великий льох», № 5.
До ювілею Кобзаря, № 3.
Кетков О. — Рідний брат і герой, № 3.
Погребенник Я. — Історія одного видання, № 5.
Світ вшановує Шевченка, № 5.
Ящук В. — Видно його всьому світу, № 3.

ПОЕЗІЯ

- Байки Леонардо да Вінчі, № 8.
Велі Орхан. — Вірші, № 12.
Війон Франсуа. — Вірші, № 6.
Вірші негритянських поетів США. Джозеф Сімон Коттер. А ти вже що скажеш, мій брате? Ленгстон Х'юз. Негр говорить про ріки. В готельному с'яйві; Уорінг К'юні. Без пальм та свічада; Роберт Е. Хейден. Промова; Маргарет Уокер. Для мого народу, № 6.
Гільєн Ніколас. — Хосе Рамон Канталісо співає в барі. Елегія. «По дорозі, по дорозі...» Книга. Генерал у Пентагоні. Пісня. Вірші, № 1.
Гухель Петер. — У Розливі. Вірш, № 4.
3 поезій Роберта Фроста, № 7.
3 останніх перекладів Максима Рильського, № 10.
Із чеських поетів. Ярослав Врхліцький. Рідній мові; Петр Безруч. Бернард Жар; Франц Шрамак. Рапорт; О. Теер. Серце моє...; Франтішек Гельнер. Не жду нічого...; Вілем Завада. А все ж таки; Йозеф Вацлав Сладек. Циклоп; Мирослав Флоріан. Простий мотив; Іван Скала. Відвідини озера Розлив; Ян Піларж. Радянській країні, № 2.
Костра Ян. — Новий ранок. Вірш, № 5.
Наваррете Дієго. — Червоний прапор. Мій радянський брат. Вірші, № 11.
Незвал Вітєзслав. — Едісон. Поема, № 3.
Нейман Станіслав Костка. — Подяка Радянському Союзу, Вірш, № 5.
Озга-Михальський Юзеф. — Нові поезії, № 4.
Поезія Кіпру. Ахілеас Піліотіс. Пісня про вбиту дівчинку. Земле моя; Тевкрос Антіас. Декларація. Тріо; Феодосіс Перідіс. Приснилось хлопчику сонце. Нікос Нікифорідіс, № 8.
Ріцос Янніс. — Хода революції. Вірш, № 11.

Сучасні румунські поети. Віктор Єфтим'ю. Руки; Демостене Ботез. Вітчизна моя. Йон Бенуце. Воля. Ніна Касіан. Влада в руках народу, № 10.
Шекспір Уільям — Сонети, № 4.

РОМАНИ, ПОВІСТІ, ОПОВІДАННЯ, П'ЄСИ

- Арконада Сесар Муньос. — Іспанія чудова, але... П'єса, № 4.
Баракат Махмут. — Туга серця. Оповідання, № 4.
Бредбері Рей. — Ракета. Оповідання, № 11.
Вальфрідссон Віллі. — Бродяга. Роман, № 7.
Вітлінгер Карл. — Людина з зірки. Трагікомедія, № 9.
Дервіш Закія Селім. — Машини мчать далі. Оповідання, № 4.
де Жезус Кароліна Марія. — Фавела, № 12.
Камю А. — Чума (уривки), № 10.
Камалешвар. — Світ повний горя. Оповідання, № 1.
де Карріон Мігель. — Сфінкс. Роман, № 9.
Келлерман Бернгард. — Блакитна стрічка. Роман, № 1—2.
Кліма Іван. — Година мовчання. Роман, № 10—11.
Марков Георгі. — Мужчини. Роман, № 3—4.
Монтелла Карло. — Прогулянка у неділю. Оповідання, № 12.
Мунро Гектор. — У сутінках. Акцент. Метод Шарца—Метерклума. Оповідання, № 11.
Олбі Едвард. — Смерть Бессі Сміт. П'єса, № 6.
Саніта Жан. — Чи любите ви Вагнера? Роман, № 8.
Спасов Павел. — Гріховна любов зографа Захарія. Легенда, № 11.
Стейнбек Джон. — Оповідання різних років, № 5.
Сучасне голландське оповідання. Йоган де Меестер. Дерев'яні черевички; Г. І. Гейнес. Пан; Ніко Рост. Веселі історії, розказані в яблуневому саду; К. Бауер. Пістолет; Антон Коолен. Дядечко Янт'є, чоботар; Г. Х. Гукстра. Риби і люди; Генрієтта Ван Ейк. Битва; Філіпп Бордевейк. Акціонерна компанія «Конденс»; Бертус Ааф'єс. Мудрець у кімнаті, № 9.
Сучасна італійська новела. Леонардо Шаша. Далека подорож. Саверіо Страті. Лицемірство; Себастьяно Адамо. Ол райт; Альберто Бевілаква. Набір на роботу; Сільвіо Мікелі. У темряві, № 3.
Унгер Фред. — Червоне доміно. Роман, № 5—6.
Хадзіс Димитріс. — Вчителєва духівниця, № 6.
Шекспір Уільям. — Двоє снййорів з Верони. Роман-тична комедія, № 1.
Юрандот Єжи. — Сагири, № 9.

СТАТТІ

- Андріанова Н. — Життя в борні, № 8.
Атанасов П. — Петко Ю. Тодоров і українська література, № 1.
Великовський С. — Альбер Камю і його творчість, № 10.
Воронович Т. — Син Сенегалу, № 4.
Гаккебуш В. — Друга зустріч, № 12.
Горячко Л. — Никола Вапцаров — поет-герой, № 9.
Грищенко О. — Імені Макаренка, № 8.
Гроднянський А. — Англійські нотатки, № 11.
Дмитрієв П., Сафонов Г. — Вук Караджич, № 8.
Душкова Л. — «Светові літературі» — вісім років, № 6.
Єремченко В. — Невдале повернення Халя Брега, № 6.
Зайцев В. — Співець Адріатики, № 2.
Заславський І. — Книжка в сірій палітурці, № 10.
Середюк І. — Ян Матейко — співець братерства, № 12.
Калчев К. — Нове в болгарській прозі, № 9.
Кирчів Р. — Пісні Яна Чечота, № 8.
Коновалов Г. — М. Кошубинський у чехів і словаків, № 9.
Коган А. — За велінням серця, № 3.
Кочубей Ю. — Невмирущий Каракуз, № 11.
Кононенко Г. — Шевченко французькою мовою, № 10.
Кравчук Петро. — Про нього знають канадські українці, № 2.
Кравчук Петро. — Пропагандист української літератури, № 11.
Крижанівський Б. — Як гаснуть зірки, № 2.
Левницький В. — Слідами Шевченкового друга, № 12.
Лідський Ю. — Виправдана жорстокість, № 6.
Лідський Ю. — В тяжких пошуках, № 12.
Лозинський І. — Карел Сабіна — друг України, № 6.
Лук'янова В. — Бехер і українська література, № 4.
Михайлов М. — Бенджамін Бріттен, № 3.
Михайлов М. — Філіпп Емануель Бах, № 6.
Навично вільна, № 10.
На оновленій землі, № 9.
Наливайко Д. «Сердешна Оксана» у французькому перекладі, № 6.
Недялков І. — Пробуджені Родопи, № 9.
Плакати Бедржіха Вотруби, № 5.
Погребенник Ф. — Мовами народів світу, № 9.
Полторацький Ол. — Слово про Шекспіра, № 7.
Полторацький Ол. — Подорож по мистецтву Угорщини, № 8.
Рипська Н. — Художник німецького пролетаріату, № 4.
Року 1964... № 3.
Садовник Ш. — Велич і краса героїв Баранги, № 3.
Смикалова Л. — На сценах Нігерії і Гани, № 12.
Тарновський М. — Ми в нашій єдності могуті, № 9.
Терех О. — Українська шекспіріана, № 4.
Ужвій О. — Аборигени в творчості прогресивних письменників Австралії, № 6.
Ходунова О. — Новаторство Роже Планшона, № 5.
Церковер Е. — Незвичайні звичаї, № 1.
Церковер Е. — Міф, легенда і орден, № 12.
Шахова К. — «Надъ вілагъ» — «Великий світ», № 5.
Шахова К. — Із скальпелем в руці, № 7.
Шахова К. — Іван Кліма і його роман «Година мовчання», № 11.
Штоль Г. — «Силуети» жрекині Пастернакової, № 7.
Якимович Т. — «Театр абсурду», № 1—2.
Якимович Т. — Ти вільний, але ти відповідаєш, № 9.

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,

«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

- Кар'єра фашистського диктатора, № 5—6.
Продель Гюнтер. — «Банда Діллінгера», № 8.
Справжня історія д'Артаньяна, № 10.

Сім чудес світу, № 11.
У долині царів, № 3.
Шірер У. — Ніч довгих пожив, № 2.

НАРИСИ

- Занднер Курт. Країна в Альпах, № 2.
Попович П. — На земних орбітах, № 11.
Райгінер Пітер. — Так ловлять диких звірів, № 7.
Уївер Кеннет. — «Країна чотирьох чвертей», № 8.
Хеммо К. — В країні моро-наба, № 12.
Хеммо К. — Між Сахарою та океаном, № 3.
Човел Чарлз і Ельза. — Вглиб Австралії, № 1.

ДРУЖБОЮ ЗДРУЖЕНІ.

- Міста призначають побачення, № 8.
К. Єрмолаєв. — Київ і місто синіх озер, № 9.
Петрів І. — Львів — Жешув, № 11.

ЧИТАЮЧИ

НОВІ

КНИГИ

- Букреева Н. — Твір мужній і щирий (Анн Філіп «Час смутку»), № 10.
Буркатов Б. — Найвищий бог — людина (Еміль Сісе «Ассіату — вересень»), № 2.
Буркатов Б. — Спокута провини (Андраш Беркеші «ФБ-86»), № 5.
Волинський С. — Хто вбив Тіо Кудалбу (Захарія Станку «Злочин банкіра Другана»), № 7.
Волинський С. — Становлення бійця (Олександр Войнович «Готель «Парк»), № 11.
Доценко Сл. — Нове англійське видання Шевченка (Тарас Шевченко «Вибрані твори»), № 11.
Дятленко М. — Врятоване покоління (Макс Вальтер Шульц «Ми не порохинки на вітрі»), № 1.
Єремченко В. — Дійсність і «хепі-енд» (Роберт Уейд «Дивовижна»), № 7.
Жердинівська М., Олевський Л. — Репортаж з Куби (Хесус Іскарай «Репортаж з Куби»), № 1.
Жердинівська М. — Голоси південноамериканського континенту (Еміліо Карбалідо «Один маленький день гніву», Файад Хаміс «За цю свободу»), № 6.
Іванов Л. — Цікаві монографії (І. Журавська «Леся Українка та зарубіжні літератури»), № 4.
Коган А. — Реакційна суть абстракціонізму (Н. Рипська, «Абстракціонізм та деякі проблеми сучасного мистецтва»), № 7.
Корзов Ю. — Повість про «променистих» (Моніка Варненська «Хлопці з міста Лодзі»), № 12.
Корзов Ю. — По той бік (Хассо Лаудон «Канікули в Берліні»), № 4.
Кочур Г. — «Роки» Миколи Бажана в чеському перекладі, № 3.
Лисенко А. — Бунт на світанні (Стефан Продев «Фред или пролетта»), № 12.
Лівенцов Б. — Націоналістичні скорпіони (Марко Терлиця «Націоналістичні скорпіони»), № 6.
Мариненко Р. — Прозріння Романа Лютака (Тадеш Голуй. «Дерево дає плоди»), № 8.
Матузова Н. — Цінна монографія (С. В. Тураєв. «Георг Веєрт і німецька література революції 1848 р.»), № 7.
Михайлюк Ю. — Оле Бінкопп — плугатар (Ервін Штріттматтер «Оле Бінкопп»), № 10.
Перепадя А. — Два Дідро (Д. Дідро. «Черниця», «Небїж Рамо»), № 9.
Пінчевський М. — Університети Алана Маршалла (Алан Маршалл «Це трава». «В моему власному серці»), № 9.
Полек В. — «Я — індіанка» (Полін Джонсон «Вибрані поезії»), № 10.

Рекун М. — Сміх Веха (Вех «Манюсь Китаєць та його компанія»), № 1.
 Ремізов Б. — В традиціях Свіфта (Роналд Данкен «Святий спекулянт»), № 5.
 Халемський Н. — Добруджа вгамовує спрагу (Цветан Ангелов. «Спрага»), № 8.
 Халемський Н. — Трагічна Америка (М. Тарновський «В заокеанській гуші»), № 10.
 Чичерін О. — Не все забуте слід забувати. (Т. Якимович «Французский реалистический очерк 1830—1848 гг.»), № 11.
 Шикан В. — Тисяча небезпек (Габор Молнар «У країні ягуарів»), № 5.
 Шкробинець Ю. — Роман М. Стельмаха угорською мовою (М. Стельмах «Кров людська — не водиця»), № 2.
 Шлепаков А. — Слово про славне життя (Петро Кравчук «Один з перших»), № 3.
 Шмарук І. — Сатира Джона Ардена (Джон Арден «Віслюк з робітного дому»), № 3.
 Шмарук І. — Детектив чи реалістична драма? (Х'ю Ленард «Партія в покер»), № 8.
 Ясний В. — Де ж вихід? (Хосе Марія Мендіана «Розстріляний»), № 4.

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

Армія в джунглях, № 8.
 «Афера століття», № 1.
 Берег Слонової Кості, № 2.
 Берчет У. — Жінки з левиними серцями, № 7.
 Бородай В. — Зустріч з Нефертіті, № 9.
 Будревич О. — Не вітайтеся з північним сьйвом! № 12.
 Будревич О. — Пігмеї — ангели джунглів, № 5.
 Відстань у 90 миль... № 3.
 Власта Фабіанова, № 6.
 Вогняні джунглі наступають, № 12.
 Вольневич Я. — Місто каліфів, № 7.
 Воляновський Л. — Падіння Сінгапура, № 11.
 Ворон воронові око не виключе, № 7.
 Глуський Я. — «Просимо до нас не дзвонити», № 2.
 Глуський Я. — Праймери, № 8.
 Голіков О. — Під небом Карачі, № 10.
 Гупперт Г. — Італія, яку я бачив, № 4.
 Дзвін на Лайм-Стріт, № 10.
 Долинов В. — Людина, яку шанував Ленін, № 4.
 Дягілев В. — Від Катманду до Раксаула, № 9.
 Забобон, старий, як світ, № 4.
 Загадка кафірів, № 3.
 Зашифровані мільйони, № 2.
 Із скла і пластмаси, № 3.
 Кораблі-привиди, № 6.
 Кінець операції «К», № 10.
 Коротчаєвський Г. — В «ущелині зла», № 7.
 Куди зник каучуковий леґіон, № 2.
 Куди зникли дівчата? № 7.
 Ле Корбузьє і його міста, № 6.
 Лідський Ю. — Розповідає сестра Хемінгуей, № 8.
 Люди з Меццоджорно, № 8.
 Маленька країна великих атракціонів, № 3.
 Музи містера Хілтона, № 2.
 Найбагатший ривчак у світі, № 3.
 Нас було п'ятеро, № 4.
 Нащадки чорних невільників, № 9.
 Недялков І. — Чудо на Балтиці, № 10.
 Нокаут за наказом, № 9.
 Обережно — велике вухо! № 10.
 Образ великої людини, № 4.
 Останні листи Бартоломео Ванцетті, № 5.

Пашук А. — Він листувався з Марксом, № 4.
 Пекло в раю, № 6.
 Під звуки тамтама, № 4.
 Поганий анекдот на географічній карті, № 6.
 Пор'єс Ладислав. — Угорські картинки, № 5.
 Прага вчора, сьогодні і завтра, № 11.
 Привиди гуртом і вроздріб, № 3.
 Роман за чотири дні, № 9.
 Ромео і Джульєтта з Високого Атласу, № 7.
 Скелети на Зеленому острові, № 11.
 Токіо передолімпійський, № 1.
 Трое з фортеці Шпандау, № 10.
 Убивці з оптичним приладом, № 6.
 Українці в Канаді, № 10.
 «Фідель Гвіани», № 3.
 Шиндлер Фред. — У винищувачів тигрів, № 11.
 Швейцарські «свободи», № 7.
 Шуряча діра, № 8.
 Якоубек Їржі — «Перепливи Дунай», № 1.
 Як Гітлер побачив «Диктатора», № 3.
 Як украсти мільярд? № 3.

«ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА»

Атом і судноплавство, № 1.
 Безпечний автомобіль, № 7.
 Дивний світ Венери, № 3.
 Довгоногі бігуні, № 1.
 Електрична сигналізація в тілі, № 2.
 Життя курців коротше, № 6.
 Залізні щелепи приборкують море, № 3.
 З маркою «Ганза», № 8.
 Літаки майбутнього, № 4.
 Людина з батареєю в серці, № 3.
 Наступ роботів, № 5.
 Онуки «Легючого голландця», № 5.
 «Пришита» нога, № 8.
 Під водами Ла-Маншу, № 6.
 Чому загинув «Трешер»? № 4.
 Що нам дадуть лазери?, № 7.
 Що таке справжній міжпланетний простір?, № 2.

«ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ»

Буває ж таке... № 1.
 Жартує «Дикобраз», № 2.
 Жартують «Шпількі», № 4.
 З американського гумору, № 3.
 Гібс Уолкнотт. — На все добре, містер Шекспір, № 5.
 Колвін Ян. — Візит податного інспектора, № 5.
 Ленгрен З. — Поради на всі випадки життя, № 12.
 Мієн Томас. — Кіноконцентрат. Розчинити за смаком, № 9.
 Мрожек Славомір. — Графова пломба, № 7.
 Саллівен Френк. — Містер Арбатнот визначає, що таке кохання, № 4.
 Чернік Арношт. — Ракети на місяць, № 8.
 Життя мистецтв № 1—12.
 Наші гості, № 5.
 Наші інтерв'ю, № 1, 2, 3, 10.
 Звідусіль потроху, № 10, 12.
 Калейдоскоп «Всесвіту», № 1—12.
 Мудрість народна, № 3, 4, 10, 11, 12.
 У видавництвах республіки, № 3, 11.
 До наших читачів, № 4.
 Полторацький Ол. — Розмова з читачами, № 12.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЖУРНАЛ „УКРАЇНА“

Україна

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ, ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ТИЖНЕВИК

З нового 1965 року журнал збільшує свій розмір у ПІВТОРА РАЗА.

На його сторінках друкуватимуть свої нові твори Михайло Стельмах, Олесь Гончар, Юрій Збанацький, Петро Козланюк, Іван Рябокляч, Микола Рудь, Семен Журахович, Олександр Сизоненко, Василь Земляк, поети Павло Тичина, Володимир Сосюра, Андрій Малишко, Платон Воронько, Микола Нагнибіда, Петро Дорошко.

Нові цікаві відомості з життя визначних діячів української культури друкуватимуться під рубрикою «Знахідки, повідомлення, публікації». Читачі познайомляться із спогадами народних артистів СРСР І. С. Козловського та Гната Юри.

У кожному номері друкуватимуться кольорові репродукції з творів класичної спадщини та сучасних художників з коментарями мистецтвознавців.

Пригодницькі повісті, матеріали про роботу карного розшуку, розповіді про радянських розвідників, які діяли в гітлерівському тилу під час Великої Вітчизняної війни, знайдуть читачі на сторінках тижневика.

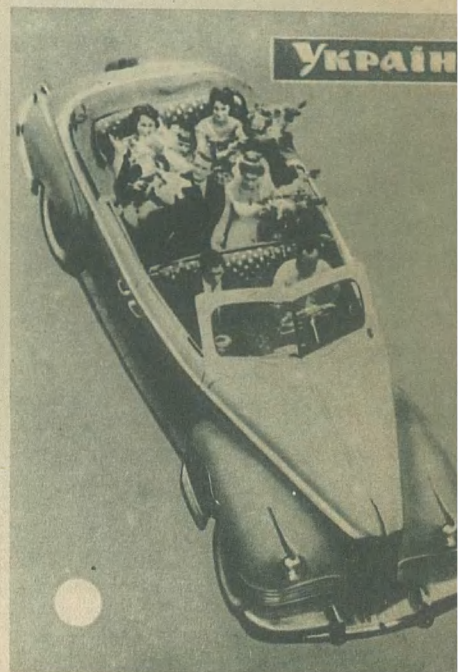
Для аматорів спорту, зокрема футболу, друкуватимуться оглядові статті, портрети визначних спортсменів нашої республіки.

Журнал «Україна» розрахований на найширші кола читачів.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА: на рік — 10 крб. 40 коп., на півроку — 5 крб. 20 коп., на три місяці — 2 крб. 60 коп.
Ціна окремого номера — 20 коп.

Передплату приймають відділи «Союздруку», поштові відділення, листоноші, громадські розповсюджувачі преси.

ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
 MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
 UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
 世界 | 111 | • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THẾ GIỚI
 विश्व • পৃথিবী • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN
 世界 | 111 | • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ
 ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • 世界 | 111 |
 ВЕСЬ МИР • THE WORLD • LE MONDE • DIE WELT
 MUNDO • 全世界 • IL MONDO • ŚWIAT • SVĚT
 UNIVERSUL • VILÁG • СВЕТ • СВЯТ • BOTA
 世界 | 111 | • БУХ ДЭЛХИЙ • TOÀN THẾ GIỚI
 विश्व • पृथिवी • DUNIA • VERDEN • VÄRLDEN
 世界 | 111 | • O MUNDO • MAAILMA • ΟΛΟΣ
 ΟΣΜΟΣ • DE WERELD • DÜNYA • 世界 | 111 |

N12

1964